

EURASIAN CENTER OF INNOVATIVE
DEVELOPMENT DARA

BURSA ULUDAĞ KOLEJİ

International Scientific Conference

Global Challenges for Global Science III

Conference Proceedings

Turkey
Kazakhstan
Bulgaria
Russia
Uzbekistan
Lithuania

Bursa
TURKEY

October 4, 2023

**EURASIAN CENTER OF INNOVATIVE DEVELOPMENT “DARA”
BURSA ULUDAĞ KOLEJİ**

GLOBAL CHALLENGES FOR GLOBAL SCIENCE III

PROCEEDINGS

October 04, 2023

GCGS3

Editor-in-Chief

Prof. Dr. Emin Atasoy

Bursa Uludag University, Bursa, Turkey

Bursa, Turkey

2023

UDC 001
LBC 72
G 54

G54 Global Challenges for Global Science III. Proceedings – Bursa: Eurasian Center of Innovative Development «DARA», Bursa Uludağ Koleji, 2023. – 226 p. (multi-language).

ISBN 978-601-08-9486-7

Authors are responsible for the accuracy of cited publications, facts, figures, quotations, statistics, proper names and other information

The proceedings are the papers of students and researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities. The papers were presented on International Conference “Global Challenges for Global Science III” in Bursa Uludağ Koleji (Bursa, Turkey) on October 04, 2023.

UDC 001
LBC 72

ISBN 978-601-08-9486-7

© Eurasian Center of Innovative
Development «DARA», 2023

Scientific Committee

- Prof. Dr. Emin Atasoy / Uludag University, Bursa, Turkey
- Prof. Dr. Burghard Meyer / Leipzig University, Leipzig, Germany
- Prof. Dr. Abdullah Soykan / Balikesir University, Balikesir, Turkey
- Prof. Dr. Alaattin Kızılcıoğlu / Balikesir University, Balikesir, Turkey
- Prof. Dr. David Lorant / Szent Istvan University, Gödöllő, Hungary
- Prof. Dr. Jan A. Wendt / Gdańsk University, Gdańsk, Poland
- Prof. PhD. Agnieszka Bógdał-Brzezińska / University of Warsaw, Warsaw, Poland
- Ing. Dirk Van Merode MSc. / AP University of Applied Sciences and Arts, Antwerp, Belgium
- Prof. Dr. Askar Nigmatov / Gulistan State University, Tashkent, Uzbekistan
- Prof. Dr. Atanas Dermendjiev / St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo, Veliko Turnovo, Bulgaria
- Prof. Dr. Stela Dermendjieva / St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo, Veliko Turnovo, Bulgaria
- Prof. Dr. Vilian Krastev / University of Economics - Varna, Varna, Bulgaria
- PhD Yelaman Aibuldinov / Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan
- Prof. Dr. Jilili Abuduwaili / Xinjiang Institute of Ecology and Geography, Chinese Academy of Sciences, Urumqi, China
- Prof. Dr. Vladimir Makarov / Saratov State University, Saratov, Russia
- Assoc. Prof. Dr Zhanbolat Tusupbekov / P.A. Stolypin Omsk State Agrarian University, Omsk, Russia
- PhD Ruslan Safarov / L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
- PhD Zharas Berdenov / L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Prof. Dr. Zhanat Shomanova / Pavlodar state pedagogical institute, Pavlodar, Kazakhstan
- Assoc. Prof. PhD Erbolat Mendybaev / K. Zhubanov Aktobe regional state university, Aktobe, Kazakhstan
- Prof. Dr. Alexandru Ilieş / University of Oradea, Oradea, Romania
- Prof. Dr. Irina Koleva / Sofia University «St. Kliment Ohridski», Sofia, Bulgaria
- Assoc. Prof. Dr. Zdravka Kostova / Sofia University «St. Kliment Ohridski», Sofia, Bulgaria
- Assoc. Prof. Dr. Elena Galay / Belarusian State University, Minsk, Belarus
- Assoc. Prof. PhD Hussein Al-Wadhaf / Hajjah University, Hajjah, Yemen
- Assoc. Prof. Dr. Kiss Tímea / University of Szeged, Szeged, Hungary
- Prof. Dr. Luchiyán Milkov / University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria
- Ivan Mironov / Professional School by John Atanasov, Stara Zagora, Bulgaria
- Prof. Dr. Endon Garmaev / Baikal Institute of Nature Management, Russian Academy of Sciences, Ulan-Ude, Russia
- PhD Anton Germashev / Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine
- Prof. Dr. Marin Rusev / Sofia University «St. Kliment Ohridski», Sofia, Bulgaria

CONTENT

BUSINESS, MANAGEMENT AND LAW

Bekir PARLAK YEREL YÖNETİM KURAMLARI ÜZERİNE ANALİTİK BİR YAKLAŞIM	6
Крыстев Вилиян Крыстев ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ ОБРАЗ ПРОСТРАНСТВА	17
Bekir PARLAK TÜRKİYE'DE KÖKLÜ BİR YERLEŞİM BİRİMİ OLARAK KÖY YEREL YÖNETİMİ: TARİHSEL VE YAPISAL BİR İNCELEME	20
Sabriye ÇELİK UĞUZ, Gizem Özgürel EDREMIT KÖRFEZİ'NİN ŞIFALI BİTKİLERİ VE GASTRONOMİK BİR DEĞER OLARAK TURİSTLERE SUNUMUNA İLİŞKİN YEREL HALKIN GÖRÜŞLERİ	29
Sabriye ÇELİK UĞUZ, Gizem Özgürel TARIM TURİZMİ PAZARINA GENEL BİR BAKIŞ	40

ARTS AND HUMANITIES

İsmail Orkun Atasoy, Gülsüm Songül Ercan DÜZENEK DEĞİŞTİRİMİNE YÖNELİK BİR YAKLAŞIM: BELİRTİSELLİK MODELİ	46
Поваляшко Г.Н., Кызылбаева К.Б. КОНЦЕПТ-ПРОДУКТ КАЗАХСКОГО СИМВОЛИЗМА	51
Сихаева А.М., Абсалимова А.Қ. ЖАС ҰРПАҚТЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТАЛҒАМЫН ДАМУЫ-ЗАМАН ТАЛАБЫ	56
Emin Atasoy PEYO YAVOROV: DUYGUSAL BİR BULGAR ŞAİRİN PORTRESİ	59
İsmail Orkun Atasoy, Gülsüm Songül Ercan DÜZENEK DEĞİŞTİRİMİNE YÖNELİK AÇIKLAMALAR: TEMEL DİL ÇERÇEVESİ MODELİ	75

EARTH SCIENCES

Emin Atasoy DİNLER COĞRAFYASINA KÜRESEL BİR BAKIŞ	79
Кокаев У.Ш., Берденов Ж.Г., Асылбеков К.М., Кәкімжанов Е.С. АНАЛИЗ ИСТОЧНИКОВ ЗАГРЯЗНЕНИЯ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА В ГОРОДЕ АСТАНА	93
Emin Atasoy. KİMLİKLER COĞRAFYASININ MERKEZİNDE YER ALAN ETNİK KİMLİKLER	101
Мендыбаева Г.Е., Берденов Ж.Г., Фомин И.А., Егинбаева А.Е. ЛАНДШАФТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ	113
Ахметова Э.Б., Баймаганбетова К.Т., Атасой Э. ҚОСТАНАЙ ҚАЛАСЫНЫҢ ХАЛЫҚ САНЫН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БОЛЖАУ	127
Кеукенов Е.Б., Джаналеева К.М., Барышников Г.Я. ТУРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ГЕОСИСТЕМ КАРКАРАЛИНСКИХ НИЗКОГОРИЙ	132
Берденов Ж.Г., Зинабдин Н.Б., Мендыбаева Г.Е., Мендыбаев Е.Х., Сафаров Р.З., Фомин И.А., Егинбаева А.Е. ХАРАКТЕРИСТИКА МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ПРИЗНАКОВ И ХИМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ПОЧВЫ СТЕПНОЙ ЗОНЫ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ	137

TECHNICS

Khalilov N., Kosimova Sh. INFLUENCE OF BUSH THICKNESSES ON SILAGE MASS YIELD OF REPLANTED CORN HYBRIDS	143
Жаканов А.Н. ОТХОДЫ КАМНЕПИЛЕНИЯ – ЕСТЕСТВЕННЫЙ ПОРИСТЫЙ ЗАПОЛНИТЕЛЬ ДЛЯ ЛЕГКИХ БЕТОНОВ	146
Maxsudov Muzaffar Ikromjon o'g'li ANALYSIS OF ECONOMIC AND FINANCIAL PERFORMANCE OF THE FUEL AND ENERGY SECTOR	151

Алипбаев А.Н., Абилкасова С.О., Беркинбаева А.С., Калимолдина Л.М. КОМПОЗИТТЕРДІҢ ЖАРТЫЛАЙ ӨТКІЗГІШТІК ҚАСИЕТТЕРІН ЗЕРТТЕУ	156
Malgazhdarov A. ENGINEERING INNOVATIONS FOR ECOLOGY IMPROVEMENT IN THE ENERGY SECTOR	160
Жанабек И.Қ. МАТЕМАТИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ СТАНДАРТТЫ ЕМЕС ТӘСІЛДЕРМЕН ШЫҒАРУ ӘДІСТЕМЕСІ	170

SOCIAL SCIENCES

Erim CANTÜRK, Raziye ÇAKICIOĞLU OBAN COĞRAFYA ÖĞRETMENLİĞİ LİSANS PROGRAMININ ÖĞRENCİ İSTATİSTİKLERİ; DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	174
Erim CANTÜRK, Raziye ÇAKICIOĞLU OBAN BUCA EĞİTİM FAKÜLTESİ COĞRAFYA ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMININ YURT İÇİ VE YURT DIŞI FAALİYETLERİ	187
Мусина Ж.А., Байзакова А.С., Сальменова С.К. РОЛЬ ИНТУИЦИИ В ПРОЦЕССЕ НАУЧНОГО ТВОРЧЕСТВА	199
Kelime ERDAL BABALARDAN OĞULLARA OĞULLARDAN BABALARA ŞİİRLE SESLENİŞ	202
Sedanur Ay, Emin Atasoy, Selma Güleç SÜRDÜRÜLEBİLİR DÜNYA AÇISINDAN EKO-OKULLARININ İŞLEVİ VE ÖNEMİ	212
Sedanur Ay, Emin Atasoy, Selma Güleç DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ÇEVRE EĞİTİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	217

YEREL YÖNETİM KURAMLARI ÜZERİNE ANALİTİK BİR YAKLAŞIM¹

Prof. Dr. Bekir PARLAK¹

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Bursa, Türkiye
E-mail: bparlak21@gmail.com

ÖZET. Bu bilimsel çalışma, kamu yönetiminin ve genel devlet teşkilatının önemli bir bölümünü oluşturan yerel yönetimler üzerine odaklanmaktadır. Yerel yönetim kuramlarını ele alan metinde analitik bir yaklaşım sergilenmektedir. Bu bağlamda yerel yönetim kuramlarını meydana getiren ekonomik, sosyal ve siyasal kuramlar incelenmektedir. Bu kuramlar belli bilimsel yaklaşımları ifade etmektedir. Bunlar Neo Klasik Yaklaşım, Sosyalist Yaklaşım ve Liberal Yaklaşım'dır. Tüm bu yaklaşımlar yerel yönetimler konusunda neleri öne sürmektedir? Çalışmada bu soruya cevap aranmaktadır. Bu bilimsel metin betimsel ve kuramsal analiz yöntemlerini benimsemektedir. Bu yöntemleri kullanarak bu alanda özgün bir analiz yapmaya çalışmaktadır.

ANAHTAR KELİMELEER: Yerel Yönetimler, Kuramlar, Ekonomik Kuram, Sosyolojik Kuram, Siyasal Kuram

AN ANALYTICAL APPROACH TO LOCAL GOVERNMENT THEORIES

ABSTRACT. This scientific study focuses on local governments, which constitute an important part of public administration and general government organization. An analytical approach is exhibited in the text, which deals with local government theories. In this context, the economic, social and political theories that constitute the local government theories are examined. These theories express certain scientific approaches. These are Neo Classical Approach, Socialist Approach and Liberal Approach. What do all these approaches suggest about local governments? The study seeks to answer this question. This scientific text adopts descriptive and theoretical analysis methods. It tries to make an original analysis in this field by using these methods.

KEY WORDS: Local Governments, Theories, Economic Theory, Sociological Theory, Political Theory.

1. Ekonomik Bakış: Yerel Yönetimlere Neo-Klasik Yaklaşım

Gerçekte amacı, belli bir toprak parçası (ülke) üzerinde yaşayan insanların, iç ve dış güvenlik, adalet, sosyal güvenlik, sosyal refah ve kalkınmanın sağlanması gibi ortak ihtiyaçlarının karşılanması olan devlet, siyasal bir organizasyondur. Devletler bu tür görevleri yerine getirebilmek için merkezi yönetim örgütleri kurmuşlardır. Ancak bunun yanında devletin egemen olduğu ulusal sınırlar içinde kent, kasaba ve köy gibi yerleşim yerinin bulunması gerçeği, yerel düzeyde hizmet sunumunu gerekli kılmaktadır.²

İşte, devletin yetki ve güç sahibi olmasına rağmen bu yerel hizmetleri gerçekleştirmesinin ne kadar rasyonel olduğu, etkinlik durumu gibi konular, yerel yönetimlere ekonomik bakışın içeriğini ve aynı zamanda yerel yönetimin mantığına ilişkin arka planı oluşturmaktadır. Kamu hizmetlerinin sunumunun merkezi yönetimler yanında yerel yönetimlerce de yapılmasının nedenleri ile ilgili tarihi,

¹ Bu bilimsel çalışma yazarın şu eserinden yararlanılarak kaleme alınmıştır: Bekir PARLAK, Yerel Yönetimler Tarihçe, Mevzuat, Yapı ve İşleyiş, Değişim Yayınları, İstanbul, 2020.

² Halil Nadaroğlu, **Mahalli İdareler**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 3.

geleneksel, demokratik ve ekonomik birçok açıklama bulunmaktadır. İhtiyaçların karşılanması sorunu dün olduğu gibi bugün de toplumların en önemli sorunlarından biridir. İnsan ihtiyaçlarının bir kısmı fizyolojik ihtiyaçlardan kaynaklanırken bir kısmı da toplu olarak yaşamaları sonucu ortaya çıkmaktadır.

İktisat ilmindeki ihtiyaçlardan birincisi “özel ihtiyaçlar”, ikincisi ise “kamusal ihtiyaçlar” olarak adlandırılmaktadır. Özel ihtiyaçlar ayrı olarak, ihtiyaçları karşılamaya yönelik hizmetlerin bir kısmı, taşıdığı bazı özelliklerden dolayı piyasa mekanizmasına göre üretilemezler. Söz konusu hizmetlerin tüketiminde esas; bir kimsenin tüketiminin diğer bireyler ile rakip olması ve fiyat mekanizması yolu ile rakiplerin dışarıda bırakılmamasıdır. Dış güvenlik, milli savunma, iç güvenlik gibi kamusal hizmetlerin faydaları genellikle ülke düzeyinde yayılmış olup, ulusal düzeyde bölünmez bir nitelik taşımaktadır.

Dolayısıyla, bu gibi hizmetlerin merkezi yönetim dışındaki kurumlarca üretilmeleri mümkün olmamaktadır. Bu ekonomik faktörün yanı sıra, gelenekler ve devletin egemenliğine ilişkin diğer bazı hukuki faktörler de bu hizmetlerin merkezi yönetimin dışında kalan birimlerce üretilmelerine imkan vermez.

Esasında yerel yönetimlerle pek te ilgisi bulunmayan bu tür hizmetlerin finansmanı normal olarak vergilerle karşılanır. Bunu yanında bir kısım kamusal hizmetlerin faydaları ise bölgesel düzeyde bölünmezdir. Ulusal sınırlar içindeki toplumun tümü bunların faydalarından yararlanmaz.; sadece belli bölgelerin sınırları içinde yaşayanlar bu hizmetlerden yarar sağlarlar.³

İşte yerel yönetimlerin varlığının ekonomik nedenlerinden biri de yarı kamusal mal olarak adlandırılan bu hizmetlerin sunumu ile ilgilidir. Bölgesel nitelikteki kamusal hizmetlerin yerel yönetimler tarafından sunulmasının ekonomik gerekçesi, kaynakların optimum etkinlikle kullanılmasını gerçekleştirmek, kısacası, kıt kaynaklarda mümkün olan en çok faydayı sağlamaktır. Neo-klasik ekole bağlı düşünürler, temel fonksiyonu kamusal mal üretmek olan kamu kesiminde de, tam rekabet koşulları altında, “marjinal sosyal maliyet=marjinal sosyal fayda” kriterinin uygulanması suretiyle, kaynak kullanımında optimum etkinliğin sağlanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu mümkün olabilir mi?

Piyasada, alıcının talep ettiği miktarı belirleyen önemli faktörlerden biri de fiyattır. Kamusal malların piyasa fiyatı olmadığına göre bu mallara vaki talep nasıl belirlenecektir? Ayrıca, piyasanın ürettiği özel mallarla kişisel tüketim, dolayısıyla tüketimde rakip olma hali mevcuttur. Kamusal mallarda ise durum aksinedir; toplu tüketim ve tüketimde rakip olmama ilkesi geçerlidir. Bu duruma, kamusal hizmetlerin sunumuna ilişkin üretim faaliyetlerinde kaynakların optimum etkinlikle kullanılması mümkün olabilir mi?

Nadaroğlu bu sorulara şu cevabı vermektedir; Toplum üyeleri şayet, oy birliği kuralı ile kamusal mal ve hizmetlere olan toplumsal talebi belli edebilirlerse, buradaki oy birliğinin piyasadaki talebin yerini tutabileceği düşünülebilir. Çünkü bu takdirde talep yönünden toplumsal fayda maksimizasyonu ilkesi gerçekleşmiş olacaktır. Bu mümkün olmayacağına göre yapılacak şey, kamu hizmetlerini kabil olduğu kadar toplum üyelerinin tercihlerine uygun olarak üretecek yöntemleri bulmaktır. İşte yerel yönetimler, bölgesel kamusal malların üretimi konusunda toplum üyelerinin tercihlerini belirleyip üretimin buna göre düzenlenmesini merkezi yönetime oranla daha etkin bir biçimde gerçekleştirebilmektedirler. Şöyle ki; Kamusal malların temel özelliği olan bölünmezlik, bazı mallar için ulusal düzeyde-milli savunma gibi- bazı mallar için de bölgesel düzeydedir. Bunlara örnek olarak, bazı bölgelere özgü salgın hastalıklarla mücadeleyi, büyük nehirlerin taşkınından kentlerin korunması ile ilgili hizmetler vb. faaliyetler gösterilebilir.

Bütün bu hizmetlerin gerçekleştirilmesi için yerel yönetimler kurmak zorunlu mudur? Belki değildir. Merkezi yönetim, bölünmezliği ülkenin tümünü kapsayan hizmetlerin yanı sıra bölgesel bölünmezliğe sahip hizmetleri de taşra örgütü aracılığı ile gerçekleştirebilir. Veya merkezi yönetim, bizzat bölgesel hizmetleri sunacak ayrı hizmet birimleri kurabilir. Ancak, bu yöntemler, sunulacak hizmetlerin miktar ve bileşiminin çeşitli yerleşme birimlerinde yaşayanların bölgesel tercihlerine uygun olması şansını oldukça azaltır.

³ Azim Öztürk, 21. Yüzyıl Türkiye’si İçin Yerel Yönetim Modeli, Ümraniye Belediyesi Yayını, İstanbul, 1997, s. 37.

Oysa, bu alandaki üretimin toplum üyelerinin tercihlerine göre düzenlenmesi fayda maksimizasyonu yönünden kaynakları optimum etkinlikte kullanmanın vazgeçilmez koşuludur. Bu arada unutmamak gerekir ki, belli bir bölgede yaşayanlar, bölgesel düzeydeki bölünmez mallara olan tercihlerini kendi kuracakları örgütlere çok daha kolaylıkla ve daha etkin bir biçimde iletebilirler ve sonucu daha bilinçli bir tarzda izleyebilirler. Aynı tercihleri aynı etkinlikte merkezi idareye iletebilmeleri ve sonucu izleyebilmeleri hem daha güçtür, hem de daha az etkindir. Yukarıdaki açıklamalarda soruna talep yönünden bakılmıştır. Yerel yönetimlerin mevcudiyeti arz yönünden de bazı yararlar sağlayabilir. Gerçekten, yerel yönetimler, kendi hizmet alanlarındaki ihtiyacın türünü ve miktarını daha gerçekçi bir biçimde belirleyebileceklerinden kaynak israfına sebep verme ihtimali merkezi yönetime oranla daha azdır. Bundan başka, bir üretim birimi ilkesi (sadece merkezi yönetim) yerine birden çok üretim birimi ilkesi (ayrıca yerel yönetimler) üretimin etkinliğini de yükseltebilir. Bir diğer söyleyişle, yerel yönetimle merkezi yönetim aynı hizmeti üretmeleri halinde, yerel yönetim-eşit miktarda kaynak kullandıkları varsayımı altında- daha fazla verim elde eder. Kısacası, yerel yönetim aynı verimi merkezi yönetime oranla daha az kaynakla sağlayabilir. Burada üzerinde durulması gereken önemli bir konu yerel yönetimlerin hizmet alanının belirlenmesinde optimum büyüklüğü bulabilmektir. Gerçi, faktör kullanımında arz açısından etkinliğin sağlanması hizmet alanının yanı sıra hizmetin kalitesi ile nüfus yoğunluğunu da bağlıdır.

Yine de, son iki faktör veri kabul edildiğinde hizmet alanı marjinal maliyetin yeniden yükselmeye başlayacağı, bir diğer ifade ile azalan maliyetler ile üretimin sürdürülebileceği noktaya kadar genişletilebilecektir. İşte bu alan genişlik açısından yerel yönetim için optimumdur.⁴ Teorik açıdan yerel yönetimlere ekonomik bir yaklaşımı ifade den bu açıklamalar, uygulamada yerel yönetimin türü ve sınırları, ekonomik faktörlerden daha çok sosyo-politik faktörlere göre belirlendiği için, önemli değilmiş gibi görünse de yerel yönetimlerin ekonomik mantığını ve arka planını kavramak açısından çok önemlidir. Buradaki ekonomik ve sosyo-politik belirleme faktörleri ne kadar kesişirse başta kalkınma olmak üzere, kamudan özele kaynak aktarımı, kaynakların toplum kesimleri arasında yeniden bölüşümüne müdahale gibi konularda etkinlik ve verimlilik o kadar artacaktır. Bu ise yerel yönetimin temel değerleri ve ana fonksiyonları ile doğrudan ilgilidir. Ağırlıklı olarak söz edilen konular etrafında yoğunlaşan neo-klasik liberal yönetim anlayışına katkıda bulunan belli başlı düşünürler arasında ise, Werner Z. Hirsch, Alan Williams, U. Hicks ve Hans Ritsehl gibi isimleri saymak mümkündür.

2. Yerel Yönetimlere Sosyolojik Bakış: Sosyal Kuramlar

Kuramsal planda yerel yönetimler konusunda gelenekselleşmiş yaklaşımlardan biri de sosyal insanı temel alan “Marksist” yaklaşımdır. Daha geniş anlamda sosyalist yerel yönetim anlayışı da diyebileceğimiz bu yaklaşımın en önemli özelliklerinde birisi, uygulandığı değişik ülke ve toplumlarda farklı niteliklere sahip olmasıdır. Eski Sovyetler Birliği’nden eski Yugoslavya’ya ve Doğu Bloku ülkelerindeki uygulamalarda bunu görebiliriz. Çözülme sürecini büyük ölçüde tamamlamış olan Orta ve Doğu Avrupa’nın sosyalist ülkeleri, yerel yönetim sistemi açısından, Ruşen Keleş’e göre ayrı bir kümeyi oluşturmaktadır. Bu ilkelerde, II. Dünya Savaşı’ndan sonra kökleşen farklı bir sistemin mirası dikkati çekmektedir. Sovyetler Birliği’nde önce Lenin, daha sonra da Stalin tarafından kurulup geliştirilen bu model, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri olan Yugoslavya, Arnavutluk, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya, Çekoslovakya ve Doğu Almanya’ya belli bir süreçte zorla benimsetilmiştir.

Marksist modelin özü, bu bağlamda idari ve ekonomik yapıların üst üste bindirilmiş olmasıdır. Devlet sistemi de, o ülkelerde gerçekte, yasama ve yürütmenin birlikteliğine dayanmaktaydı. Rusya’da Halk Temsilcileri Sovyetleri ya da öteki ülkelerde Halk Meclisleri adını taşıyan meclisler, her ne kadar seçimle oluşturulmakta idi iseler de, seçimler tek bir parti katılıyor ve yerel Sovyetler, o tek bir partinin sıkı denetimi altında bulunuyordu. Her düzeydeki yerel meclisler için durum böyleydi. Her basamaktaki birimin kararları bir üst basamağın onayına bağlı olduğundan (demokratik merkezîyetçilik) gerçek bir yerel özerklikten söz etmek mümkün değildi. Bağımlılık hem dikey anlamda, üst basamakta bulunan yerel Sovyetlere karşı; hem de yatay anlamda parti örgütüne karşı

⁴ Nadaroğlu, a.g.e., s. 32,33.

olduğundan (çifte bağımlılık ilkesi-dual subartination), Batı Avrupa'da bugün olduğu gibi, seçilmiş temsili ve yerel hizmetlerin görülmesinden sorumlu özerk bir yerel yerinden yönetimden söz edilemezdi. Birkaç yıldan bu yana ise, eski halk demokrasileri, genel olarak devlet yapılarını da demokratikleştirme çabaları içinde, yerel yönetimlerini oluşturmayı ve geliştirmeyi gündemlerine almışlardır.⁵

Yerel fenomeninde ayrı bir ekol olan Rusya yerel yönetimleri ile ilgili olarak Birgül Güler, Zemstvo kurumuna dikkat çekmektedir. Güler'e göre, Liberalizmin, Batılılaşmada uygarlığın taşıyıcısı kurumu olma niteliğine sahip yerel yönetim anlayışı, Zemstvo deneyimince geçersiz kılınmıştır. Daha çok köylülerin ortak hareket ettikleri bir alan, feodal değerleri güçlendiren bir kurum olarak ortaya çıkan Zemstvo, 1917 ekiminde Bolşeviklerin iktidara el koyması ile köklenmiş ve yerine yerel Sovyet örgütlenmesi getirilmiştir.⁶

Yerel Sovyetler daha sonraki aşamada, Bolşevik ve Menşevikler arasında bitmez tükenmez tartışmaların konusu olmuştur. Sosyalist yerel yönetim anlayışının temelinde farklı bakışları içeren Klasik Marxistlerin düşünceleri yatmaktadır. Bunların yerel yönetime bakışı, bu düşüncelerin belirli temsilcilerine ve farklı konjonktürlere göre merkezîyetçilikten adem-i merkezîyetçiliğe, "burjuva devletin temelini sarsıcı taktik bir araç" olmadan "sosyalist demokrasinin temeli" olmaya kadar değişen yaklaşımlar sergilemiştir. Esasında, Marx'ın kendisi de bu konuda farklı görüşlere sahiptir. Marx, bazı yazılarında yerel yönetimi esas olarak, "ikili iktidar" yolu ile burjuva kurumlarına meydan okumak ve onları alaşağı etmenin bir aracı niteliğinde görürken (örneğin 1850'de kaleme alınan Komünist Birliğe Söylev'de), daha sonraki yaklaşımlarda (1871 Paris Komünü üzerine yazdıklarında olduğu gibi) yerel yönetimlerden oluşacak bir piramidin proleteryanın ekonomik kurtuluşunun gerçek siyasal yapısını oluşturacağını, vurgulamaktadır.⁷

Marxist yerel yönetim anlayışını kent olgusu ile birlikte ele almak gerekir. En büyük maddi ve zihinsel işbölümü, kent ile kırsal ayrılmasıdır. Kent ile kırsal arasındaki karşıtlık, barbarlıktan uygarlığa, aşiret düzeninden devlete, bölgesellikten ulusa geçişle birlikte ortaya çıkar ve zamanımıza kadar bütün uygarlık tarihi boyunca sürer gider. Kentin varlığı, yönetimin, polisin, vergilerin vb. zorunluluğunu, kısacası, belediye örgütünün, bu nedenle de genel olarak siyasetin zorunluluğunu içerir.⁸

Yerel yönetime bu farklı yaklaşımlar yirminci yüzyıl başlangıcından Menşevik ve Bolşeviklerin yerel Sovyetler konusundaki uzun süren tartışmalarında kendini gösterdiği gibi; Avrupalı sosyalistler arasında da Sovyet devletin temel ve niteliği üstüne yürütülen sert ve amansız eleştirilerde de karşımıza çıkmaktadır. Avrupa sosyalizminin önde gelen isimlerinden Bernstein, yerel yönetime büyük önem vererek, onu-işçi sınıfı ve emekçi kesimlerde demokrasi deneyiminin yaygınlaştırılması yolu ile sosyalizmi gerçekleştirmenin zorunlu bir ön koşulu olarak görmüştür. Bu dönemde (1920-30'lu yıllarda) liberal demokrasilerde etkinlik gösteren Marxist hareketlerin, belirgin ve özgün bir yerel yönetim anlayışı ortaya koyduğunu söylemek güçtür.

Böyle bir yöneliş ancak, II. Dünya Savaşı sonrası dünyasında kendini gösterecek, Fransa, İtalya, Portekiz ve Finlandiya'daki kısa süreli hükümet ortağı bulunmaları dışında iktidardan uzak kalan ve artık çoğulcu demokrasiyi tamamıyla kabullenen liberal demokrasilerdeki Marxistlere, sürekli bir etkinlik alanı olarak yerel yönetimleri açacaktır. Son yıllara kadar, belirli istisnalar dışında (İtalya gibi) uzun süre merkezîyetçi parti ve yönetim anlayışının (demokratik merkezîyetçiliğin) etkisi altında faaliyetlerini yürüten Yerel Marxizm Hareketi, günümüzde değişik ülkelerde farklı yapı ve yaklaşımlar göstermektedir.⁹ Ancak, liberal demokratik ülkelerde görülen bu hareketleri genel olarak eski Sovyetler Birliği ve sosyalist ilkelere yerel yönetim sistemi yapılanmalarından ayırmak gerekir.

3. Yerel Yönetimlere Siyasal Bakış: Liberal Kuram

⁵ Ruşen Keleş, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 73-74.

⁶ Birgül A. Güler, *Yerel Yönetimler*, TODAİE Yayını, Ankara, 1992, s. 103.

⁷ Karl Marx, *Fransa'da İç Savaş*, Koz Yayınları, İstanbul, 1970, s. 66-70.

⁸ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

⁹ Yıldırım, Selahattin, *Yerel Yönetim ve Demokrasi*, IULA-EMME Yayını, İstanbul, 1993, Yıldırım, s. 72,73.

3.1. Klasik Liberal Yaklaşım Perspektifinde Yerel Yönetimler

Liberal gelenek, gerek farklı tarihsel dönemler, gerekse aynı dönemin farklı düşünürleri ve liberal temsilcileri açısından oldukça zengin ve çeşitli düşünceleri içeren, yerel yönetimler konusunda oldukça ağırlıklı bir konumda bulunmaktadır. Weber- Pirenne ekolünün tarihsel köken ve gelenekle ilgili temel düşüncelerinin ardından, yerel yönetim kurumunun liberal kavramsallaştırmasını asıl olarak J.S. Mill yapmıştır. 19. Yüzyıl ortalarında ortaya konan bu kavramsal temel o tarihten bu yana çeşitli düşünürlerin katkılarıyla zenginleşmiş ve akademik anlamda bilimselleşmiştir.¹⁰ Mill ve Jeremy Bentham'ın görüşleri Avrupa'da mevcut yerel yönetim anlayışını ve uygulamasını geniş ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda, yerel özerkliğe dayanan idari yerinden yönetim (decentralization administrative) merkezi yönetimin gücüne karşı dengeler oluşturmaya çalışan liberal arayışların sarıldığı bir inanç olmuştur.

Bu alanda yararçıların (faydacı ekol), hem merkezi yönetime hem de yerel birimlere sorumluluk tanıyan, merkezin teknik yetkisini ve imkanlarını, yerel toplulukların katılımcı, demokratik gücüyle birleştiren yaklaşımına karşın; 19. Yüzyıl, yerel ve özel girişimlere devlete olduğundan daha büyük bir güven duyulduğu bir liberalizm çağıdır. Yararçılarla, Mill'in özerk yerel yönetimlerle demokrasiyi zorunlu olarak birbiriyle ilgili gören bakış açısı, İngilizlerin yerel yönetim teorisine önemli katkıları olarak ele alınabilir.¹¹ Mill, yerel nitelikte olan her hizmet yerel yönetimlerce görülmektedir derken, yerel yönetimleri siyasal eğitimin okulu olarak görmüştür. Mill, temsili hükümeti, kişiye kendi ihtiyaçlarının ötesinde toplumun ihtiyaçlarını duymayı öğretecek büyük bir güç olarak görür.¹² Mill'in bu düşünceleri liberal yerel yönetim yaklaşımının en önemli ve temel değerlerinden biri olan özgürlüğün anlaşılması açısından önemlidir. İnsan hareketlerinin amacı olan hazzın zorunlu olarak ahlakın ve toplumun da amacı olduğunu belirten¹³ Mill, özgürlüğü de fayda teorisi ile ilgili olarak ele alır ve özgürlüğü, düşünme, araştırma, konuşma, ahlaki yargı ve eylem özgürlükleri dile getirir ve bunların bulunmadığı toplumların asla özgür toplum olamayacağını savunur.¹⁴ Mill bu bağlamda, devletin yaptığı işlerin ancak toplum refahını artırıyorsa, zenginleştiriyorsa iyi kabul edilebileceğini vurgular. En iyi yönetim biçimi egemenliğin, denetim erkinin tüm toplumun, her yurttaşın kullanacağı, hükümetin toplumca yönetildiği bir sistemdir. En iyi yönetim en yararlı yönetimdir, halkın yönetimidir. Devlet, liberal bir devlet olmalıdır. Mill, ortaya attığı faydacılık, özgürlük, liberal devlet ve liberal toplum konusundaki düşünceleriyle liberal felsefeye büyük katkıda bulunmuştur.¹⁵

Mill'in bu düşünceleri liberal yerel yönetim yaklaşımının en önemli ve temel değerlerinden biri olan özgürlüğün anlaşılması açısından önemlidir. Liberal özgürlük bağlamında, düşünce özgürlüğü, kişi özgürlüğü, siyasal özgürlük gibi kavramlara vurguda bulunan¹⁶ Mill, temsili hükümeti yaşatan yükü halkın omuzlarına yıkar. Böylece, Mill'in fark ettiği kendisinden önceki liberallerin asla göremediği şey, liberal bir hükümetin arkasında liberal bir toplumun bulunması gereği idi. Merkezi iktidar, halkın bu niteliği kazanması için çalışmalarda bulunmalıdır.¹⁷ Bunun en önemli yollarından biri de yerel yönetimlerin geliştirilmesi olmalıdır. Mill, ekonomik görüşleri açısından ise, ekonomik süreçte özel girişim, özel mülkiyet, sözleşme özgürlüğü ve devletin minimum müdahalesi kavramlarını öne çıkarır.¹⁸ Sadece bireyin değil, toplumun ve devletin faydası kendini oluşturan üyelerinin faydalarının toplamıdır diyen, Faydacılık okulunun babası J. Bentham ise yerel yönetimi merkezi devlete entegre ederek, onun bir yerel uzanımı, kuruluşu ya da birimi olarak değerlendirmiştir¹⁹

¹⁰ Mustafa Ökmen, "Liberal Düşüncenin Yerel Yönetim-Kent Pratiği Üzerine Notlar", **Teoriden Pratiğe Kamu Yönetimi: Yaklaşımlar, Sorunlar ve Metotlar**, (Ed. Arslan N.), Alfa Aktüel Yayını, Bursa, 2005, s. 31.

¹¹ Keleş, a.g.e., s. 37.

¹² Hill Dilys M., **Democratic Theory and Local Government**, George allen and Unwin, London, 1974, s.27.

¹³ J.Stuart Mill, **Faydacılık**, Çev. Nazmi Coşkunlar, M.E.B Yayını, İstanbul, 1986, s.13-16.

¹⁴ Sabine George H. ve Thorson Thomas L., **A History of Political Theory**, The Diyden Press, London, 1973, s. 97.

¹⁵ Sabine ve Thorson, a.g.e., s. 102, 103.

¹⁶ Thomas D. A Lloyd, **In Defence of Liberalism**, New York, 1988, s. 3.

¹⁷ Atilla Yayla, **Liberalizm**, Turhan Kitapevi, Ankara, 1992, s. 88.

¹⁸ Rogin Leo, **The Meaning and Validity of Economic Theory**, New York, 1956, s. 281.

¹⁹ Hill, a.g.e., s. 26.

Bentham devletin amacını bireye fayda yaratmak ve bireye hizmet etmek olarak görürken, devlet her şeye müdahale etmekten kaçınmalı, çünkü bu müdahale toplumsal mutluluğu bozar²⁰ demektir. Devlet, müdahale temek yerine halka yerel hizmet üretmeyi, bu sürece katılmayı öğretmelidir. Bunun en önemli yolu ve aracı ise yerel yönetimlerin geliştirilmesidir. Metodolojik bir bireyci olan Bentham, toplumu gerçek bir varlık olarak değil, varsayıma dayanan (farazi) bir varlık olarak ele alır. Bireysel davranış, toplumunda devletin de açıklamasının kaynağıdır. Bireylerin çıkarlarının toplamı, toplumun çıkarı demektir.²¹ Bentham, bu anlamda, ülkenin genel yararları ile bireysel yararlar arasında bağ işlevi görececek alt birimlere bilinçli olarak ayrılması gereğini ısrarla vurgulamaktadır. Başta İngiltere, Fransa olmak üzere Avrupa’da yerel yönetim düşüncesi ve uygulamalarını büyük ölçüde etkileyen Mill ve Bentham’ın görüşleri yanında Klasik Liberal Yönetim Anlayışına katkıda bulunan başka düşünür ve akımlar da vardır.²² Geçen iki yüzyıl boyunca Bodin’den Montesquieu’ya kadar, devlet, içinde ara grupların kendi başına yaşadığı ve toplam olarak bireyselliğin gittikçe arttığı bir yapı olarak düşünülmüştür. Hobbes ile başlayan, yöneten ile yönetilen ve devlet ile birey arasındaki ilişkilerin ne olduğu sorunu, Hume’den Kant’a kadar geçen zaman diliminde de devam etmiştir.²³

Bütün bu tartışmalar, liberal yerel yönetim düşüncesinin gelişmesini sağlayıcı ve besleyici bir fonksiyon görmüş ve önemli katkılarda bulunmuştur. Bu bağlamda, Hegel’in yüz yıl boyunca Alman hukuk ve sosyal felsefecilerini etkileyen, insanın evrimini topluluk, toplum ve devlet arasında bir diyalektik süreci olarak görme kabulünü de zikredebiliriz. Hegel’in bu diyalektiği Rudolf Gneist’ten Lorenz Stein’e, Gierke’den Toennies’e ve Weber’den Preuss’e kadar, gerek idealist gerekse materyalist birçok felsefeci üzerinde etkili olmuştur. Bu düşünürlerin ortak noktasını ise, insanlığın yaşamı ve evrimi içinde, yerel kurumların rolü ve değeri üzerine sorulara yanıt aramaları oluşturmaktadır.²⁴

Yerel yönetimi, bir yerel/beledi işletme ya da kurum niteliğinde gören ve onu devletin değil sivil toplumun bir parçası olarak algılayan ve bu nedenle de, bireylerin ve özel kuruluşların olduğu gibi yerel yönetimin de devlet karşısında özerk olması gerektiğini savunan Hegel gibi liberal anlayışlar yanında, Toulmin Smith gibi, yerel yönetimin merkezi yönetim içinde eritilmesi sonucunu doğuracak entegrasyon yaklaşımlarına (Bentham’da olduğu gibi) şiddetle karşı çıkan ve temel siyasal otoritenin merkezi parlamento değil, yerel yönetimler olduğunu ileri süren liberal anlayışlar da²⁵ liberal yerel yönetim düşüncesi içinde yerlerini almışlardır. Yukarıda anlatılan bu felsefi temeller dışında, Turgot’dan Tocqueville ve Webb’lere, ABD Beledi Reform Hareketinden Fabian Sosyalistlere kadar pek çok düşünürün katkısı ile gelişen ve güçlenen Klasik Liberal Yerel Yönetim Düşüncesinin bazı ortak çizgi ve değerleri taşıdığı genellikle kabul edilmektedir. Bunlardan birincisi, yerel yönetimin öncelikle özgürlük, eşitlik, katılım gibi demokratik değerlerin taşıyıcısı ve besleyicisi olmasıdır. Diğer nokta ise, yerel yönetimlerin hizmette verimliliğin izleyicileri olmasıdır.

Son olarak ise, yerel yönetimlerin doğrudan hizmet sunucu rollerinin sınırlı stratejik alanlarda kabul edilmesi, diğer alanlarda özel ve gönüllü girişimlerin desteklenmesine öncelik verilmesidir. Bütün bu düşüncelerin çerçevesini ise, yerel yönetim teorilerinin ortak olarak vurguladığı iki durum oluşturmaktadır. Bunlardan birincisine göre yerel yönetimler toplumda kendi kendini yönetim birimleri iken ikincisine göre yerel yönetimler, devletin siyasal yapısının bir parçası olan birimlerdir.²⁶ Bu çerçevenin oluşturulmasında en büyük katkı ise klasik liberal yönetim anlayışınıdır. Dahası, liberal düşüncenin bu konuda ağırlıklı bir konumda bulunduğu pek çok düşünür tarafından dile getirilmektedir. Hatta bu değerlendirmeler zaman zaman hegemonya biçiminde ele alınmaktadır.

3.2. Geleneksel Yaklaşım Çerçevesinde Yerel Yönetimler: Weber-Pirenne Okulu

²⁰ Mehmet Selik, *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 244,248.

²¹ Norman P. Barry, *An Intraduction to Modern Political Theory*, MacMillan, London, 1989, s. 120.

²² Mustafa Ökmen, “Yerel Yönetimlerin Sosyal Teorisi ve Rusya’da Yerel Yönetimler: Özbekistan Örneği”, *Avrasya Dosyası*, Cilt:7, Sayı: 3, 2001, s. 42.

²³ Wickwar W., Hardy, *The Political Theory of Local Government*, University of South Carolina Press, 1970, s. 12.

²⁴ Wickwar, a.g.e, s. 44 .

²⁵ Yıldırım, a.g.e., s. 61.

²⁶ Hill, a.g.e., s. 25.

Gücünü yüzyılları kapsayan bir gelenek motifinden alan liberal teori, yerel yönetimleri, yerel halk tarafından seçilmiş kişilerce yönetilen, bir tüzel kişiliğe sahip, bağımsız ya da özerk bir konumu ve kendisine ait bir maliyesi bulunan idari kurumlar olarak tanımlamakta ve özgürlük, demokrasi, etkinlik gibi ilkeleri, çözümlenmesinde temel değer olarak kabul etmektedir. Bu tanım her ne kadar on dokuzuncu yüzyılda yapılmış ise de, Batı Avrupa'nın gelişmiş kapitalistleri için, varlığı altı yüzyıl geriye giden, kesintisiz bir süreklilik göstererek gelişen ve burjuva demokratik değerlerini taşıyarak çağdaş Batı demokrasisinin kuruluşuna temel olan bir yerel yönetim geleneğini ifade etmektedir.

Bununla ilgili genel bir kabul olmakla birlikte değişik açılardan eleştirilere de konu olmaktadır. Bu konudaki eleştiriler bağlamında, tanımın bir kavramı değil, bir kurumu açıkladığı yaklaşımı ağırlık kazanmaktadır. Tanım On dokuzuncu yüzyıl Batı Avrupa pratiği için esas alınarak ve yalnızca kurumsal özellikler vurgulanarak yapılmış, buna karşın Batı dışındaki dünyayı kavramsallaştırmak için kullanılmıştır. Bir başka deyişle, tarihsellik ile sınırlı bir kavram evrensel geçerliliği varmış gibi sunularak kullanılmakta, evrensel geçerlilik salt kurumsal boyutu ile sınırlandırılmaktadır. Açıktır ki, bu tür bir evrensellik Batı dışında hiçbir sosyo-ekonomik sistem ve devlet pratiğini kucaklayamaz. Zaten kucaklayamadığı için liberal yaklaşım Batı dışında kalan dünyayı tarihsiz ve de talihsiz ilan etmektedir. Liberalizmin yerel yönetim tanımı evrensel geçerliliği olan bir kavram tanımı değil, Batı tipi yerel yönetim kurumunu betimleyen bir tanımdır. Kurumsal benzerliği kanıt sayarak, ortaçağ kent yönetimlerini kapitalistleşme sürecinin kurucu-ilerletici gücü ve kapitalist devletin kurucu çekirdeği ilan eden, çizilen gelişme şemasında aşağıdan yukarıya yükselen çekirdekten açılarak yayılan bir oluşun ve kesintisiz bir mükemmelleşmeyi içeren liberal yerel yönetim teorisi ile ilgili bu eleştirilere göre, bir kurum betimlemesi esas alınarak tarihe bakıldığında, farklı zamanlarda ve farklı sosyo-ekonomik oluşumlarda birbirlerine çok benzeyen yapılara rastlamak mümkündür. Bu yönüyle on iki, on beş ve on yedinci yüzyıl ortaçağ kent yönetimleri ile yirminci yüzyıl yerel yönetimleri arasında bir ilişki kurulması yadırganmayabilir. Ancak, liberal açıklama çıkış noktasının izin verdiği sınırlarda kalmamaktadır.²⁷

Liberal yerel yönetim teorisine ilişkin bu eleştiriler bir yana, yerel yönetimler, pratikte ve doktrinde, liberal düşünce sisteminin hem açıktan açığa, hem de felsefi ve siyasi arka plan bağlamında ağırlığını duyurduğu alanlardan biridir. Birgül Güler buna “hegomonya” adını vermektedir. Bu ağırlık ya da “hegomonya” daha çok bir değerler toplamı olan demokrasi, eşitlik, özgürlük ve etkinlik gibi ilkeler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Yerel yönetim kurumunun liberal kavramsallaştırması başka düşünürlerin katkılarının yanı sıra asıl olarak J.S Mill tarafından 19. Yüzyıl ortalarında ortaya konulmuştur. O tarihten bu yana akademik dile çevrilerek bilimsel nitelik kazandırılan bu kavramsal temele ilişkin tartışmaların en önemli yönlerinden biri de tarihsel başlangıç ve kökenle ilgilidir. Webb’lerin Belediye Sosyalizmi çerçevesinde “dağlar kadar eski” nitelemesinden, başlangıç noktası olarak Cermen topluluklarını gören düşünürlere, Roma İmparatorluğu’ndaki kent yönetimlerini temel kabul edenlerden, piskoposluk kentlerine dikkat çeken düşünürlere kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan bu yaklaşımlar yanında, Weber ve Pirenne’nin bir ekol olarak nitelendirilen yaklaşımları farklı bir bakışı içermekte, ayrı bir misyonu temsil etmektedir. Pirenne, kökene bugünü açıklama misyonu yüklemiştir. Burjuvazinin uzun yürüyüşünde Ortaçağ kentlerini kalkış noktası sayarak ve on sekizinci yüzyılın evrimci ilerleme düşüncesinden destek alarak, sözü geçen gelenek söylemine gerekli tarihsel malzemeyi sunmuştur.

Bu düşünsel malzemenin yetkinleştirilmesinde sosyolog Max Weber’in payı en az Pirenne kadardır. Pirenne-Weber ekolü, kapitalizmin gelişmesini kent merkezli evrimci yaklaşımla incelemişlerdir. Buna göre, çağdaş Avrupa toplumlarının gelişmesinde temel dinamik güç kentsel unsurdur.²⁸ Pirenne’ye göre Batı’da feodalizmle sonuçlanan gelişmelerin ana nedeni Doğu’da görülen gelişmeler ve özellikle İslamiyetin ortaya çıkışıdır. Bu gelişmelerin sonucu Batı dünyası kendi içine kapanmış ama kendi toplumsal yapısındaki özellikler ve kendi imkanları sonucu içine düştüğü açmazdan kurtulmasını bilmiştir.²⁹

²⁷ Güler, a.g.e., s. 10.

²⁸ Güler, a.g.e., s. 22.

²⁹ Tuna ,Korkut, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1987, s. 22.

Feodalizmin, kapalı, durağan ve içsel değişme dinamiklerine sahip olmayan ve değişmesi ancak dışardan gelen bir etki ile mümkün olan bir yapı olduğu görüşü, gelenek söylemi ile birlikte Weber-Pirenne ekolünün ana teması olmuş, ancak, özellikle feodalizmi inceleyen tarihçilerin yoğun eleştirilerinden kurtulamamışlardır. Söz konusu eleştiriler özellikle feodalizmin durağan yapıya sahip ve içe kapalı bir toplum olduğu noktasında yoğunlaşmıştır. Bir diğer eleştiri noktasını ise, Pirenne'nin ,“ortaçağ kentinin 12.yüzyıldaki konumuyla, yasa, yönetim ve hukuk ilişkileri açısından kendine özgü bir ticaret ve sanayi toplumu olduğu”³⁰ görüşü oluşturmaktadır. Buna göre, kentlerin sahip oldukları özerklik, gerçekte bir feodal ayrıcalık biçimidir. Ayrıcalık beratları, kent havasını özgür değil, ayrıcalıklı kılmıştır.³¹ Oysa Pirenne, bir Alman atasözüne atfen “Kent havası insanı özgür kılar”³² diyerek, ortaçağda özgürlüğün kent aracılığıyla ayrıcalıklı sınıflardan, yurttaşın doğal niteliği olarak, topluma geçtiğini vurgulamaktadır.³³ Aynı bağlamda Weber ise, geçmişte, kent topluluğunu tanımlayan hakların normal olarak bir zümrenin imtiyazları olduğunu, vurgulamaktadır. Kent topluluğunun kendisine özgü siyasi nitelikleri ancak özel bir tabakanın varlığı, farklı bir sınıfın ortaya çıkışı ile görüldü.

Bu ise bizi, sadece Batı ortaçağı kentleri, kısmen gerçek kent olarak nitelendirilebilir, sonucuna götürmektedir. Yapılan açıklamalar aynı zamanda Batı kentine gerçek anlamda özgürlüğünü, özerklik ve bağımsızlık niteliklerini kazandırmaktadır. Weber, Asya kentleri için ise; hepsinde pazar yerleri ve kaleler olmakla birlikte, bir kent topluluğuna sahip değillerdir, ifadesini kullanmaktadır.³⁴ Kapitalizmin gelişmesini kent-merkezli evrimci yaklaşımla ele alan ve gelenek söylemine gerekli tarihi malzemeyi sunan Weber-Pirenne ekolü, yerel yönetimlerin kökenine ilişkin açıklamalarıyla bugünü açıklamaya çalışmış ve bu bağlamda liberal yerel yönetim anlayışına çok önemli katkılar sağlamıştır.

3.3. Neo-Liberal Bakış Açısından Yerel Yönetimler

Öteden beri Batı toplumlarındaki ekonomik ve sosyal hayatın yönetiminde ortaya çıkan yeni yaklaşımlar, neo-liberalizm ve gelişmiş (advanced) liberalizm gibi değişik başlıklar altında tanımlanmakta ve analiz edilmektedir. Liberalizm, yeni kamu yönetimi anlayışını doğrudan ve yeni sağ politikaları etkileyerek dolaylı bir şekilde etkileyen akımlardan birisidir. Yeni kamu yönetimi anlayışının öngördüğü devletin küçültülmesi, piyasa odaklılık özelleştirme, katılımlı yönetim, yönetimde açıklık ve müşteri odaklılık yaklaşımların oluşmasında liberalizmin büyük etkisi olmuştur.³⁵

Yeni liberal politikalar, ana tema olarak devlet müdahaleciliğinin özgürlükleri kısıtladığını ve merkezîyetçi bir yapının ortaya çıktığını öne sürerek, devletin hedeflerinin ve etkinlik alanının mutlaka sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadırlar.

Bu sınırlama, ekonomik ve siyasal özgürlüğe ulaşmada en önemli araçlardan biri olarak görülmektedir. Ekonomik temelli bu değişim ve dönüşüm süreci sonucunda ulus-devlette var olan merkezi devletin gücü ve geleneksel bürokrasiler sorgulanırken, kamu yönetiminin yeniden yapılandırılarak devletin rolünün yeniden tanımlanması gündeme gelmektedir.³⁶ Bu politikaların gerek etkin-verimli hizmet sunan birimler ve gerekse demokratik yönetim birimleri olarak doğrudan ya da dolaylı olarak yansıdığı önemli bir alan da, kamu yönetiminin bir parçası olarak yerel yönetimlerdir. Yerel yönetimler, yirminci yüzyılın başlarında, zorunlu hizmetleri için yeterli kaynak bulabilmiş ve yerel halka merkezi yönetimin sunduğundan daha çok hizmet sunabilmişlerdir. Bu yüzyılda, hizmet çoğulculuğu, nüfus hareketleri sonucunda kentli nüfusun artmış olması ve yerel birimlerin hızla kentleşmesi ve de yönetimde etkinlik gibi özelliklerle gündeme gelen yerel yönetimler, özellikle liberal reformcuların katkılarıyla altın çağını yaşamıştır.

³⁰ Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 149,150.

³¹ Güler, a.g.e., s. 2.

³² “Kent havası insanı özgür kılar” (Die Stadtluft macht frei).

³³ Pirenne, a.g.e., s. 148.

³⁴ Max Weber, *The City*, The Free Press, London, 1958, s. 81.

³⁵ Hamza Al, *Bilgi Toplumu ve Kamu Yönetiminde Paradigma Değişimi*, Bilim Adamı Yayınları, Ankara, 2002, s. 105.

³⁶ Hüseyin Yayman, “1980 Sonrası Türkiye’de Özelleştirme Uygulamalarının Gelişimi ve Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.2, 2000, s. 144.

Liberal söylemlerin yerel yönetimlerle ilgili ortak buluşma noktası, demokrasi (katılım, eşitlik) ve etkinliktir. Daha sonraki liberaller, Mill'in tanımlayarak genel özgürlük sorunlarından ayrı tutup, askıda bıraktığı yerel özgürlük teriminin içini doldurmaya çalışmışlardır. Yerel özgürlüğün, bireysel özgürlüğün uzantısı, kimi zaman da koruyucusu olma yaklaşımı bu dönemde ağırlıklı olarak gündeme gelmiştir. Daha çok yirminci yüzyıl liberallerinden Hayek tarafından dile getirilen bu düşünceye göre, yerel yönetim, serbest piyasanın eşi dengidir. Merkezi yönetim, bireysel özgürlüğü potansiyel olarak tehdit eden bir doğaya sahiptir. Özel sektörün yapmaktan kaçındığı ya da yapmadığı kimi işlerin merkezi yönetimce yapılmasındansa yerel yönetimlerce yapılması daha iyidir. Yerel yönetim, özel sektörden sonraki ikinci en iyi çözümdür.³⁷

Düşünce planında, desantralize olmanın savunuculuğunu yapan F.A Hayek ve Robert Nozick gibi düşünürlerin ortaya koyduğu yeni liberalizm esas olarak kişi özgürlüğü, çoğulculuk, merkezi yönetimin sınırlandırılması gibi kavramları öne çıkarmaktadır. Nozick'in çalışmaları, özellikle ekonomik özgürlüğün savunması ile kişisel özgürlüklerin değeri arasındaki ilişkiyi vurgulaması açısından önem taşımaktadır.³⁸ Eserlerinde ağırlıklı olarak özgürlük ve tutarlılık kavramlarına değinen Hayek'e göre tutarlılık, eğer belirli ilkeler kabul edilirse mümkün olabilir. Fakat 19. Yüzyıl liberallerinin kullandığı özgürlük fikri birçok bakımlardan öylesine müphemdi ki berrak bir rehberlik sağlamadı.³⁹ Hayek, liberalizmin ilkelerinin yirminci yüzyılda kapitalist ekonominin ve toplumun gereklerine ve ihtiyaçlarına göre gözden geçirilip, bazı değişiklikler yapılarak yeniden düzenlenmesine çalışan faaliyetler⁴⁰ anlamında bir neo-liberal olarak düşünce bazında neo-liberalizme önemli katkılarda bulunmuştur.

Günümüzde söylenen bazı yeni liberal yerel yönetim pratikleri- özellikle İngiliz örneğinde- özgürlük ve katılımdan çok bir tür ekonomizm ve merkezizetçiliğe dayalı ve kaynak kullanmada salt verimliliğe öncelik veren bir yapı sunmaktadır. Yeni liberalizmin yerel yönetime bakışının bugüne kadar belirginleşen temel düşünce ve uygulamalarını kısaca şöyle özetleyebiliriz; Yerel yönetimin genel yetki ve sorumluluklarının bölünmesi, daha yarışmacı bir ihale düzeni, hizmet yetki ve sorumluluğu ile hizmet sunumunun ayrılması, bir hizmet için yapılan ödemeye o hizmetten yararlanmak arasında doğrudan ilişkinin kurulması, müşteri tercihine önem verilmesi, yerel hizmet sunumunda bireysel ve özel sektör rolünün artırılması, üretici kesimlerin yerel yönetim üzerindeki etkilerinin denetimi ve daha çok "iş adamı yaklaşımı taşıyan bir yönetim kültürünün geliştirilmesi, yerel farklılık ve yenilikçiliğin yüreklendirilmesi, yerel yönetimin merkezi yönetim ve kendi beldesinin belirli kesimleri karşısındaki yeni konumu gibi görüşler, yeni liberal düşünce içinde ele alınabilir. Yerel vergilendirme ve harcamalara sınırlandırma, denetim getirme ve daha çok mali olarak tanımlanmış bir sorumluluk anlayışının geliştirilmesi de yeni liberal düşüncenin yansımalarıdır.⁴¹ Buna paralel olarak çalışanların katı hiyerarşik bir çerçeve içinde değerlendirilmeleri yerine; sonuç, başarı ve performansın temel alındığı bir denetim sistemine geçilmesi öngörülmektedir.

Yeni liberal politikanın öncülerinden olan Niskanen'in, bürokratik örgütlenmede, örgütün parçalarına ayrılması, geleneksel örgüt ilkesinin aksine, aynı ya da benzer işleri yapan birden fazla birimin oluşturulması ve bu birimlerin birbiriyle ve özel sektörle rekabete girişmesi önerisi de bu bağlamda önem kazanmaktadır. Aslında bu adem-i merkezizetçi yönetim ve örgütlenme tarzı, genel olarak özel sektörde görülmeye başlayan ve hizmet sektörünün gelişmesine paralel olarak güncellenen Post-fordist yapılanmanın yaygın ve esnek niteliğinin kamu kurum ve kuruluşlarına uyarlanması girişimini de ifade etmektedir. Böylece yeni liberal politikalarla paralel gelişen Post- Fordist süreç içinde yerel yönetimler, özgürlük, etkinlik ve demokrasi çerçevesinde yetki ve sorumluluklarını artıran randa özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ile paylaşmakta, daha yarışmacı bir düzen içinde hizmetlerini yerel halka sunmaktadır.⁴²

³⁷ Keleş, a.g.e., s. 36, 47.

³⁸ John Gray, **Liberalism**, University of Minnesota Press, Bristol, 1986, s. 41.

³⁹ Friedrich A. Hayek, **Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük**, Çev. A. Yayla, T.İ. Bankası Yayını, İstanbul, 1994, s. 94.

⁴⁰ Alaaddin Şenel, **Çağdaş Siyasal Akımlar**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 30.

⁴¹ Yıldırım, a.g.e., s. 81,82.

⁴² Aydınli, H. İbrahim, **Sosyo-Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Belediyeler**, Nobel Yayını, Ankara, 2004, s. 98.

SONSÖZ

Yerel yönetimler geçmişten bugüne siyasetin, idarenin, toplumsal yaşamın, kültürün ve ekonominin kesişme noktasında yer alan sosyal ve politik bir fenomendir. Giderek daha önemli hale gelmekte ve daha çok araştırılmaya devam etmektedir. Günümüzün birçok çağdaş trendinde ve yeni yaşam pratiğinde önemli konuları da bünyesinde barındırmaktadır. Yerel yönetimlerin bugününü anlamak için geçmişini iyi bilmek gerekir. Süreç analizi yapılacağı zaman alanla ilgili teorileri bilmek büyük önem arz eder. İşte bu çalışmada yerel yönetim teorileri (kuramları) analiz edilmiştir. Bu analiz özgün bir yaklaşımla, kıyaslamalı ve ayrıntılı betimlemelere dayanmaktadır. Görülmüştür ki, yerel yönetimler, ekonomik, sosyolojik ve politik açılardan içinde buldukları çağın ve yer aldıkları toplumun hem önemli bir yansıması olmakta hem de o koşulları doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Yerel yönetim kuramları, Neo Klasik, Sosyalist ve Liberal başlıklarda ele alındığında çok sayıda yazarın ve düşünürün söz konusu başlıklarda eserler verdiği ve görüşler sergilediği de görülmektedir. Her başlık ayrı bir ekol oluşturarak yerel yönetimlerin düşünsel temellerini oluşturmuştur. Bu süreç esasında günümüzde de devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- Al, Hamza, **Bilgi Toplumu ve Kamu Yönetiminde Paradigma Değişimi**, Bilim Adamı Yayınları, Ankara, 2002.
- Aydınlı, H. İbrahim, **Sosyo-Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Belediyeler**, Nobel Yayını, Ankara, 2004.
- Barry, P. Norman, **An Intraduction to Modern Political Theory**, MacMillan, London, 1989.
- Dilys, M. Hill., **Democratic Theory and Local Government**, George allen and Unwin, London, 1974.
- George, H. Sabine ve Thorson Thomas L., **A History of Political Theory**, The Diyden Press, London.
- Gray, John, **Liberalism**, University of Minnesota Press, Bristol, 1986.
- Güler, Birgül A. **Yerel Yönetimler**, TODAİE Yayını, Ankara, 1992.
- Hardy, Wickwar W., **The Political Theory of Local Government**, University of South Carolina Press, 1970.
- Hayek, Friedrich A. **Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük**, Çev. A. Yayla, T.İ. Bankası Yayını, İstanbul, 1994.
- Keleş, Ruşen, **Yerinden Yönetim ve Siyaset**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Leo, Rogin **The Meaning and Validity of Economic Theory**, New York, 1956.
- Lloyd, Thomas D. A, **In Defence of Liberalizm**, New York, 1988.
- Marx, Karl, **Fransa'da İç Savaş**, Koz Yayınları, İstanbul, 1970.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi (Feuerbach)**, Sol Yayınları, Ankara, 1992.
- Mill, J.Stuart, **Faydacılık**, Çev. Nazmi Coşkunlar, M.E.B Yayını, İstanbul, 1986.
- Nadaroğlu, Halil, **Mahalli İdareler**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Ökmen, Mustafa, “Yerel Yönetimlerin Sosyal Teorisi ve Rusya’da Yerel Yönetimler: Özbekistan Örneği”, **Avrasya Dosyası**, Cilt:7, Sayı: 3, 2001.
- Ökmen, Mustafa, “Liberal Düşüncenin Yerel Yönetim-Kent Pratiği Üzerine Notlar”, **Teoriden Pratiğe Kamu Yönetimi: Yaklaşımlar, Sorunlar ve Metotlar**, (Ed. Arslan N.), Alfa Aktüel Yayını, Bursa, 2005.
- Öztürk, Azim, **21Yüzyıl Türkiye’si İçin Yerel Yönetim Modeli**, Ümraniye Belediyesi Yayını, İstanbul, 1997.
- Pirrenne, Henri, **Ortaçağ Kentleri**, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Selik, Mehmet **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988.
- Şenel, Alaaddin, **Çağdaş Siyasal Akımlar**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1998.
- Tuna, Korkut, **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme**, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1987.
- Weber, Max, **The City**, The Free Press, London, 1958.
- Yayla, Atilla, **Liberalizm**, Turhan Kitapevi, Ankara, 1992.

Yayman, Hüseyin, “1980 Sonrası Türkiye’de Özelleştirme Uygulamalarının Gelişimi ve Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.2, 2000.

Yıldırım, Selahattin, **Yerel Yönetim ve Demokrasi**, IULA-EMME Yayını, İstanbul, 1993.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ ОБРАЗ ПРОСТРАНСТВА

Крыстев Вилиян Крыстев

Кандидат географических наук, доцент кафедры экономики и организации туризма
Экономического университета Варны (Болгария)

Аннотация. В эпоху постмодерна распространение и обмен информацией в сетевом обществе усиливают субъективные представления о пространстве в сторону его идентичности. В общественном сознании этот процесс сводится к пространственному синтезу взглядов территориальной и культурной принадлежности, сферы интересов, желанной модели развития, исторической цели и т.д., накопленных как глазами его граждан, так и внешнего мира. Идентичность связана с культивированием чувств, мифов, иррациональности, аморфности пространства, которые кристаллизуются в форме характерных образов.

Ключевые слова: геополитика, образ пространства, идентичность, мягкая сила.

Сравнительно точное определение о сущности образной пространственности (географического образа) дано Д.Н. Замятиным: «совокупность ярких, характерных знаков, символов, ключевых представлений определенного пространства» [1]. Семантика географического образа сравнивается с анимированной (одухотворенной) моделью земной поверхности, которая персонализирует и ориентирует развитие пространства. Образ эволюционирует со временем, насыщается событиями и процессами, размножается, впитывая различные смысловые значения. Последние стратифицируют его на различных уровнях в образную траекторию, создавая гетерогенное семантическое ощущение пространства на основе геоисторических, геосоциальных, геоэкономических, геокультурных, геополитических образов [2,3,4].

Изучение образа пространства, как правило, основано на использовании феноменологического подхода, чьи изначальные методологические основы разработаны в философии [4-8]. Характер применения этого подхода ориентирован на описательно-репрезентативный способ исследования пространства с точки зрения его значения и функций в общественном восприятии. Изучая культивируемые в общественном сознании мифы, нарративы и различного рода символики, рассматриваемые как знаки ландшафтной реальности, феноменология выявляет стереотипные особенности пространства, такие как: отношение, уникальность, преодоление, притягательность, привлекательность. В совокупности данные характеристики параметризуют пространство в определенной семантике, которая создает ощущения в его восприятии: топофильно или топофобно; центрально или периферийно; сильно или слабо, свое или чужое [9-13]. С точки зрения антропологического осмысления о историческом значении пространства, которое делает его познаваемость относительна для общественного сознания, речь идет также о историческом (место) или лишено от идентичности пространство [14].

Результатом политического понимания пространства является его геополитический образ. Он является функцией географического образа под влиянием прежде всего (гео)политического дискурса о пространстве. В совокупности когнитивных сегментов, составляющих его, геополитический образ характеризуется сложной и одновременно иерархической структурой геополитического видения. Данная особенность есть основание квалифицировать его как «общественно наиболее значим», «максимально анаморфирован» и «наиболее масштабный» географический образ [15].

Формирование геополитического образа пространства является результатом геополитического взаимодействия последнего с внешним миром. Решающую роль в этом отношении играет его историческое развитие, характер организации и поведение по отношению к другим геополитическим субъектам. В плане поведения субъекта, выражающего

пространство (страна, регион, коалиция), включает: политические решения, дипломатию, внешнеэкономическую деятельность, культурный диалог и т.д. Отложение этих процессов во времени формирует семантику стереотипных политических представлений о пространстве, таких как: предназначение, безопасность, буферизация, тенденция к интеграции, привлекательность, конфликтность, центральность, периферийность и т.д., кристаллизующие в геополитический образ.

С точки зрения критической геополитики, геополитический образ содержит нормы и традиции восприятия в понимании пространства на разных уровнях, что широко распространено в так называемых *низкой* и *высокой геополитике* [16]. Низкая геополитика отождествляется с геополитическим восприятием в массовом общественном сознании, то есть на низком уровне. Геополитические образы низкого уровня обычно являются результатом воздействия массовой информации, традиций, норм воспитания и образования. Высокая геополитика охватывает восприятие пространства в сознании государственной элиты и академических кругах [17]. Образы на низком и высоком уровнях переплетены, поскольку взаимно подпитывают одних другими, меняя с течением времени геополитическое видение на пространство [18].

Геополитический образ, в соответствии с его социальной природой, позволяет быть целенаправленно сформирован с целью достижения политических и экономических выгод. В этом случае возрастает его роль в качестве инструмента геополитического взаимодействия, подчеркивающего конкурентный потенциал выражающих его субъектов (Бусыгина, 2003). Со стороны государственной или региональной политики образы и дискурсы устанавливаются эффективным средством достижения политических и экономических выгод, главным образом посредством «мягкой силы». Опорным сегментом «мягкой силы» является привлекательность места, благодаря которой достигается очень важный фактор «внешнего признания» [Бусыгина, Окунев, 2014, с. 112]. Необходимость создания геополитического образа может быть продиктована как внутренними (в рамках определенного политического пространства) призывами к консолидации или оптимизации определенных процессов, так и курсом политико-экономического и культурного взаимодействия с внешним миром (с другими странами, территориями). В Европейском Союзе, например, часто эксплуатируемый эндогенный геополитический образ, нацеленный на сопричастность и взаимопонимание по конкретным политическим вопросам, это образ *европейской семьи* или *европейского дома*, хотя культурная и политическая история отдельных стран и регионов от его периферийных частей достаточно разнообразна. Экзогенный геополитический образ ЕС, с другой стороны, традиционно подчинен евроатлантической интеграции. Он призван подчеркнуть геополитическую принадлежность (а в некоторых случаях даже лидерство) Объединенной Европы к Западному миру.

Изначальное определение геополитического образа пространства обычно основывается на образ-архетипов или ядерных образов [5], которые придают ему достаточно устойчивые стереотипные черты. Как таковые следует рассматривать образы, когнитивно связанные с социокультурным и историческим развитием пространства в ретроспективе. Характерной особенностью образ-архетипов является то, что они дают упрощенное (штамповано) геополитическое представление о пространстве, но обрамляют его геополитическую идентичность и служат отправной точкой для вторичных образных конфигураций. Например, для такой страны, как Болгария, образ-архетипами, выражающие ее геополитическую идентичность, являются: *Восточная Европа, православная культура, славянская этническая и языковая идентичность, балканская идентичность* [18,19]. Ядерные образы, влияющие на ее нынешний геополитический статус, можно назвать: *евроатлантическое пространство, экономическая периферия Европы, маленькая страна, «дешевая» туристская дестинация* [12].

Рассмотрен в деталях, геополитический образ является многослойным, что делает его гораздо более разнородным и многогранным – результат сложного взаимодействия социокультурных, политических и экономических слоев на пространственной основе.

Политический дискурс различного рода социальных процессов в пространстве способен расслаивать геополитический образ в историческом, культурном или экономическом оттенке. В его содержании также откладываются знаки национальной истории и географии в восприятии местных сообществ и внешнего мира; устойчивые элементы цивилизационного характера; типичные особенности социокультурной среды и экономических процессов; уровень и степень вовлеченности в мировую экономику и политику и т.д.

Список использованных источников

1. Бусыгина И.М. Судьба географических знаний в политической науке и образовании // Полис. Политические исследования, 2003, №1. С. 149–158.
2. Бусыгина И.М., Окунев И.Ю. Пространственное распределение силы и стратегии государств или что и как объясняет геополитика // Полис. Политические исследования, 2014, №2. С. 106–123.
3. Дроздов А.Ю. Психологические аспекты массового геополитического сознания // GESJ: Education Science and Psychology, 2013, № 2(24). С. 8–15.
4. Замятин Д.Н. Образ страны: структура и динамика // Общественные науки и современность, 2000, №1. С. 107–114.
5. Замятин Д.Н. Феноменология географических образов // Социологические исследования, 2001 (а), №8. С. 12–21.
6. Замятин Д.Н. Географические образы мирового развития // Общественные науки и современность, 2001 (б), №1. С. 125–137.
7. Замятин Д.Н. Гуманитарная география: пространство и язык географических образов. СПб.: Алетейя, 2003. 331 с.
8. Замятин Д.Н. Власть пространства и пространство власти. Географические образы в политике и международных отношениях. М.: РОССПЭН, 2004. 352 с.
9. Козолупенко Д.П. Мифопоэтическое мировосприятие. М.: Канон-плюс, 2009. 432 с.
10. Колосов В.А. «Низкая» и «высокая» геополитика // Отечественные записки, 2002. № 3(4). С. 33–51.
11. Колосов В.А. Критическая геополитика: основы концепции и опыт ее применения в России // Политическая наука, 2011, №4. С. 31–52.
12. Крыстев В.К. Туризм как инструмент «мягкой силы»: геополитическая интерпретация на примере Болгарии // Социально-экономическая география. Вестник АРГО, 2017, №6. С. 71–82.
13. Михайлов В.Т. Балканы как пространство проблемной наднациональной идентичности // Культурная и гуманитарная география, 2013, Т.2, №2. С. 140–152.
14. Оже М. Не-места. Введение в антропологию гипермодерна. М.: Новое литературное обозрение, 2017. 136 с.
15. Agnew J. Space and Place // Handbook of Geographical Knowledge. London: Sage, 2011. P. 316–331.
16. Dalby S., O'Tuathail G. Rethinking geopolitics. London: Routledge, 1998. 333p.
17. Dodds K. Political geography III: Critical Geopolitics after 10 years // Progress in Human Geography. 2001 Vol. 25. No. 3. P. 469–484.
18. Todorova M. Imagining the Balkans. New York: Oxford University Press, 1997. 272 p.
19. Tuan Y.-F. Space and Place: Humanistic perspective // Philosophy in Geography. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1979. P. 378–427.
20. Vallega A. Geografia culturale. Luoghi, spazi, simboli. Torino: UTET, 2003. 382 p.

TÜRKİYE'DE KÖKLÜ BİR YERLEŞİM BİRİMİ OLARAK KÖY YEREL YÖNETİMİ: TARİHSEL VE YAPISAL BİR İNCELEME¹

Prof. Dr. Bekir PARLAK¹

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Bursa, Türkiye
E-mail: bparlak21@gmail.com

ÖZET. Köy idaresi üzerine eğilen bu bilimsel metin, konuyu tarihsel süreç ve yapısal durum itibarıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye'de köyler, coğrafi ve sosyolojik yönlerden oldukça eski birer yerleşim birimidirler. Osmanlı Devleti'nin yenileşme döneminde köylere yeni bir bakış getirilmiştir. On dokuzuncu yüzyılda köyler bazı düzenleyici metinlerde yer almış ve belli hükümlere bağlanmıştır. Daha önceki dönemlerde sipahiler tarafından yönetilen köylere yeni yönetim şekli getirilmiştir. Yirminci yüzyılda köy idaresinin temel yasası olan 442 sayılı Köy Kanunu çıkarılmıştır. Bu Kanun günümüzde hala yürürlüktedir. Bu çalışmada köy idaresi geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Köylerin tanımı, kısa tarihçesi, bugünkü genel durumları, kurulmaları, görev ve yetkileri, organları ve bütçeleri ayrı başlıklar halinde incelenmektedir. Türkiye'de belediyeler ve il özel idarelerinin yanı sıra ayrı birer yerel yönetim birimi olan köylerin, büyükşehirlerle ilişkin yeni yasal düzenleme ile (6360 sayılı Kanun) durumları ve konumları değişmiştir. Büyükşehir olan illerde artık köy idaresi bulunmamaktadır. Köyler bu illerde mahalle statüsüne getirilmiştir. Ayrıca köylere ilişkin bu illerde başka düzenlemeler de yapılmıştır. Büyükşehir olmayan illerde ise köy idareleri devam etmektedir. Bu bilimsel metinde köy idarelerinin dün ile bugünü değerlendirilerek, yapısal ve işlevsel yönleri dikkatlere sunulmaktadır. Çalışma bu bağlamda kapsamlı bir incelemeyi içermektedir.

ANAHTAR KELİMELER: Köy, Tarihçe, Yapısal İnceleme, Köy Kanunu, Köy Yönetimi

VILLAGE LOCAL GOVERNMENT AS AN OLD SETTLEMENT IN TURKEY: A HISTORICAL AND STRUCTURAL EXAMINATION

ABSTRACT. This scientific text, which focuses on village administration, aims to examine the subject in terms of historical process and structural situation. Villages in Turkey are quite old settlements in terms of geographical and sociological aspects. During the renewal period of the Ottoman Empire, a new perspective was brought to the villages. In the nineteenth century, villages were included in some regulatory texts and were subject to certain provisions. A new form of administration was introduced to the villages that were ruled by the sipahis in the previous periods. In the twentieth century, the Village Law No. 442, which is the basic law of the village administration, was enacted. This Law is still in effect today. In this study, village administration is discussed in a broad framework. The definition of the villages, their brief history, their general situation today, their establishment, duties and authorities, organs and budgets are examined under separate headings. In addition to municipalities and special provincial administrations, villages, which are separate local government units in Turkey, have changed their situation and position with the new legal regulation on metropolitan cities (Law No. 6360). In the provinces that are metropolitan cities, there is no longer any village administration. Villages have been brought to the status of neighborhoods in these provinces. In addition, other regulations regarding villages were made in these provinces. In non-metropolitan provinces, village administrations continue. In this scientific text, the past and present of village administrations are evaluated and their structural and functional aspects are presented to attention. The study includes a comprehensive review in this context.

¹ Bu bilimsel çalışma yazarın şu eserinden yararlanılarak kaleme alınmıştır: Bekir PARLAK, Yerel Yönetimler Tarihçe, Mevzuat, Yapı ve İşleyiş, Değişim Yayınları, İstanbul, 2020.

KEYWORDS: Village, History, Structural Analysis, Village Law, Village Management

A) KÖY: KAVRAMSAL ÇATI VE TARİHSEL SÜREÇ

1. Köy İdaresinin Yasal Tanımlanması

442 sayılı Köy Kanunu, köyü üç değişik biçimde tanımlamıştır. Buna göre;

- Nüfusu iki binden aşığı olan yerleşim birimlerine köy denmektedir.
- Cami, mektep, otlak, yaylak, baltalık gibi ortak malları bulunan ve toplu veya dağınık evlerde bulunan insanlar, bağ, bahçe ve tarlalarıyla birlikte bir köy oluştururlar.
- Köy, bir yerden bir yere götürülebilen veya götürülemeyen mallara sahip olan ve işbu kanun ile kendisine verilen işleri yapan başlı başına bir tüzel kişidir.

2. Köy İdarelerinin Tarihçesi

Köyler insanların bir arada ve topluca yaşama güdü ve ihtiyacının bir sonucu olarak kendiliğinden ortaya çıkmış en eski yerel yönetim birimidir. Bu özellikleriyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinden son dönemlerine kadar bir şekilde varlığını koruyan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilen yönetsel yapının bir parçası olan köylerin hukuki bir nitelik kazanarak, idari teşkilat içinde ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olması görece yenidir. Muhtarlık örgütünün ortaya çıkması ve gelişimi ile köylerin hukuki nitelik kazanması yakından ilişkilidir. *Türkiye'de muhtarlık adı altında ilk örgüt, 1829 yılında İstanbul'da kurulmuş ve Müslümanların yerleşik olduğu mahallelerde "evvel" (birinci) ve "sani" (ikinci) olmak üzere iki muhtar seçilmiştir.* Muhtarlar, mahallede kadıların temsilcisi olan imamların görevlerinin bir kısmını üstlenmiş ve halkla hükümet arasındaki ilişkileri yürütmekle görevlendirilmiştir². İlber Ortaylı, ilk muhtarlık örgütünün İstanbul'da kurulmasının bir tesadüf ve geliş güzel bir deneme olmadığını ifade etmiştir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra, şehrin asayişini sağlamak, vergi toplama- bilmek, mahalle idaresinin düzenini kurmak ve diğer mali ve mülki görevleri yerine getirmek için yeni bir örgütlenmeye ihtiyaç vardı³. *1833 yılında Kastamonu sancağında ilk olarak İstanbul dışında muhtarlık örgütü ortaya çıkmış ve Kastamonu'da her mahallede halkın takdirini kazanmış kişilerden "muhtar-ı evvel" (birinci muhtar) ve "muhtar-ı sani" (ikinci muhtar) adıyla iki muhtar seçilmiştir.* Önce Kastamonu sancağında uygulanan muhtarlık modeli, daha sonra diğer vilayet, kaza ve köylere yayılmıştır. Bu yerleşim yerlerinde muhtarlar, imamların idari görevlerinden sorumlu kılınmıştır⁴.

1864 Nizamnamesi bu konuda öncü bir düzenlemedir. *Köylere ilişkin hükümlerin ilk kez yer aldığı ve köyün bir yerel yönetim birimine dönüşeceğine yönelik emareleri bünyesinde barındıran ilk yasal metin "1864 Vilayet Nizamnamesidir".* 1864 Nizamnamesi, köy idaresinin organları ve bu organların oluşturulması hususunda çok fazla yenilik getirmiştir. Nizamnameye göre, şehir ve kasabalardaki en az elli hane bir mahalle, her bir mahalle de bir köy olarak kabul edilmiştir. 1864 Nizamnamesinde, her köyde ve dinleri farklı olan her sınıf için ikişer muhtar ve birer ihtiyar meclisi oluşturulması kabul edilmiştir. Böylelikle ilk defa ihtiyar meclisi öngörülmüş olmaktadır. İhtiyar meclisine bazı mahalli meseleleri müzakere etme yetkisi verilmiş, ancak mahalli hizmetler konusunda yürütmeye ilişkin karar alma yetkisi tanınmamıştır⁵. *1864 Nizamnamesi ile köylere tüzel kişilik de tanınmamıştır.*

1864 Nizamnamesinden sonra *"1870 Vilayet Nizamnamesi" kabul edilmiş ve muhtarların görev ve yetkileri genişletilmiştir.* Nizamnameye göre muhtar, köyde hükümetin emirlerini ilan etmek, vergileri toplamak, köydeki ölüm ve doğum gibi nüfus hareketlerini takip etmek ve yetkililere bildirmek ve suçluların devlete teslimine yardımcı olmak ile yükümlü kılınmıştır. Ancak, *1870 Vilayet Nizamnamesinde de tüzel kişilik tanınmamıştır*⁶. Bu düzenlemenin ardından *1876'da yeni bir Nizamname daha düzenlenmiştir. "İdare-i Nevahi" ismini taşıyan bu Nizamname'nin amacı,*

² Eryılmaz, a.g.e., 2004, s. 178.

³ Ortaylı, a.g.e., 1974, s. 96.

⁴ Eryılmaz, a.g.e., 2004, s. 178-179.

⁵ Nadaroğlu, a.g.e., 2001, s.242.

⁶ Eryılmaz, a.g.e., 2004, s. 179.

köylerde Batılı ülkelerdeki örneklerine benzer bir komün örgütü oluşturmaktı. Sözü edilen bu Nizamname’de iki yüz haneden fazla olan köylerin bir nahiye oluşturmaları, hane halkı sayısı kriterini sağlayamayan köylerin ise, iki yüz haneye ulaşacak biçimde birleştirilmeleri öngörülmüştür. Bundan başka, Nizamname’de köy halkı tarafından seçilecek bir nahiye müdürü ve meclisinin bulunması ve meclis üye sayısının dörtten az sekizden fazla olmaması öngörülmüştür. Ancak, söz konusu Nizamname bir iki vilayet dışında pek uygulanma alanı bulmamıştır⁷.

Köylerin hukuk tarihinde bir önemli aşama da bir yasa hazırlığıdır. İkinci Meşrutiyet döneminde, köyün bir mahalli idare birimi olmasını amaçlayan “İdare-i Kura” (köy idaresi) isimli bir kanun tasarısı hazırlanmış, ancak yasalasmamıştır. Bu arada, 1913 tarihli Geçici Kanun kabul edilmiş ve söz konusu Kanun’un 148. maddesi 1864 ve 1870 Nizamnamelerini yürürlükten kaldırmıştır. Bu yüzden, 1924 yılına kadar köyler hukuki dayanaktan yoksun doğal nitelikli bir komün olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir⁸. 1924 yılında, bugün hala geçerliğini koruyan ve köylerin ona göre düzenlendiği “442 sayılı Köy Kanunu” kabul edilmiştir. Böylece, köylere tüzel kişilik verilmiş ve köyler hukuki açıdan yerel yönetim birimleri arasındaki yerlerini almışlardır.

3. Türkiye’de Köylerin Bugünkü Genel Durumu

Köy idarelerinin, yerel yönetim reformları kapsamında yeniden düzenlenmesi ve yaklaşık 94 yıllık Kanunun günün şartlarına göre ele alınması beklenmektedir. Türkiye’de 18.276 köy vardır (Mayıs 2023 itibarıyla). Büyükşehir belediyeleri bünyesindeki köyler mahalleye dönüştürüldükten sonra köy sayısı azalmış, buna paralel olarak mahalle sayısı artmıştır. Mahalle muhtarlığı sayısı 32.243’e yükselmiştir. En çok köyü olan illerimiz arasında, büyükşehirlerdeki köyler mahalleye dönüştüğünden, büyükşehir olmayan illerden Sivas, Kastamonu ve Çorum’dur. Büyükşehirlerdeki köyler dönüşmeden önce ise Erzurum, Balıkesir, Ankara, Samsun, Manisa, Konya, Şanlıurfa en çok köyü olan illerdir. En çok kullanılan köy isimleri ise, Yeniköy, Dereköy, Yenice, Ortaköy, Karacaören, Akpınar, Yeşilköy, Karaağaç, Örencik ve Tepeköy’dür.

Köylerin sayısının azalmasıyla birlikte köylerde yaşayan toplam nüfus da azalmaktadır. Gözler’in⁹ eserinde belirtildiği gibi, 2017’de köy idarelerinde ikamet edenlerin toplam nüfusa oranı %7.7’de gerçekleşmiştir¹⁰. 2018 yılında bu oran % 7’nin altına düşmüştür. 2022 yılında köy nüfusu oranı yüzde 6.64’e kadar gerilemiştir. Bu gerileme, daha çok yasal düzenlemeden kaynaklanmaktadır. Büyükşehirlerdeki köy muhtarlıklarının statülerinin mahalle muhtarlıklarına dönüştürülmesiyle köy nüfusu mahalle nüfusu olarak kayıtlara geçmekte ve kentsel nüfus içinde değerlendirilmektedir. Diğer yandan köyden kente göçün devam etmesi, köy idarelerinde ve genel anlamda kırdaki yaşayanların kentlere yönelmesi doğal bir sonuç olarak kent nüfuslarının artması, kır nüfusunun azalmasını getirmektedir.

B) KÖY İDARESİNİN YASAL VE YAPISAL YÖNLERDEN İNCELENMESİ

1. Köy İdaresinin Kurulması-Kaldırılması, Görevleri-Yetkileri, Organları Ve Bütçesi¹¹

1.1. Köyün Tüzel Kişiliğinin Kurulması ve Kaldırılması

Bir yerleşim yerinde köy kurulabilmesi için 442 sayılı Kanuna göre, o yerin nüfusunun yüz elliden az ve iki binden çok olmaması gerekmektedir. Söz konusu Kanun yürürlüğe girdiğinde, nüfusu yüz ellinin üstünde olan yerleşim yerleri köy tüzel kişiliği kazanmışlardır. Ancak bu konuda şöyle bir durum söz konusudur. 5393 sayılı 2004 yılında çıkan Belediye Kanunu’na göre bir yerleşim yerinde belediye kurulması için nüfusunun beş bini geçmesi gerekir. Bu bilgiden hareketle artık nüfusu iki bin ile beş bin arasında olan yerleşim yerlerinde belediye kurulamaz. Peki bu nüfus aralığındaki

⁷ TOBB, a.g.e., s. 76.

⁸ Nadaroğlu, a.g.e., 2001, s. 242.

⁹ Gözler, a.g.e., 2018, s. 225.

¹⁰ Bu konudaki ayrıntılı istatistik bilgileri Köy bahsinin sonunda verilmiştir.

¹¹ Şeref Gözübüyük, *Yönetim Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998, s. 125-130; Metin Günday, *İdare Hukuku*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 345-352; Turan Yıldırım, *Türkiye’nin İdari Teşkilatı*, Alkim Yayımevi, İstanbul, 1999, s. 135-138; Eryılmaz, a.g.e., 2004, s. 159-163; Kemal Gözler, *İdare Hukuku Dersleri*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2002, s. 163-166.

yerlerin durumu ne olacaktır? Tabii bu soruyu büyükşehirler dışındaki vilayetler için sormak gerekir. Zira büyükşehirlerde artık köy idaresi yoktur, mahalle muhtarlıkları vardır.

Bu soruyla ilgili Gözler'in¹² yorumuna göre bu nüfus aralığındaki yerlerde 2004 yılına kadar belediye kurulmamış ise, buralar hukuki açıdan aslında birer "köydürler". Bu yerleşim yerlerinin köy tüzel kişiliğine sahip olmaları ve köy idaresi olarak görülmeleri beklenir.

Esasında, köyler kendiliklerin- den ortaya çıktıkları ve çok eskilerden beri var oldukları için yeni bir köyün kurulabilmesi, ancak, göçebe aşiretlerin belli bir yerde yerleşmeye karar vermeleri veya doğal afet nedeniyle bir köyün yerinin değiştirilmesi gibi nedenlerle söz konusu olabilmektedir. Yeni bir köy, idari bir işlemle, yani İçişleri Bakanlığı'nın kararı ile kurulmaktadır. Ancak, öncelikle ilgili il idare kurulu ve il genel meclisinin, daha sonra Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (eski ismi Bayındırlık ve İskan Bakanlığı) ile Sağlık Bakanlığı görüşünü almak gerekmektedir. Bir yerde köy tüzel kişiliğinin kalkması ya o yerin nüfusunun yüz elliden aşağı düşmesi ya da söz konusu yerin doğal afetler sonucu orda oturanlarla birlikte ortadan kalkması ile olmaktadır. Bu durumda İçişleri Bakanlığı, o yerdeki köy tüzel kişiliğinin kalktığını saptamaktadır.

442 sayılı Köy Kanunu, nüfusu yüz elliden aşağı olan yerler için 89 ve 90. maddelerinde şu olasılıkları öngörmektedir:

- Bu gibi yerler, seçmenlerin yarısından çoğunun istemesi üzerine, yaya olarak bir saatten az bir mesafedeki bir başka köye bağlanabilir.
- Bu gibi yerler birden fazla ise, yine seçmenlerinin yarısından çoğunun istemesi üzerine, birleştirilerek ayrı bir köy haline getirilebilir.
- Bu gibi yerler, Köy Kanunu'nun bazı hükümlerine tabii tutularak yönetilebilirler. Bu hükümler vali veya kaymakam tarafından belirlenebilir.
- Bu gibi yerler, bir başka köye bağlanmaz, ayrı bir köy haline getirilemez, vali veya kaymakam tarafından Köy Kanunu'nun hangi hükümlerine tabii tutulacakları belirtilemez ise, eski geleneklere göre yönetilirler.

1.2. Köy İdaresinin Görevleri ve Yetkileri

Bir yerel yönetim birimi olarak köy, orada yaşayan halkın yerel ve müşterek nitelikteki gereksinmelerini karşılayacak hizmetleri yürütmekle görevlidir. *442 sayılı Kanun, köyün görevlerini çok ayrıntılı bir şekilde düzenlemiş ve görevleri "mecburi" ve "isteğe bağlı olan işler" olmak üzere iki grupta toplamıştır. Köyün zaruri işleri; sağlık, temizlik, bayındırlık, tarım ve eğitim alanlarıyla ilgilidir. Bataklıkları ve su birikintilerini kurutmak, köye içme suyu getirmek, kuyu ve su kanallarını temiz tutmak temizlik ve sağlık alanıyla ilgili zaruri görevlere; köy içi yollar, mescit, okul, konuk odası yapmak bayındırlık alanıyla ilgili zaruri görevlere örnek olarak verilebilir. 442 sayılı Kanunun 12. maddesine göre, köylü mecburi işleri yapmazsa ceza görmektedir. Köyün mecburi işleri, köylüler için bir kamu yükümlülüğüdür.*

Köylünün mecburi işlerinden bazıları şunlardır:

- 1 - Sıtma, sivrisinek tarafından aşılandığı ve sivrisinek de su birikintilerinde barındığı ve ürediği için her şeyden evvel köy sınırı dahilindeki su birikintilerini kurutmak;
- 2 - Köye kapalı yoldan içilecek su getirmek ve çeşme yapmak, köyün içtiği su kapalı geliyorsa yolunda delik deşik bırakmamak ve mezarlıktan veya süprüntülük ve gübrelikten geçiyorsa yolunu değiştirmek;
- 3 - Köylerdeki kuyu ağızlarına bir arşın yüksekliğinde bilezik ve etrafını iki metre eninde harçlı döşeme ile çevirmek;
- 4 - Evlerde odalarla ahırları bir duvarla birbirinden ayırmak;
- 5 - Köyün her evinde üstü kapalı ve kuyulu veya lağımlı bir hela yapmak ve köyün münasip bir yerinde herkes için kuyusu kapalı veya lağımlı bir (hela) yapmak;
- 6 - Evlerden dökülecek pis suların kuyu, çeşme, pınar sularına karışmayarak ayrıca akıp gitmesi için üstü kapalı akıntı yapmak;
- 7 - Köyde evlerin etrafını ve köyün sokaklarını temiz tutmak, her ev kendi önünü süpürmek;
- 8 - Çeşme, kuyu ve pınar başlarında gübre, süprüntü bulundurmayıp daima temiz tutmak, ve fazla sular etrafa yayılarak bataklık yapmaması için akıntı yapmak;

¹² Gözler, a.g.e., 2018, s. 226.

9 - Köyün süprüntü ve gübreligini köyden uzakça yol üstü olmayan sapa ve rüzgar altı yerlerde yapmak ve herkese o gübrelikten ayrı yerler gösterilmek;

10 - Her köyün bir başından öbür başına kadar çaprazlama iki yol yapmak (bu yollar köy meydanından geçecektir.)

11 - Köyün büyüklüğüne göre orta yerinde ve mümkün olamazsa kenarında bir meydan açmak;

12 - Köy meydanının bir tarafında ihtiyar meclisinin toplanıp köyün işlerini görüşmeleri için bir köy odası yapmak;

13 - Köy, yol üzerinde uğrak ve konuk ise köy odası yanında ocaklı ve ahırlı bir konuk odası yapmak;

14 - Köyde bir mescit yapmak (yeniden yapılacak ise köy meydanının bir tarafına yapılacaktır.);

15 - Köyde maarif (eğitim) idarelerinin vereceği örneğe göre bir mektep yapmak (yeniden yapılacak ise köyün en havadar bir tarafına yapılacak ve mektebin herhalde bir bahçesi bulunacaktır.).

Bu görev ve yetkilerin haricinde bir bu kadar daha görev ve yetki ilgili Kanun'da gösterilmiştir.

İsteğe bağlı işler ise, daha çok köyün ekonomik ve sosyal yönden gelişmesi ve güzelleşmesi ile ilgili işlerdir. Çarşı, hamam, pazar, çamaşırılık yapmak, orman yetiştirmek, sulama tesisi kurmak köyün isteğe bağlı görevlerine örnek olarak verilebilir.

Köylerde yapılması köylünün isteğine bağlı olan işlerden bazıları şunlardır:

1 - Köyün evlerinde ahırları odalardan ayrı bir yere yapmak;

2 - Ev, ahır, hela duvarlarının iç ve dışları senede bir defa badanalanmak;

3 - Her köyün bir başından öbür başına kadar olan yolları taş kaldırma ile döşemek;

4 - Köy mezarlığının köyden ve caddeden uzak bir yerde, suların geldiği tarafta değil, akıp gittiği tarafta olmasına çalışmak ve etrafını duvarla çevirerek içerisine hayvan girmesinin önünü almak ve mezarlığa gübre süprüntü dökmemek, herkes mezarlarına iyi bakmak;

5 - Köyde bir çamaşırılık yapmak;

6 - Köyde bir hamam yapmak;

7 - Pazar ve çarşı yerleri yapmak;

8 - Köyün sınırı içinde munasip yerlerde ve tepelerde orman yetiştirmek;

9 - Köyü, kasaba ve komşu köylere bitişiren yolların iki kenarına ağaç dikmek ve köy sınırı içindeki yabancı ağaçları aşılama;

10 - Köyde ekilip biçilen ve toplanan mahsulatın veya yapılan eşyanın değeriyle satılabilmesi için köy namına alıcı adam aramak;

11 - Köy tarla ve bahçelerini sulamak için bütün köye ortaklaşa ark yapmak;

12 - Köye ortaklaşa her türlü ziraat, pulluk, orak, harman makineleri almak;

13 - Köyde peynir ve yağ yapmak için makine almak;

14 - Köye ortaklaşa değirmen yapmak veya getirtmek;

15 - Köylülerin giydiği esvapları köyde dokutmağa çalışmak;

Yine bir önceki listenin ardından belirtildiği gibi, birçok iş, buradaki 15 maddeden daha fazlası Kanun'da sıralanmıştır. Köy idaresinin yetkileri, onun kamu tüzel kişisi olmasından kaynaklanmaktadır. Köy bir tüzel kişi olarak, hukuki işlemler yapabilmekte, hak ve borç altına girebilmekte ve davalı ve davacı olabilmektedir. Kamu tüzel kişisi olması nedeniyle, kamu gücü ayrıcalıklarından yararlanmaktadır. Başka bir deyişle, tek taraflı işlem yapabilmekte ve bunları re'sen (bir talep olmaksızın idarenin kendiliğinden karar alması, harekete geçmesi) icra edebilmektedir. Hatta köyler vergi salma yetkisine de sahiptir.

1.3. Köy İdaresinin Organları ve Personeli

Köy idaresinin organları, "köy derneği", "köy ihtiyar meclisi" ve "muhtar" dır. Bunlardan muhtar köyün yürütme organı iken, ihtiyar meclisi ve köy derneği danışma ve karar organlarıdır.

1.3.1. Köy Derneği

Köy idaresinin organik yasası niteliğinde olan 442 sayılı Köy Kanunu'na göre, köy derneği, köyde bulunan kadın ve erkek seçmenlerden oluşan ve köy muhtarı ve ihtiyar meclisi üyelerini seçen bir kuruldur. Dolayısıyla, köy derneği esasında bir seçim kuruludur. Ancak, isteğe bağlı işlerin zaruri hale getirilmesine karar vermek, merkezi idare tarafından atanan köy imamının bulunmaması halinde, köy imamını seçmek ve ödeneğini belirlemek, bekçi gibi köy görevlilerine verilecek ücreti saptamak gibi bazı idari görevleri de vardır. Köy derneği ile köylünün doğrudan yönetime katılımı gerçekleşmektedir. Bu yüzden doğrudan demokrasinin yerel yönetimler bağlamında uygulanmasına örnek teşkil etmektedir. Ayrıca, köy derneğinin işlem ve eylemleri kural olarak vesayet denetimine tabi değildir.

1.3.2. Köy İhtiyar Meclisi

Köy idaresinin ihtiyar meclisi seçilmiş ve doğal olmak üzere iki tür üyeden oluşmaktadır. Seçimle gelen üyeler, köy derneği tarafından tek dereceli ve çoğunluk sistemine göre beş yıllık bir süre için seçilmektedir.

Köy ihtiyar meclisine, son genel nüfus sayımı sonuçlarına göre;

- Nüfusu 1 000'e kadar olan köylerde 8
- Nüfusu 1 001'den 2000'e kadar olan köylerde 10
- Nüfusu 2 000'den fazla olan köylerde 12

Üye seçilir. Seçilecek üye sayısı ilçe seçim kurulu başkanınca belirlenir.

Aday gösterme yolunun söz konusu olmadığı seçimlerde, köy ihtiyar meclisine, yirmi beş yaşını doldurmuş ve seçimin başlangıcı tarihinden itibaren en az altı aydır o köyde oturmakta olan Türk vatandaşları seçilmektedir. Köy imamı ve öğretmeni ise, ihtiyar meclisinin doğal üyeleridir. İhtiyar meclisinin görev ve yetkileri, Köy Kanununun 43 ila 48. maddelerinde sayılmıştır. İmece ve salmaya karar vermek, muhtarın harcamalarını denetlemek, köy bütçesini kabul etmek, imeceye katılmayanlara para cezası vermek, kamulaştırmaya karar vermek, köylüler arasındaki ihtilafları uzlaştırma yoluyla çözmeye çalışmak ihtiyar meclisinin başlıca görevleri olarak belirtilebilir. Genel kural olarak ihtiyar meclisinin kararları idari vesayet denetimine tabi değildir. Ancak, köyün bütçesinin kabulü gibi bazı kararlar köyün bağlı bulunduğu kaymakam veya vali tarafından onaylanarak yürürlüğe girer.

1.3.3. Köy Muhtarı

Köyün muhtarı hem köy idaresinin başı, yürütme organı hem de devletin köydeki temsilcisidir. Muhtar köy derneği tarafından, ihtiyar meclisi üyeliğine seçilme şartlarını taşıyanlar arasından çoğunluk sistemine göre seçilmektedir. Görev süresi beş yıl olan muhtarlar siyasi partiler tarafından aday gösterilemezler. Muhtarlar¹³, yerel yönetim seçimleriyle birlikte, 2972 sayılı Mahalli İdareler ve Mahalle Muhtarlıkları İle İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun hükümlerince seçilirler.

Köy Kanunu muhtarın görevlerini “köy işleri” ve “devlet işleri” olarak ikiye ayırarak düzenlemiştir. Buna göre, muhtarın devlet işleri, hükümetçe bildirilecek mevzuatı köy içinde ilan etmek; kanun, tüzük, yönetmelik ve emirlerle kendisine verilen işleri görmek; köy içinde güvenliği korumak; köylünün sağlığının korunmasına ilişkin tedbirleri almak; asker ve vergilerin toplanmasında yetkililere yardımcı olmak şeklinde belirtilebilir. Muhtarın köy ile ilgili işleri ise, köy kamu tüzel kişiliğini temsil etmek, mahkemelerde davalı veya davacı olarak köyü temsil etmek, köy ihtiyar meclisi kararlarını uygulamak, köy işlerine harcanacak paraları toplamak ve harcama yapmak olarak sayılabilir.

Muhtar bu iki ana görev grubu Köy Kanunu esas alınarak aşağıda gösterilmektedir:

Muhtarın göreceği işler ikiye ayrılır:

1 - Devlet işleri;

2 - Köy işleri.

Muhtarın göreceği Devlet işleri şunlardır:

¹³ Türkiye genelinde 2 Eylül 2019 tarihi itibarıyla 50 bin 278 mahalle ve köy muhtarı görev yapmaktadır.
(<https://www.memurlar.net/haber/881217/turkiye-de-50-bin-muhtar-gorev-yapiyor.html-22/01/2020>)

- 1 - Hükümet tarafından bildirilecek kanunları, nizamları köy içinde ilan etmek ve halka anlatmak ve kanunlar, nizamlar, talimatlar, emirler ile kendisine verilecek işleri görmek;
- 2 - Köyün sınırı içinde dirlik ve düzenliği korumak (asayışı korumak);
- 3 - Salgın ve bulaşık hastalıkları günü gününe Hükümete haber vermek;
- 4 - Hekim olmayanların ve üfürükçülerin hastalara ilaç yapmasını menetmek ve Hükümete haber vermek;
- 5 - Köylünün çiçek ve bulaşık hastalıklar aşısı ile aşılanıp hastalıktan kurtulmasına çalışmak;
- 6 - Köye gelip gidenlerin niçin gelip gitmekte olduklarını anlamak ve bunlar içinde şüpheli adamlar veyahut ecnebler görülürse hemen yakın karakola haber vermek;
- 7 - Her ay içinde köyde doğan, ölen, nikahlanan ve boşananların defterini yapıp ertesi ayın onuncu gününden evvel nüfus memuruna vermek ve köyün nüfus defterini birlikte götürerek vukuatı yürütmek;
- 8 - Vergi toplamak için gelen tahsildarlara yol göstermek, yardım etmek ve tahsildarların yolsuzluğunu görürse Hükümete haber vermek.
- 9 - Asker toplamak ve bakaya ve kaçakları Hükümete haber vermek;
- 10 - Köy civarında eşkıya görürse Hükümete haber vermek ve elinden gelirse tutturmak;
- 11 - Köylünün ırzına ve canına ve malına el uzatan ve Hükümet kanunlarını dinlemeyen kimseleri köy korucuları ve gönüllü korucularla yakalattırarak Hükümete göndermek;
- 12 - Köy sınırı içinde yangın ve sel olursa köylülere toplayıp söndürmeğe ve çevirmeğe çalışmak, (orman yangınlarında sınırdan dışarı olsa dahi yardıma mecburdurlar.);
- 13 - Mahkemelerden gönderilen celpname ve her türlü tezkere ve hükümleri lazım gelenlere bildirerek istenilen işleri yapmak ve mahkeme mubaşirine ve jandarmaya vazifesinde kolaylık göstermek;
- 14 - İhzar ve tevkif müzekkereleri (bazı adamların kanun namına tutulmasını emreden mahkeme kağıdı) gösterildiğinde aranılan kimseleri kağıdı getirenlere tutturmak;
- 15 - Zarar görenlerin şikayeti ve bilip işitenlerin haber vermesi üzerine sorup araştırmak;
- 16 - Bu kanunda ismi geçen davaları ihtiyar meclisine söyleyip hükmünü almak.

Muhtarın göreceği köy işleri şunlardır:

- 1 - 13 üncü maddede sayılan işleri ihtiyar meclisi ile görüşerek yapmak ve yaptırmak;
- 2 - 14 üncü maddede sayılan işlerin yapılabilmesi için köylülere öğüt vermek;
- 3 - İhtiyar meclisi ile görüşükten sonra köylüyü işe çağırarak;
- 4 - İhtiyar meclisi kararı ile köy işlerine harcanacak parayı toplamak;
- 5 - Köy işlerine harcanacak parayı topladıktan sonra harcamak için emir vermek;
- 6 - Bir ay içinde nerelere ve ne kadar para harcamış ise gelecek ay başında hesabatını ihtiyar meclisine vermek;
- 7 - Köy işlerinde hem davacı, hem hasım olarak mahkemede bulunmak ve isterse mahkemeye diğer birini yerine (vekil) göndermektedir.

Köy idaresinde muhtarın dışında, “imam”, “köy korucusu” ve “köy katibi” olmak üzere üç personel daha vardır. Bunlara “köy öğretmenini” de ilave etmek mümkündür. Köy korucusu köyde kolluk hizmetlerini yürütmekte ve muhtarın emri altında çalışmaktadır. Köy katibi, köyle ilgili yazı işlerini yürütmektedir. Köy katibi bulunmayan köylerde, yazı işleriyle, köy öğretmeni veya imamı ilgilenmektedir. Köy imamı ise, köy derneği ve müftünün önerisi üzerine kaymakam veya vali tarafından atanmaktadır.

Köy korucularıyla ilgili 2016 ve 2017 yıllarında önemli değişiklikler yapılmıştır¹⁴. Bu konu Köy bahsinin son başlığı olarak ele alınmıştır.

2. Köy Bütçesi ve Köyün Gelirleri

Köy idaresinin bütçesi, ihtiyar meclisi ve muhtar tarafından hazırlanmakta ve ilgili kaymakam veya vali tarafından onaylanmaktadır. Benzer şekilde, bütçede yapılacak değişiklikler de ilgili kaymakam veya valinin onayına tabidir. Köyün gelirleri, 442 sayılı Köy Kanununun 15-18. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Köy gelirlerinin başlıca ikisi “imece” ve “salmadır”. İmece, köyün işleri için

¹⁴ Zehra Odyakmaz ve Ümit Kaymak, *İdare Hukuku*, Kuram Kitap, İzmit-Kocaeli, 2018, s. 411.

köy halkının işbirliği içinde bedenlen çalışmasıdır. Köy Kanunu bütün köylüyü imece ile yükümlü kılmaktadır. Kimlerin ne kadar ve ne gibi işlerde çalışacağına ihtiyar meclisi karar vermektedir. Salma ise, bir çeşit aile vergisidir. İhtiyar meclisi tarafından salınmakta ve salma alınırken ailelerin mali gücü dikkate alınmaktadır.¹⁵

Köy parası şunlardır:

- 1 - İhtiyar meclisi tarafından köylüye salınacak para;
- 2 - İşbu kanuna göre alınacak ceza paraları;
- 3 - Köy namına yazılı emlak ve arazi geliri;
- 4 - Yoluyla vakfedilen arazi ve emlak geliri;
- 5 - Avarız gelirleri (ağaç, arazi, emlak, para);
- 6 - Hediye ve bağışlanmış paralar ve mallar,
- 7 - Köy namına ekilen tarla geliri;
- 8 - Köy tezgah ve ambar ve dükkanları geliri;
- 9 - Mühürlenecek ilmühaberlerden alınacak para, (bu para ihtiyar meclisince yapıp kaymakam veya vali tarafından tasdik olunan cetvele göre alınır);
- 10 - Köy sınırı içindeki taş, kireç, tuğla, kiremit, çorak, kil gibi ocaklardan alınacak para (nısıf kutru elliden yüz metreye kadar olanlardan);
- 11 - Çay ve nehirler üzerindeki kayık ve sallardan alınacak para, (senenin altı ayı işleyenlere mahsustur. Bundan fazla işleyenler vilayet idarelerininindir);
- 12 - Köy sınırı içindeki otlaklardan ve meralardan fazlasının kira paraları;
- 13 - Köyde satılmak için kesilen hayvanlardan alınacak para, (zephiye resmi);
- 14 - Köy sınırı içinde satılan hayvanlardan alınacak ihtisap resmi;
- 15 - Köy sınırı içinde sahipsiz ağaçların ve yemişlerin geliri;
- 16 - Köy sınırı içindeki kaplıcalar, maden suları, (şimdiye kadar belediye, idare-i hususiye, maliye, evkaf ve eşhas tarafından yoluyla elde edilenler hariç);
- 17 - Geliri yetişmeyen köylerde muhtar, imam, katip, korucu, sığırtmaç, danacı gibi köy adamlarının aylıkları veya senelikleri için salınacak para veya mahsuller.

Bu temel bilgilerden sonra bilimsel metine destek olacak bazı istatistiksel veriler tablolar halinde aşağıda verilmektedir.

Tablo 1: Türkiye’de 2008-2022 Yılları İtibariyle Köy ve Şehir Nüfusları ve Oranları

YIL	KÖY NÜFUSU	ŞEHİR NÜFUSU	KÖY NÜFUS ORANI	ŞEHİR NÜFUS ORANI
2022	5.666.274	79.613.279	6.64 %	93.36 %
2021	5.771.642	78.908.631	6.82 %	93.18 %
2020	5.878.321	77.736.041	7.03 %	92.97 %
2019	6.003.717	77.151.280	7.22 %	92.78 %
2018	5.115.275	76.808.607	6.24 %	93.76 %
2017	6.049.393	74.761.132	7.49 %	92.51 %
2016	6.143.123	73.671.748	7.7 %	92.3 %
2015	6.217.919	72.523.134	7.9 %	92.1 %
2014	6.409.722	71.286.182	8.25 %	91.75 %
2013	6.633.451	70.034.413	8.65 %	91.35 %
2012	17.178.953	58.448.431	22.72	77.28 %
2011	17.338.563	57.385.706	23.2 %	76.8 %
2010	17.500.632	56.222.356	23.74 %	76.26 %
2009	17.754.093	54.807.219	24.47 %	75.53 %
2008	17.905.377	53.611.723	25.04 %	74.96 %

¹⁵ Gözübüyük, a.g.e., 1998, s. 130-131; Günday, a.g.e., 1999, s. 340-341; Yıldırım, a.g.e., s. 128-139; Eryılmaz, a.g.e., 2004, s. 163-164; Gözler, a.g.e., 2002, s. 167.

Kaynak: <http://www.nufusune.com/> (18/07/2023)

Tablo 2: Türkiye’de En Büyük 10 Köy

1. BOSTANBÜKÜ (KARABÜK)	6.776
2. DİRSEKLİ (ŞIRNAK)	6.656
3. GÜNEYÇAYIRI (ELAZIĞ)	6.611
4. MENDE (UŞAK)	5.150
5. ALTINSU (HAKKARİ)	4.890
6. DOĞANSU (AĞRI)	4.770
7. SAMANLI (YALOVA)	4.688
8. KARAKOÇ (KIRKLARELİ)	4.586
9. ANADAĞ (HAKKARİ)	4.259
10. AŞAĞIERHACI (İĞDIR)	4.226

Kaynak: <http://www.nufusune.com/> (18/07/2023)

SONUÇ YERİNE

Köyler, çoğu ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yönetimin en alt ve temel birimlerindedir. Köy idareleri her ülkenin kendi öznel koşullarına göre biçimlenir. Yine her ülkenin kendi tarihi ve sosyolojik özellikleri, köylerin geçmişten bugüne gelişimini ve güncel yapılanmasını belirlemektedir. Türkiye’de köyler, asırlardan beridir Anadolu topraklarında var olagelen bir yerleşim birimi ve sosyolojik gerçekliktir. Coğrafyanın ve siyasal yapılanmanın bir verisi olan köyler, dönemler itibariyle çağının koşullarını en iyi yansıtan birer sosyal varlık olarak bilinmektedir. Bu öncüller Türkiye için de geçerlidir. Osmanlı döneminin Klasik çağında ve Tanzimat döneminde köy idarelerinin örgütlenmesi ve yönetimi oldukça farklıydı. Cumhuriyetin ikinci yılında (1924) yasalaşan 442 sayılı yüz yıllık Köy Kanunu ile bu idareler kapsayıcı ve temel yasalarına kavuşmuşlardır. Bu bilimsel yazıda Türkiye’de köy idarelerinin kısa tarihi betimlendikten sonra kuruluşundan bütçelerine kadar her yönleriyle köyler ele alınmıştır. Köyler halen toplumsal, siyasal, yönetsel ve kültürel yapıların gerçekliğini yansıtan ve kırsal yaşamın biricik yerleşim örgütlenmesi olarak yaşayan yerel yönetimlerdir. Köylere ilişkin yapılacak düzenlemeler, sadece o köylerde yaşayanları değil, ekonomik, tarımsal, kültürel, iç göç, turizm, gıda güvenliği ve diğer yönlerden şehirlerde yaşayanları ve tüm ülkeyi de doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendirmektedir.

KAYNAKLAR

- Eryılmaz, Bilal, Kamu Yönetimi, Erkam Matbaacılık, İstanbul, 2004.
Gözler, Kemal, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi, Temmuz 2018.
Gözler, Kemal, İdare Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2002.
Gözübüyük, Şeref, Yönetim Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998.
Günday, Metin İdare Hukuku, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1999.
Nadaroğlu, Halil, Mahalli İdareler, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2001.
Odyakmaz, Zehra ve Ümit Kaymak, İdare Hukuku, Kuram Kitap, İzmit-Kocaeli, 2018.
Ortaylı, İlber, Tanzimat’tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878), TODAİE Yayınları, Ankara, 1974.
TOBB, Mahalli İdarelerin Yeniden Yapılandırılması Özel İhtisas Komisyonu Raporu, TOBB Yayınları, Ankara, 1996.
Yıldırım, Turan, Türkiye’nin İdari Teşkilatı, Alkım Yayımevi, İstanbul, 1999.
<http://www.nufusune.com/> (18/07/2023)

EDREMIT KÖRFEZİ'NİN ŞIFALI BİTKİLERİ VE GASTRONOMİK BİR DEĞER OLARAK TURİSTLERE SUNUMUNA İLİŞKİN YEREL HALKIN GÖRÜŞLERİ

Doç. Dr. Sabriye ÇELİK UĞUZ

Balıkesir Üniversitesi Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Turizm İşletmeciliği Bölümü, sabriye_celik@yahoo.com

Doç. Dr. Gizem ÖZGÜREL

Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
Turizm İşletmeciliği Bölümü, gizemozgurel@hotmail.com

Özet

İnsanın varoluşundan bu yana -toplayıcılık ile başlayan yerleşik yaşamında da öğünlerinde yer tutan doğal, sağlıklı ve şifa kaynağı olan- bitkiler, sağlıklı ve dengeli beslenmenin ayrılmaz bir parçasıdır. Günümüz tüketicilerinin doğal ve sağlıklı yaşama giderek artan ilgileri, organik ve doğal gıda tüketimleri, turizm ve gastronomi alanında da yeni yönelimleri beraberinde getirmeye başlamıştır. Turistler gittikleri destinasyonlarda, yöre karakteristiğini yansıtan doğal, organik gıdaları ve şifalı bitkileri gastronomik deneyimlerine dahil etmekte ve hatta hediyelik olarak satın almaktadırlar. Destinasyonlar ise hasat festivalleri, ot toplama etkinlikleri, gastronomi temalı workshop ve yarışmalar düzenleyerek tanınmaya ve ziyaretçi sayılarını artırmaya çalışmaktadırlar. Yapılan çalışmada, şifalı bitkilerin gastronomi turizmindeki yerine, önemine ve var olan potansiyelin turizme kazandırılması için neler yapılabileceğine dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda Edremit Körfezi araştırma sahası olarak belirlenmiştir. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği çalışmada, Balıkesir iline bağlı Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Gömeç ve Havran ilçelerinde 42 katılımcı ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, içerik analizi yapılarak yorumlanmıştır. Araştırmanın dikkat çekici bulgularından bazıları şunlardır: Bölgede katılımcılarca ifade edilen 71 şifa kaynağı bitki ve bitkisel ürün varlığı olduğu, bölgenin beslenme ve mutfak kültüründe otçul/yöresel otların (f=19) yer tuttuğu, zengin çeşitliliğe sahip olduğu (f=19) ve organik ürünlerle beslenmenin (f=18) öne çıktığı tespit edilmiştir. Görüşme yapılan yerel halkın %66.67'si (f=28) bölgedeki bitki çeşitliliğinin geçime katkı sağladığını belirtmektedir. Katılımcıların ifade sıklıklarına göre bölgedeki gastronomik değerlerle turistlerin buluşabilmesi için ilk olarak “pazarlama, tanıtım ve reklam çalışmalarının artırılması (f=18)”, ikinci olarak “otel menülerinde yerel lezzetlere yer verilmesi (f=10)” ve “tadım etkinlikleri yapılması (f=10), üçüncü olarak da “yerel ürünlerin sunumunun artırılması (f=9)” gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şifalı Bitkiler, Yenilebilir Bitkiler, Gastronomi, Edremit Körfezi/Türkiye

THE OPINIONS OF THE LOCAL PEOPLE ON THE HEALING PLANTS OF THE EDREMIT GULF AND THEIR PRESENTATION TO TOURISTS AS A GASTRONOMIC VALUE

Abstract

Since the existence of people -natural, healthy and healing source, which have a place in the meals of the settled life that started with foraging- plants are an integral part of a healthy and balanced diet. The increasing interest of today's consumers in natural and healthy life, organic and natural food consumption, tourism and gastronomy has started to bring new orientations. Tourists in the destinations include natural, organic foods and healing plants that reflect the characteristics of the region in their gastronomic experiences and even buy it as a gift. Destinations try to be recognized

and increase the number of visitors by organizing harvest festivals, grass collection events, gastronomy-themed workshops and competitions. In this study, it is aimed to draw attention to the place and importance of healing plants in gastronomy tourism and what can be done to bring the existing potential to tourism. For these purposes, Edremit Gulf has been determined as a research area. In the study, in which the qualitative research method was adopted, face-to-face interviews were conducted with 42 participants in Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Gömeç and Havran districts of Balıkesir province. The obtained data were interpreted by making content analysis. Some of the remarkable findings of the research are: It has been determined that there are 71 healing plants and herbal products expressed by the participants in the region, herbivorous/local herbs (f=19) take place in the nutrition and culinary culture of the region, it has a rich diversity (f=19) and nutrition with organic products (f=18) comes to the fore. 66.67% of the interviewed local people (f=28) state that the plant diversity in the region contributes to their livelihood. According to the frequency of expression of the participants, required results have been achieved firstly, “increasing marketing, promotion and advertising activities (f=18)”, secondly, “including local delicacies in hotel menus (f=10)” and “tasting events (f=10) and thirdly, “increasing the presentation of local products (f=9)” in order for tourists to meet with the gastronomic values in the region

Keywords: Healing Plants, Eatable Plants, Gastronomy, Edremit Gulf /Türkiye

Giriş

Yenilebilir özellikteki şifalı otların, doğal ve organik bitkilerin tüketim geçmişi insanlık tarihinin başlangıcına dayanmaktadır. Mutfak kültürünün zenginliğinde, bulunulan coğrafi konuma bağlı olarak kendiliğinden ya da ekim yolu ile yetişen bitki çeşitliliği önemli bir ağırlık oluşturmaktadır. İnsanoğlunun sağlıklı ve dengeli beslenmesinde, şifa kaynağı bitkiler öğünlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Sağlıklı ve uzun bir yaşam isteği, tüketicilerin organik ve doğal gıdalara olan yönelimlerini giderek artırmaktadır. Özellikle doğadan uzak kalan, kent yaşamına sıkışmış bireylerin, seyahatlerinde ana motivasyonları gastro deneyimler olmasına bakılmaksızın, yöresel mutfak deneyimlerini seyahatlerinin bir parçası haline getirmeye çalıştıkları bilinmektedir. Turistler gittikleri destinasyonlarda, yöre karakteristiğini yansıtan doğal, organik gıdaları ve şifalı bitkileri gastronomik deneyimlerine dahil etmekte ve hatta hediye olarak satın almaktadırlar. Bölgelerin sahip olduğu gastronomik değerler içerisinde özel ve önemli bir yere sahip olan bitki çeşitliliği, turizmde gastronomik deneyimlerin benzersiz ve eşsiz olmasına imkân yaratmaktadır. Turizmin arz cephesinde ise hasat festivalleri, ot toplama etkinlikleri, gastronomi temalı workshop ve yarışmalar düzenlenerek destinasyonların tanıtımı, pazarlanması ve ziyaretçi sayısını artırma çabaları dikkat çekmektedir.

Yapılan çalışmada, destinasyonların gastronomik değerleri arasında görülen şifalı bitkilere dikkat çekilmesi ve var olan potansiyelin turizme kazandırılması için neler yapılabileceğinin ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda ilgili literatür başlığı altında gastronomik değerler (şifalı bitkiler, yöresel bitkiler, otlar, ekolojik, organik tarım ürünleri vb.) ve ilgili literatürde yapılan araştırmalara yer verilmiştir. Çalışmanın devam eden kısmında araştırma metodolojisine, elde edilen bulgulara yer verilmiş, sonuç ve öneriler ile tamamlanmıştır.

İlgili Literatür

Turistlerin bir yeri tercih etme istekleri, bütçeleri ve doğal çekim unsurlarına göre şekillenmesinin yanı sıra yerel kültür ve yerel mutfağın kalitesi gibi faktörler de oldukça etkili olmaktadır (Seyfi vd. 2020; Zada vd., 2021; Ullah vd., 2022). Yerel yemekler hem bir cazibe merkezi hem de o bölgenin imajını aktarmanın bir yolu olarak hizmet vermektedir. Dolayısıyla yerel yemekler, turistlerin bir destinasyonu ziyaret etmeleri için önemli bir tercih yaratmaktadır (Patwardhan vd., 2020). Bunun yanı sıra gastronomi turizmi, içinde geliştiği çevrenin tutumunu da değiştirmekte ve belirli değişiklikleri de beraberinde getirmektedir (Vukolic, Gajić ve Penic, 2022). Bu doğrultuda turizm ve gastronominin arasındaki bağın önemini üç şekilde: (1) yerel kültür ile ayrılmaz bir bileşeni, (2) turizm endüstrisi için bir gelir ve istihdam kaynağı ve son olarak (3) turistlere satılan somut yiyecek içecek ürünleri şeklinde bahsedilmektedir (Ullah vd., 2022).

Gastronomi turizmi, çağdaş turizm planlanmasında ve yönetilmesinde giderek önem kazanan dinamik bir yapı haline gelmektedir. Bu yapının turistlerle bağının oluşması için belirli adımlar atılmaktadır. Bunlardan biri; Ortak Tarım Politikası, Coğrafi İşaretli Ürünler, Avrupa Gastronomi Bölgeleri Ağı ve UNESCO Gastronomi Şehirleri Programı gibi alandaki önemli stratejiler ve siyasi gündemler oluşturmaktadır. Bir diğeri ise yerel yönetimler tarafından planlama, koordinasyon ve altyapı çalışmalarının desteklenmesinin yanı sıra yerel halkın bilgilendirilmesi için eğitsel ve örgütsel bütünlüğün sağlanmasıdır. Böyle bir yapı, turistlerle gastronomik mekanlar/şehirler arasında sağlam bir ilişki kurulmasına yol açmaktadır (Barzallo-Neira ve Pulido-Fernández, 2023).

Türkiye, gastronomik değerler bakımından çok zengin değerlere sahip olmakla birlikte tanıtım ve pazarlama eksikliği nedeniyle gastronomi turizmden hak ettiği payı alamamaktadır. Oysaki destinasyonlarda turizm ve gastronomi deneyimleri birleştirilip, yerel/organik/ekolojik ürünler ve mutfak kültürü ile ilgili etkinlikler organize edilerek turistlere yöresel yiyecek-icecekleri tatma imkânı sunulmalıdır. Gündelik yaşamdan kaçan, farklılık ve yenilik arayan turistler için destinasyonların mutfak kültürü önemli bir çekicilik, özgün bir turistik deneyim ve yüksek düzeyde tatmin yaşama anlamına gelebilmektedir (Özgürel ve Avcıkurt, 2018: 569). Aynı zamanda gastronomi turizmi kapsamında eşsiz deneyimler sağlanarak yerel halk ve turistler arasında kültürel etkileşim ve kültürel alışveriş sağlanabilmektedir (Bucak ve Aracı, 2013: 207-208).

Gastronomik etkinlikler içinde yemek tatma ve zevk için seyahat etme gibi turizm faaliyetleri eğlence ve keyif gibi duygusal değerleri içermektedir (Sanchez vd., 2006; Sweeney ve Soutar, 2001). Destinasyon merkezleri turistlerin memnuniyetini anlamaya çalışırken, bu hedonik faktörlerin farkındalığına sahip olması gerekmektedir (Choe ve Kim, 2018) çünkü bu değerler tutumları, çevresel inançları ve davranışları şekillendirebilmektedir (Gonçalves vd., 2016; Kilbourne ve Pickett, 2008; Rousta ve Jamshidi, 2020). Özellikle gastronomi turizmi kapsamında geleneksel yiyecek ve içeceklerin sunumu, hikayesi ve içerikleri ile ziyaretçilerin çekilmesi ve turizm deneyimleri şekillenmesi noktasında gastronomik değerler (şifalı bitkiler, yöresel bitkiler, otlar, ekolojik, organik tarım ürünleri vb.) oldukça etkili olmaktadır. Coğrafi işareti tescil edilmiş gastronomik ürünler (İspanya ve İtalya bölgesinde zeytin, Fransa'da peynir ve şarap, Japonya'da aromatik çaylar vb.) bölgesel önem teşkil etmektedir. Bu ürünler önemleri doğrultusunda bir çekim unsuru haline gelerek bölgeye gastronomik turist akışının önünü açmaktadır. Bunun yanı sıra sağlıklı yaşam motivasyonu da yaratarak hitap ettiği kitlenin genişlemesine yol açmaktadır (Bertan, 2020).

Yenilebilir ve şifalı otlar, turizmde yeni bir ürün ve gastronomi turizminde alternatif bir çeşit olarak pazarlanabilecek önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Turistler hem otların doğadan toplanmasına hem de yemeğin reçetesi ve üretim tekniklerine ilgi duymaktadır (Karaca, Yıldırım ve Çakıcı, 2015: 27). Bu etkinlikler gastronomi turizmine ve kırsal turizme olumlu katkılar sunmaktadır

Henriksen ve Halkier (2015) çalışmalarında, yerel gıda üreticileri, yerel restoranlar ve tüm aktörler için “genellikle ürettikleriyle gurur duyan ve buldukları bölgeye kendilerini adanmış yaşam tarzını benimseyen girişimciler” olarak tanımlanmaktadır. Bu girişimcilik ruhu ile tüm aktörler birlikte turistlere tutarlı bir deneyim sunulabilmek adına kapsayıcı bir tur planlayarak turistlerin ve gurmelerin yemeğin arkasındaki hikâyeye dair fikir edinebilecekleri, tadabilecekleri ve satın alabilecekleri noktaları öneren durakların bulunduğu bir rota sunabilmektedir.

Andersson, Mossberg & Therkelsen (2017) gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarında yerel üreticiler, restoranlar, oteller, tarım üreticileri, şarap ve bira fabrikaları gibi bir dizi aktörün iş birliği ile gıda parkurları ve gurme turları oluşturularak belirli bir ürün türüne veya geniş bir yerel ürün/yemek yelpazesine odaklanarak bölgenin geçim kaynağı sağlanarak bir istihdam merkezi haline getirilebileceği vurgulanmaktadır.

Çavuşoğlu ve Çavuşoğlu (2018) tarafından yapılan çalışmada, gastronomi turizmi çerçevesinde Gökçeada'nın lezzet rotasındaki etkinlikler incelenerek yerel yiyecek-iceceklerle birlikte tarım ve mutfak kültürünü tamamlayan üretim süreçleri ve üretim aktiviteleri ortaya konulmuştur. Çalışmada Gökçeada için çanak-çömlek yapımı, sepet örme gibi üretim etkinliklerini gerçekleştirmek, İmroz koyun/ keçisi üretim yerlerini görmek, olta balıkçılığı yarışmasına katılmak, çiftlikte doğal ürünleri üretim ve hasat aktivitelerinde bulunmak gibi faaliyetlerle birlikte yöresel yemekler üretmek ve tatmak en otantik turistik deneyimler arasında olduğu belirtilmiştir.

Kızıldemir ve Şimşek (2021) tarafından yapılan çalışmada gastronomi turizmi kapsamında Tekirdağ/Şarköy yöresindeki restoranların menülerinde yöresel yemeklerin olup olmadığı ve yöresel yemeklerde hangi ürünleri kullandıkları araştırılmıştır. Çalışmada yöresel yemeklerin çok fazla emek gerektirmesinden dolayı %63 restoran işletmesinin menülerinde yerel lezzetlerin olmadığı tespit edilmiştir. Geriye kalan diğer işletmelerin menüsünde ise yöresel yemeklere önem verdikleri ve “*mücver, patlıcan ekşili, ıspanak borani, ot köfte, fava, çilbir, kapaçka ve sarma*” gibi Şarköy yöresel yemeklerinde yöreye özgü doğal ürünler olarak zeytinyağı ve sebze ürünlerini sıklıkla kullandıkları vurgulanmıştır.

Tilki ve Yalçın (2021, s.4-5) çalışmalarında Türkiye’de yapılan ot festivallerinin gastronomi açısından önemli olduğu ve Ege Bölgesinde ot festivallerinde genellikle, otların tanıtımı, otlarla ilgili yarışmalar ve otlarla üretilen yemek faaliyetlerinin yer aldığı incelenmiştir. Alaçatı Ot Festivali, Bodrum Acı Ot Festivali, Milas Ot Festivali, Mart Dokuzu Urla Ot Festivali gibi festivallerin destinasyon tanıtım ve markalaşmasında önemli olduğu ve gastronomi turistlerinin önemseydiği, yöresel bitkilerle üretilen yerel yemeklerin seyahati motive edici bir unsur olduğu tespit edilmiştir.

Karadağ ve Özer (2022) çalışmalarında yenilenebilir yabani otlar konusunda Türkiye’nin ve özellikle Ege Bölgesinin çok önemli bir zenginliğe sahip olduğu belirtilerek, bölgedeki bu otların 40’tan fazla olduğu ve yöresel yemeklerde sıkça kullanıldığı açıklanmıştır. Çalışmada yenilenebilir ot çeşitliliğinin yöresel ürünlerin ve gastronomi turizmin gelişiminde önemli olduğu ortaya konulmuştur.

Badurina, Klapan ve Frleta (2023) çalışmalarında, gastronomi turizmin gelişiminin öncülük ettiği sürdürülebilir ekonomik büyüme, istihdam yaratarak kırsal alanlardaki nüfus azalmasının önüne geçtiğini ve bölge halkının yaşadığı yoksulluğu ortadan kaldırmak için önemli bir yöntem olduğunu vurgulamışlardır.

Yapılan çalışmada, şifalı bitkilerin gastronomi turizmindeki yeri ve önemine dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda; Edremit Körfezi’nin şifalı bitkilerinin neler olduğu, söz konusu bitkilerin gelir getirme durumu, bölge mutfağının karakteristiği ve bölge gastronomik değerlerinin turistlerle buluşturulması ile ilgili yerel hakın görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Devam eden kısımda araştırma yöntemine, elde edilen bulgulara yer verilmiş, sonuçlar yorumlanarak ve tartışılarak çalışma tamamlanmıştır.

Metodoloji

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Mevcut durumun olduğu gibi ortaya koyulmasını sağlayan nitel araştırmada, araştırma verileri kartopu yöntemi ile toplanmıştır. Bölgeyi yakından tanıyan, referans kabul edilebilecek katılımcının önerileri doğrultusunda tıpkı bir kar topu gibi diğer katılımcılara ulaşılmış, amaçlı örnekleme yapılmıştır. 15 Haziran-06 Ocak 2023 tarihleri arasında Balıkesir ili Edremit Körfezi anılan bölgede, Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Gömeç ve Havran ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış soru 2 kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda katılımcıların demografik özelliklerini ortaya çıkartmaya yönelik 6 soru, ikinci kısımda ise araştırma amacına yönelik hazırlanmış 4 soruya yer verilmiştir. Sahada araştırmacılarca yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş, derinlemesine görüşmelerde hem detaylı notlar hem de kabul eden katılımcıların ses kayıtları alınmıştır. Derinlemesine görüşmelerde kaydedilen notlar mülakat bitiminde katılımcılarla paylaşılmış, gerek eksik kalan bilgi olup olmadığı gerekse yanlış anlaşılmanın önüne geçilerek araştırmanın iç geçerliliği sağlanmıştır. Elde edilen veriler elektronik ortama aktarılmış akabinde içerik analizine tabi tutulmuştur. Ortaya çıkan kodlar tematik olarak gruplandırılarak, frekans ve yüzdeleri ile tablolandırılmış ve yorumlanarak okuyucuya sunulmuştur.

Araştırma Bulguları

Aşağıda Tablo 1’de katılımcıların demografik özellikleri yer almaktadır.

Demografik Bulgular			
Değişkenler		Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	22	52,38
	Erkek	20	47,62
	Toplam	42	100,00
Yaş	21-30 yaş aralığında	5	11,90
	31-40 yaş aralığında	11	26,19
	41-50 yaş aralığında	16	38,10
	51 yaş ve üzeri	10	23,81
	Toplam	42	100,00
Medeni Durum	Bekar	16	38,10
	Evli	26	61,90
	Toplam	42	100,00
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	1	2,38
	Ortaöğretim	4	9,52
	Önlisans	6	14,29
	Lisans	20	47,62
	Lisansüstü	11	26,19
	Toplam	42	100,00
Aylık Net Gelir	Gelirim yok	2	4,76
	8.506 TL altı	1	2,38
	8.506-12.000 TL arası	2	4,76
	12.001-16.000 TL arası	7	16,67
	16.001-20.000 TL arası	3	7,14
	20.001-24.000 TL arası	5	11,90
	24.001-28.000 TL arası	4	9,52
	28.001 TL ve üzeri	18	42,87
	Toplam	42	100,00
Meslek	Çalışmıyor	3	7,14
	Serbest Meslek	16	38,10
	Akademisyen	3	7,14
	Memur	11	26,19
	İşçi	5	11,91
	Emekli	4	9,52
	Toplam	42	100,00
Doğum Yeri	Balıkesir	15	35,71
	Balıkesir Dışı	27	64,29
	Toplam	42	100,00

Tablo 1’e göre katılımcıların %52,38’ini kadınlar, %47,62’sini erkekler oluşturmaktadır. Yaş değişkenine göre katılımcıların çoğunluğu (%61,91) 41 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların %61,90’ı evlidir. Eğitim düzeyi değişkenine göre katılımcıların çoğunluğu (%88,1’i) yükseköğretim mezunudur. Katılımcılardan %52,39’unun aylık net gelirleri 24.001 TL ve üzerindedir, %4,76’sının ise herhangi bir geliri yoktur. Meslek değişkenine katılımcıların dağılımı incelendiğinde; ilk üçte sırasıyla serbest meslek (%38,10), memur (%26,19) ve işçi (%11,91) yer almaktadır. Doğum yeri değişkenine göre katılımcıların çoğunluğu (%64,29’u) Balıkesir dışı, %35,71’i ise Balıkesir

doğumludur. Bölgenin yoğun biçimde göç alması, memur ve emekliler tarafından tercih edilmesi, Balıkesir doğumlarının oransal olarak daha düşük çıkmasının nedenleri olarak gösterilebilir.

Aşağıda Tablo 2’de, Edremit Körfezi’nin şifalı bitkilerinin neler olduğu, söz konusu bitkilerin gelir getirme durumu, bölge mutfağının karakteristiği ve bölge gastronomik değerlerinin turistlerle buluşturulması ile ilgili yerel hakın görüşleri tematik olarak gruplandırılarak sunulmuştur.

Tablo 2. Yerel Halkın Edremit Körfezi’ndeki Gastronomik Değerlere İlişkin Algıları								
Tema	Frekans (f)	Yüzde (%)	Alt Temalar	Frekans (f)	Yüzde (%)	Kodlar	Frekans (f)	Yüzde (%)
Edremit Körfezi Şifalı Bitki ve Bitkisel Ürün Potansiyeli ile Turizme Kazandırılmasına İlişkin Algulamalar	1216	100,00	Şifalı Bitki ve Bitkisel Ürün Varlığı	844	69,41	Kekik (Kazdağı Kekiki ¹)	38	3,125
						Kantarın (Sarı Kantarın Çiçeği ve Yağı)	35	2,878
						Arapsacı (Rezene, Ezene, Malatura, Marata, Hüllebe)	27	2,220
						Deve Dikeni (Kenger Dikeni, Yaban Dikeni, Akkız Dikeni, Kozal Diken)	27	2,220
						Gelincik Otu (Gerneli, Ginelili)	27	2,220
						Isırgan Otu (Gidişken, Yandırgan)	27	2,220
						Papatya Çayı	27	2,220
						Semizotu (Semizlik)	27	2,220
						Acıfiliz (Filiz, Yandırgan, Sarmaşık, Gavur Börülcesi)	26	2,138
						Alan Maydanosu (Kazayağı, Kasap Otu)	26	2,138
						Ebegümeci (Develik, Ebegümeci)	26	2,138
						Hardal Otu (Helvacık, Hardal Filizi)	26	2,138
						Kuzukulağı (Ekşikulak, Labada, Alabada)	26	2,138
						Yoğurt Otu (Yapışkan Otu)	26	2,138
						Zeytin	26	2,138
						Hindiba (Radika, Tatlı Hindiba, İndibahar, Akgıcı)	25	2,056
						Isparıca (Yabani Kuşkonmaz, Tatlı Filiz, Çıtırğı, Kuşkonmaz, Gavur Hücü)	25	2,056
						Kuşburnu (İt Güllü, Yaban Güllü, Öküz Götü)	25	2,056
						Şevketibostan (Akkız, Yumuşak Hasan, Akdiken, Mayasıl Otu)	25	2,056
						Deniz Börülcesi	23	1,891
						Deniz Fasulyesi	23	1,891
						Turp Otu	23	1,891
						Zeytinyağı	22	1,809
						Organik Sebzeler	19	1,563
						Sarıköz Çayı (Adaçayı, Tilkikuyruğu Çayı, Şalba, Moşabla, Boşabla, Boş Yaprığı, Kandil Çayı, Dağ/Kazdağı Çayı, Yüzüklü Çay)	17	1,398
						Nane (Yabani Nane, kokusuna göre Yarpuz)	17	1,398
						Meyveler (Mandalina, Kiraz, İncir, Karadut, Nar)	14	1,151
						Biberiye (Kuşdili, Kisre)	13	1,069
						Bilya Kekik (Taş Kekiki, Dağ Kekiki, Akbaş Kekik)	13	1,069
						Civanperçemi (Perçemotu)	13	1,069
						Mercanköşk (Kekik, Bahçe Kekiki)	13	1,069
						Enginar Yaprığı	12	0,987
Alıç (Kırmızı Alıç, Dikenli Alıç, Yemiş)	12	0,987						

¹ Edremit Körfezi’nde bulunduğu katılımcılarca ifade edilen bitkilerin ilgili literatürdeki isimleri Prof. Dr. Selami Selvi tarafından düzenlenmiştir. Değerli hocamıza katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

					Geven Otu	11	0,905
					Karabaş Otu (Lavanta)	11	0,905
					Çam Sakızı (Sakız Çamı, Sorkuç, Çam Reçinesi)	10	0,822
					Kazdağı Göknarı (Göknar Kozalağı)	5	0,411
					Sumak (Somak)	4	0,329
					Gıvışkan Otu	3	0,247
					Çam Kekigi (Kekik)	3	0,247
					Hayıt (Ayıt)	3	0,247
					Kimyon	3	0,247
					Yabani Sarımsak	3	0,247
					Menengiç (Melengiç, Çitlembik)	2	0,165
					Aynisefa	2	0,165
					Hüsnüyusuf	2	0,165
					Kişniş	2	0,165
					Lavanta (Karabaş Otu)	2	0,165
					Sirken Otu (Kırmızı Bacak, Sirken, Vilita)	2	0,165
					Taşkiran Otu	2	0,165
					Zeytin Baharatı	2	0,165
					Zeytin Ekstreleri	2	0,165
					Alkız (Akdiken, Telli Gömlek)	1	0,082
					Altın Otu	1	0,082
					Bamya	1	0,082
					Cibez (Azma)	1	0,082
					Cistus (Laden, Pamukla, Tavşanak)	1	0,082
					Çam Kozalağı	1	0,082
					Dağ Sirkesi	1	0,082
					Defne	1	0,082
					İtır	1	0,082
					Karadut Suyu	1	0,082
					Karamürvel (Mürver, Zirce)	1	0,082
					Katır Tırnağı (Süpürgelik)	1	0,082
					Kenger Otu	1	0,082
					Laden (Pamukla, Tavşanak)	1	0,082
					Mantar	1	0,082
					Paraotu (Sarıkız)	1	0,082
					Tarhun	1	0,082
					Andız Otu (Yapışkan, Kanser Otu)	1	0,082
					Zambak (Beyaz Zambak, Ak Zambak)	1	0,082
		Beslenme ve Mutfak Kültürü	158	12,99	Otçul/Yöresel Otlar	19	1,563
					Zengin Çeşitlilik	19	1,563
					Organik Ürünlerle Beslenme	18	1,480
					Doğal Ürünlerle Beslenme	17	1,398
					Ege/Kuzey Ege Mutfağı	11	0,905
					Sağlıklı Beslenme	11	0,905
					Zeytinyağı ve Zeytinyağlılar	11	0,905
					Akdeniz Mutfağı	9	0,740
					Sebzeler	9	0,740
					Meyveler	7	0,576
					Et ve Et Yemekleri	6	0,493
					Ekolojik Ürünlerle Beslenme	5	0,411
					Deniz Ürünleri	4	0,329
					Endemik Ürünler	4	0,329
					Baharatlar	2	0,165
					Geleneksel/Klasik Türk Mutfak Kültürü	2	0,165
					Mezeler	2	0,165
					Süt Ürünleri (50 çeşit peynir)	2	0,165
					Geçime Katkı	42	3,45
		Bitki Çeşitliliğinin Turizme	172	14,14	Geçim Kaynağı Değil	14	1,151
					Geçim Kaynağı	28	2,303
					Pazarlama, Tanıtım ve Reklam Artırılmalı	18	1,480
					Otel Menülerinde Yerel Lezzetlere Yer Verilmesi	10	0,822

			Kazandırılması					
						Tadım Etkinlikleri	10	0,822
						Yerel Yemeklerin/Otların/Sebze/Meyve/Sirke Sunumu Yapılması	9	0,740
						Restoranlarda Yerellik/Doğallığın Ön Plana Çıkarılması	8	0,658
						Butik Restoran/Tematik Kafeler Açılması	7	0,576
						Mutfak Atölyeleri/Workshop Çalışmaları	6	0,493
						Festivaller (Ot, Organik Ürün vb.)	5	0,411
						Fuarlar/Gastronomi Fuarları	5	0,411
						Gastronomi/Hasat Şenlikleri	5	0,411
						Kalite Ürün Sunumu	5	0,411
						Rehber Eşliğinde Ot Toplama Turları	5	0,411
						Satış Noktalarının Çoğaltılması	5	0,411
						Yerelin ve Turistlerin Bilgilendirilmesi / Eğitim Faaliyetleri (Ne Zaman Ne Yenir)	5	0,411
						Zeytinyağı Kültürünün Sunumu	5	0,411
						Coğrafi İşaretili Ürünlerin Menülerde Öne Çıkarılması	4	0,329
						Gastronomi Turizminin Gelişimi Desteklenmeli	4	0,329
						Kaliteli Üretim	4	0,329
						Kurutulmuş/Paketli Ürünler Olarak Sunulmalı	4	0,329
						Yenilebilir/Şifalı Bitkilerden Çay Sunumu	4	0,329
						Yerel Üreticilerin Teşvik Edilmesi	4	0,329
						Bölgenin Tur Programlarına Alınması	3	0,247
						Gastronomi Temalı Projeler Yapılmalı	3	0,247
						Özgün Sunum	3	0,247
						Yenilebilir/Şifalı Bitkilerden Yemeklerin Sunulması	3	0,247
						Yerel/Açık Pazarlar Kurulması	3	0,247
						Gastronomi Tesislerinin Sayısının Artırılması	2	0,165
						Hatıra/Hediyelik Ürünler (Krem, Sabun, Kolonya, Parfüm, Masaj Yağları vb.)	2	0,165
						Kaçak ve Bilinçsiz Toplamanın Önüne Geçilmesi	2	0,165
						Sürdürülebilir Bir Pazara/Ağa Dönüştürülmesi	2	0,165
						Ürün Çeşitlendirme (Şarap+Peynir+Manzara)	2	0,165
						Ürünlerin Sertifikalandırılması	2	0,165
						Yerel Yönetimler ve Üreticilerin İşbirliği	2	0,165
						Yöresel Ürün Sunan İşletmelerin Geliştirilmesi	2	0,165
						Bitki Rotaları Oluşturulması	1	0,082
						Çekici Ürün ve Sunumlar Hazırlama	1	0,082
						Çiftlik Konseptli İşletmelerin Öne Çıkartılması	1	0,082
						Etkinliklerin Kış Aylarında Yapılması	1	0,082
						Gastronomi Eğitimini Yaygınlaştırma	1	0,082
						Paneller	1	0,082
						Sezonun Uzatılması	1	0,082
						Yerel Ürünlere Ulaşılabilirliğin Artırılması	1	0,082

					Yiyecek Stantları Açma	1	0,082
Genel Toplam	1216	100,00					

Tablo 2 genel olarak değerlendirildiğinde; Edremit Körfezi'nin şifa kaynağı bitkileri ve çeşitli bitkisel ürünleri ile gastronomi turizmi açısından yüksek bir potansiyel taşıdığı söylenebilir. Bölgede öne çıkan, dikkat çeken endemik türler arasında; Kazdağı Kekigi (f=38), Yoğurt Otu (f=26), Sarıkız Çayı (f=17), Geven Otu (f=11), Kazdağı Göknarı (f=5) ve Yabani Sarımsak (f=3) bulunmaktadır ve yerel halk tarafından bilinmektedir. Tıbbi ve aromatik bitkiler içerisinde yer alan; Kekik (f=38), Sarı Kantaron (f=26), Nane (f=17) ve Adaçayı (f=17) katılımcıların ifade sıklıkları açısından öne çıkmaktadır. Edremit Körfezi'nde katılımcı ifadelerine göre yenilebilir ve şifa kaynağı olan otlar arasında ilk üç sırada; Kantaron (f=35), Isırgan Otu (f=27), Arapsacı (f=27), Kuzukulağı (f=27), Papatya (f=27) ve Alan Maydanozu (f=26) olduğu tespit edilmiştir. Bölgenin beslenme ve mutfak kültürü alt temasında; geleneksel Ege-Akdeniz mutfağının temsili özelliklerini taşıdığı tespit edilmiştir. Zeytinyağlılar, doğal/organik sebze ve meyvelerin öğünlerde yerini aldığı, coğrafi işaretli kuzu eti başta olmak üzere gerek kırmızı etin gerekse balığın da yerel mutfak kültüründe yer edindiği katılımcılarca ifade edilmiştir. Süt ve süt ürünleri ile dikkat çeken Balıkesir ilinin Körfez Bölgesinde yerel halkın başta kahvaltı öğünü olmak üzere sofralarda tereyağ, kaymak, yoğurt, peynir çeşitleri, ayran ve hoşmerim tatlısına yer verdikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların çoğunluğuna (f=28) göre bölgenin bitki çeşitliliği, yerel halkın geçimine katkı sağlamaktadır. Görüşmeler gerçekleştirilen yerel halkın çoğunluğu (f=40) bölgenin zengin bitki çeşitliliğinin gastronomi turizmi açısından yüksek potansiyel taşıdığına dikkat çekmektedirler. Söz konusu potansiyelin gastronomi deneyimleri yaratabilmesi için çeşitli önerilerde bulunan katılımcılar özellikle pazarlama çalışmalarına ağırlık verilmesi, otel menülerinde yerel lezzetler yer verilmesi ve tadım etkinlikleri yapılmasının gerekliliğine dikkat çekmektedirler.

Sonuç ve Öneriler

Yapılan çalışmada gastronomi turizmine kaynak oluşturan, gastronomik çekicilikler içerisinde yer alan şifalı otlar, doğal ve organik ürünlerin gastronomi turizmi açısından taşıdıkları değer ve önem vurgulanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın saha araştırması Balıkesir ilinin öne çıkan destinasyonlarından olan Edremit Körfezi'ndeki Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Gömeç ve Havran ilçelerinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgular bölgenin yüksek düzeyde gastronomi turizmi potansiyeli taşıdığını göstermektedir. Aladı İnci, Satıl ve Selvi (2022: 1383) çalışmalarında; Kazdağı ve Madra Dağı gibi iki dağ silsilesine sahip Edremit Körfezi'nin zengin bir ot kültürüne sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Bölge nadir ve endemik türler ile tıbbi aromatik bitkiler bakımından da dikkat çekmektedir (Selvi, Dağdelen ve Kara, 2013: 26). Bu bağlamda elde edilen bulgunun bölgeye yönelik daha önce yapılmış araştırma sonuçlarını desteklediği söylenebilir. Edremit Körfezi'nde her türlü sebze ve otun bulunduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra körfezde zeytin üretiminin gelişmiş olması, yemeklerde zeytinyağı kullanımının yaygın olmasına ve zeytin kültürünün gelişmesini sağlamıştır. Yalın (2020) araştırmasında; Edremit'te ot yemeklerinin, Ayvalık'ta ot yemekleri ve deniz mahsullerinin, Burhaniye'de ot yemeklerinin, deniz ürünlerinin ve et yemeklerinin Edremit Körfezi mutfak kültürünü oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır. Yapılan araştırmadan elde edilen bulgular Yalın'ın bulgularını desteklemektedir. Bölgenin tarıma dayalı ekonomisi, yerel halk için geçim kaynağı olma özelliğini korumaktadır. Bu durum araştırmaya katılan yerel halkın %66.67'sinin (f=28) bölgedeki bitki çeşitliliğinin geçime katkı sağladığını belirtmesi ile desteklenmektedir. Bölgenin gastronomik değerlerinin turizme kazandırılması ile ilgili çeşitli görüş ve önerilerini dile getiren katılımcıların ifade sıklıklarına göre ilk sırada; pazarlama, tanıtım ve reklam çalışmalarına ağırlık verilmesi yer almaktadır. Elde edilen bulgu bölgede geliştirilecek gastronomi turizmine yönelik yerel halkın algılarının olumlu olduğunu ve geliştirilmesine destek verebileceği ile ilgili olumlu bir kanaat oluşturmaktadır.

Turizm paydaşlarına yönelik geliştirilen önerilere aşağıda yer verilmiştir:

- ❖ Bitkiler; şifa, güzellik, iyilik, lezzet ve sanatla ile ilişkilendirilerek turistik ürün haline getirilmeli,
- ❖ “Körfez Bitki Akademisi” kurularak tarım, eğitim, turizm deneyimleri yaygınlaştırılmalı,
- ❖ Turizm sezonunun tüm yıla yayılmasına destek sağlayacak şekilde gastro turlar için rotalar oluşturulmalı,
- ❖ Bölgedeki bitki çeşitliliğine yönelik envanter çalışmalarında -sezonluk olan bitkilerin bölgede bulunduğu zaman aralıklarının kayıt altına alınması- mevsimsellik dikkate alınarak tespitler yapılmalı ve buna uygun olarak tematik kutlama, şenlik ve festival gibi etkinlikler organize edilmeli,
- ❖ Yiyecek-içecek işletmeleri ve otellerin menülerinde yerel yiyecek-içeceklerin özgünlüklerine dikkat çekilerek sunulmalı ve bu ürünler çeşit olarak çoğaltılmalı,
- ❖ Bölgede bilinen ve menülerde yer alan “sıcak ot” yemeği/mezesi, merkezi, yerel yönetimler ve özel kurum ve kuruluşların desteğiyle “Sıcak Ot Festivali”ne dönüştürülerek bölgenin gastronomi turizmine yönelik imajı güçlendirilmelidir.

Kaynakça

- Aladı İnci H, Satıl F,& Selvi S, 2022. Yenilebilir doğal bitkilerin etnobotanik ve gastronomik açıdan değerlendirilmesi: Edremit Körfezi (Balıkesir) örneği. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 12(3): 1375-1385.
- Andersson, T.D., Mossberg, L. & Therkelsen, A. (2017). Food and tourism synergies: perspectives on consumption, production and destination development, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 17:1, 1-8, DOI: [10.1080/15022250.2016.1275290](https://doi.org/10.1080/15022250.2016.1275290)
- Badurina, J. D., Klapan, M., & Frleta D. S. (2023). Stakeholders' collaboration in the development of an authentic gastronomic offering in rural areas: Example of the Ravni Kotari Region in Croatia. *Sustainability*, 15(5):46-49. <https://doi.org/10.3390/su15054649>
- Barzallo-Neira, C., & Pulido-Fernández, J. I. (2023). Identification of the main lines of research in gastronomic tourism: A review of the literature. *Sustainability*, 15(7), 5971.
- Bertan, S. (2020). Impact of restaurants in the development of gastronomic tourism. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 21, 100232.
- Bucak, T. & Aracı, Ü.E. (2013). Türkiye’de gastronomi turizmi üzerine genel bir değerlendirme. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*. 16(30), 203-216.
- Choe, J.Y.J. & Kim SS (2018) Effects of tourists' local food consumption value on attitude, food destination image, and behavioral intention. *International Journal of Hospitality Management* 71: 1–10.
- Çavuşoğlu, M. ve Çavuşoğlu O. (2018). Gastronomi turizmi ve Gökçeada lezzet rotası. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek.1), 347-359.
- Gonçalves, H.M., Lourenço, T.F. & Silva G.M. (2016) Green buying behavior and the theory of consumption values: a fuzzy-set approach. *Journal of Business Research* 69(4): 1484–1491.
- Henriksen, P. F., & Halkier, H. (2015). Feeding countryside tourists: Exploring collaborative actor strategies in rural Denmark. In K. Dashper (Ed.), *Rural tourism – An international perspective* (pp. 250–266). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.
- Karaca, O. B.; Yıldırım, O. ve Çakıcı, C. (2015). Gastronomi turizminde otlar, ot yemekleri ve sağlıkla ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(3), 27-42.
- Karadağ, Ü. ve Özer, Ç. (2022). Gastronomi turizmi açısından yenilebilir otların önemi: Ege Bölgesi örneği. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(22), 249-256.
- Kilbourne, W. & Pickett, G. (2008) How materialism affects environmental beliefs, concern, and environmentally responsible behavior. *Journal of Business Research* 61(9): 885–893.
- Kızıldemir, Ö. & Şimşek, E. (2021). Gastronomi Turizmi kapsamında yöresel yemeklerin restoranlarda sunulması üzerine bir araştırma: Şarköy örneği, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 18(1), 224-239.

- Özgürel, G. & Avcıkurt, C. (2018). Yavaş yemek (slow food) hareketinin yerli turistler (akademisyenler) tarafından algılanışı. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 568-587.
- Patwardhan, V., Ribeiro, M.A., Woosnam, K.M., Payini, V. & Mallya, J. (2020). Visitors' loyalty to religious tourism destinations: Considering place attachment, emotional experience and religious affiliation. *Tour. Manag. Perspect.* 36, 100737.
- Rousta, A., & Jamshidi, D. (2020). Food tourism value: Investigating the factors that influence tourists to revisit. *Journal of Vacation Marketing*, 26(1), 73-95.
- Sanchez J, Callarisa L, Rodriguez RM, et al. (2006) Perceived value of the purchase of a tourism prod- uct. *Tourism Management* 27(3): 394-409.
- Selvi, S., Dağdelen, A., & Kara, S. (2013). Kazdağlarından (Balıkesir-Edremit) toplanan ve çay olarak tüketilen tıbbi ve aromatik bitkiler. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 26-33.
- Seyfi, S., & Hall, C.M., (2020). Rasoolimanesh, S.M. Exploring memorable cultural tourism experiences. *J. Herit. Tour*, 15; 341–357.
- Sweeney, J.C. & Soutar, G.N. (2001) Consumer per- ceived value: the development of a multiple item scale. *Journal of Retailing* 77(2): 203–220.
- Tilki, S. ve Yalçın, K. (2021). Kırsal Turizm kapsamında gastronomi festivalleri: Ege Bölgesi ot festivalleri. *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi*, (IRTAD) E-ISSN: 2602-4462, 5(1), 1-8, <https://turizmvekalkinma.org/index.php/irtadjournal/article/view/495> adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 03.04.2023
- Ullah, N., Khan, J., Saeed, I., Zada, S., Xin, S., Kang, Z., & Hu, Y. (2022). Gastronomic tourism and tourist motivation: Exploring northern areas of Pakistan. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(13), 7734.
- Zada, M., Yukun, C., & Zada, S. (2021). Effect of financial management practices on the development of small-to-medium size forest enterprises: Insight from Pakistan. *GeoJournal*, 86, 1073–1088.
- Vukolic, D., Gajić, T., & Penic, M. (2022). The effect of social networks on the development of gastronomy—the way forward to the development of gastronomy tourism in Serbia. *Journal of Tourism Futures*, (ahead-of-print).
- Yalın, G. (2020). Kaybolmakta olan yerel mutfak kültürünün turizme kazandırılması: Balıkesir ili Edremit Körfezi örneği. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 101-113.

TARIM TURİZMİ PAZARINA GENEL BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Sabriye ÇELİK UĞUZ

Balıkesir Üniversitesi Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Turizm İşletmeciliği Bölümü, sabriye_celik@yahoo.com

Doç. Dr. Gizem ÖZGÜREL

Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
Turizm İşletmeciliği Bölümü, gizemozgurel@hotmail.com

Özet

Tarım turizmi; doğa, kültür ve kırsal yaşam tarzının birleştirilmiş bir hali olması nedeniyle gittikçe artan bir seyahat ilgisinin odağında yer almakta ve dolayısıyla kırsal, sürdürülebilir kalkınmaya ciddi bir katkı sağlamaktadır. Tarım turizmine yönelik ilgi ve bu turizm çeşidinin yerelde sosyo-ekonomik yapıya sağladığı olumlu etkiler, tarım turizmi pazarının büyümesine neden olmaktadır. Bu çalışmada, küresel anlamda tarım pazarının büyüklüğünü ve gelişmesini hızlandıran faktörler ortaya konularak Türkiye'nin tarım turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi için birçok öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Turizm ve Pazar Büyüklüğü

OVERVIEW OF THE AGRICULTURAL TOURISM MARKET

Abstract

As agritourism is a combination of nature, culture and rural lifestyle, it is in the focus of increasing travel interest and thus makes a serious contribution to rural, sustainable development. The interest in agricultural tourism and the positive effects of this type of tourism on the local socio-economic structure cause the agritourism market to grow. In this study, many suggestions have been presented to evaluate of Türkiye's the agricultural tourism potential by revealing the factors that accelerate the size and development of the global agricultural market.

Keywords: Agriculture, Tourism and Market Size

1. Tarım Turizmi ve Önemi

İnsanların tarımla olan uğraşı beslenme ihtiyacına yönelik bir faaliyet olarak başlamış, günümüz insanı için tarımsal üretim ve ticaret faaliyetlerinin ötesinde turizm aktivitelerinin bir parçası haline gelmiştir. Tarım ve turizm ilişkisi, tarım turizm pazarını yaratarak giderek büyüyen bir pazar bölümüne dönüştürmüştür.

Tarım turizminin amacı, kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunan yeni bir entegre turizm ürünü oluşturmaktır. Temel olarak, çiftlik operasyonunu çeşitlendirerek (diğer turizm türleri ile entegre edilerek) hem bölge turizminde alternatifler sunmayı hem de çiftçilerin gelirlerini/maaşlarını artırarak çiftçilerin faaliyetlerini (kırsal topluluk için istihdam fırsatları) geliştirmeye yönelik alternatif çözümler sunmayı amaçlamaktadır (Nurlaela vd., 2021, s. 741-742).

Tarım turizmi; açık hava, eğitim, eğlence ve rekreasyon amacıyla çiftlik faaliyetleri ile turizmi birleştiren işletmeleri ifade eder. Kavramsal olarak tarım turizmi; sürdürülebilir tarım, çiftlik ve köy turizmi gibi çeşitli isimlerle de tanımlanmaktadır. Tarım turizminde, tarım müzesi ve sergileri, ahır dansları, bisiklet parkurları, kuş gözlemciliği, bira fabrikaları, mısır labirentleri, kesme çiçekler, çiftlik yemek yarışması, çiftlik mağazası ve bitki yürüyüşleri gibi çeşitli etkinlikler sunulmaktadır. Bunların yanı sıra turistler, köylü ve çiftçilerle birlikte çiftlik faaliyetlerini deneyimlemektedirler.

Tarım turizmi; doğa, yeşil alan, temiz hava, sakinlik ve kırsal yaşam tarzının deneyimi olması açısından turizm talebini artırmaktadır. Doğa turizmine, kültürel turizme ve sağlıklı yaşam turizmine yönelik artan talep, tarım turizmine olan ilgiyi de şekillendirmektedir.

2. Tarım Turizminin Bölgeye Etkileri

Tarım turizmi bölgede ticaret, zanaat, yemek ve eğlence hizmetlerinin büyümesini teşvik eden bir turizm çeşididir (Cichowska ve Klimek, 2011, s. 99). Günümüzde doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini ve kırsal alanların ekonomik kalkınmasını teşvik eden en önemli çeşitlendirme stratejilerinden biri olarak görülen tarım turizmi, giderek önem kazanmaktadır (Stanovčić, Peković, Vukčević ve Perović, 2018, s. 108-110).

Tarım turizmi, çoğul faaliyet yoluyla tarım dışı gelirler yaratarak yerelin gelir ve yaşam koşullarının iyileştirilmesini sağlayarak bölgenin sosyal ve ekonomik kalkınmasını amaçlar (Aikaterini, Ioannis ve Thanasis, 2001, s. 7). Bu bağlamda tarım turizmi çiftlikler, işletmeciler, çevredeki topluluklar ve genel olarak toplum için birçok fayda sağlamaktadır (Tew ve Barbieri, 2012, s. 216). Tarım turizminin yarattığı etkiler devam eden kısımda sosyal etkiler ve ekonomik etkiler başlıkları altında açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1. Sosyal Etkileri

Tarım turizmi, turistlere maruz kalma yoluyla toplulukların doğal, tarihi ve kültürel kaynaklarını sürdürmek için kullanılabilir bir katalizördür. Bu tür bir maruz kalma, yerel halk için gururlarını ve özgüvenlerini inşa ederken ve yaşam kalitelerini yükseltirken kültürlerini turistlerle yayma ve paylaşma fırsatları sunmaktadır. Tarım turizmi, insanların farklı kültürleri tanımaya yardımcı olmakta ve bu kültürel etkileşim ile yerel halk ve turistlerin birbirlerine karşı olumsuz algılarını ve klişelerini en aza indirerek karşılıklı olumlu bir tutum geliştirmelerine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda tarım turizmi, yerel halkın sahip olduklarını turistlerle paylaşmalarına izin vererek, çeşitli yerlerden insanlarla tanışabilmelerine imkan sunarak ve böylece hem psikolojik tatmin yaşamalarına hem de yeni bir şeyler öğrenebilmelerine zemin yaratmaktadır. (Shaffril, Hamzah, Yassin, Samah, D'Silva, Tiraieyari ve Muhammad, 2015, s. 295-296).

Tarım turizmi hem erkeklere hem de kadınlara tarımsal turizm faaliyetlerine katılmak için eşit fırsatlar sunduğu için toplumsal cinsiyet yanlılığı sorununu azaltabilmektedir ((Shaffril vd., 2015, s. 297). Ayrıca tarım turizmi, insanlara ve topluma tarımla ilgili tutarlı eğitim sağlama, kişilerin turizm ve rekreasyon ihtiyacını karşılama, yerel ürünleri teşvik etme ve yerel kaynakların korumasında etkin rol oynamaktadır (Stanovčić vd., 2018, s. 108). Bunlara ilaveten, tarım turizmi, ebeveynlere çocuklarını şehir hayatından başka bir şeyle tanıştırma fırsatı verir (Demirezen, 2020, s. 69). Şehir insanının kırsal yaşamı anlamasına ve tarımsal faaliyetler hakkında bilgi sahibi olmasına katkı sağlar, diğer geleneksel turizm merkezlerinin (kıyı turizmi) üzerindeki yükün azaltılmasına yardımcı olur (Annalah, Munusamy ve Sentosa, 2016, s. 5).

2.2. Ekonomik Etkileri

Tarım turizmi iyi bir döviz kaynağıdır (Nnadi ve Akwiwu, 2005, s. 97). Yerel ekonomiyi güçlendiren ve ülke ekonomisine katkı sağlayan tarım turizmi, bölgeyi geliştirir ve yerel ekonomik kalkınmasını sağlar. Tarım turizmi hemen her yaşta birey için istihdam fırsatları yaratır ve işsizlik sorununa bir yanıt sağlar. Bu da kentleşme selini azaltır ve hem yaşam hem de çalışma koşullarında iyileştirme isteğine yanıt olarak göçlerin sayısını azaltır. Ek olarak tarım turizmi, yerel halkın çiftçilik faaliyetlerini çeşitlendirmesi için bir alan sağlamaktadır. Tarım ve turizm entegrasyonu, yerel ürünlere talep yaratarak, bölgesel pazarlama çabalarını teşvik ederek, katma değer yaratma ve aracı maliyetlerini azaltma fonksiyonları ile yerel işletmelerin gelişmesini sağlamaktadır (Shaffril vd., 2015, s. 298). Araştırmalar, kötü hasat veya düşük fiyatlar gibi ekonomik sıkıntı zamanlarında, tarım turizmi faaliyetleri için ziyaretçi kabul etmenin, çiftçilere alternatif veya ek gelir elde etmek için bir yol sağlayabileceğini göstermektedir. Tarım turizminin aile üyeleri için istihdam sağlayabileceği veya çiftliğin devamı için bir plan olarak hizmet edebileceği de ileri sürülmektedir (Tew ve Barbieri, 2012, s. 216). Tarım turizmi özellikle gelişmekte olan ülkelerde istihdamı teşvik eder, ekonomik yapıyı iyileştirir, refah düzeyini artırır, yaşam standardını yükseltirken aynı zamanda daha dengeli

bölgesel kalkınmayı sağlar. Tarım turizminin diğer faydaları arasında, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki alışverişler, doğrudan yatırımlar üzerindeki çarpan etkileri, fiziksel altyapının gelişimini teşvik etme, bölgedeki mülklerin değerini artırma ve altyapı gelişimini destekleme sayılabilir (Stanovčić, Peković, Vukčević ve Perović, 2018, s. 108-110). Bunlara ilaveten yapılan araştırmalar, tarım turizmi uygulamalarının küresel ısınma ve buna bağlı olarak ozon tabakası üzerinde azaltıcı etkisi olduğunu ortaya çıkarmıştır (Nnadi ve Akwivu, 2005, s. 98). Dolayısıyla tarım turizmi çevresel, sosyal ve toplumsal değerlerle uyumlu olmakla birlikte, doğal veya insan kaynaklarını marjinalleştirmeden veya üzerinde baskı oluşturmadan kırsal bölgelerin ekonomik olarak canlanmasına katkı sağladığı söylenebilir (Aikaterini, Ioannis ve Thanasis, 2001, s. 11).

3. Tarım Turizmi Pazarının Gelişimi

Tarım turizmi çocuklar, şehirli aileler ve hatta iş dünyası arasında giderek artan bir ilgiyle büyümektedir. Özellikle kırsalda gerçekleştirilen tarımsal faaliyetlere, çiftliklerdeki üretime yönelik artan merak, pazarın büyümesini daha da artırmaktadır. Pazarın büyümesini hızlandıran çeşitli faktörler bulunmaktadır. Aşağıda Tablo 1’de tarım turizm pazarının gelişimini hızlandıran faktörler sunulmuştur.

Tablo 1. Tarım Turizmi Pazarın Gelişimini Hızlandıran Faktörler

Tarım Turizmi	Çiftlik Turizmi	Açık Hava Rekreasyon	Eğitim Turizmi	Satış Kanalı
-Yemyeşil çiftliklerde dinlenmek, öküz arabasına binmek, inek sağmak, traktör sürmek -Sağlıklı bir tatil eğilimi -Değişen tüketici harcama davranışları -Artan kentleşme -Macera aktivitelerine artan talep -İleri yaş grubunda artan eğilim	-Çocuklar, gençler, Y kuşağı, şehirli aileler ve iş dünyası merakı, -Yeni eğlence ve huzur arama isteği -Çiftçilere iyi iş imkanı -Uygun fiyatlı ve aile odaklı rekreasyon ortamı	-Yürüyüş, ata binme, balık tutma ve avcılık gibi spor aktivitelerine yönelik artan turist eğilimi - Çocuklar ve Y kuşağı arasında popüler olması	-Büyüyen eğitim turları - Birçok okul ve eğitim kurumu, öğrencilerinin at, sığır, kuş ve sürüngen gibi çiftlik hayvanlarına ilgisi ve kırsal yaşam tarzını anlamaları -Yeni nesil insanların istekleri (çiftlik faaliyetleri + eğlence + bilgi)	-Acentelerin sunduğu seyahat paketleri ve hızlı/erişilebilir hizmetler -Çiftlik turlarının doğrudan satış kanalına yönelişi -Rahatlık ve kişiye özel deneyim -Online kampanyalar ve sosyal medya reklamlarının hızı Gelişmekte olan ekonomilerde artan orta sınıf nüfus

Kaynak: Araştırmacılarca Grand View Research (2023) raporundan uyarlanmıştır.

Aşağıda Tablo 2’de küresel tarım turizmi pazar büyüklüğü sunulmuştur.

Tablo 2. Tarım Turizmi Pazar Büyüklüğü

	2021	2022	2030 (yıllık büyüme %)
Küresel Tarım Turizmi Pazarı	5,95 milyar \$	6,58 milyar \$	15,78 milyar \$ / %11,40
Açık Hava Rekreasyon Faaliyetleri	yaklaşık %35,00		%11,00
Eğitim Turları			%13,20

Satış Kanalı	yaklaşık %75,00		%12,30
Kaynak: Grand View Research (2023)			

Tablo 2'ye göre; küresel tarım turizmi pazarının 2021'de yaklaşık 5,95 milyar ABD doları olduğu, 2022'de 6,58 milyar ABD dolarına ulaşacağı beklenmektedir. 2022'den 2030'a kadar yıllık %11,40 bileşik büyüme oranıyla 2030'a kadar 15,78 milyar ABD dolarına ulaşacağı tahminleri yapılmaktadır. Tarım turizmi pazarında açık hava rekreasyon faaliyetlerinin 2021 yılında yaklaşık %35,00 ile katkıda bulunduğu bilinmektedir ve 2022 yılından 2030 yılına kadar %11,00'lik yıllık bileşik büyüme ile genişlemesi öngörülmektedir. Eğitim turlarının 2022'den 2030'a kadar %13,20 ile en hızlı büyüme oranına ulaşması ve tarım turizmini de tetikleyerek geliştirmesi beklenmektedir. Doğrudan satış segmentinin, 2021'de yaklaşık %75,00 paya ulaştığı bilinmektedir ve 2022'den 2030'a kadar yıllık bileşik büyüme oranı ile %11,1'lik bir büyüme gerçekleştirmesi olası görülmektedir.

Küresel ölçekte tarım turizmi pazarının bölgesel gelişimi genel olarak değerlendirildiği; Kuzey Amerika'da ABD, Kanada ve Meksika; Orta ve Güney Amerika'da Brezilya; Avrupa'da Almanya, Birleşik Krallık ve Avusturya; Asya Pasifik'te Çin, Hindistan ve Japonya; Orta Doğu ve Afrika'da ise Güney Afrika'nın 2030'lu yıllara kadar gelişmeye devam edeceği söylenebilir (Grand View Research, 2023).

Lew (2021) göre dünyanın en iyi tarım turizmi destinasyonları arasında; Tayvan (Ba gua çay bahçeleri), Toskana (çiftlik evleri), Mallorca (çiftlik evleri), Brezilya (pastoral kültürü), Hawaii (ananas çiftlikleri, kahve tarlaları), Grenada (kakao tarlaları), Kaliforniya (üzüm bağları, organik çiftlikler) ve Filipinler (papaya tarlaları, egzotik meyve çiftlikleri) yer almaktadır. Türkiye tarım turizmi destinasyonları arasında; İstanbul, İzmir (Şirince), Muğla Datça, Fethiye, Köyceğiz), Antalya, Bursa, Safranbolu (Karabük), Samsun, Çanakkale, Burdur, Artvin ve Erzurum illeri bulunmaktadır (Çelik Uğuz ve Özgürel, 2022, s.484).

Tarımsal faaliyetleri ile uzun yıllardır dikkat çeken ülkeler arasında yer alan Türkiye'de hem tarımın hem de turizm faaliyetlerinin desteklenerek güçlendirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2021) verilerine göre Turizm İşletme Belgeli 12 adet Çiftlik/Köy Evi 225 yatak kapasitesine, Turizm Yatırım ve İşletme Belgeli 19 adet işletme 3354 yatak kapasitesine sahiptir. Aşağıda Tablo 3'te Turizm İşletme Belgeli Tesislerin konaklama istatistikleri sunulmuştur.

Tablo 3. Türkiye'de Turizm İşletme Belgeli Çiftlik/Köy Evi ve Kırsal Turizm Tesislerinin Konaklama Verileri (2021)												
TÜRÜ	TESİSE GELİŞ SAYISI			GECELEME			ORTALAMA KALIŞ SÜRESİ			DOLULUK ORANI (%)		
	YABANCI	YERLİ	TOPLAM	YABANCI	YERLİ	TOPLAM	YABANCI	YERLİ	TOPLAM	YABANCI	YERLİ	TOPLAM
Çiftlik Evi/Köy Evi	64	4 799	4 863	163	10 084	10 247	2,55	2,10	2,11	0,48	29,96	30,44
Kırsal Turizm Tesisleri	23	3 357	3 380	46	6 662	6 708	2,00	1,98	1,98	0,22	31,37	31,58

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri ve Konaklama İstatistikleri.

4. Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de tarım ve turizm birlikteliğinde çeşitli iyileştirmeler yapılmasına rağmen tarım turizminden yeterli bir pay aldığı söylenemez. Bu nedenle Türkiye'nin tarım turizminde gelişimini hızlandırması ve tarım turizmi pazarını büyütmesi için birçok öneri sunulmuştur:

- Turizm faaliyetlerinin tarım, köy ve çiftlikler için yüksek gelir elde edilmesine yardımcı olacak şekilde organize edilmeli,
- Tarım ekonomisini geliştirmekle birlikte turizm ile olan bağı güçlendirilmeli ve bu yönde artan devlet yatırımları ile desteklenmeli,
- Kırsal yaşam tarzını seven ve yaşamak isteyen turistlere, tarım, köy ve çiftlikleri kullanma motivasyonu sağlayarak ziyaretleri kolaylaştırılmalı, ekolojik, otantik ve sağlıklı tarım ürünleri sunulmalı,
- Tarım turizmi konusundaki potansiyelini ortaya koyması için yerli ve yabancı turistlerin eğitim ve eğlence amaçlı çiftlik içi tarım turizmine olan ilgisine yönelik ürün ve hizmetler planlanmalı,
- Devlet desteği ile tarımsal araziler ve çiftliklerde tarımsal ürün çeşitlerinin genişletilmesi yapılmalı ve bu ürünlerin satışı teşvik edilmeli,
- Tarım turizmi ile ilgili işletmelerin yanı sıra, tur operatörü, seyahat acentası gibi aracı kuruluşlar ivedilikle kurulmalı,
- Tarım ve/veya çiftlik dostu işletmeler, sertifikalandırma yöntemi ile belirlenecek şekilde mevzuata alınmalı, bu işletmeler çalışma alanları ve faaliyetleri bakımından turizm köyü, çekirdek köy ve slow köy gibi uluslararası nitelikli listelere alınması için gerekli hukuki ve uygulama esasları belirlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Agriculture Market Research Report (2020). <https://www.fortunebusinessinsights.com/agriculture-industry>, adresinden erişilmiştir.
- Aikaterini, G., Ioannis, S., & Thanasis, K. (2001). Is Agrotourism 'Agro' or 'Tourism'? Evidence from Agrotourist Holdings in Lesbos, Greece. *Anatolia*, 12(1), 6-22.
- Akpınar, N., Talay, İ. Ceylan, C., & Gündüz, S. (2005). Rural Women and Agrotourism in the Context of Sustainable Rural Development: A Case Study from Turkey, *Environment, Development and Sustainability*, 6(4): 473–486.
- Annamalah, S., Munusamy, J. and Sentosa, I. (2016). Agro-Tourism: A Cash Crop for Farmers in Malaysian Rural Area. *Social Science Research*, 1-10.
- Bilir, Z. (2021). Turizmin Tarım Sektörüne Etkisi: TATUTA Projesi Örneği. <https://www.turizmgunlugu.com/2020/02/13/agro-turizm-tarim-turizmi-nedir/>, adresinden erişilmiştir.
- Bršćić, K., Dropulić Ružić, M., & Ružić, P. (2012) Is Agrotourism Popular on the Internet? *Journal of Central European Agriculture*, 13(2), 221-235.
- Cichowska, J., & Klimek, A. (2011). The Role of Agrotourism in the Development and Conversion of Rural Areas. *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich*, (11).
- Civelek Oruç, M., Dalgın, L. ve Çeken, H. (2015). Tarım Turizm Uygulamaları ve Pazarlama Modelleri: Türkiye için Bir Model Önerisi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 5(2), 40-45.
- Civelek, M., Dalgın, T. ve Çeken, H. (2014). Agro-Turizm ve Kırsal Kalkınma İlişkisi: Muğla Yöresindeki Agro-Turizm Alanlarında Bir Araştırma. *Turizm Akademik Dergisi*, 1(1), 15-28.
- Civelek, M., Dalgın, T., ve Çeken, H. (2013). Agro-Turizm ve Sürdürülebilirlik İlişkisi: Muğla Yöresindeki TaTuTa Çiftliklerinde. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 22, 32.
- Çelik Çanga, A., Kutlu, T., ve Çalışkan, H. (2018). Tarım Turizminin Dünyada ve Türkiye'deki Uygulamaları. *Uluslararası Turizm Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 2(2), 450-457.
- Çelik Uğuz, S. ve Özgürel, G. (2022). Edremit Körfezi'nde Tarım Turizmi: Üreticiler Üzerinden Bir İnceleme. B. Ranguelov, R. Efe, & S. Çelik Uğuz (Edts), in *Academic Researches and Studies in Sciences*, St. Kliment Ohridski University Press, Sofia, (pp. 478-492).
- Dalgın, T. ve Civelek, M. (2020). Tarım Turizmi Kapsamında Yerel Ürünlerin Pazarlama ve Markalaşma Çalışmaları. *Rekreasyon ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 456–480.
- Dalkıranoglu, B. (2018). Türkiye'de Sürdürülebilir Yaşamı Mümkün Kılan 25 Ekolojik Yaşam Çiftliği. <https://listelist.com/turkiye-ekolojik-yasam-ciftligi/>, adresinden erişilmiştir.

- Demirezen, B. (2020). Agro Tourism in Turkey. *International Journal of Health Management and Tourism*, 5(1), 64-75.
- Dimitrovski, D., Todorović, A. T., & Valjarevic, A. D. (2012). Rural Tourism and Regional Development: Case Study of Development of Rural Tourism in the Region of Gruja, Serbia. *Procedia Environmental Sciences*, 14, 288–297.
- Franić, R., & Cunj, L. (2007). Socio-Economic Preconditions for Developing Agrotourism in Zagreb County. *Agronomski Glasnik: Glasilo Hrvatskog Agronomskog Društva*, 69(5), 381-400.
- Güloğlu, M. (2017). Turizmi ‘Tarım’ Kurtaracak!, *Hürriyet Gazetesi*, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-guloglu/turizmi-tarim-kurtaracak-40553854>, adresinden erişilmiştir.
- Iakovidou, O., Emmanouilidou, M., Stavrakas, T., Simeonidou, P., & Chrisostomidis, C. D. (2001). Trends of Tourism Market for Agro-tourism. *Anatolia*, 12(2), 165-179.
- Keleş, E. (2020). Agro Turizm Nedir? <https://www.turizmebakis.com/agro-turizm-nedir/>, adresinden erişilmiştir.
- Lew, J. (2021). Top 8 Agritourism Destinations in the World. <https://www.treehugger.com/top-agritourism-destinations-in-the-world-4869255> adresinden erişilmiştir.
- López, E. P., & García, F. C. (2006). Agrotourism, Sustainable Tourism and Ultraperipheral Areas: The Case of Canary Islands. *PASOS Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 4(1), 85-97.
- Magnini, V., P. (2017). The Economic and Fiscal Impacts of Agritourism in Virginia, Virginia’s Agritourism Industry– Economic Impact Report, VirginiaTech Pamplin College of Business.
- Marandola, D., Cannata, F., Palma, D. P., Fragnito, S. Parletta, I., & Raschi, A. (2006). Business and Tourism in A Rural Area of Southern Italy”. *Ibimet, Via Caproni*, 8, 157-16.
- Millan, G., Arjona, J. M., & Amador, L. (2014). A New Market Segment for Olive Oil: Olive Oil Tourism in the South of Spain. *Agricultural Sciences*, 5(3), 179-185.
- Nnadi, F.N., & Akwiru, C.D. (2005). Potentials of Agro-Tourism for Rural Development in Nigeria. *Journal of Agriculture And Social Research*, 5(1), 96-102.
- Nurlaela, S., Mursito, B., Shodiq, M. F., Hadi, P., & Rahmawati, R. (2021). Economic Empowerment of Agro Tourism “Jawaunik” (Java Unique): A Case Study in Indonesia. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(5), 741–748.
- Petroman, I., & Petroman, C. (2010). Agritourism and Its Forms. *Lucrări Științifice, Seria Agronomie*, ISSN, 1454-7414.
- Roman, M., & Grudzien, P. (2021). The Essence of Agritourism and its Profitability during the Coronavirus (COVID-19) Pandemic. *Agriculture*, 11, 458.
- Schilling, B. J., Sullivan, K. P., & Komar, S. J. (2012). Examining the Economic Benefits of Agritourism: The Case of New Jersey. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 3(1), 199–214.
- Shaffril, M. H. A., Hamzah, A., Yassin, S. M., Samah, B. A., D’Silva, J. L., Tiraieyari, N., & Muhammad, M. (2015). The Coastal Community Perception on the Socio-Economic Impacts of Agro-Tourism Activities in Coastal Villages in Malaysia. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 20(3), 295–313.
- Stanovčić, T., Peković, S., Vukčević, J., & Perović, Đ. (2018). Going Entrepreneurial: Agro-Tourism and Rural Development in Northern Montenegro. *Business Systems Research: International journal of the Society for Advancing Innovation and Research in Economy*, 9(1), 107-117.
- Tew, C., & Barbieri, C. (2012). The Perceived Benefits of Agritourism: The Provider’s Perspective. *Tourism Management*, 33(1), 215-224.
- Wicks, B. E., & Merrett, C. D. (2003). Agritourism: An Economic Opportunity for Illinois, Rural Research Report, 9(14), 1-8.
- Wolfe, K., & Hammock, L. (2006). Georgia Agritourism Overview: Results from 2005 Business Survey, Georgia: College of Agricultural and Environmental Sciences. University of Georgia.

DÜZENEK DEĞİŞTİRİMİNE YÖNELİK BİR YAKLAŞIM: BELİRTİSELLİK MODELİ¹

İsmail Orkun Atasoy

Dokuz Eylül Üniversitesi, Genel Dilbilim ABD, Doktora Öğrencisi,
İzmir - Türkiye, E-mail: iorkunatasoy@gmail.com

Doç. Dr. Gülsüm Songül Ercan

Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilim Bölümü,
İzmir-Türkiye, E-mail: songul.ercan@deu.edu.tr

ÖZET

Toplumdilbilim bağlamında dil, bir iletişim düzeneğidir. Düzenek değiştirimi, en basit tanımıyla, iki/çokdilli ya da iki/çok lehçeli konuşucuların belli bir iletişim bağlamında iki ya da daha fazla dili ya da lehçeyi değiştirerek kullanmalarınıdır. İletişim sırasında kişiler, belirli bir bağlamda bir dilin/değişkenin bir başka dile/değişkeye göre daha uygun olduğunun bir biçimde farkında olarak dili değiştirme eğiliminde olabilir. Bu çalışmada çokdilli söylem bağlamlarında konuşucuların düzenek değiştirmesinin hangi nedenlerle yaptığını ilişkin olarak ilgili alanyazında önemli bir yeri olan *Belirtisellik Modeli* (Myers-Scotton, 1993) tanıtılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Toplumdilbilim, Düzenek Değiştirimi, Çokdilli Söylem, Belirtisellik Modeli

AN APPROACH TO CODE SWITCHING: MARKEDNESS MODEL

ABSTRACT

In the context of sociolinguistics, language is a code for communication. Code-switching, in its simplest definition, is when bilingual or bilingual speakers use two or more languages or dialects interchangeably in a given communication context. During communication, people may tend to change the language, being aware that one language/variant is more appropriate in a particular context than another language/variant. In this study, the Markedness Model (Myers-Scotton, 1993), which has an important place in the related literature, is introduced regarding the reasons why speakers change code in multilingual discourse contexts.

Key words: Sociolinguistics, Code-switching, Multilingual Discourse, Markedness Model

Giriş

İki/çokdilli ya da iki/çok lehçeli iletişim bağlamlarında ortaya çıkan çeşitli dilsel örüntüler ortaya çıkar. Günümüzde bu tür bağlamlarda ortaya çıkan dilsel örüntüler dillerarası etkileşimin bir ürünüdür ve şemsiye bir terim olarak çokdilli söylem (İng. multilingual discourse) kapsamında ele alınmaktadır. *Düzenek değiştirimi* de bu dilsel örüntülerden biridir. Meyerhoff (2006) düzenek değiştirmesinin temelinde belirli bir söylem bağlamında konuşucuların bir dil değişkesinin bir başka değişkeye göre ihtiyaçlarına daha iyi cevap vereceğini fark etmelerinin bulunduğunu savunmaktadır. Düzenek değiştirimi çoğu kez bilinçli olarak yapılmaz ve konuşucular dil seçiminin konuşma konusu ile ilgili olup olmadığını tam olarak açıklayamaz (Wardhaugh, 2006, s. 104). Ancak ikidilli bireylerin iletişimsel hedeflerine uygun olacak biçimde düzenek değiştirmeleri yaptığı ve düzenek değiştirmesini

¹ Bu çalışma birinci yazarın yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

biçimlendiren seçimlerin çoğunlukla bilinçli olarak yapılmadığını gösteren araştırmalar bulunmaktadır. Düzenek değiştiriminin altında ne türden toplumsal etmenler bulunduğu araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bu konuda öne çıkan modellerden biri *Belirtisellik Modeli*dir. Çalışmamızda bu modelin kapsamlı olarak tanıtılması amaçlanmaktadır.

Belirtisellik Modeli

Belirtisellik Modeli (İng. Markedness Model), 1983 ve 1993 yılları arasında Myers-Scotton tarafından önerilmiştir. İlk olarak Blom ve Gumperz'in (1971) çalışmalarında düzenek değiştirimini *durumsal* ve *eğretilemeli* olmak üzere iki düzlemde ele almaları bu modelin geliştirilmesinde etkili olmuştur (Muysken, 2011, s. 305). Ancak Myers-Scotton (1993), bu ayrıma karşı çıkararak ikidilli konuşucuların düzenek değiştirimini çoğu kez farkında olmadan yaptığını öne sürmüştür. Öte yandan, konuşucuların genellikle yaptıkları değiştirmeden ileri gelen etkinin, yani belirtili ve belirtisiz seçimlerinin sonucunun farkında olduklarını da savunmaktadır (akt. Brezjanovic-Shogren, 2011, s. 24).

Belirtisellik Modeli'nde temel kavram "belirtisellik" kavramıdır (Ramsay-Brijball, 2004, s. 149; Muysken, 2011, s. 305). Belirtisellik dilsel bir ilkedir. Buna göre, eğer dilsel bir özellik *belirtisiz* (İng. Unmarked) ise bu yansız ve varsayılan ya da olağan seçimdir. Düzenek değiştirimi bağlamında bu durum özel ya da ek bir anlamın ortaya konmadığı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte eğer düzenek değiştirimi *belirtili* (İng. marked) ise normalden sapma söz konusudur ki bu da ek bir anlamın ortaya çıkması anlamına gelmektedir (Musk, 2010, s. 186).

Dilde belirtili ve belirtisiz biçimler ilk kez bir sesbilim kavramı olarak Prag Dilbilim Okulu'ndan N. S. Trubetzkoy ve Roman Jakobson tarafından yapısal dilbilim alanında tanıtılmıştır; ancak günümüzde belirtisellik kavramı dil incelemelerinin farklı alanlarında da kullanılmaya başlanmıştır. Buna karşın, belirtililik kavramı genel olarak belirtisizlik kavramına kıyasla daha kesin, özellikli ve ek bir bilgi aktarımını içermektedir (Jakobson, 1990'dan akt. Duranti, 2004, s. 80).

Belirtisellik Modeli de bir düzenek yerine başka bir düzeneğin seçilmesinin toplumsal ve ruhbilimsel gerekçelerini açıklamak adına belirtili-belirtisiz ayırımından yararlanmaktadır (Rose ve Van Dulm, 2006, s. 3). Bu bağlamda düzenek değiştirimine bir açıklama getirmeye çalışan Myers-Scotton (1993), bunu yaparken dil konuşucularının konuştukları sırada belirtisiz ve belirtili seçimlerden herhangi birini seçip kullanma inisiyatifine sahip olduklarını öne sürmüştür (akt. Wardhaugh, 2006, ss. 109-110).

Belirtisellik Modeli'ne göre, ikidilli bağlamlarda etkileşim sırasında konuşucu, konuştuğu kişiyle arasındaki ilişkiye ilişkin bir belirtisellik algısına sahiptir ve bu durumda söz konusu konuşucu, genellikle konuşucuların çoğu zaman kullandığı, daha güvenilir ve daha beklenen bir seçim olan *belirtisiz* seçime başvurması; ancak öte yandan etkileşim sürecinde genelde kullanılması beklenmeyen *belirtili* seçime başvurması mümkün olan "mantık sahibi bir aktör" olarak algılanır (Myers-Scotton, 1993 akt. Brezjanovic-Shogren, 2011, s. 24). Belirtisellik Modeli'nin öne sürdüğü üzere herhangi bir etkileşim türü ve katılımcı grubu için mevcut dil değişkeleri arasında bir "belirtisiz seçim" bulunmaktadır (Myers-Scotton, 1983 akt. Myers-Scotton, 1998, s. 159). Bununla birlikte bir toplulukta herhangi bir etkileşim türü için yapılabilecek dil seçimleri belirtisellik düzeyleri açısından birbirlerinden aşamalı biçimde farklıdır, yani seçimlerden biri (ya da birkaçı) diğerlerine oranla daha belirtisizdir ve söz konusu bu statüsü kullanım sıklığı irdelenerek saptanabilir (Myers-Scotton, 1998, s. 159). Düzenek değiştiriminin kullanıldığı çokdilli söylem bağlamlarında da bir "belirtisiz seçim" vardır; ancak bu seçim konuşucu, konu ve bağlam değişkenlerinden etkilenir (Muysken, 2011, s. 306; Myers-Scotton, 1998, s. 159). Diğer bir ifadeyle, konuşucunun düzeneği değiştirme seçimi iletişim bağlamı, söz konusu bağlamın katılımcıları (konuşucunun kendisi ve dinleyici(ler)) ve iletişimin konusu değişkenlerinden etkilenir.

Belirtisellik Modeli'ne göre, konuşucular kişilerarası ilişkileri düzenlemek ve grup üyeliklerine ilişkin isteklerine yönelik sinyal vermek için düzenek değiştiriminin olanaklarından yararlanır (Karahan, 2004, s. 64). Konuşucular belirli bir dili konuşarak içinde buldukları bağlama yönelik anlayışlarını ve söz konusu bağlam içerisindeki üstlenmiş oldukları rolü o dil aracılığıyla

ortaya koyar (Myers-Scotton, 1993 akt. Nilep, 2006, s. 11). Sonuç olarak, modele göre konuşucular amaca yönelimlidir; diğer bir ifadeyle, konuşucuların seçtiği düzenek, etkileşimin sonucunda optimum hedeflerine yönelik bir amaç taşımaktadır (Wu, 2013, s. 17).

Bir toplumda ya da toplulukta kullanılan her bir düzeneğin toplumsal anlamına yönelik olarak konuşucuların en azından belli bir düzeye kadar ortak bir anlayışa sahip olmaları gerekmektedir; aksi takdirde yapılan bir dil seçiminin önemini anlamak için konuşucuların dayanakları olamaz (Myers-Scotton, 1993'dan akt. Nilep, 2006, s. 11). Belirtisellik Modeli, konuşucuların düzenekler ve gruplar arasındaki karşılıklı ilişkiden tam anlamıyla yararlandıklarını ve söz konusu ilişkinin farkında oldukları için de bilinçli olarak kendi iletişim stratejilerini bu dil değişkelerini kullanarak tasarladıklarını savunmaktadır (Wu, 2013, s. 17). Bir etkileşim sürecinde kullanılacak dilsel düzeneklere ilişkin bir belirtisellik algısına sahip olan konuşucular, içinde buldukları bağlama göre bürünmek istedikleri kişiliği ve/veya ortaya koymak istedikleri ilişkileri temel alarak dil seçimlerini gerçekleştirmekte (Rose ve Van Dulm, 2006, s. 3) ve buna göre düzenek değiştirme yoluna gitmektedir.

Myers-Scotton (1993), belirli bir dil konuşucusu topluluğunda düzenek değişiminin aslında belirtisiz bir seçim olabileceğini savunmaktadır (akt. Musk, 2010, s. 186). Söz gelimi, belirli bir iletişim bağlamında düzenek değişimini çok sık biçimde gerçekleştirilmekteyse belirtisiz bir seçim olması, yani düzenek değişiminin kendisinin belirtisiz seçim olması, olasılığı oldukça yüksektir (Muysken, 2010, s. 306). Bir grup-içi konuşma süresince, yani konuşucuların ait oldukları grubun içinde gerçekleşen bir konuşma boyunca, herhangi bir düzeneği seçme konusunda kendisini özgür hisseden ikidilli bireyler, belirtisiz düzenek değişimini stratejisini kullanma eğilimindedir. Belirtisiz düzenek değişimini konuşucuların gündelik yaşamlarındaki olağan konuşma biçimidir ve önemli bir şeyi vurgulama amacı bulunmadığında ya da dinleyici durumundaki iletişim katılımcısının bir yabancı olmaması halinde konuşucular belirtisiz düzenek değişimini stratejisini kullanmaktadır (Karahana, 2004, ss. 64-65). Belirtisiz seçimin grup-içi üyelikle ve dayanışma ile ilişkisi çoğu kez belirtili seçime oranla daha sıktır ve böyle durumlarda belirtisiz seçim genellikle sosyopolitik saygınlığı daha düşük olan bir dildir (Myers-Scotton, 1998, s. 159). Bu duruma örnek olarak (Gardner-Chloros, (1991) Fransa'nın Alsas bölgesinde yaşayan ve Alsas lehçesi ve Fransızca konuşan ailelerin düzenek değişiminin yapıldığı söylem bağlamlarında Alsas lehçesini temel dil olarak kullandıklarını saptamıştır (akt. Myers-Scotton, 1998, s. 159). Düzenek değişiminde kullanılan diller ve sosyopolitik saygınlıklarına ilişkin olarak da Walters (1994) Arapçadan örnek vermektedir. Buna göre; Arapçanın konuşulduğu ülkelerde eğitimli yabancılarla yapılan röportajlarda düzenek değişimi sık olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendisiyle görüşülen kişiler eğitim düzeylerini sezdirmek için ağırlıklı olarak "sözlü eğitimli Arapça" olarak adlandırılacak bir dil değişkesi kullanmakta ama öte yandan köklerini, içtenliklerini ve milliyetlerini de ifade etme isteklerinde Arapça'nın yerel konuşma dili çeşidinin bazı özelliklerine değişim yapmaktadır (akt. Myers-Scotton, 1998, s. 159).

Yapılan dilsel seçim, sergilenmesi hedeflenen belirli bir kimliğin ortaya konmasını sağlamaktadır. Konuşucuların belirtisiz düzenek değişimine başvurmalarının altında bu tür düzenek değişimlerinin değişimde kullanılan dillerin ilişkili olduğu kimliklerin her ikisinden de farklı bir kimliğe çağrışımında bulunması nedeni bulunmaktadır (Karahana, 2004, s. 65; Wu, 2013, s. 17). Nitekim yaptıkları belirtisiz düzenek değişiminin parçası olan dillerin çağrıştırdığı kimliklerden yalnızca biriyle değil her ikisiyle de ilintili olacak biçimde kendi kimliklerini ortaya koymak isteyen gruplar bu tür değişimlerin ortaya konduğu ortamlardır (Karahana, 2004, s. 65). Belirtisellik Modeli, sadece uzlaşım bir olarak konuşmanın katılımcıları arasında gerçekleştirilip belirtisiz bir seçim niteliğindeki değişimlerin ortaya konduğu belirli bir etkileşimi öngörmez; aynı zamanda herhangi bir katılımcıyla yapılan ve gerçekleştirilirken belirtili seçim niteliğindeki değişimlere başvuru etkileşimleri de öngörür (Li, 2000, s. 131).

Belirtili düzenek değişimi, bir bağlamda gerçekleşen bir konuşma sırasında kullanılması beklenmeyen dillerin konuşma sürecine katılmasıyla kendisini gösteren bir tür değişimdir ve söz gelimi İngilizcesi az olan ya da hiç olmayan bir köylü akraba ile yerel dilde konuşmakta olan eğitimli bir devlet memurunun bu sırada İngilizceye geçiş yapması beklenmeyen bir durum örneğidir. Ancak

bu geçiş söz konusu konuşma bağlamı ve katılımcıları için uygun değildir (Nwagbo, 2018, s. 48). Belirtili düzenek değiştirimi durumlarının çoğunda konuşucular duyuşsal amaç adı altında değerlendirilebilecek çok çeşitli amaçlarla değiştirmelerini gerçekleştirmektedir ve bunların tipik olanları da vurgulama, dışlama, iddiada bulunma, talep etme, rica etme, katıldığını belirtme, katılmadığını belirtme, tasdik etme, ilan etme, hak iddia etme vb. gibi amaçlardır (Dunne, 2017, s. 13). Söz gelimi, belirtili düzenek değiştirmede yeni ya da özel bir şeyi (örneğin katılımcı ilişkilerindeki bir değişimi) vurgulamak için beklenmedik bir biçimde belirtili düzeneğe dil değiştirimi yapılabilir (Chui, Liu ve Mak, 2016, s. 32). Bu örnekten de anlaşılacağı gibi, düzenek değiştirmenin hangi hedeflere ulaşmak için yapıldığı söylem bağlamının incelenmesiyle belirlenebilir.

Sonuç

İkidilli/lehçeli ya da çokdilli/lehçeli söylem bağlamlarında ortaya çıkan dillerarası etkileşim olgularından biri olan düzenek değiştirimi, alanyazında üzerinde oldukça çalışılan önemli bir konudur. Karşılıklı iletişimde konuşucular farklı nedenlerle bir dilden diğer bir dile geçiş yapmakta ve bunu iletişim boyunca dönüşümlü olarak sürdürebilmektedir. Bu durumun altında yatan toplumsal motivasyonlara ilişkin görüşlerden biri olan ve Myers-Scotton (1993a) tarafından ortaya konan Belirtisellik Modeli bu çalışmada ele alınmıştır. Söz konusu model, çokdilli söylem bağlamlarında konuşucuların etkileşim bağlamına ve birbirlerine ilişkin bir belirtisellik algısına sahip olduklarını ve konuşucuların genellikle daha güvenilir ve daha beklenen bir seçim olan *belirtisiz* seçime daha sık olarak başvurduklarını; ancak bazen de genelde kullanılması beklenmeyen *belirtili* seçime başvurduklarını savunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bir toplumda ya da toplulukta belirli bir etkileşim bağlamında olası dil seçimleri belirtisellik düzeyleri açısından birbirlerinden aşamalı biçimde farklı olarak değerlendirilmekte, seçilen düzeneklerden biri (ya da birkaçı) diğerlerine oranla daha belirtisiz olarak kabul edilmektedir. Bunlardan hangisinin belirtili ya da belirtisiz düzenek olduğu etkileşim bağlamlarının incelenmesiyle ortaya konmaktadır.

Çalışmamızda tanıtılan Belirtisellik Modeli ülkemizde de farklı dillerin konuşulduğu çokdilli söylem bağlamlarına uygulanarak toplumun/toplulukların düzenek seçimine yönelik tutumları ve davranışları belirlenebilir.

Kaynakça

- Brezjanovic-Shogren, J. (2011). *Analysis of code-switching and code-mixing among bilingual children: Two case studies of Serbian-English language interaction*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kansas: Wichita State University.
- Chui, H. L., Liu, Y. ve Mak, B. C. N. (2016). Code-switching for newcomers and veterans: A mutually-constructed discourse strategy for workplace socialization and identification. *International Journal of Applied Linguistics*, 26(1), 25-51. doi: 10.1111/ijal.12078
- Dunne, B. G. (2017). Code-switching は何ですか (What is code-switching?). *Shoin ELTC Forum*, (6), 8-16.
- Duranti, A. (2004). *A companion to Linguistic Anthropology*. Oxford: Blackwell.
- Karahan, F. (2004). Ethnolinguistic vitality, attitudes, social network and code-switching: The case of Bosnian-Turks living in Sakarya, Turkey. *International Journal of the Sociology of Language*, 165, 59-92.
- Li, J. (2014). A sociolinguistic study of language and gender in desperate housewives. *Theory and Practice in Language Studies*, 4(1), 52-57. doi: 10.4304/tpls.4.1.52-57
- Meyerhoff, M. (2006). *Introducing Sociolinguistics*. London & New York: Routledge.
- Musk, N. (2010). Code-switching and code-mixing in Welsh bilinguals' talk: confirming or refuting the maintenance of language boundaries?. *Language, Culture and Curriculum*, 23(3), 179-197, doi: 10.1080/07908318.2010.515993

- Muysken, P. (2011). Code-Switching. (İçinde) Rajend Mesthrie (ed.). *The Cambridge Handbook of Sociolinguistics* (ss. 301-314). Cambridge: Cambridge University Press.
- Myers-Scotton, C. (1993). *Social Motivations for Code Switching: Evidence from Africa*. Oxford: Clarendon (Oxford University Press).
- Myers-Scotton, C. (1998). Code-Switching. (İçinde) Florian Coulmas (ed.). *The Handbook of Sociolinguistics* (ss. 149-160).. Oxford: Blackwell.
- Nilep, C. (2006). “Code switching” in sociocultural linguistics. *Colorado Research in Linguistics*, 19(1), 1-22. doi: 10.25810/hnq4-jv62
- Nwagbo, O. G. (2018). Code switching among Mende, Temne and Limba refugees in Oru Camp, Nigeria. *Ebonyi Journal of Language and Literary Studies*, 1(4), 46-62.
- Ramsay-Brijball, M. (2004). Exploring identity through code-switching: A poststructuralist approach. *Alternation*, 11(2), 144-164.
- Rose, S. ve Van Dulm, O. (2006). Functions of code switching in multilingual classrooms. *Per Linguam: A Journal of Language Learning*, 22(2), 1-13. doi: 10.5785/22-2-63
- Wardhaugh, R. (2006). *An Introduction to Sociolinguistics* (5. basım). Cornwall: Blackwell Publishing.
- Wu, S. (2013). Teachers’ code-switching in the ESP classroom in China. *Studies in Sociology of Science*, 4(4), 16-22. doi: 10.3968/j.sss.1923018420130404.2847

УДК 7.036

КОНЦЕПТ-ПРОДУКТ КАЗАХСКОГО СИМВОЛИЗМА

Поваляшко Галина Николаевна, Кызылбаева Карина Бауржановна

Национальный музей Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Казахстан

Абстракт. Линия казахского символизма в современном изобразительном искусстве начала формироваться в конце XX века. Философские и мировоззренческие основания казахского символизма аналогичны европейскому, но дополнены форсированным интересом к архетипам казахской культуры и декоративно-прикладного искусству, усилены интересом к культурному коду степной номадической цивилизации, переосмыслены в контексте современного художественного языка. На выставке «Многоликий символизм» (февраль 2020 г.) в Национальном музее Республики Казахстан представлено творчество пяти современных казахских художников. У каждого из них свой путь к символизму, Идея и Образ по-разному находят живописное воплощение. Пять стилевых решений в творчестве С. Смагулова, С. Баширова, М. Зейнелхана, Е. Оспанова, С. Карибай и О. Есенбаева характеризуют содержание и уровень казахского символизма.

Ключевые слова: символизм, казахский символизм, идея/концепт, манифестация, Идея, Образ.

Выставка «Многоликий символизм» стала ярким событием в художественной жизни Национального музея Республики Казахстан. Прежде всего, в силу особенностей своего художественного языка, как кредо закрепленного за этим стилем еще в момент своего появления в девятнадцатом веке. В «Манифесте символизма» французский поэт Жан Мореас (1886) следующим образом обозначил исходный стилеобразующий принцип: символизм дает Идее осязаемую форму при помощи аналогий; способ выражения Идеи – Образ.

Манифестации символизма в искусстве предшествовало появление философии иррационализма. В первой строке своего знаменитого трактата Артур Шопенгауэр постулировал: «Мир есть мое представление: вот истина, которая имеет силу для каждого живого и познающего существа, хотя только человек может возводить ее до рефлексивно-абстрактного сознания; и если он действительно это делает, то у него зарождается философский взгляд на вещи» [1, с. 7]. Немецкий философ утверждал: постичь истину мира в представлении возможно образах-символах искусства – что можно яснее сказать о правомерности символизма как методе постижения истины, мира, человека? Об этой способности символизма познать непознаваемое через символ в наши дни не спорят: «...в символизме форма занимает подчинительное положение по отношению к смыслу, смысл довлеет над ней, деформирует ее, отчуждая ее от нее самой, превращая в символ. Поэтому логика исследования произведений искусства символизма диктует первичность смыслов, а не формы» [2, с. 69].

В изобразительной традиции Казахстана – так уж сложилось исторически – изначально доминировал реализм за исключением двух-трех имен мастеров, которые близко подходили к символистской стилистике. В 50-60-е гг. прошлого века таковым являлось творчество Сергея Калмыкова (1891-1967), ученика М. Добужинского и К. Петрова-Водкина. Жизнь этого алматинского сценографа (он многие годы работал художником-декоратором в Государственном академическом театре оперы и балета им. Абая) была непростой, одинокой ... гениальной... Закончились его земные дни в больнице с вполне грустным диагнозом. В советское время несомненный, выдающийся талант Сергея Калмыкова воспринимался практически маргинальным и существенного влияния его творчество на художественный процесс в республике оказать не могло.

Условный символизм Сакена Гумарова (1937-1995), первоначально последователя школы Павла Филонова, рефлексировался самим художником как аттрактивизм (от лат. *attractio* – влечение, стремление к истине) и также был вне социокультурной традиции того времени. А ведь цикл «Тюркское», намного предвосхитивший обращение казахстанских художников периода независимости к тюркским архетипам, создавался в 1970 году, примерно в это же время создавались «Механика танца», «Сталактитовый пра-пра-пра», цикл «Он в интерьере», «Соната в год Дракона», в которых, пожалуй, символизм носил осознанный характер. Признание и понимание пришли к Гумарову, увы, в конце жизни, творческое наследие рассеяно и до сих пор основательно не проанализировано.

С полным основанием предтечей собственно современного этапа казахстанского символизма стал Абдрашид Сыдыханов (1937-2011). Как и надлежит предтече, еще до шторма политических перемен, в 1980-е годы мастер в одночасье меняет творческий почерк и совершает мощный прорыв в плоскость иного визуального мышления. Интеллектуальная среда, в которой долго и плодотворно работал мастер с мэтрами казахского кино, неизбежное при этом обращение к философским истокам казахской культуры, привели Сыдыханова к погружению в скрытую от поверхностного взгляда семантику тамба казахских родов с их веками отточенной графикой.

В 90-е годы, как давно и подспудно назревшее, у него в короткий срок появились работы, ставшие для молодого поколения художников художественным открытием и импульсом к новой визуальной символике. И возможностью *fin de siècle* для Сембигали Смагулова, Сержана Баширова, Мухамеджана Зейнелхана, Ералы Оспанова, Садыра Карибай и Оразбека Есенбаева придать номадической идее новую символистскую образность с помощью этнокультурных аналогий.

У всех была своя дорога к символизму. Сембигали Смагулов и Сержан Баширов после окончания профессиональных учебных заведений только начинали поиск своего, отличного от воспетого их учителями реализма. Мухамеджан Зейнелхан вступил на долгий путь возрождения древней казахской традиции вышивки крючком. Эта техника изначально как мужская прерогатива сохранилась в культуре казахской диаспоры вдалеке от исторической родины, и Мухамеджан, вернувшись в Казахстан, преодолевал трудности адаптационного периода буквально с крючком в руках. Ералы Оспанов погружался в изучение казахских традиций в то время бурное время всплеска самосознания и рефлексии на предмет этнокультурной идентификации. Садыр Карибай имел солидный опыт работы художником-оформителем в советское время. Затем по-разному и в разных ипостасях пробовал заполнить образовавшийся творческий вакуум, в итоге вновь занявшись живописью. Путь Оразбека Есенбаева к символизму также был тернистым, авторскую свободу свободного художника он обрел далеко не сразу, в упорном и долгом труде.

Изначальная разность творческих посылов, равно как естественная для глубоко думающих художников непохожесть, при общем векторе эволюции (от реализма и далее) привела их в символизм. А именно, казахский символизм, с пока недолгой историей, но неразрывной связью с материнскими истоками – казахской традиционной культурой и мифологией, казахской символикой декоративного искусства и тамбы, архаичностью древних петроглифов и наскальной живописью бронзового века. «Как человек, художник должен побывать в этой высшей сфере, куда он проникает путем восхождения, чтобы, обратившись к земле, ступив на низшие ступени реальности, показать нам их подлинно существующими и обусловить их подлинную актуальность» [3, с. 211].

Таким образом, для современных казахских символистов манифестированное полтора века назад кредо символизма активно закрепилось в алгоритме идея/концепт казахской культуры – множество вариаций пластической формы – образная система аналогий (у каждого художника своя).

Образ первый. Знаки степеней

Мухамеджан Зейнелхан нашел свою тему и технику в долгом, заслуживающем большого уважения, труде. В итоге виртуозное владение старинной казахской техникой вышивкой

крючком позволяет мастеру эстетически свободно создавать мир своих всегда узнаваемых и потому расшифрованных символов. В них гармонично соединяются тонкая колористическая гамма, большое и тонкое чувство любви к родной культуре, духи природы, шаманский мистицизм, алтайская прародина, аналогии с тюркскими рунами, наскальными «солнцеликими» («Знаки степей», «Тенгри», «Хан-Тенгри», «Композиция», «Алтай», «Маска шамана»). Художественная манера Зейнелхана абсолютно оригинальна, символы Всё вплетено в узоры нитей, всё связано буквально и метафорически, всё в самодостаточном мире степных символов упорядочено, не конфликтно, осмысленно. Ассоциации с казахской культурой (и современной политической культурой) бесспорны и узнаваемы зрителем.

Образ второй. Синтез культурных универсалий

Его сформировал Сержан Баширов. Художник, много и выигрышно работавший в ювелирном искусстве, имевший коммерческий и творческий успех, вдруг находит совершенно иную пластическую форму для визуализации своего миропонимания. В древних знаках родной культуры «свернулись» смыслы вечных культурных универсалий (Солнце, Луна, Земля, Человек, Жизнь, Смерть и т.п.). Пластические аналогии Сержана находят выход в разных композитных техниках и материалах: латунь, серебро, бронза, дерево, минералы, кожа; гравировка, зернь, скань, чеканка и т.п. («Три знака», «Керулен 2», «Құрак», «Солнце, звезды, Луна», «Лодка»). Очень индивидуальная, «башировская» образная система, неповторимый и сложный в своей уникальной простоте авторский стиль является одной из лучших метаморфоз казахского символизма. Со всей очевидностью это пример того, философская составляющая Идеи мировоззрения самого художника воплотилась в Образ с помощью новой пластической формы.

Образ третий как исповедь Sektai

Он – «alter ego» Сембигали Смагулова. И потому художник спокойно и достойно представил в экспозиции работы, созданные почти за четверть века своего союза с символизмом. Первые пробы кисти художника в символизме датируются серединой 90-х гг. как плотная масса энергии цвета, наложенная на многослойность линий. Так у тогда молодого автора возникала система знаковости в живописных, не заказных работах. А ведь многие скульптурные заказы от государства Сембигали признаны успешными и соответственно оценены в наградах и премиях. Затем, по мере своего становления «его» и творческого кредо, усложняется и конфликтует мир вокруг и в самом художнике. Наряду с архетипичной графикой символов (*стороны света, мужчины/женщины, верх/низ, лунарные/солярные* и т.п.) художник конструирует свою собственную знаковость с понятным ему смыслом. Затем активно интегрирует ее в символическое пространство своих картин, демиургом которого является сам Sektai, что совпадает с мнением А. Эггума относительно Эдварда Мунка: «Художник создал целый набор изобразительных знаков и символов, которые он использует для внушения сильных и зачастую, многосложных чувств» [4, с.127]. Сембигали, бесспорно, является одним из лучших художников современного Казахстана, программно существующих в пространстве символизма.

Образ четвертый как социальный экфрасис

Оразбек Есенбаев привнес в символизм не свойственный стилю опыт социальной темы, причем конфликтно заостренной («КСК», «Рокировка», «МЧС», «Доступное жилье»). Еще один нестандартный ход этого художника – концепт, «обернутый» в анималистическую образную систему (насекомые, птицы, звери) для создания визуальных аналогий исходной авторской Идеи. Интегрированные в живописное пространство картины многочисленные типизированные представители фауны обладают смыслами бинарной оппозиции схожести/непохожести. Главное – они становятся символами реальной социальной жизни с её бесконечной человеческой ложью в чередѣ похожих дней; как улитки, ползущие по дороге в никуда; мышинной возней людей-грызунов; откатах в мире людей и зверей; ходами слонов на шахматном поле карьеры и т.п. Символистский мир Оразбека Есенбаева, лишенный статичности и оптимизма, воплощается в самых разнообразных трансфигурациях. Это идея социального конфликта, увы, не символического, перенесенного в мир зверей, но тем более

заостренно ассоциированным с миром людей. Смешно в баснях дедушки Крылов, а *vis-à-vis* творчество – жизнь горько: конфликт в обществе и с обществом вечен под луной ...

Образ пятый, супрематический

Садыр Карибаев – непростой художник с непростым художественным мышлением и сложным внутренним посылом к творчеству. Его вариации на тему символизма звучат в супрематической тональности как комбинации цветных плоскостей в разновеликих геометризованных фигурах («Амазонка», «Супрематика 18», «Супрематика 16», «Портрет», «Кентавр», «Пластиграф 9»). Автор представил девять избранных работ, созданных в период 1995-2019 гг. В их числе те, которые С. Карибаев через время (порой, немалое), дописывал, либо накладывал поверх изобразительного поля новые фрагменты (в твердом материале и другом цвете). Произведение становилось процессом, длящимся во времени и пространстве с параллельным рождением/перерождением символа. Такая процессуальность усложняет глубину погружения в символические миры художника... От зрителя требуется повышенная восприимчивость и воображение, дополненные основательным знанием стилевой истории XX века. И еще способность признавать за художником право на культурную самоидентификацию, пусть даже малопонятную. А художник должен делегировать зрителям право на самые разные вариации понимания/толкования.

При всей вариативной разности творчества художников, представленных на выставке «Многоликий символизм», можно вычленил общий знаменатель, суть стилистики казахского символизма:

1. Как правило, художники, идущие стезей символизма, одержимы стремлением передать не буквальнй образ, а тайну архетипа, зов далекого мифа, глубину своего постижения сакральных смыслов, силу личного переживания, впечатления и т.п.

2. Предпочтение (за редким исключением) бессюжетным композициям, как следствие – осознанное усиление значимости пространства, организованного особым образом, наполненного (а, порой, переполненного) внутренними смыслами. Символистское пространство большинства работ художников всегда изолированное, замкнутое в себе, сложно разработанное, стремящееся изобразить неизобразяемое.

3. Активная смысловая форсированность, высокий тонус эмоционального напряжения, высокий интеллектуальный контроль со стороны художника.

4. Фигуративное сопровождение в символизме не имеет случайностей, как и каждая линия, штрих, пятно, точка, абрис и т.п. Все вместе они образует новое смысловое пространство, поскольку каждый элемент, обладая самодостаточным значением, будучи частью пространственной конфигурации, обретает новые, более глубокие смыслы. Такая возможность продуцирует, в свою очередь, новый срез восприятия, и с необходимостью рождает новую систему зашифрованных иносказаний. Семантическая нагруженность, таким образом, любой работы художника-символиста возникает / не возникает исключительно в интеллектуальном пространстве зрителя.

5. Символистская образность выстраивается как принцип параллельно развивающихся мотивов, рождая ассоциативные связи у зрителей, далеко не всегда вложенные художником. В результате и фон, и каждый элемент композиции, и пространство в целом, наделяются собственной изобразительной драматургией в полифонической структуре концептуально-образного и эмоционального строя символистского произведения.

6. Художник-символист предпочитает сконцентрироваться только на том концепте, который, по его мнению, способен к преобразению, условно говоря – к играм разума с многими смысловыми и эмоциональными ассоциациями (ведь «мир – мое представление»). С этой целью используются различные приемы: резкие ракурсы, растяжение/сжатие планов, цветовые диссонансы, подчеркнутая контурность, плоскость картины как возможность свернуться/развернуться в любую сторону, совмещение в границах одной композиции графичности знака, живописности, эпатажного намека и т. д.

7. Колорит в произведениях символистов не сводится к предметным характеристикам, а выстраивается в ритмически организованную систему декоративного свойства при отрицании главенствующей роли света в формировании цветовой системы. Более того, художник-символист каждый раз в новой работе не просто выстраивает колористическую систему произведения, он ее нарочито трансформирует, абсолютно не стремясь закрепить в индивидуальных предпочтениях.

Все вместе взятое означает, что стилистические дороги символизма бесконечны. Мировоззренческие миры художников, усложненные их смысловыми и интеллектуальными силовыми полями, визуализированные в художественном материале, конструируют поистине бесконечную вселенную. И в казахском варианте символизма имеется ресурс еще многих не открытых/не найденных смыслов.

Метаморфозы символистской концептуальности прочно вплетены в современный казахстанский художественный процесс. Вместе с тем, существует соблазн поверхностной, упрощенной символики у тех художников, кто не пережил/прожил экзистенциальные пороги как катастрофу своего личностного микрокосма и потому не осмыслил ее посредством выхода на уровень философского макрокосма. А ведь эта ситуация имеет место в разных национальных школах, например, «современный северянин с одной стороны, утрачивает свой этнический символизм и, одновременно, не может выйти на контакт, сопрячься с универсальными метафизическими символами. Все может утонуть в море прозаичных мифологизированных псевдосимволов и знаков. Это актуальная проблема для евразийских этносов» [5, с.13].

Символизм в современном исполнении должен, как во все времена, начиная с античной эстетики, осмысливаться диалектически, в процессе поиска тождества Идеи и Образа и преодоления дихотомии мира идей и материального мира. Так и только так в казахском символизме отыщется Истина. Ее опознают через время, сейчас мы только немного к ней приблизились, возможно, только так думаем.

Список использованных источников

1. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. Собрание сочинений в пяти томах. Том 1. М., 1992. 830 с.
2. Кузнецова О. Н. Проблема понимания смыслов в искусстве символизма. Вестник ЮУрГУ. Серия «Социально-гуманитарные науки», 2019, т. 19, № 4. С. 66–70.
3. Иванов Вяч. Мысли о символизме // Иванов Вяч. Родное и вселенское. М.: Республика, 1994. С. 211–213.
4. Цит. по: Максак М. Ф. Феномен живописного символизма Эдварда Мунка. Дом Бурганова. Пространство культуры. 2009. №2. С. 119-131.
5. Пудов А. Г. Эстетика этнического и метафизического символизма в современном якутском искусстве. Академический вестник Якутской государственной сельскохозяйственной академии. 2020. № 1 (6). С. 13-18.

ЖАС ҰРПАҚТЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТАЛҒАМЫН ДАМУ-ЗАМАН ТАЛАБЫ

Сихаева Ақгүл Мейірханқызы¹, Абсалимова Айгерім Қанатқызы²

¹Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті «Көркем графика және дизайн» кафедрасының аға оқытушысы

²Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті «Көркем графика және дизайн» кафедрасының оқытушысы

Республиканың егемендігі, ұлттық сана сезімінің өсуі, мәдени және рухани дәстүрлердің, тіл мен діннің қайта өркендеуі жағдайында эстетикалық тәрбиедегі ғылыми негізделген ұсыныстарды талдап жасауға қажеттілік қана өсіп қоймай, сонымен бірге оларды іске асыру мүмкіндіктері де анағұрлым ұлғайды.

Ұстаз үшін ұрпақ тәрбиесіне жауапкершіліктен асқан міндет жоқ. Әбу Насыр әл – Фараби «Тәрбиесіз қолға білім салма»,-деген екен. Ғұлама ғалым А.Байтұрсынов «Рас, біз шынында да әрқашан білімге ұмтыламыз. Негізінде, ең бірінші тәлімге ұмтылуымыз керек. Бізге тәлімді рух, тәрбиелі білім қажет. Ал, білімдар тәлімсіздік - ең үлкен жауыздық. Ол бәрін біледі, ол өзінің мақсаты үшін бәрінен аттап өтеді. Тәрбиелі білімдар ... Міне адам ! Міне тұлға ! Осыған ұмтылуымыз керек достым», - деп білімнен бұрын тәрбиеге көңіл бөлу керектігін, тәрбиесіз адамға берілген білімнен ешқандай пайда жоқтығын баса көрсеткен.

Біз әр адамның адамгершілікті тұлғалық мәнін жан - жақты дамытуға ұмтыламыз, сондықтан әр баланың сезім нәзіктігін, көркемдікті, әсем нәрсені сүйетіндей етіп дамытуымыз керек. Адамның әсемдікті және жексұрындықты, сәулеттілік және ұждансыздықты, қуаныш пен қайғыны және т.б. түсінуіне байланысты, оның саналы тәртібі мен мінез құлқы анықталады. Осыдан келіп әрбір жас ұрпақтың әсемділікке шынайы көзқарасы мен мұраттары болуы керек екендігі қарастырылады.

Эстетикалық тәрбие адамның жан - жақты даму факторының бірі бола тұра, жас ұрпақтың өз өмірлерін « Әдемілік заңы » бойынша құра білуге шақырады. Балалардың эстетикалық сезімі мен ұғымын, көркемдік шығармашылық қабілетін үздіксіз дамыту әрбір ата-ананың, педагогтың борышы. Эстетикалық тәрбие - тұлғада әсемдік сезімін дамытады. Адам әсемдікті сезінуден, өз өмірін сұлулық заңымен құруға ұмтылады. Эстетикалық тәрбие адамгершілік, ақыл-ой, еңбек және дене тәрбиесімен тығыз байланысты. Табиғатқа, әдебиетке, театрға, музыкаға, поэзияға, көркем сурет және т.б. өнерге деген сүйіспеншілік адамның жан - жақты саналы дамуына әсер етеді. Адамгершілік қалыптасуда эстетикалық тәрбиенің маңызы зор. Әсемдік рахаты әр адамды жақсылыққа, ұжымшылдыққа, адал еңбекке жетелейді.

Әсемдік тәрбиесіне байланысты оқушылар эстетика теориясы білімдерін меңгеруге тиіс. «Эстетика» термині гректің «эстетис» - сезімталдық деген сөзінен шыққан. Бұл сөзді алғаш рет неміс өнертану ғалымы Баумгартен ғылыми атау ретінде енгізді 1750 ж. Оның «Эстетика» деген еңбегі жарық көрді. Сол кезден бастап эстетика ғылым саласына айналды. Ал, эстетика ұғымының өзі ертеректе туған. Оның бастауының өзі ерте заманға кетеді. Өркениет өрісінде адам өзін қоршаған ортада сұлулық іздеп, сезінуге үйренеді. Бұл қабілет эстетикалық сезім деп атауын алды. Ол еңбек процесіне орай дамиды және кемелденеді. Адам табиғатты жаңалау, өзгерту арқылы өз табиғатын, әлеуметтік қарым - қатынасын қалыптастырып отырады.

Тәрбие процесінде эстетикалық білім дамыту шаралары – бұл конкурс, викторина, мектеп мерекелері, үйірмелер, шығармашылық топтар т.б. Оқушылар олардан қысқаша мәлімет алып қана қоймай, эстетика ғылымын толықтай түсінуге бастау алады. Эстетика сабақтары оқушыларға эстетикалық таным заңдары мен заңдылықтарынан, өнердің жалпы принциптерінен ақпараттар береді.

Тәрбие ісін ұйымдастырғанда эстетикалық қабылдаудың психикалық заңдылықтарын ескеру керек, оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай, эстетикалық форма мен мағына жағдайларының қиында күрделі сәттерін пайымдауға бағыттап барған жөн.

Эстетикалық қабылдаудың маңызды тұсы – шындықты бейнелеумен бірге жүретін адамның көңіл шарпулары. Жоғары көркем өнер шығармаларын қабылдай отырып, оқушы қуаныш пен тебіреніс, қорқу мен үміт сезінеді. Бұл сезімдер балаларды әсемдік заңымен өмір сүруге бағыттайды.

Эстетикалық тәрбиенің көптүрлі құралдары көркемдік жұмыстарда көрінеді. Тәрбиенің эстетикалық бағыттағы құралдары сан - алуан: табиғат, еңбек, адам қатынасы, өнер және т.б. тәрбиелеу көздері – қоршаған орта, оқу - үйрету еңбегі, өнер әлемі, музыка, суреткер шығармасы т.б.

Эстетикалық тәрбиенің құралы болып табылатын өнердің көп салаларының ішінде адамның ішкі жан дүниесіне, жүрек сезіміне, эмоциясына күшті әсер ететін музыканың алатын орны ерекше.

Музыка – адамзаттың тілмен айтып жеткізе алмайтын ұшқыр қиялы, нәзік сезімі. Ол өзінің көркемдігі және маңыздылығымен баланың жанын баулап, ақыл-ой сезімін кеңейтіп, жақсы мінез-құлықтарының біртіндеп қалыптасуына әсерін тигізеді. Сондықтан мүмкіндігіне қарай баланы музыкаға жастайынан баулыған жөн. Өйткені, ән мен күй ана сүтінде бала бойына ерте сіңсе, онда ол балаға ауа мен су секілді күнделікті қажетіне айналады. Ал, мұндай қажеттілік баланың сезімталдығын, мәдениеттілігін қалыптастырумен қатар бала бойына туа біткен дарынның ерте көктеп, гүлденіп, жеміс беруіне себебін тигізеді [1]

Халық музыкасының асқан шеберлері - әнші, күйші, жыршы, жырау, ақындар көшпелі күн көрістегі қазақ арасында зор әлеуметтік қызметте атқарды. Мұндай тума таланттар жалпақ жұртшылық арасында өз елінде ағартушы, тәрбиеші де болатын. Олардың көзі ашық, көңілі сергек, ой өрісі өзгелерден озық болды. Музыкалық дарыны мол қазақ халқы басқа тарихи профессионалдық дәстүрі бар елдер сияқты балаларының айрықша қабілетіне байланысты семьяда белгілі бір музыкалық аспапта нота арқылы білім беріп, мектепте оқытып эстетикалық білім, тәрбие бермегенмен өз жеткіншектерін өз ортасынан шыққан тума таланттардан өнерпаздықты үйренуге, олардан үлгі өнеге алуға баулып отырған. Халық музыканы да, оны орындаушыны да қастерлеп, қадір тұтқан. Халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық музыкалық дәстүрі бүгінгі Егеменді еліміздің профессионалдық музыка өнеріміздің нәрлі бұлағы болып, арнасын кеңейтіп, өрісін биікке көтеріп отыр. Халық мұрасы негізінде мәдени тарихымыздың бұрын-соңды болып көрмеген профессионалдық жанрлар симфония, кантата, оратория, опера, балет сияқты биік мәдениетті танытатын жанрлар тудырды. Ұлттық музыкалық қазынамызды насихаттап, ел өміріне айналдыратын мемлекеттік ұлт аспаптар оркестрі, симфониялық оркестрі, филармония, хор копелласы, вокальды аспапты ансамбльдер сияқты творчестволық [2].

Эстетикалық тәрбиенің келесі бір құралы - ол халықтың қол өнері болып табылады. Зергерлік өнер ерте заманнан келе жатқан әрі халыққа көп тараған сәндік және қосалқы өнердің бір түрі. Алтын, күміс, асыл тас және сүйекті пайдаланып сәндік-салтанат үшін әшекейлейлі жиһаз қыз келіншектердің сәндік бұйымдары мен қару жарақ, сауыт сайман, ер тұрман зерлеу өнері болған. Оған тас, сүйек, металл, бояу, былғары сияқты материалдар кең түрде пайдаланылған. Түркістандағы тай қазан, Семей музейінде Бөгенбай батырдың айбалтасы, Алматы обл., Есік қаласынан табылған мәйіттің алтын киімі т.б. зергерлік өнердің қазақ жерінде ертеден өркендегені айғақ.

Зергерлік өнердің туындылары жауға айбар, жақынға мақтаныш, аруға ажар, жігітке жігер беретін болғандықтан, батырдың ерлігіне, ақындардың тапқырлығына, жүйріктердің бәйгесіне сыйға тартылатын болған.

Халық педагогикасында әсемдік тәрбиесін үлкендердің ата аналардың жеке басының үлгі өнегесі, күнделікті өмірде «ұят», «ар», «намыс» сияқты ұғымдарды пайдалана отырып үйрету, жазалау, жаттықтыру, әдеттендіру, сендіру, мадақтау, көтермелеу, мақұлдау, қоштасу әдістері арқылы біртіндеп іске асырып отырған [3]

Міне, осындай сәби көзін ашып, жарық дүниені сезіп, тіршілікке қол созған сәттен тәрбие нәрін анасының ақ сүтімен бірге қабылдап тал бойына сіңірген. «Әлди, әлди, ақ бөпем» - деп, басталатын бесік жырының өзі-ақ ананың әуезді үні арқылы жас нәрестені беймазальықтан, шыдамсыздықтан сақтандырып, мейірімділікке, сабырлылыққа баулыған. Міне, бұл мінез құлық эстетикасының, әсемдіктің басы болып табылады.

Балаға өзін қоршаған дүниені өнер арқылы танытудың бірден бір жолы - бейнелеу өнері болып табылады. Бейнелеу өнері -деп өмір шындығын ,біздің өзімізді қоршап тұрған дүниедегі жанды- жансыз заттарды көре отырып тікелей кескіндеп, не мүсіндеп түсіруді айтамыз.Оған көркем өнердің кескіндеме (живопись) , мүсіндеме (скульптура), графика,сән (декоративное) және қол өнері, тағы басқа түрлері жатады [4]

Адамдар бейнелеу өнерімен қоғамның алғашқы даму сатыларында- ақ шұғылданған. Олар жартастарға, өздері тұрған үйдің қабырғаларына суреттерді ойып салған.Ол суреттер адамдардың сол кездегі негізгі кәсібін бейнелеген. Оған Жасыбай және Ұлытау жартастарына ойып салынған суреттер қазбасы дәлел болады. Мұның өзі ертеде өткен ата- бабаларымыздың арасында да талай шеберлердің болғандығын айқындай түседі. Қарғалы және Жамбыл көнбелерінен табылған құмыра ыдыстарындағы, зергерлік бұйымдардағы хайуанаттар суреттері осының айғағы. Өнер иелерінің еңбектері арқылы жастар өз өлкесінің сұлу табиғатын , өз республикасының өткені мен бүгінгісін, халқымыздың тұрмысы мен әдет-ғұрпын тани түсуге мүмкіндік алады.

Бүгінгі қазақ мектептерінің алдындағы міндет оқушылардың сана-сезімін оятып, тәрбиелеп, қалыптастырып тіл, дін, тәрбие, ұлттық салт-дәстүр, үлгі-өнегені үйретіп, бойына сіңіріп, күнделікті тіршілікте пайдалана білуге үйрету міндеті тұр. Басқаша айтқанда, жеткіншек жас пен үлкендер тәрбиесін қатар қозғап, жүргізу әдісін ойластыру керек [5].

Жас ұрпақтың бойына эстетикалық құндылықтарды, адамгершілік қасиеттерін дамытып, оларды парасаттылыққа тәрбиелеуге экологиялық тұрғыдан келудің де маңызы зор. Балалардың мейірімділік, қайырымдылық, аяушылық, мүсіркеушілік және басқа гуманистік ерекшеліктерін дамыту бағытында табиғатпен сырласу жеткіліксіз болса, олар парасаттылық тәрбие алуда белгілі бір мөлшерде қысым көру мен шектеушілікке душар болады. Табиғат, кеңес жазушысы С.Залыгиннің сөзімен айтқанда, адамның ....ар-ұят сақтауына табиғатты үнемі ана ретінде еске алып отыруына көмектеседі.

Табиғат арқылы экологиялық тәрбие берудің маңызын бағалай келіп А.Е.Тихонова «Табиғатты эмоциялық сезіммен қабылдау оған деген эстетикалық қатынастың бастапқы негізі болып саналады. Мұғалімнің міндеті эстетикалық сезімді байыту ғана емес, сонымен бірге табиғатқа адал қатынастағы адамгершілік – эстетикалық жағын дамытуды, оның сұлулығын молайтуға ұмтылдыруда болып табылады», - деді [6].

Қазақ эстетикасы халықтың көркемдік әрекетінің алуан түрлерінен көрініс тапқан. Жас ұрпақты «жан-жақты жетілген адам» қылып тәрбиелеуді ұстаздар мұрат тұтып, білім беру мен тәрбиеге назар аудару қажет.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Дюсембинова Р.К. Музыкально - эстетическое воспитание школьников средствами казахского народного песенного творчества: Автореф.дис...к.п.н. -Алматы, 1992.
2. Ұзақбаева С.А. Балаларға эстетикалық тәрбие берудегі халық дәстүрі.-Алматы, 1990.
3. Әбиев Ж.Ә.,Бабаев С.Б.,Құдиярова А.М. Педагогика:оқу құралы. Жалпы редакциясын басқарған Құдиярова А.М. - Алматы, - 2004.
4. Қасиманов С. Қазақ халқының қолөнері. –Алматы,1969.
5. Альмухамбетов Б.А. Эстетическое воспитание учащихся 4-7 классов средствами национального изобразительного искусства (на материале об общеобразовательных школ Казахской ССР) Автореф.дисс...к.п.н –Алматы,1990.
6. Сарыбеков Н.С. Воспитание любви к природе.-Алматы: Рауан, 1994.

PEYO YAVOROV: DUYGUSAL BİR BULGAR ŞAİRİN PORTRESİ

Emin Atasoy

Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Bursa, Türkiye
E-mail: eatasoy@uludag.edu.tr

ÖZET

Bulgaristan'ın yetiştirdiği en büyük şairlerinden biri olan Peyo Yavorov, Balkan ülkelerinin en yetenekli, en romantik ve en ünlü yazarlarının başında gelir. Bu uluslararası ün ve şöhretin kaynağını, hem miras olarak bıraktığı unutulmaz edebi eserlerinde, hem de renkli hayat serüveni ve hızlı aşk trafiğinde aramak gerek. Bu çalışmada Türkiye'de çok az tanınan Yavorov'un inişli çıkışlı hayat hikâyesi büyüteç altına alınmış, ayrıca öğrencilik, evlilik ve çalışma dönemi irdelenerek hem "İnsan Yavorov'un" hem de "Şair Yavorov'un" portresi resmedilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada bir yandan Yavorov'un romantik şair ve çok yönlü edebiyatçı kimliği, diğer yandan da bir vatansever olarak isyankâr devrimci kimliği tartışılmaya açılmıştır. Ancak çalışmanın merkezinde Yavorov'un özel hayatı, yaşadığı romantik aşklar ve hayatına yön veren kadınlar yer almaktadır. Mina Todorova, Lora Karavelova ve Dora Gabe, Yavorov'un hem gündelik hayatına, hem edebi eserlerine, hem de sosyo-psikolojik dünyasına yön veren üç sihirli kadındır. Bu üç kadınla olan karmaşık ilişkileri sonucunda bir yandan Yavorov'un en romantik aşk şiirleri doğmuştur, diğer yandan da üç intihar ve iki ölümle sonuçlanan bir karanlık dram yaşanmıştır. Bu nedenle Yavorov'un hayatı aşk ile ölüm arasında gidip-gelen, güzellikler ile çirkinliklerin, yükselişler ile hızlı düşüşlerin, vatanseverlik ile ihanetlerin yan yana geliştiği renkli ama bir o kadar da hüznü hayattır. Ünlü şairin bu renkli ve hüznü yaşam serüveninin gizemli penceresini aralamak ve gizli kalmış sırları okuyucuya tüm çıplaklığı ile aktarmak bu çalışmanın başlıca amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan Edebiyatı, Peyo Yavorov, Bulgar Şiiri, Aşk, Ölüm

PEYO YAVOROV: THE PORTRAIT OF AN EMOTIONAL BULGARIAN POET

ABSTRACT

Peyo Yavorov, one of the greatest poets nurtured by Bulgaria, ranks first among the most talented, romantic, and renowned writers of the Balkan countries. The source of this international fame and reputation ought to be sought both in his unforgettable literary works that he left as a legacy and in his colorful life adventure and fast-paced love affairs. In this research, the roller-coaster-like life story of Yavorov, who is quite unknown in Turkey, is put under the microscope. Additionally, both the "Human Yavorov" and the "Poet Yavorov" have been tried to be portrayed by examining his student years, marriage, and professional period. In this study, on the one hand, Yavorov's identity as a romantic poet and as a versatile literary figure is discussed, while on the other hand, his rebellious revolutionary identity as a patriot is also discussed. However, at the heart of the study lies Yavorov's personal life, his romantic loves, and the women who shaped his life. Mina Todorova, Lora Karavelova, and Dora Gabe are three magical women who have influenced Yavorov's everyday life, literary works, and socio-psychological world. As a result of his complex relationships with these three women, on the one hand, Yavorov's most romantic love poems were born, but on the other hand, a dark drama that ended with three suicides and two deaths occurred. Therefore, Yavorov's life is a colorful but equally melancholic one which oscillates between love and death and where beauties and uglinesses, ascents and rapid declines, patriotism and betrayals take place side by side. Opening the mysterious window of this colorful and melancholic life journey of the famous poet and revealing the hidden secrets to the readers in all their nakedness constitutes the main objective of this study.

Keywords: Bulgarian literature, Peyo Yavorov, Bulgarian poetry, love, death

1. Çok Sevilen ve Çok Tartışılan Bulgar Şair Peyo Yavorov Kimdir?

Bulgaristan'ın en yetenekli, en romantik ve en ünlü şairlerinin başında kuşkusuz Peyo Yavorov gelir. Asıl adı Peyo Totev Kraçolov olan melankolik şair vatansever yazıları ve duygu yüklü aşk şiirleri ile edebiyat çevrelerinde tanınır. 2018 yılında büyük şairin doğumun 140'ıncı yıl dönümü kutlanacak. 1 Ocak 1878 tarihinde Bulgaristan'ın Çırpan kentinde çok zayıf bir bebek olarak dünyaya gelen ve hastalıklı bir çocukluk dönemi geçiren şair, ilkokul yıllarında çalışkan, disiplinli ve başarılı bir öğrenci olarak öğretmenlerin dikkatini çekmiştir. Kendi özgeçmişini ile ilgili Yavorov şunları yazmıştır: *“Benden önce doğan kardeşim çok zaman geçmeden ölmüş ve bu büyük aile trajedisi sonrasında dünyaya geldiğimden dolayı, annem bana pek fazla sevinmemiş. Hastalıklı ve çok zayıf olarak dünyaya gelmişim...”*¹

Çocukluk döneminde Yavorov içine kapalı, sosyal ilişkilerden uzak, fazla konuşmayan, aşırı duygusal ve alıngan, utangaç ve melankolik bir çocuk olarak dikkat çekmektedir. İlköğretimini doğduğu şehir olan Çırpan'da bitirdikten sonra aynı kentte liseye başlamış olsa da 1891–1893 döneminde Plovdiv (Filibe) kentinde lise eğitimine devam etmiş. Birçok ünlü yazar ve şair gibi Yavorov da liseyi bitirmeden okulu terk edip çalışma hayatına atılmıştır. Liseyi bitirememesinde babasının büyük payı olduğu bilinmektedir. Babası okumaktan değil çalışıp para kazanmadan fayda olacağına inanmış ve bunu oğluna sürekli empoze etmiştir. Sadece 7 yaşındayken şiir yazmaya başlayan Yavorov'un yeteneğini lise edebiyat öğretmeni fark etmiş ve yazara bu konuda destek olmuştur. 1891-1901 döneminde Yavorov çok sayıda kitap okumuş ama onu derinden etkileyen yazarların başında Lermontov, Puşkin, Dostoevski, İvan Vazov ve Lyuben Karavelov gelir. 1893 yılında Plovdiv (Filibe) kentindeki liseyi bitirmeden doğduğu kent olan Çırpan'a dönen yazar 1897-1901 döneminde Stara Zagora, Sliven, Sofya, Straldja, Anhialo (Pomorie) gibi birçok şehirde telgraf ve posta memurluğu yapmıştır. 1897-1901 döneminde sosyalist fikirlerle tanışan ve sosyal-demokrat felsefeyi benimseyen yazar üzerinde G. Bakalov ile tanışıp arkadaş olmasının çok büyük etkisi olmuştur. 1900 yılından itibaren Yavorov trajik ölümüne kadar sürekli Sofya'da yaşamaya başlamış.

Şair olarak ilk defa Yavorov Anhialo'da² kendini göstermiştir. Bu Karadeniz kasabasına gidebilmek için Stralca kasabasında çalışmak isteyen bir arkadaşıyla becayiş yapmış. Karadeniz kıyısındaki Anhialo kentinde çalışırken Yavorov Nonka Çolakova adında çok güzel bir bayan öğretmeni tanışmış ve onun kişiliğinden ve zarafetinden derinden etkilenerek “Kaliopa”³ adındaki ünlü şiir destanını yazmıştır. 1900 yılında yayınlanan “Kaliopa” destanı Bulgar edebiyatı uzmanlarının büyük beğenisi ile karşılaşınca geç şaire Sofya yolu açılmış. Otobiyografisinde Yavorov'un şu sözleri dikkat çekicidir: *““Kaliopa'yi” yazarken çok güzel bir Bulgar kızdan etkilendim, onunla evlenmediğimden dolayı çok pişmanım.”*⁴

Yavorov 1897 yılında VMORO (Makedonya ve Edirne Devrimci İç Harekâtı) örgütüne katılarak, bu örgütün basın yayın organlarında redaktör ve yayın sorumlusu olarak çalışmıştır. Gotse Delçev ile tanıştıktan sonra onun özgürlükçü ve vatansever fikirlerinden çok etkilenmiş ve bu fikirleri destekleyen “Delo” gazetesinde 1902 yılından itibaren redaktör olarak çalışmaya başlamıştır. 1901-1903 döneminde VMORO silahlı örgütünün Makedonya'nın kurtuluşu ve bağımsızlık mücadelesi için Gotse Delçev ve Yane Sandanski gibi Bulgar halk kahramanları ile birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı silahlı mücadeleye katılmış. Yavorov, Ağustos 1903'te Osmanlı yönetimine karşı girişilen başarısız Makedonya Ayaklanması'nın hazırlanmasında aktif rol oynamış. Devrimci gazetelerde yayın yönetmenliği yapmış ve partizan gruplarla Makedonya'da çetecilik ve partizanlık faaliyetlerinde bulunmuş.⁵ 1903 yılında yayınladığı “Hayduşki Pesni” ve 1908 yılında yayınladığı “Hayduşki Kopneniya” Yavorov'un Makedonya Özgürlük Hareketi'ne verdiği desteği ve bu konudaki hislerini en iyi yansıtan iki ölümsüz eserdir.⁶

¹ Tsaneva, M., Karanfilov, E., Jeçev, T., İgov, S., Kolarov, S., Tsvetkov İ., Gyorova, S., “Literatura za 10. Klas na Edinno Sredno Politehniçesko Uçilište”, İzdatelstvo Narodna Prosveta, Sofya, 1986, s. 115

² Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısında eski bir Yunan kasabası olan Anhialo'nun bugünkü adı Pomorie'dir.

³ “Kaliopa” destanını Yavorov sadece 22 yaşında iken bitirmiştir.

⁴ Daha detaylı bilgi için bakınız: <http://e-vestnik.bg/10990/zhenite-i-aferte-na-yavorov/>

⁵ Yavorov'un hayat hikâyesi ile ilgili bakınız: Atasoy, Ahmet Emin “1860'lardan Günümüze Bulgar Şiir Antolojisi”, “Kliment Ohridski Üniversitesi” Yayınevi, Sofya, 2014, s.62

⁶ Bu iki eser ile ilgili bakınız: Sarandev, İvan “Reçnik po Bilgarska Literatura II Çast”, İzdatelska Kışta “Hermes”, Plovdiv, 2000, s. 218-220

XX. yüzyılın başında genç Yavorov'un şiirleri Sofya'daki kültür çevrelerinde deneyimli yazarların ve edebiyat eleştirmenlerinin dikkatlerini çekmeyi başarmıştır. Sofya'da yaşayan ünlü Bulgar edebiyatçıları Doktor Kristev ve Penço Slaveykov bu dönemde Yavorov'a en çok destek veren kişilerdir. Örneğin yazarın soyadını Kraçolov'dan Yavorov'a değiştiren ünlü yazar Penço Slaveykov'un ta kendisidir. Doktor Kristev ve Penço Slaveykov'un manevi desteği ile Yavorov, Bulgaristan'ın en önemli sanat ve edebiyat dergilerinden biri olan "Mısıl"a ("Düşünce") davet edilmiş ve bu dergide çalışmaya başlamıştır. Genç ozan Yavorov çok kısa bir zaman içinde Sofya'da en çok konuşulan, en çok tartışılan ve hızlı aşk yaşantısı ile en çok dedikodusu yapılan yazarlardan biri olmuştur. Yavorov "Glas Makedonski" ("Makedonya'nın Sesi") gazetesinde "Napred" ("İleri") adlı ilk şiirini 1895 yılında yayınladıktan sonra, 1901 yılında ilk şiir kitabı olan "Stihotvoreniya" ("Şiirler") yayınlanmıştır. 1907 yılında Yavorov'un ikinci şiir kitabı olan "Bezsnitsi" ("Uykusuz") Sofya'da yayınlanmıştır. Çok duygu yüklü, çok etkileyici ve çok farklı bir şiir anlayışı ile Yavorov okuyucularını derinden etkilemeyi başarmış ve çok genç yaşta Bulgaristan'ın en çok okunan ve en çok sevilen yazarlardan biri olmuştur.

1903 yılında dava arkadaşı Gotse Delçev'in ölümü Yavorov'u derinden etkilemiş ve sarsmıştır. 1904 yılında "Gotse Delçev" adında bir biyografi kitabı yayınlayan Yavorov, onun hayatını ilk kaleme alan Bulgar yazar olmuştur. Örgütün liderlerinden biri olan Yane Sandanski ile anlaşamadığından dolayı 1903 yılından sonra Yavorov çetecilik ve aktif mücadele hayatını sonlandırıp, edebiyat ve yayıncılık faaliyetlerine yönelmiştir. Bu dönemde yayınladığı "Hayduşki Pesni", („Asi Şarkıları"), "Zatoçenitsi" ("Sürgündekiler") ve "Armentsi" ("Ermeniler") gibi unutulmaz eserleri şairin özgürlükçü, devrimci ve vatansever ruhunu yansıtmaktadır. Bu dönemde Yavorov Sofya'da yayınlanan ve milliyetçi-özgürlükçü karaktere sahip "Delo", "Svoboda ili Smırt", "Avtonomiya" ve "İlinden" gibi gazetelerde yayın yönetmeni ve redaktör olarak çalışmıştır.

Yavorov'un en ünlü kitaplarından biri olan "Podir Senkite na Oblatsite" ("Bulut Gölgelerinin Peşinden") 1910 yılında birinci baskısından, 1914 yılında ise ikinci baskısından çıktığında şair, yazarlığın ve tatlı şöhretin zirvesindedir. 1910-1916 döneminde Yavorov bazen kütüphaneci olarak çalışmış, bazen "Delo" gazetesinde redaktörlük görevini üstlenmiş, bazen ise "V Polite na Vitoşa" ("Vitoşa Dağı'nın Eteklerinde") gibi tiyatro oyunu metinleri yazmıştır. Bu dönemde Fransız edebiyatını merakla okuyan ve çeşitli araştırmalar yapan Yavorov, edebiyat bilgisini ve yazarlık tecrübesini geliştirmek için Avusturya, İsviçre ve Fransa gibi birçok Batı Avrupa ülkesine kültür ziyaretlerinde bulunmuştur. Örneğin 1906 ve 1910 yılında Fransa'da kısa süreli ziyaretlerde bulunmuş.⁷

2. Yavorov'un Yaşamına Yön Veren Üç Sihirli Kadın

Başkent Sofya'da kadınlar Yavorov için deliriyorlarmış: hem uzun boylu ve ünlü bir şair, hem de cesur ve vatansever bir kahraman. Daha onurlu olanlar, randevularla, mektuplarla onunla aşk oyunlarında eğlenip kur yapmasını bekliyorlarmış. Bir de kolay ulaşılabilir bayanlar varmış ve Yavorov onlardan da vazgeçmiyormuş. Maalesef bu konuda şair ketum davranıyormuş ve sevgililerinin isimlerini açıklamıyor ama yaşadıklarını arkadaşlarına cömertçe ve ayrıntılarla anlatıyormuş. Bu kadınlardan biri, ilerleyen 72. yaşında Yavorov'la olan maceralarını, 1957 yılında isteyerek kendisi açıklamış ve herkese duyurmuş. Adı Veselina Manolova Olzomer olan bu etnik Bulgar, o dönemde İsviçreli bir ressamla evliymiş. Bir zamanlar, Yavorov'un yeğeni Ganka Naydenova Stoilova, kıskançlıkla bu ilişkinin belgelerini gizliyormuş.⁸ Veselina Manolova'nın Yavorov'tan bir oğlu olmuş ve bu olay resmi kocası tarafından da kabul görmüş. Bu oğlan Bulgar adı taşıyor: Bojan. 1911 yılında Vesela, Yavorov'a bir mektupta şunu kendisine yazmış: "*Bir gün sana oğlumuzu mutlaka göstereceğim.*"⁹

Üç güzel kadın girmiştir şair Yavorov'un hayatına. Mina Todorova, ona Bulgar edebiyatının en güzel aşk şiirlerinden bazılarını yazması için ilham vermiştir. Lora Karavelova, hayatının en büyük dramını yazmasını değil, yaşayıp tecrübe etmesini sağlamıştır. Platonik aşkı Dora Gabe ise en zor günlerinde dahi yalnız bırakmayarak ona büyük manevi destek vermiştir. Bu üç kadına rastlamadan

⁷ Bu konuda bakınız: Peyçeva, Kalina Miçeva, "Biografii na Bılgarski Pisateli", İzdatelstvo Damyan Yakov, Sofya, 2005, s. 106-108

⁸ Bu konuda bakınız: Stoilova, Ganka Naydenova "P. K. Yavorov. Pıtyat Kim Dramata", İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1962

⁹ Veliçkov, Petir "Lyubovnite Aferi na Yavorov", e-vestnik.bg, 05. 02. 2011, Sofya

önce Yavorov birçok aşk ve hayal kırıklığı yaşamış. Söylentilere göre insanlar şairin gayrimeşru çocuklarını saymaya çalışıyor ama şair mezara kadar bu konuda pek fazla konuşmuyor.

O dönemde Yavorov, hem romantik bir şair, hem devrimci ruhlu bir vatansever, hem de hassas ve alıngan bir yapıya sahip. Bayanlardan kolay etkilendiğinden dolayı, çabuk âşık oluyor ve kısa süreli ilişkilerden hoşlanıyor. Bir kadınla yetinmiyor çünkü sürekli güzelliğin ve değişikliğin arayışı içerisinde. Geleceğin şairinin erken olgunlaşması, uzak Arap kökenli genleri ile açıklanmaktadır.¹⁰ Yavorov yirmi yıl sonra arkadaşı Mihail Arnaudov'a, komşusundan Plovdiv'de gayri meşru bir oğlu olduğunu itiraf etmiştir. Çocuğunun annesi ise Yavorov ile tanışmadan önce adı pek duyulmamış hiç çocuğu olmayan evli bir bayanmış.¹¹

1897 yılında Sliven kentine çalışmaya giden Yavorov yine dramatik aşk maceralarına karışıyor. Ev sahibesinin bir yeğeni var, güzel ve kültürlü bir kız ve sadece 17 yaşındadır. Saçları sapsarı kıvrır kıvrır, gözleri mavi, yanakları elma gibi al al ve dudakları taze böğürtlen gibi imiş. Ama işler geri dönülmez bir hal alana kadar Peyo Yavorov Stralca kentine yeni göreve gitmiş.

Hem milliyetçi ve devrimci, hem de çok romantik ve duygusal karaktere sahip olan Yavorov'un kadınlara olan bitmek tükenmeyen hayranlığı, kitaplara ve şiire olan bağımlılığı ve hiç sönmeyen vatan sevgisi onun inişli çıkışlı hayat serüvenini şekillendiren en önemli unsurlardır. Delicesine âşık olduğu, hayatının en romantik anlarını paylaştığı ve farklı dönemlerde farklı birliktelikler kurduğu Mina Todorova, Lora Karavelova ve Dora Gabe, Yavorov'un yaşamını derinden etkileyen, hatta yön veren üç sihirli kadındır. Bu üç Bulgar kadın Yavorov'un, en güzel aşk şiirlerini yazmasına vesile oldukları gibi, iki defa intihara teşebbüs ederek hayatını sonlandırmasına da neden olmuşlardır. Kimdir bu üç sihirli kadın?

2.1. Dora Gabe-Alevlenmeden Biten Aşk

“Her insanın büyük bir aşka ihtiyacı var. Hayatı boyunca bir tek aşk. Ben gerçekten sadece ve sadece Yavorov'u seviyorum.” - Dora Gabe¹²

Güçlü aşk, güçlü şiiri doğurur. Bulgaristan edebiyatının iki dev şairi olan Dora Gabe ve Peyo Yavorov'un güçlü duygularla aşılınmış şiirleri bunun en güzel kanıtıdır. Dora Gabe – Yavorov dostluğu şairin Mina ve Lora'yı tanımadan önce başlamış ve gelişmiş. Peyo Yavorov'un “Bulgaristan'ın ilk kadın şairi”¹³ ile bu tesadüfi kesişme her ikisini de hayatında derin izler bırakmıştır. Yavorov ile olan ilişki ve yardımlaşma Dora Gabe'nin hem yazar olarak gelişip olgunlaşmasında büyük rol oynamış, hem de Bulgaristan edebiyat çevrelerinde tanınmasına yol açmıştır.

1905 senesinin Nisan ayında geleceğin iki bayan şairi, Yavorov'u çalıştığı Sofya Halk Kütüphanesi'nde ziyaret etmişler. Biri Ekaterina Neçeva, daha sonra kamu görevlisi İvan Harizanov'la evlenmiş ve 1920 senesinde genç yaşta veremden ölmüş, diğeri – üniversite öğrencisi Dora Gabe. Yavorov, Sofya Üniversitesi'nde yeni öğrenci olarak okumaya başlayan genç Gabe'nin yazar yeteneğini keşfedip başarılı geleceğini öngörmüş ve ondan yazar olarak desteğini hiçbir zaman esirgememiş. Ekaterina Neçeva, Dora'nın yazdığı şiirleri Yavorov'a gösterince, Peyo hayranlıkla haykırmış: *“Siz şair olmak için doğmuşsunuz”*. Yavorov ile Gabe 1905 yılının ilkbaharında işte böyle tanışmışlar. İlk buluşmalarından itibaren ikisi arasında alevlenen aşk, derin duygusal yansımaları olan şehvet yüklü lirik şiirlere dönüşmüştü.¹⁴

Bugün Dora Gabe Bulgaristan'ın en yetenekli ve en üretken yazarlarından biri olarak kabul edilmektedir. Dobruca'lı zengin bir çiftçinin yeşil gözlü Yahudi kızı olan Dora Gabe (asıl adı İzidora) daha sonra yayınladığı anılarında Yavorov ile ilgili ilk izlenimlerini şöyle aktarmıştır: *“İlk bakışta onu beğenmedim: zayıf, esmer, saçları kaşlarının üstünde, gözlerinde ışıltı yok. Yalnız sesi çok*

¹⁰ Bulgaristan'daki bilimsel kaynaklar Yavorov'un etnik kimliği ve Arap kökleri ile ilgili pek bilgi vermezler.

¹¹ Daha detaylı bilgi için bakınız: Veliçkov, Petir “Lyubovnite Aferi na Yavorov”, e-vestnik.bg, 05. 02. 2011, Sofya

¹² Kraveva, Snežina “Dokosvane do Dora Gabe”, İzdatelstvo Oteçestven Front, Sofya, 1987

¹³ Yavorov hem arkadaşı hem de öğrencisi olan Dora Gabe'ye “Bulgaristan'ın ilk kadın şairi” olarak hitap etmeyi çok severmiş.

¹⁴ Stoyanova, Stilyana “Dora Gabe i Yavorov – İstoriyata na Edna Lyubov”, spisanie.to, 21. 12. 2010, Sofya

güzeldi. Sadece güzel değil – sıcak, yumuşacık ses, bu ses onun iç cazibesini yansıtıyordu”. Başlangıçta aralarında sadece platonik bir ilişki var- Yavorov bu yola yeni giren şaire yardımcı oluyor, bazı şiirlerini tamamlayarak editörlüğünü yapıyor. Şair, 17 yaşındaki Gabe'nin sadece yazar olarak yeteneklerinden değil, aynı zamanda güzelliğinden de etkilenmiş. Her ne kadar Yavorov genç kıza karşı son derece ilgili ve nazik olsa da, en azından ilişkinin başında Dora'nın ona karşı benzer duygular beslemediği bilinmektedir.¹⁵

1907 yılında Halk Tiyatrosu önünde üniversiteli öğrenciler prens Ferdinand'ı yuhaladıkları için Sofya'daki üniversite kapatılmış ve öğrenciler memleketlerine geri gitmek zorunda kalmışlardır. O günlerde üniversite öğrencisi olan Dora Gabe, olaylardan sonra Dobruca bölgesine ailesinin çiftliğine dönmüş. Babası kızını eğitim alması için yurt dışına gönderme kararı almış ve bu kararı kızına bildirmiştir. 1908 senesinde Dora pasaport çıkarmak için Sofya'ya gelmiş ve bu bahane ile Yavorov'u görmek istemiş. İkisi arasındaki o meşhur randevu “Alabin” sokağında bir restoranda gerçekleşmiş. Fakat kaderin cilvesi Yavorov'tan yana değil. “Alabin” sokağındaki restorana Yavorov'tan önce onun çok yakın arkadaşı olan Boyan Penev gelmiş. Üniversite hocası ve edebiyat uzmanı olan Penev, uzun boylu, zarif ve sakallı bir öğretim üyesi olarak Dora Gabe'nin kalbini fethetmeyi başarmış. O geceki karşılaşmada Penev Dora'ya kendini şöyle tanıtmış: *“Benim adım Boyan Penev, sizinle tanışmayı çok istedim... Yavorov'a yalvardım ama o bizi tanıştırmak istemedi.”* Sonra da masaya yanına oturmuş. Mutlu bir evlilik ile biten Boyan Penev - Dora Gabe aşkı işte böyle başlamış.

Aslında Yavorov, Dora'yı arkadaşı Boyan Penev'den korkunç kıskanıyormuş. Yavorov'u son gördüğünden 80 yıl sonra Dora Gabe şöyle diyor: *“Aramızda hiçbir şey olmadı. Beni hiç öpmemi bile ....”* Yalnız, o zamanlar ikiliyi çok iyi tanıyan yakın arkadaşlarına göre durum hiç te onların anlattığı gibi değil. Doğal olarak kimin doğru söylediği hala Bulgaristan medyasında tartışılmaya devam etmektedir. Şu da bir gerçek ki Dora hayranlığını ve onunla yaşadığı güzel anıları Yavorov ömrünün sonuna kadar unutamamış, hatta Lora'nın ölümünden sonra tüm arkadaşları yazara sırt çevirirken kendisine el uzatan ve yardım eden ender kadınlardan biri Gabe olmuştur.¹⁶

İkisi arasında süren bu kısa flört dönemi zamanla derinleşmiş, bunu Yavorov'un, 12 Haziran 1905'te Gabe'ye yazdığı mektuptan kolaylıkla anlayabiliriz. Şöyle yazmış büyük ozan: *“Siz biliyorsunuz - benim size karşı olan derin hislerim sizi hiçbir şeye mecbur etmemeli. Sizin için olumlu ve memnuniyet verici her şey, benim için de olumlu ve memnuniyet verici olacak – kendimi asmamı istesenez bile...”* Genç kadın ondan kendisini asmasını istememiş, ama ufukta Dora Gabe'nin yeni aşkı Boyan Penev belirince, Yavorov için genç kadının kalbinde yer kalmamış. Bu arada Yavorov ile Penev arasındaki yakın arkadaşlık devam etmektedir.¹⁷

Bulgar araştırmacılara göre, Mina ile Lora değil asıl küçük Yahudi kız Dora şairin yakıcı aşkıdır. Bir türlü ulaşamadığı, bir türlü elde edemediği ondan dolayı da “ulaşılabilir aşkıdır”. Yavorov'un 1905 yılında Dora'ya yazdığı mektup bu tespitleri desteklemektedir: *“Sizi ilk görüşte sevdim ve sizin için korktum. Dora, sizi ne kadar çok seviyorsam o kadar sizi uyarmak için kendimi mecbur hissediyorum- bari aklım yerindeyken! Siz, kendinizi benden korumanız lazım, bana âşık olmamak için korunmanız lazım!”*¹⁸

Kraleva'nın “Dokosvane do Dora Gabe” (“Dora Gabe'ye Dokunmak”), başlıklı kitabında da belirtildiği gibi Yavorov genç yetenek Gabe'nin hem “koruyucu meleği” ve “akıl hocası”, hem de “şiir hocası” olmuştur. Dora nereye giderse gitsin, şairin mektupları onu sürekli takip etmiştir. Kendi mektupları ile birlikte Dora şiirlerini de göndermiş, Yavorov onları düzenlemiş ve geliştirmiş, en iyilerini ise “Misil” dergisinde yayınlamıştır. Gün geçtikçe Dora Gabe'nin şiir yazma becerisi daha da gelişmiş, Yavorov'un yeteneğine ve güzelliğine olan derin hayranlığı ise giderek artmıştır. Babasının desteğini alan Dora Gabe İsviçre'de okumaya karar vermiş ama bu karar Yavorov'un

¹⁵ Daha detaylı bilgi için bakınız: <https://woman.hotnews.bg/seks-i-vruzki/lyubovta-na-izvestnite-yavorov-i-dora-gabe.39478.html>

¹⁶ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://woman.hotnews.bg/seks-i-vruzki/lyubovta-na-izvestnite-yavorov-i-dora-gabe.39478.html>
- <http://www.mila.bg/article/5196576>

• Stoyanova, Stilyana “Dora Gabe i Yavorov – İstoriyata na Edna Lyubov”, spisanie.to, 21. 12. 2010, Sofya

¹⁷ Daha detaylı bilgi için bakınız: Veliçkov, Petir “Lyubovnite Aferi na Yavorov”, E-vestnik.bg, 05. 02. 2011, Sofya

¹⁸ Daha detaylı bilgi için bakınız: Kraleva, Snejina “Dokosvane do Dora Gabe”, İzdatelstvo Oteçestven Front, Sofya, 1987

kalbini yaralamıştır. Şair kendini terk edilmiş ve ihanete uğramış gibi görmektedir. Dora'nın ona niyetini açıkladıktan sonra bütün gece uykusuz kaldığını arkadaşları ile paylaşmış. Yine de şair, acısını bastırarak, sevgilisi ile nazikçe vedalaşmış. Vedalaşırken, sevgilisine Hayne'nin bir kitabını hediye etmiş ve kapağına da şunu yazmış: *“İlk kadın Bulgar şair olacak olan Dora Gabe'ye”*.¹⁹

Yavorov'un karşı çıkmasına rağmen Dora Gabe İsviçre'ye okumaya gitmiş ama ikili arasındaki mektuplaşma ve dostluk devam etmiştir. Yurt dışında yazdığı şiirleri Gabe mutlaka kontrol için hocası Yavorov'a gönderiyormuş, çünkü onun edebiyat anlayışına, şiir eleştirilerine ve yaptığı katkılara büyük değer veriyormuş. Bu dönemde Gabe için Yavorov hem sırdaşı, hem hocası, hem arkadaşı, hem de günlüğündeki aşkıdır. Dora Gabe yurt dışından döndükten sonra memleketi Dobriç'te Fransızca öğretmeni olarak çalışmaya başlamış. Yavorov ile Mina arasındaki büyük aşkı öğrenir öğrenmez de Yavorov'u görmek için Sofya'ya gitmiş ve hocasının kafasının ne kadar karışık, ne kadar kararsız olduğunu görmüş. Aslında Dora Gabe'nin de bu dönem kafası karışıktır, çünkü Boyan Penev ile tanışmış ve ondan çok etkilenmiş. Sofya'daki o gizemli görüşme hem Yavorov hem de Gabe için bir yol ayrımıdır. Yavorov daha sonra Mina ile aşkını sürdürürken, Gabe de Boyan Penev ile evlenme kararı alacaktır. Bundan sonra Gabe ile Yavorov arasında adı konulmamış gizemli aşkın yerini, karşılıklı saygıya dayalı arkadaşlık alacaktır. Daha sonra Yavorov Lora ile evlendiğinde genç çift ilk aile ziyaretlerini Gabe-Penev ailesine yapmış olmaları aralarındaki bu güveni ve dostluğu kanıtlamaktadır.

1987 yılında Snejana Krалеva “Dokosvane do Dora Gabe” (“Dora Gabe'ye Dokunmak”) başlıklı kitabını yayınlamış²⁰ ve bu kitapta Dora Gebe'nin, çeşitli duygularla ve yaratıcı eserlerle dolu hayatını ayrıntılı bir şekilde kaleme almıştır. Bu kitabı okuduktan sonra okuyucuların Gabe ile Yavorov arasındaki karmaşık ilişkileri, etkileşimleri ve gizemli sanatsal bağı daha iyi kavrayabilmişlerdir. Hem Yavorov hem de Gabe hayatlarının sonuna kadar birbirlerine karşı olan güçlü hislerini kaybetmemişlerdir. Yavorov'un en güzel şiirlerin başında gelen “Samota” (“Yalnızlık”), “Moje bi” (“Belki de”) ve “Nasame” (“Baş Başa”)²¹ Dora Gabe'ye adanmış olmaları büyük aşkın küçük bir meyvesidir sadece. Benzer bir şekilde, Yavorov sonsuza kadar, Gabe'nin hayatında kalıcı olarak yer edinmiştir. Karşılaşmalarından seksen sene sonra bile, Yavorov'un resmi, Dora Gabe'nin yatağının üzerinde asılı kalmıştır. Dora Gabe'nin meşhur sözleri *“Benim bir tek gerçekleşmemiş aşkım var ve onu sonsuza kadar taşıyacağım”* Yavorov'u hiçbir zaman unutamadığını gösteriyor. 1886 doğumlu Dora Gabe edebi eserler açısından çok verimli uzun bir yaşam sonucunda 16 Kasım 1983 tarihinde tam 97 yaşında hayata veda etmiştir. Elizabeta Bagryanova ile birlikte Bulgaristan'ın en çok okunan bayan yazarı olan Dora Gabe'nin eserleri bugün çok sayıda yabancı dilde tercüme edilmiş ve yurt dışında yayımlanmıştır. Avusturya, Arjantin, Büyük Britanya, Almanya, Yunanistan, Kanada, Küba, Lübnan, Peru, Romanya, Rusya, Slovakya, Polonya, Ukrayna, Fransa ve Çek Cumhuriyeti Gabe'nin eserlerinin yayımlandığı başlıca ülkelerdir.²²

2.2. Mina Todorova: Melek Gözlü Hasta Kız

Dora Gabe ile olan ilişki askıya alınınca, 1906 yılında Yavorov yeni bir aşka yelken açmıştır. 25 Mart'ta Peyo Yavorov Sofya'da arkadaşı Petko Y. Todorov'un evinde arkadaşının kardeşi olan Mina Todorova'yı ilk defa görmüş ve kendisi ile tanışmış. O zamanlar Yavorov 28 yaşında ünlü bir şair, Mina ise sadece 16 yaşında adı duyulmamış güzel bir kız. Mina ile ilk görüşmesinden 4 yıl sonra büyük ozan bunları günlüğüne yazmış:

“Hayatımın iyi haberi, dedim ben ona. Beyaz nilüfer gibi gözlerimi sevindiriyordu, Mayıs çiçekleri ile bezenmiş tarlada kardan bile beyaz bir nilüfer diğer çiçeklerden daha uzun ama mis

¹⁹ Daha detaylı bilgi için bakınız: <https://woman.hotnews.bg/seks-i-vruzki/lyubovta-na-izvestnite-yavorov-i-dora-gabe.39478.html>

²⁰ Bakınız: Krалеva, Snejina “Dokosvane do Dora Gabe”, İzdatelstvo Oteçestven Front, Sofya, 1987

²¹ Yavorov'un eserleriyle ilgili daha detaylı bilgi için bakınız:

- Yavorov, Peyo K., “Bilgarska Klasika: Peyo Yavorov – İzbrani Tvorbi”, İzdatelstvo Soft Pres, Sofya, 2016
- Yavorov, Peyo K., “İzbrani Stihotvoreniya – Peyo Yavorov”, İzdatelstvo Pan, Sofya, 200
- Yavorov, Peyo K., “Sıbrani Siçineniya v Pet Toma”, Pod Redaktsiyata na Kristyo Kuyumdjiev, İzdatelstvo “Bilgarski Pisatel”, Sofya, 1977

²² Dora Gabe'nin hayatı ve Türkçeye tercüme edilmiş eserleri ile ilgili bakınız: Atasoy, Ahmet Emin “1860'lardan Günümüze Bulgar Şiir Antolojisi”, “Kliment Ohridski Üniversitesi” Yayınevi, Sofya, 2014, s.98-102

kokulu başını eğmiş bir çiçek. O benim gözlerimi neşelendiriyordu ve ruhumu sarhoş ediyordu.” Mina'nın Yavorov ile ilgili ilk izlenimleri ise bambaşka: *“Yavorov'un dış görünüşünü beğenmiyorum, gözleri de tilkininki gibi sarı, dudakları-Arap dudağı; onun şiirlerini seviyorum, şair olarak beğeniyorum.”*²³

31 Ağustos 1906 yılında, Mina Elena kentinden Yavorov'a bir kart postal göndermiş, o günler için standart olan şu yazı ile: *“Bir araba dolusu sağlık diliyorum şanlı Elena'dan. Merhaba!”* Kartpostala erkek kardeşi Nikola ve iki arkadaşı daha dipnot yazmış. Mina ile Yavorov arasında filizlenmeye başlayan arkadaşlığı Mina'nın ailesinden bir tek Nikola destekliyor. Baba Yordan P. Todorov (1948-1931) çok zengin olduğu gibi aynı zamanda tanınmış bir kamu çalışanı ve milletvekili, karısı Roza (1850-1928) İlarion Makariopolski'nin kardeşinin kızıdır. Mina'nın sağlığı çok kırılgan ve kendisi de çok zayıf ve narin olduğundan ebeveynleri kızlarını Yavorov'la bir beraberliğe onay vermiyorlar.

25 Eylül 1906 tarihinde Mina Yavorov'a yazıyor. *“Bütün bunlardan ne çıkar bunun hesabını sizlere veremem. Ben çok gencim, siz ise ünlü şair.”*- Bu duygu yüklü sözler, 5 Şubat 1909'daki son itirafları ile daha da anlam kazanıyor:

*“Seni kalbimin derinliklerindeki dokunulmamış tüm gücümle seviyorum. Hiç kimseyi sevemeyeceğim kadar çok seviyorum seni... Bir daha görüşebilir miyiz? Dudaklarını senin güzel anluna dokundurabilir miyim?... Dün akşam sana uzun uzun yazdım-kendimi durduramadım. Rüyamda seni çok kötü gördüm. Ben rüyalarımın inanıyorum, sıkça gerçek oluyorlar...”*²⁴

Mina sadece 16 yaşındayken Yavorov ile tanışmış ve aralarındaki yaş farkına rağmen ona aşık olmuştur. Fakat amansız verem hastalığı yüzünden bu aşk sadece 4 yıl sürmüş ve Mina Todorova sadece 20 yaşında iken hayata veda etmiştir. Genç Mina verem hastalığından 13 Temmuz 1910 tarihinde Fransa'da ölmüş ve daha sonra da Paris yakınlarındaki bir mezarlığa defnedilmiştir. Mina'nın bu beklenmedik ani ölümü Yavorov'u derinden sarsmış ve etkilemiştir. Ölüm sonrasındaki bu derin hüznün ve duygu fırtınası, yazarın Mina Todorova'ya ithaf ettiği şiirlerle ölümsüzleşmiştir. *“Dve Hubavi Oçi”* (“İki Güzel Göz”), *“Običam Te”* (“Seni Seviyorum”), *“Şte Bıdeş v Byalo”* (“Beyazlar İçinde Olacaksın”), *“Srednoştni Vılnehiya”* (“Geceyarısı Heyecanları”), *“Molitva”* (“Dua”), *“Ne Boyse i Ela”* (“Korkma ve Gel”) ve *“Blagoveštenie”* (“Meryem Ana Yortusu”) Yavorov'un ilk büyük aşkı olan Mina Todorova'ya olan hayranlığını ve sevgisini simgeleyen aşk şiirlerin ilk akla gelenleridir.

2.3. Lora Karavelova: Ölümcül Beraberlik

Yavorov Mina ile 1906 yılında tanışmış ve aynı yıl Lora Karavelova ile Paris'te tanışmış. Onları Andrey Protiç tanıştırmış, Lora'nın başarısız olmuş talibi. Andrey şunları yazmış: *“O çok neşeli ve yaramazdı, saçları ve gömleğini kocaman ayçiçekleri süslüyordu.”* 26 Ağustos 1906 yılında Peyo Yavorov ünlü Petko Karavelov'un kızı olan Lora Karavelova ile karşılaşmış. Petko Karavelov sadece ünlü yazar Lyuben Karavelov'un kardeşi değil. Aynı zamanda Bulgaristan'da dört kere başbakanlık yapmış ünlü bir siyasetçidir. Tanışmaları Dragalevski Manastırına düzenlenen bir gezi esnasında gerçekleşmiş, her ne kadar o zamanlarda Yavorov arkadaşı Petko Todorov'un 16 yaşındaki kardeşi Mina'ya âşık olsa da, araştırmacılar bu karşılaşma konusunda hemfikir: Yavorov bu ilk karşılaşmada Lora'dan çok etkilenmiş. Dragalevski Manastırında olan bu karşılaşma Lora'nın Doktor İvan Drenkov ile nişanından hemen sonra gerçekleşmiş. O zaman Lora Karavelova genç, güzel ve iyi eğitim almış ama nişanlı bir bayandır. Yurtdışında önce Paris'teki Katolik Okulu “Notre Dame De Sion'da” eğitim almış, daha sonra Belçika'da Antverpen'de öğrenim görmüş. Yurtdışında geçirdiği süre içerisinde batı değerleri ve kitaplarla tanışmış bu da onun özgürleşmesini sağlamıştır. O zamanlar Lora'yı tanıyanlara göre yurt dışında yaşadığı hayat onda bir özgürlükçü ruhun canlanmasına neden olmuş, fakat bu ruh Bulgar toplumunun geleneksel ataerkil toplum anlayışı ile örtüşmemektedir.²⁵

Yavorov'tan etkilenmeden önce Lora Karavelova birçok ünlü kişi ile aşk yaşamış. Diplomat Petır Neykov ile olan aşk macerası herkes tarafından bilinmektedir. Petır Neykov yazmış olduğu

²³ Daha detaylı bilgi için bakınız: Veliçkov, Petır “Lyubovnite Aferi na Yavorov”, E-vestnik.bg, 05. 02. 2011, Sofya

²⁴ Veliçkov, Petır “Lyubovnite Aferi na Yavorov”, E-vestnik.bg, 05. 02. 2011, Sofya

²⁵ <https://woman.hotnews.bg/seks-i-vruzki/lyubovta-na-izvestnite-yavorov-i-lora-karavelova.39711.html>

anılarında şöyle diyor: “O hayat dolu bir varlıktı. İbsenin kahramanları gibi yaşamak istiyordu ama Nora’dan çok daha ısrarcıydı. Hayatın ona sunabileceği maddi değerler onu tatmin etmiyordu. Yaşadığı mutlu an ile yetinmeyip hayatın ona sunduğu mutlulukların dışında bir şeyler arıyordu. Gelişmiş bir sanatsal hassasiyet ölçüsü ve romantik yapısıyla o duygularını farklı bir elekten geçiriyordu...”. Lora’nın ateşli yapısı, açık fikirli görüşleri ve duru güzelliği Yavorov’u büyülemiştir. Şairin ilk bakışta Lora’nın cazibesinden ne derece etkilendiğinin kanıtı en büyük şaheserlerinden olan “Lora” şiiridir.

Yavorov’un Lora’nın ailesi ile tanışması ve beraber yemekte buluşmaları iki tarafın da hayatında kalıcı izler bırakmıştır. Yemek masasının etrafında otururken Lora’nın annesi bu anın mukadder olduğunun, bu karşılaşmanın daha sonra dramatik bir sonu olacağını ve kızını Yavorov yüzünden kaybedeceğini bilemezdi. 1934 yılındaki trajediden sonra Ekaterina Karavelova şu izlenimlerini paylaşmış: “Yemeğe oturduğumuzda onu ilk defa gördüm. O çirkindi: kalın mavimsi dudaklar, sarı-yeşil yüzü... gözünün içindeki “beyaz” bile sarıydı. Onun yanında Lora oturuyordu-18-19 yaşında genç kız. O daha yeni olgunlaşıyordu ve çok güzeldi. Bu iki yüzü yan yana görünce tam bir zıtlık, Yavorov’un kızına yakışmadığı apaçık ortadaydı. Ondan sonra onu hiç görmedim.”²⁶

Ekaterina Karavelova, çok sevdiği kızının Yavorov’tan çok daha iyi bir adayı hak ettiğine inanmıştır. Lora’nın annesi bu iyi adayı Dr. İvan Dryankov da görmekte ve Loray’yı onunla evlenmesi için zorlamaktadır. XX. yüzyılın başında İvan Dryankov, genç Demokrat Parti üyesi ve Ruse Ticaret Odası sekreteridir. Lora bu evliliğe karşı çıkmış, çünkü hala Yavorov’un etkisi altında ama annesi galip gelmiş ve Lora ile İvan Dryankov 1907 yılında evlenmişlerdir. İvan Dryankov’dan Lora’nın iki oğlu dünyaya gelmiş birinin adı Kiril diğeri ise Petko. Lora’nın ilk çocuğu olan Kiril’in ölümü onu derinden sarsmış ve kocası İvan Dryankov’tan daha sonra boşanmasında büyük etken olmuştur. İsyankâr Lora ile sessiz ve sakin Dryankov’un evliliği yaklaşık beş yıl sürmüştür.²⁷

İvan Dryankov ile Lora arasında bir karı-koca uyumu ve mutlu beraberlik olmadığı bilinmektedir. Lora’nın arkadaşına yazdığı bir mektupta bu çok net anlaşılmaktadır: “Bizim ortak hiçbir şeyimiz yok, bizi bağlayan hiçbir şey yok, benim sevdiğim her şeyden o nefret ediyor.”²⁸ Evlilik Lora ile Yavorov arasındaki mektup trafiğini ve yoğun yazışmaları engelleyememiş. Mina öldükten sonra genç Lora, Yavorov’u teselli etmek için Paris’e gitmiş, Mina’nın ölümünden sonra şairin kalbine giden yolun açık olmasına rağmen, Lora ile Yavorov hemen bir araya gelmemiş. Bir yıldan fazla arkadaşlıkları devam etmiş ama birbirine karşı olan hislerini bir türlü açıklayamadan. Tahminlere göre, âşıklar birbirlerine olan duygularını ancak 1 Eylül 1911 yılında, Yavorov’un Lora’yı evlerinde ziyaret ettiğinde açıklamışlar. Bu arada Lora ile Dryankov Haziran 1912’de boşanmışlardır.²⁹

Lora Karavelova bir nevi annesini öğretilerinin kurbanı olmuş: “Hayatımız, bizim onu yarattığımız gibi olur.” Annesi yüzünden büyük aşkı diplomat Petır Neykov’tan ayrılarak Dryankov’la nişanlanmak zorunda kalmış. Düğün gününde Lora üç kez duvağını yere atarak saçını bozmuş ama sonunda kabullenmiş ve evliliği sadece iki buçuk yıl sürmüştür. Kocası gündüzleri Ruse’deki ticaret işleri ile meşgul, geceleri de kumarda. “Bizim aramızda ortak hiçbir şey yok, benim sevdiğim her şeyden o nefret ediyor.” –yazıyor arkadaşı Ruja Gorbanova’ya Lora.³⁰ Boşanma döneminde Lora düşüncelerini ve hislerini Yavorov’a yönlendiriyor. “Güzel, temiz gözlü kızın ölümünden büyük bir üzüntü duyuyorum” diye yazıyor Lora Mina’nın kardeşi Petko’ya. O dönem Paris’te bulunan Yavorov’un, Mina’nın mezarına her gün çiçek götürdüğünü öğrenen Lora, şairi takip ederek ona karşı beslediği güçlü hislerini açıklıyor. Yavorov onu reddediyor: “Benim cevabım onu çok yaraladı. Sinirli bir şekilde el salladı ve gösterişli bir şekilde uzaklaşarak, hiç konuşmadan beni

²⁶ Veliçkov, Petır “Lyubovnite Aferi na Yavorov”, E-vestnik.bg, 05. 02. 2011, Sofya

²⁷ <https://petel.bg/Zagadkata-na-veka--Yavorov--ubiets-ili-zhertva-na-Lora- 86848>

²⁸ Lora’nın mektupları ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Pamukov, Stefan, “Neizvestni Pisma na Lora”, İzdatelstvo Hristo G. Danov, Sofya, 1982

²⁹ <https://woman.hotnews.bg/seks-i-vruzki/lyubovta-na-izvestnite-yavorov-i-lora-karavelova.39711.html>

³⁰ Lora’nın mektupları ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Pamukov, Stefan, “Neizvestni Pisma na Lora”, İzdatelstvo Hristo G. Danov, Sofya, 1982

orada bıraktı. Gururunun incindiğini gördüm, bunun ilk ve son görüşmemiz olacağı izlenimine kapıldım.”³¹

1908 yılından itibaren Yavorov Sofya’daki Halk Tiyatrosunda drama yazarı olarak çalışmaya başlamış. Bu dönemde Yavorov’u yakından tanıyan Todor İvanov şunları anlatır: “Lora Yavorov’u sürekli takip eder ve izler. Kendisine çiçekler, hediyeler ve kartpostallar gönderir. Tüm bunları görmezden gelen Yavorov sanki kötü bir şey başına gelecektiğine hislerini dinleyerek Lora’dan kaçmaya, ondan uzaklaşmaya çalışır. Kararlı ve çok azimli olan Lora bir sonbahar gecesinde Yavorov’un evindeki kapısına dayanır ve içeriye girmek için yalvarır. Yavorov’un başka seçeneği kalmaz, Lora’yı kapıdan içeriye alır ve büyük aşk böyle alevlenir.” Daha sonra Yavorov kendi kardeşine yazdığı bir mektupta o gece ile ilgili şunu itiraf edecektir: “İşte bu gece mağlup oldum. Lora beni yendi.” Yavorov, unutulmaz aşkı Lora’ya “Ston” „(İnilti)”, ((“İnilti”)) “Senki” (Gögleler”) ve “Kleopatra” gibi en güzel şiirlerini adamıştır. Yavorov’un Lora ile olan ilişkisi yok edici, tutkulu ve ölümsüzdür. İki trajik ölümle biten ölümsüz bir aşkın hüznü hikâyesidir. Bu derin aşk, bu hüznü Yavorov’un yazdığı “Lora’ya” olan duygu yüklü şiirde de çok açık görülmektedir.

19 Eylül 1912’de Yavorov ve Lora resmi nikâh kıymışlar ve yeni aile Sofya’nın merkezindeki Rakovski No 136 adresinde yaşamaya başlamış. Düğünden sadece birkaç gün sonra, şair Makedonya’nın özgürlüğü için savaşmaya gitmiş ve balayı beklenmedik bir şekilde bitmiş. Arkadaşları mutlu genç çifte evliliklerin sadece bir yıl süreceğini söylemiş olsalardı ne Lora ne de Yavorov buna inanmazdı. XX. yüzyılın başında Yavorov-Lora aşkı Sofya’da sanat, siyaset ve edebiyat çevrelerinde en çok konuşulan, en çok tartışılan en dikkat çekici olayların başında gelir. Birliktelik ve ayrılık, güven ve güvensizlik, sevgi ve kıskançlık, aşk ve ölüm, daha doğrusu aşk uğruna ölüm bu birlikteliği özetleyebilecek bazı yalın sözcüklerdir. Yavorov ne kadar çirkin görünümü, sert ve asabi, sinirli ve kaba ise Lora o kadar narin ve yumuşak, o kadar sakin, duru ve güzeldir. İki arasında benzerlikten çok zıtlıklar dikkat çekicidir, adeta birisi (+) diğeri de (-). Artı ve eksilerin karşılıklı çekim kuvveti o kadar güçlü ki zamanla birbirlerini yok edeceklerdir, hem de bütün dünyanın önünde.

Lora ile Yavorov’un ayrı kaldıkları günler, yaklaşık bir yıl süren evliliğin en mutlu günleridir. Ayrı kaldıkları sürece birbirine yazdıkları mektuplar bunun kanıtıdır. Yavorov karısına: “Lorička”, “Sevgili Karıcığım”, “Binlerce kez öpüyorum”... gibi şeyler yazmış. Lora da: “Benim Yavom”, “Sevgilim. Bir tanem!”, “Seni daha iyi sevemediğim için beni affet” diye romantik sözlerle karşılık vermiş.³² Rakovski 126 numaralı yeni evinde Lora sabırsızlıkla Yavorov’un Makedonya’dan dönüşünü beklemeye başlamış. Maalesef hayatları Lora’nın hayal ettiği gibi sürmeyecektir. Şairin Sofya’ya dönüşünden kısa bir süre sonra aralarındaki kavgalar ve bitmek bilmeyen tartışmalar başlıyor. Bu fırtınalı kavgaların nedeni Lora’nın aşırı kıskançlığı ve Yavorov’un yüksek özgüvenidir. 29 Kasım 1913 tarihinde böyle şiddetli bir tartışmadan sonra, Lora kendisini göğsünden Yavorov’un silahı ile vurup intihar etmiştir. Sevgilisi olmadan yaşamaktan korkan şair, intihar etmeyi deniyor ama beceremiyor ve ölmüyor.³³

Lora’yı intihara sürükleyen birçok neden ve etken var. Ama bunların başında Yavorov ile yaşadığı sorunlu ilişki, kocasının başka kadınlarla birlikte olmaya devam etmesi ve karı-koca arasındaki güven bunalımı başta gelir. Mihail Kremen’in nişanlısı olan 16 yaşındaki Dora Konova ile Yavorov arasındaki flört Lora’nın kıskançlık ve sinir krizleri geçirmesine neden olmuştur. Ayrıca Lora Yavorov’tan çocuk beklerken 5 aylık hamileyken çocuğunu düşürmüş ve büyük aşkın meyvesinin kaybetmesinin üzüntüsünü bir türlü atlatamamış. Bu zor dönemde Lora çok derin sosyal ve psikolojik bunalımlarla yüzleşmiş ve bu zor dönemi atlatması için ne arkadaşları, ne ailesi, ne kocası, ne de bir doktor veya psikolog ona yardımcı olmamıştır. Kendini mutsuz, yaralı, değersiz ve yalnız hisseden Lora çok geçmeden canına kıymıştır. Arzu ettiği sadakati, güveni ve mutluluğu Yavorov’ta bulamayan Lora, psikolojik depresyonlar ve bitmeyen kıskançlık krizleri sonucunda 30 Kasım 1913 tarihinde gece saat 2,30’da tabancayı alır kalbine doğrultur ve ateş eder. Lora intihar

³¹ Veliçkov, Petir “Lyubovnite Aferi na Yavorov”, E-vestnik.bg, 05. 02. 2011, Sofya

³² Lora’nın mektupları ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Pamukov, Stefan, “Neizvestni Pisma na Lora”, İzdatelstvo Hristo G. Danov, Sofya, 1982

³³ <https://woman.hotnews.bg/seks-i-vruzki/lyubovta-na-izvestnite-yavorov-i-lora-karavelova.39711.html>

ederken geriye iki oğlunu annesiz bırakır³⁴. Bu acıya dayanamayan Yavorov yarım saat sonra intihar eder ama başarısız olur ve kör kalır. Lora'nın ailesi ve akrabaları Lora'nın ölümünden Yavorov'u sorumlu tutarlar ve onun karısını öldürdüğünü iddia ederler. Olay mahkemeye taşınır ve bitmek bilmeyen bir sorgu ve yargı süreci başlar. Lora'nın ölümünden sonra Yavorov en etkili şiiirlerinden biri olan "Ston" şiiirinin başlığını değiştirerek "Lora'ya" başlığını koymuş ve "Dragalevski Manastırı Ağustos 1906" tarihini not düşerek o anlamlı güne atıfta bulunur.³⁵

Lora Karavelova silahla kendisini vurarak, ölümü ile Yavorov'un kendisini sevmesini sağlamayı başaracağına inanıyordu. Kendi ölümüyle aşka meydan okuyordu. Çok istediği ama karşılık bulamadığı aşkın, arzulayıp ulaşamadığı sevginin protestosuydu bu ölüm. Daha da önemlisi yaşarken veremediği mesajı ölü bedeniyle Yavorov'a ulaştırmasıydı bu ölüm. Bir şeyler kanıtlarcasına, bir yere haber verircesine, söyleyemediği şeyleri bağırarak herkese haykırırcasına. Kalbini delip geçen kurşun Lora'nun hayatına son verirken, büyük şair Yavorov için açılarının sadece başlangıcıydı. Hüzün, özlem, pişmanlık, çaresizlik, yalnızlık ve tüm bunların sonucunda bitmek bilmeyen acılar ve acılar. Bu acılar o kadar derin ve güçlüydü ki bir sene sonra şair ölümü seçip intihar edecekti. İlk başarısız deneme 30.11.1913'te yani aynı gece gerçekleşti: "*Benim sevgili Loram, kendi kendini vurdu. Ben de onun peşinden gidiyorum.*" -titreyen eliyle yazıyor şair ve kendini şakağından vuruyor ama ölmüyor kör oluyor.³⁶

Lora'nın ölümü ile ilgili hukuki soruşturmayı o zamanın en yetenekli savcılarında biri olan İvan Bojilov yönetmiştir. Lora'nın kanlı bedeni üzerinde yapılan ilk gözlem esnasında polis ve savcının yanında gazeteci Panayot Stoyçev hazır bulunmuş. Her gazeteci gibi reklam ve sansasyon peşinde koştuğundan dolayı ertesi sabah çalıştığı "Utro" ("Sabah") gazetesi "Yavorov Karısı Lora'yı Öldürmüştür" başlığı ile yayınlanmış ve tüm Sofya bu bomba haberi tartışmaya başlamıştır. Bu haber daha sonra savcı ve adli tıp uzmanları tarafından yalanlanmış ve otopsi sonuçlarına dayanarak Yavorov'un karısını öldürmediğini, tam tersi Lora'nın kendisi intihar ettiği kanıtlanmış olsa da o pis dedikodu, gazetenin attığı o korkunç iftira kara bir çamur lekesi olarak hayatın sonuna kadar Yavorov'un üzerinde kalacaktır.³⁷

Sofya'daki yazar ve bilim uzmanları adeta ikiye bölünmüşler: Yavorov'u destekleyip onun suçsuz olduğuna inanlar ve Yavorov'u Lora'yı öldürdüğüne inanlar ve onu sert eleştirenler. Birinci grupta yer alan Todor Aleksandrov, Vladimir Vasilev, Dr. Kristyo Krıstev, Prof. Dr. Boyan Penev ve Aleksandır Balabanov yazarın ölümüne kadar ona destek olmuşlar ve medyadaki yayınlarıyla Yavorov'u sonuna kadar savunmuşlar. Karşı cephede yer alan Stiliyan Çilingirov, Stefan L. Kostov, Konstantin Konstantinov, Raço Slaveykov ve Petır Neykov gibi aydınlar Yavorov'a sırt çevirmişler ve ona karşı karalama kampanyasını ölümüne kadar sürdürmüşler.³⁸

Lora-Yavorov ailesinin kanlı dramı başkent Sofya'yı adeta sallamış. Basın sayesinde Sofya'daki sıradan vatandaşlar, Lora'nın kendini vurduğuna değil, Yavorov tarafından öldürüldüğüne inanmaya başlamışlar. Yavorov'un yakın arkadaşları ise bu ihtimali reddediyorlarmış. Bu arada şair yalnızca toplum tarafından damgalanmakla kalmamış, intihar girişimi sonrasında ciddi görme sorunları baş göstermiş ve yazar giderek körleşmeye başlamış. Yavorov'a karşı başlatılan utanç verici cinayet davası şairin tümüyle umutsuzluğa kapılmasına neden olmuştur. Birçok Bulgar bilim uzmanına göre Bulgar halkının ve Bulgar aydınlarının bu zor dönemde ünlü yazara sırt çevirip onu acımasızca suçlamaları Bulgaristan kültür tarihinin en utanç verici sayfalarından biridir.³⁹

Gittikçe artan bir toplumsal hoşgörüsüzlük ve dedikodu ikliminde, Bulgar halkının onu karısının katili olarak kınadığı bir ortamda, gittikçe daralan arkadaş çevresi içerisinde, Yavorov daha

³⁴ Lora'nın çocukların babası Yavorov değil eski kocası İvan Dryankov'dur. İvan Dryankov'dan Lora'nın iki oğlu dünyaya gelmiş birinin adı Kiril diğeri ise Petko.

³⁵ Daha fazla bilgi için bakınız: Peyçeva, Kalina Miçeva, "Biografii na Bilgarski Pisateli", İzdatelstvo Damyan Yakov, Sofya, 2005

³⁶ Radinska, Valentina "Poetit i Smirtta", <http://chirpan.start.bg>

³⁷ Daha detaylı bilgi için bakınız: Sokratova, Asya "Hronika na Edna Samoubiystvenna Lyubov", 15.06.2017, <https://bulgarianhistory.org/>, Sofya

³⁸ Daha detaylı bilgi için bakınız: Sokratova, Asya "Hronika na Edna Samoubiystvenna Lyubov", 15.06.2017, <https://bulgarianhistory.org/>, Sofya

³⁹ Daha detaylı bilgi için bakınız: Sarandev, İvan "Reçnik po Bilgarska Literatura II Çast", İzdatelska Kışta "Hermes", Plovdiv, 2000, s.

bir sene mücadele etmiştir. Onu merdivenlerden sürüklüyorlar, sorguya çekiyorlar, aşağılıyorlar... Sokağı çıkmaya cesaret edemiyor, hala onu tanıyan birileri beliriyor, gazeteler sayesinde iyi “haberdar” olan bu kimse arkasından: “Katil!” diye haykırıyor. Belki Yavorov körlüğü de, yalnızlığı da atlatabilirdi, eğer Lora’nın ölümü için, kendisini suçlayacak o acı verici düşünceleri olmasaydı. Hırslı, ben merkezli ve doyumsuz bir egosu olan bu küçük kadın, ölümcül bir hataya düşmüş: Lora, Yavorov’un ruhuna sahip olmak istemişti. Onu kafaya takmış, sadece kendisine ait olmasını istemişti. Bunun için Lora suçlanamaz, erkeğini seven her kadın sevdiği erkeğin sadece kendisine ait olmasını ister ve onu kimseyle paylaşamaz. Ama bu erkek, Yavorov gibi büyük bir şair olunca onun ruhu kutsal ve kişiliği dokunulmaz olur. Lora bunu bilemiyordu veya biliyordu ama savaşmaya ve boy ölçüşmeye karar verdi. Müttefik olarak ta yanına “Ölümü” aldı. Yavorov için bireysel savaşında onu hiçbir şey engelleyemiyor ve sonuçta başarıyor. Lora’nın ölümünden bir sene sonra, Yavorov intihar etmeden şöyle diyor: “*Ancak şimdi onun benden her zaman istediği gibi onu seviyorum.*” Lora çok geç te olsa kazanıyor. Ne ürkütücü bir zafer!⁴⁰

Lora’nın ölümünden sonraki dönemde Yavorov’taki umutsuzluk ve hayal kırıklığı, şairin Asen Zlatarov’a gönderdiği bir mektupta çok açık bir şekilde tasvir edilmiştir: “*Bugün düştüğümü biliyor musunuz, kimse bana bir el uzatmadı. Evet, evet düştüm, bir taşa kösteklendim ve yıkıldım. Yoldan geçip beni görenler için eğlenceli bir sahne olmalı: onların sırtışlarını görüyorum... Hiçbir şey beklemiyorum! Sen sadece söyle bu aşağılanmadan kurtulmamı istiyor musun? Yoksa bir gün beni tiyatronun merdiven boşluğunun yanında oturmuş, gösteriden çıkan izleyicilerin sadakaları için elimi uzatmış bir dilenci olarak mı görmek istiyorsun? Sana yalvarıyorum: hayatıma son vermek için bana en etkili imkânlarından ver... Hayır, hayır beni sakın yanlış anlama. Sana söz veriyorum sadece tamamen kör olduğumda intihar edeceğim.*” Aslında bu mektupla Yavorov yakında intihar edeceği mesajını en yakın arkadaşına vermiştir, ama her zaman olduğu gibi arkadaşı bunu ciddiye almamıştır. Acaba Yavorov’un ölüm haberi yayıldığında ona yardım eli uzatmayan Asen Zlatarov pişmanlık veya vicdan azabı çekmiş midir?

*Ölümünden sonra yayınlanan Yavorov’un mektuplarından birinde bu satırlar onun büyük aşkı Lora’ya olan sevgisini ve hızlı adımlarla ölüme giden yolunu çok çarpıcı anlatıyor:*⁴¹

“En sonunda mutluyum. Lora’nın yanına gidiyorum... Çok acele ettiğimi söyleme. Lora ısrarla beni çağırıyor, imkânlar ve haksız dava beni yavaşlatıyorlar... Benim acelem var!”

Bir yıldan kısa süren evlilik sonrasında eşi Lora’yı kaybeden Yavorov ikinci aşk hüsrânını yaşayacak, ikinci kez ölümlle yüzleşecek ve ikinci kez hayatında en çok sevdiği kadının uçup gitmesini çaresizce izleyecektir.⁴² Hüsrân ve yok oluşla, gözyaşı ve ölümlle biten her aşk, sanki Yavorov’un talihsiz kaderine ışık tutmaktadır. Her büyük aşkı acı ve hüsrân ile biten; her sevdiğini öldüren; her dokunduğunu kül eden; her sevgisi ayrılık ve ölümlle sonuçlanan talihsiz bir kader. Yavorov’un talihsiz kaderi ve hüznü alın yazısı bu dönemde yayınlanan şiirlerinde çok açık görülmektedir.

Lora’nın ani ölümüne dayanamayan Yavorov kaderin üstesinden gelememiş, büyük aşkın ölümünden kendisini sorumlu tutarak silahla kendini öldürmeye çalışırken kör kalır ve ancak 29 Ekim 1914 tarihinde bu kez büyük dozda zehir içerek ve tekrar tabancayla intihar ederek hayatını sonlandırır. Eşinin ölümünden yaklaşık bir yıl sonra Yavorov çok özlediği ve çok sevdiği Lora ile öbür dünyada buluşmuştur. *Şairin trajik sonunun nedenlerini aydınlatmak ve toplumsal hakaretleri ortadan kaldırmak için, Yavorov’un arkadaşları, vasiyetini ve son mektuplarını basına sunmuşlar. Yavorov vasiyetinde şunları yazmıştır:*⁴³

“Annemin mezarı üzerine yemin ederim ki savcıya, karımın ölümü ile ilgili gerçeği ve sadece gerçeği söyledim. Karımın yanına gideceğim o mutlu gün geldiğinde ki ben o günü sabırsızlıkla bekleyeceğim, arkadaşlarımdan beni karımın yanına gömmelerini rica ediyorum. Benim mezarıma bir defne, onunkine de bir çınar⁴⁴ diksinler.”

⁴⁰ Radinska, Valentina “Poetit i Smirtta”, <http://chirpan.start.bg>

⁴¹ Ivanova, İliana, “Yavorov Napuska Jivota Ohulen i İzostaven”, 29.10.2015, <http://glasove.com/>, Sofya

⁴² Daha fazla bilgi için bakınız: Peyçeva, Kalina Miçeva, “Biografii na Bilgarski Pisateli”, İzdatelstvo Damyan Yakov, Sofya, 2005

⁴³ Ivanova, İliana, “Yavorov Napuska Jivota Ohulen i İzostaven”, 29.10.2015, <http://glasove.com/>, Sofya

⁴⁴ Çınar ağacına Bulgar dilinde Yavor denir.

Lora'nın annesi Ekaterina Karavelova karşı çıksa da vasiyeti üzerine Yavorov eşi Lora'nın yanına gömülür. Edebiyat eleştirmeni Boyan Penev Yavorov'u toprağa verirken yaptığı konuşmasında: “*Şu anda kimin kaybettiğimizi farkında değiliz. Onlarca yıl geçtikten sonra ancak Bulgarlar nasıl bir deha kaybettiklerini anlamış olacaklar*” der. Bugün Bulgar bilim uzmanları ve edebiyat çevrelerinde ise bitmeyen bir tartışma devam etmektedir: Yavorov mu Lora'yı, yoksa Lora mı Yavorov'u öldürdü?

3. Yavorov'un Trajik Sonu

“Yavorov Napuska Jivota Ohulen i Izostaven” (Yavorov terk edilmiş ve aşağılanmış olarak yaşama veda ediyor) başlıklı yazısında İliana İvanova büyük şairin ölümü ile ilgili çok çarpıcı bir tespitte bulunmuştur.⁴⁵

“1914 yılının, kasvetli bir sonbahar gününde Sofya sokaklarında korkunç bir haber yayılıyor- Yavorov intihar etmiş! Bu haber Sofya halkı için hem inanılmaz, hem de çok şaşırtıcı gelmiyor. Sadece bir sene önce devrimci şair, kısa, acı ve fırtınalarla dolu hayatının en büyük üzüntüsünü yaşar-sevdiği kadın Lora, gözleri önünde hayatına son veriyor, şair de kendisini şakağından vuruyor. Ölmüyor ama bilincini kaybediyor. Karısının ölümünden suçlanıyor, toplum tarafından dışlanıyor, arkadaşlarının büyük bir kısmı onu terk ediyor, parasız, büyük kaybı ile yıkılmış, Yavorov kendisi için tek çıkış noktasını buluyor - intihar ediyor. Şair gönüllü olarak onu reddeden hayatı terk ediyor, 103 sene önce.”

İliana İvanova'nın yazısından da anlaşıldığı gibi Yavorov son günlerini tam bir sefalet içinde geçiriyor. Elbise ve çamaşırları eskimiş, üçüncü katta küçük bir odada sokağa dahi çıkamayan, tek başına yaşıyor. Fakir, acılı ve hüznü, akraba ve arkadaşlardan yoksun yapayalnız, hasta ve mutsuz, yalnızlık ve çaresizlik, toplumsal dışlanma ve kör olup görememe, şiir ve kitap yazamama, Lora ve Mina ile yaşadığı dram, Yavorov'u ölüme götüren nedenlerin başında gelir.⁴⁶

Edebiyat eleştirmeni Vladimir Vasilev, Yavorov'un en yakın arkadaşlarından biridir. Vasilev intihar sonrası şairin cansız bedenini bulanlardan biridir. Bu da onun hikâyesi:⁴⁷

“Yavorov artık görmüyordu-yönleri bile zor tespit ediyordu, bastonla dokunarak yürüyordu, kara gözlüklerle, ona eşlik edecek arkadaş arayarak. İnsanlar onu terk etmişlerdi onu ziyaret edenlere karşı da samimi bir minnettarlık gösteriyordu. Tabii gelen-gidenleri de çok azdı. Görme kaybı onun her şeyini elinden almıştı: hayatla bağı kopmuştu, insanlarla, dünyayla. Sanırım, görebilseydi veya az bir iyileşme olsaydı, o aramızda kalırdı, intihar etmezdi. Onu sadece kör olması kahretmiyordu. Fakirlik ve parasızlık, bir başkasına yük olma veya muhtaç olma düşüncesi. Yalnızlık ta onun için çekilmezdi.”

İntihar etmesine az bir zaman kala 36 yaşındaki Yavorov arkadaşına şunu itiraf edecektir.⁴⁸

“Sevdiğin birini kaybetmek, kuşkusuz çok korkunçtur. Ölmek daha iyidir. Lora'nın ölümü ile benim ölümüm arasından seçme şansım olsaydı, benim ölmemi, onun ise yaşamasını seçerdim.”

Mihail Nedelçev “Fragmenti za Smirtta na Yavorov” (“Yavorov'un Ölümü ile İlgili Fragmanlar”) başlıklı yazısında yazarın intihar etmesi ile ilgili çok ilginç bir görüş ortaya koymaktadır:⁴⁹

“Yavorov'un intiharını, bir zayıflık, bir güçsüzlük gibi görmek, hayat koşullarına teslim olma, derin hayal kırıklığı gibi düşünmek gülünç ve saçma olurdu. Yavorov'un intiharı kaçınılmaz ve trajik bir devrim ayinidir. Şairin Makedonya'daki partizanlık döneminde kullandığı asi (haydut) kıyafetleri ile gömülme isteği romantik bir istek değil, bu üniforma bağımsızlık ve devrim mücadelelerine kendini adanmış bir savaşçının ruhudur. Söylenenlere göre Yavorov'a o trajik günde tabancayı ve zehir karışımını kendi elleriyle teslim eden Todor Aleksandrov, yani VMORO (Makedonya ve Edirne Devrimci İç Harekâtı) örgütünün lideridir. Kanıtlanmış olmasa da bu söylenti dahi hayatını sürdüremez noktasına gelen bir dava arkadaşının son isteğini yerine getirmek için örgüt liderinin

⁴⁵ İvanova, İliana, “Yavorov Napuska Jivota Ohulen i Izostaven”, 29.10.2015, <http://glasove.com/>, Sofya

⁴⁶ Daha fazla bilgi için bakınız: Peyçeva, Kalina Miçeva, “Biografii na Bilgarski Pisateli”, İzdatelstvo Damyan Yakov, Sofya, 2005

⁴⁷ İvanova, İliana, “Yavorov Napuska Jivota Ohulen i Izostaven”, 29.10.2015, <http://glasove.com/>, Sofya

⁴⁸ İvanova, İliana, “Yavorov Napuska Jivota Ohulen i Izostaven”, 29.10.2015, <http://glasove.com/>, Sofya

⁴⁹ Nedelçev, Mihail “Fragmenti za Smirtta na Yavorov”, <http://ebox.nbu.bg/>, Nov Bilgarski Universitet, Sofya

yapması gerektiği son yardım girişimi olarak algılanmalıdır. VMORO (Makedonya ve Edirne Devrimci İç Harekâtı) örgütünün yazılı olmayan kurallarına göre yaralı ve kan kaybeden kişi veya etrafı düşmanlarla sarılı ve esir düşme tehlikesiyle karşı karşıya gelen örgüt üyesi kendini öldürmek zorunda....”

Lora'nın ölümünden sonra işsiz ve yoksul kalan Yavorov'u parasızlıktan ve çaresizlikten çok, arkadaşlarının ona güvenmemesi ve yardım eli uzatmaması, yakın dostlarının ona sırt çevirmesi ve on terk etmeleri üzmüştür. Sadece savaşta değil gündelik hayatta da insanların yalnız, çaresiz, kimsesiz düşmanlarla çevrili kalabileceğini gösteren bu durum şairin özgür ruhunu düşmanlara teslim etmekten ise onurlu ölümü seçtiğine işarettir. Bazılarına göre Yavorov'un intiharı dayanılmaz acının ve Lora özleminin kaçınılmaz sonucudur; toplum eleştirilerinden ve acımasız dedikodulardan kaçıştır; çaresiz ve duyarlı ama yorgun ve zayıf kişiliğinin ölümle kucaklaşmasıdır; bazılarına göre ise asi ruhlu devrimcinin kararlı gücüdür; her dava arkadaşından böylesine zor durumlarda beklenen onurlu ve kararlı yaşam sonudur. *Peyo Yavorov'un ölmeden önce son dileklerinden biri de, partizanlık ve asilik günlerinde giydiği devrimci kıyafetlerle gömülmektir. "Mademki Makedonya'da ölmedim, bari ölmeye hazır olan biri gibi öleyim."*⁵⁰ Bu vasiyet dahi şairin duyarlı kalbinde aşk ile özgürlüğün, Lora ile devrimin, sevgi ile vatanseverliğin yan yana kol kola olduklarının küçük bir göstergesidir.

Yavorov'un intihar günü, gazeteci Penço Kovaçev tarafından kaleme alınmıştır. Perşembe günü, 29 Ekim 1914 tarihinde Yavorov'un kardeşi Atanas okula gidiyor. Yalnız kalan Yavorov, yaşadığı kiralık evin sahibi onu rahatsız etmesin diye, önce odasının kapısını kilitliyor. Bir bardak suyun içine toz zehri döküyor ve suyu karıştırıyor. Kardeşinin yatağına yatarak bardaktaki zehri hızlıca içiyor. Sonra da silahı ağızına sokarak patlatıyor.... Bir sene sonra muhabir Hristo Brizitsov Yavorov'un ev sahibi Mañeva'nın anılarını yazıyor:

*"Şair kanlar içinde yatakta yatıyordu. Birkaç mektup bırakmıştı. Birinde bize verdiği rahatsızlıktan dolayı özür diliyordu.. Canım benim! Sık sık bir şeylerden konuşuyorduk. Soruyorduk: Onun kalbine sahip biri nasıl devrimci olabilir. O da bize uzun uzun anlatıyordu: nasıl iyilikle düşmanı dost yapıyormuş; nasıl yaşlı, çocuk ve masumların öldürülmesine karşı çıkıyormuş; nasıl kandan tiksiniyormuş. Her sabah erken kalkarak sigarasını yakarak dava arkadaşlarına Lora'yu anlatıyormuş. Onu her gece rüyasında görüyormuş..."*⁵¹

Bulgar şiirinde simgeciliğin öncüsü olarak kabul edilen Yavorov çok genç yaşta sadece 36 yaşında hayatını kaybetmiş, ama geride büyük bir manevi miras, yüzlerce yanıtız soru, eşsiz bir kültürel tortu ve en önemlisi de binlerce kişinin gözyaşları içinde okuduğu zengin bir şiir mirası bırakmıştır. Bu şiirde zıtlıkların, ikilemelerin, düşünce, duygu ve düşlemler arasında bazı çelişkilerin egemen olduğu yönündeki iddialar ne denli doğruysa; bu şiirin, tüm karmaşıklığıyla, tüm hüznü ve sevinciyle geçmişte olduğu gibi bugün de Bulgaristan şiir tarihinin en duygulu, en içten, en güçlü şiirlerinden biri olduğu gerçeği de o ölçüde doğrudur. Bu nedenle her 29 Ekim tarihinde bütün Bulgaristan halkı ve özellikle doğduğu Çırpan kenti büyük şairin ölüm yıl dönümünü özlem ve saygıyla anıyor.

Sonuç: Yavorov'un şiirinde Aşk ve Ölüm

Yavorov'un kişiliği ve karakteri değişken, karmaşık ve anlaşılmaz olduğundan dolayı bazen en yakınındaki kişiler dahi onu algılamada, anlayabilmede ve idrak etmede zorluk çekmişlerdir. Yavorov'un tutum ve davranışları, yazıları ve söylemleri hep beklenmedik ve gizemli olmuşlardır: bazen neşeli ve şakacı, bazen mutsuz, hüznü ve yalnız. Bazıları için Yavorov devrimci bir vatansever ve Bulgar kahramanıdır, bazıları için ise kadın düşkünü ve zayıf karakterli çaresiz bir adam. Aslında bu zayıf, uzun, esmer ve çekingen adamın hem kendisi hem de şiirleri sürprizlerle, ikilemelerle ve zıtlıklarla doludur. Oksimoron, yani iki zıt anlamlı kelimeleri bir arada kullanması Yavorov şiirlerinde çok yaygındır. İyi ve kötü, güzel ve çirkin, şeytan ve melek, ışık ve karanlık, yaşam ve ölüm, temiz ve kirli, aşk ve günah, mutluluk ve ıstırap hep kol koladırlar Yavorov'un şiirlerinde. Cevaplanmamış sorularla dolu bir geçmiş, aşk ve ihanet, umut ve hayal kırıklığı, sevinç

⁵⁰ İvanova, İliana, "Yavorov Napuska Jivota Ohulen i izostaven", 29.10.2015, <http://glasove.com/>, Sofya

⁵¹ <https://woman.hotnews.bg/seks-i-vruzki/lyubovta-na-izvestnite-yavorov-i-lora-karavelova.39711.html>

ve gözyaşı, sevgi ve acı, gizem ve soru işaretleriyle dolu bir mirastır Yavorov'un kısa hayatı. Tüm bunların sonucunda farklı edebiyat uzmanlarının onu farklı algılamaları ve farklı tanımlamaları doğaldır: “Bulgar edebiyatının dehası”, “Aşk şiirinin ustası”, “Acıların ve trajedinin şairi”, “Mistik ve melankolik şair” bu gizemli yazara verilen sıfatlardan sadece başlıcalarıdır. Yavorov kişiliğini ve karakterini şekillendiren etkenleri kendi genlerinde, kendi köklerinde aramakta ve kendisini şöyle tanımlamaktadır: “*Huysuzluğumu ve hırçınlığımı, neşeli ve esprili ruhumu babamdan, halk türkülerine ve şiirlere olan sevgimi, özgüvenimi, içtenliğimi ve samimiyetimi annemden almışım.*”⁵²

Peyo Yavorov her şeyden önce çok yetenekli ve çok yönlü bir yazardır. “Hayduşki Pesni”, “Zatoçenitsi” ve “Armentsi” başlıklı şiirleri Yavorov'un vatansever ve devrimci ruhunu yansıtırken, “Stihotvoreniya”, “Bezpititsi” ve “Podir Senkite na oblatsite” başlıklı kitapları onu Bulgaristan'ın en iyi şairler arasında yer almasını sağlamış yüce aşk eserleridir. 1910 yılında yazdığı “V Polite na Vitoşa” ve 1912'de bitirdiği “Kogato Grim Udari, Kak Ehoto Zaglihva” tiyatro oyunları onun çok yönlü yazar yeteneğini kanıtlamaktadırlar.

Peyo Yavorov, Bulgaristan'ın yetiştirdiği en lirik ve aynı zamanda en trajik şairidir. Onun dünyası bazen nazik ve romantik, bazen üzgün ve küskün, bazen yırtıcı ve tutkulu, bazen isyankâr ve devrimci, bazen kederli ve ölümcüldür. Yavorov'un hem hayatı hem de eserlerinde hüznü aşkın acısı, yalnızlığın haykırışı, umutsuz bireyin arayışı, çaresizliğin yakarışı ve ölüme giden yolun kaçınılmazlığı iç içe girmiş ayrılmaz bir bütünlük oluşturmaktadırlar. Onun içinde zıt kutuplarda “iki müthiş göz”, “tutku ve sıkıntı”, “müzik ve pırlıltı”⁵³, “gerçek ve hayaller” insanlık dışı bir yalnızlık ile savaşıyor. Yavorov'un hayatı fırtınalı bir okyanusa benziyor, bu okyanusun içinde bir sevgi damlası ve kısacık romantik bir an yaşam mücadelesini kazanıp var olmaya çalışıyorlar.

Yavorov'un eserlerinde aşk saf ve çocuksudur, lekelenmemiş ve temizdir, yüce ve kutsaldır, çok güçlü ve ölümsüzdür, acı ve ıstıraplıdır. Aşk tarih ve mekânın dışında, yer yerde, her zaman dilimindedir. Ama daha önemlisi, o her şeyden daha güçlü, acıdan bile, ölümden bile. Çünkü sadece aşk ölümü yenebilir. Yavorov'un eserlerinde aşkın yüzü “iki müthiş gözün” içinde bir mucizedir ve bu sihirli an sadece “çocuğun ruhunda”⁵⁴ doğabilir. Bu mucize bu olağanüstü sihir, hem özlem, yakarış, müzik ve çağrı doğurabilir, hem de aşkı kutsal ve mükemmel bir uzay sonsuzluğuna dönüştürür. Bu kusurlu ve günahkâr dünyada kirletilmeden, lekelenmeden ak pak, tertemiz, bebek kokulu, bembeyaz bir aşk. Bu nedenle Yavorov'un eserlerinde aşkın rengi beyazdır.

Yavorov'un eserlerinde aşk, düşlerdeki güzelliğin sonsuz arayışıdır; gerçek ve hayallerin rüyalandaki haykırışıdır; melek ile şeytanın savaşıdır; umut ve isteklerin çaresizliğidir. O umut, varlığın ve yaşamın üstesinden gelmek için, acı ve hayal kırıklığının üstesinden gelmek için bir amansız mücadeledir, tükenmeyen bir arayıştır. Ama aşk aynı zamanda şüphe kaynağıdır, kıskançlık kaynağıdır, saflığını kaybetme korkusu ve onun yarattığı rüyayı kirletme korkusudur aşk. Yavorov'un eserlerinde aşk, kutsal bir aydınlanmadır, ruhani bir temizlenmedir, melekler kadar masum beyazlar içinde bir peridir. O bazen "hava kadar yumuşak" ve "sessiz sevinç" getiriyor⁵⁵, bazen kalbimizi ölüme karanlık gibi teslim ediyor. Büyük ozanın şiirlerinde lirik kahraman bazen ümitsizce sesleniyor, bazen tutsak gibi yalvarıyor, bazen çaresiz ve yalnız bekliyor, bazen masum güzelliği taparcasına izliyor. O artık tutsaktır. Onun ruhundaki duygular ve umutlar, rüya görür gibi bir hayranlık ile başlar, uzun bir bekleyişle devam eder, sonrasında ise kutsal bir tapınmaya dönüşür. Çaresiz bir yalvarışa, acıklı bir haykırışa dönüşür.

Yavorov'un eserindeki lirik kahraman acı sayesinde kendini tanır, gerçeği bulur, hakikate ulaşır. Bu acı, hem kargaşa ve ümitsizliğe neden olur, hem kaygı ve hüznü doğurur, hem de yanıtız sorulara gebe olur. Şairin önsezisinden geçip evrimleşen aşk, hem beklenen mutlak ve trajik ölümdür, hem de ölümsüzlüğü arayan bir çaresizliktir. Bundan sonra mutluluk ve acı, gerçek ve düş, umut ve çaresizlik, kirlilik ve masumiyet, sevgi ve nefret, aşk ve ölüm ayrılmaz bir ikilemdir, ruhun çelişkiler aynasıdır Yavorov eserlerinde. Büyük ozanın şiirlerinde zıt arayışlar ve derin ikilemler, farklı retorik

⁵²Radinska, Valentina “Poetit i Smirтта”, <http://chirpan.start.bg>

⁵³ Yavorov'un ünlü aşk şiiri “Dve Hubavi Oçi” (“İki Müthiş Göz”e) atıfta bulunuyor.

⁵⁴ Yavorov'un ünlü aşk şiiri “Dve Hubavi Oçi” (“İki Müthiş Göz”e) atıfta bulunuyor.

⁵⁵ Yavorov'un ünlü aşk şiiri “Obiçam Te” (“Seni Seviyorum”e) atıfta bulunuyor.

sorularla iç içe geçmiş durumdadırlar. Bu ikilemlî dünyada, bazen "tutkular ve sıkıntılar" "utanç ve günahın peçesini atar" bazen ise "tutkular ve sıkıntılar onlara utanç ve öfke peçesini atmaz".⁵⁶

Yavorov'un dünyasındaki aşk imgesi kadının imajıyla ilgilidir. Onun kadın kahramanları, yalnızlık ile yabancılaşma arasındaki geçiş sınırda yaşamaktadır. Mina'ya duyduğu hayranlık ve nazik sevgiyle; Lora'ya duyduğu yakıcı, ölümcül tutkuyla. Ve aşk ister fısıldıyor veya çılgık atıyor, ister dua ediyor veya inliyor olsun, sonuçta kişiyi mükemmelleştiriyor ve arındırarak yüceltiyor.

Yavorov'un şiirlerindeki aşk imgesi, duygu dolu ve sarsıcıdır, kutsal ve derindir, acı dolu ve trajiktir, ümitsiz ve hüznüldür. Aşk, bazen kişisel ve tutkulu bir histir ("ben yaşamıyorum, ben yanıyorum")⁵⁷, bazen rahatsız edici bir önsezi olarak ("başka dünyadanım ben – sen suçlu değilsin")⁵⁸, bazen kesin bir durum tespiti olarak ("ölümcül yaralıdır benim ruhum, ölümüne, yaralı aşktan")⁵⁹, bazen ise doğüstü, gerçek olmayan düş gibi ("gözlerin yıldızlı gökler gibi")⁶⁰ ozanın şiirlerinde ortaya çıkıyor. Yavorov'un şiirlerinde aşkı temsil eden kadının görüntüsü hem gerçek bir tasvir ("saçların adeta alacakaranlığın örtüsüdür")⁶¹ hem de gerçek dışılığı içeren benzetmedir. O kadın, masum ve ateşli, nazik ve tutkulu, her şeyi tüketen, çelişkili ve yakıcı bir aşk kaynağıdır. Gerçek bir çizgiye sahip olan mutlak bir kadın ve aynı zamanda arzu edilen hayali bir varlık, gözlerinin kapağı altındaki düşür.

Yavorov şiirlerinde aşk, ya bireysel ve içsel bir yaşantı, ya da evrensel bir insani duygu olarak görülür. Her iki durumda da aşk güçlüdür ve kişiyi gelişime ve kusursuzluğa götürür. Bu yol, umutsuzluktan, şüphecilikten, ateşli şehvetten, derin haz ve mutluluktan ve nihayetinde de hüznü ve acılardan geçer. Bu yol binlerce duygu ve anı ile doludur. Ama en önemlisi bu yol sadece iki kişi tarafından gidilebilir. Yavorov'taki aşk bu yolda, ölümlü el ele yürümektedir. Çünkü o hayatın ta kendisidir, her ortamda her şeyi kapsamakta, doğum ile başlayıp ölüm ile bitmektedir. Aşk bir arzudur, ruhun derinliklerindeki isteklerden doğan, uyum ve mükemmelliğe yönelmiş, huzur ve güzelliğe doğru koşan ama gerçek dünyada asla ulaşılamayacak bir isteği öbür dünyada aramaktır.

Yavorov'un şiirlerinde aşk bazen derin özlem ve geri adımdır ("garip bulurum - işte buradasın")⁶², bazen aşk üzüntü ve sarhoşluktur ("susadığım – bakıyorum önümdesin")⁶³, bazen aşk, hüznü bir önsezidir ("Korkuyorum-benim için yaşıyorsun")⁶⁴, bazen ise aşk karışıklık ve belirsizliktir ("Karanlığı hissediyorum- güpegündüz de karanlık")⁶⁵. Yavorov'a göre zorluk ve ıstıraplara rağmen, keder ve acıya rağmen aşk bir armağandır. Aşk, insanın bütün dünyasını alt üst eden, kişiliğin ruhsal arındırılmasını sağlayan, yaşamak ve ölmek için en iyi nedendir.

KAYNAKLAR

- Atasoy, Ahmet Emin "1860'lardan Günümüze Bulgar Şiir Antolojisi", "Kliment Ohridski Üniversitesi" Yayınevi, Sofya, 2014
İgov, Svetlozar "İstoriya na Bılgarskata Literatura", İzdatelstvo "Siela", Sofya, 2002
Kraleva, Snejina "Dokosvane do Dora Gabe", İzdatelstvo Oteçestven Front, Sofya, 1987
Nedelçev, Mihail "Problemıt za Avtobiografizma v Tvorçestvoto na Yavorov", "Sbornik Yavorov. Razdvoenniyat i Edinniyat", İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1980
Pamukov, Stefan, "Neizvestni Pisma na Lora", İzdatelstvo Hristo G. Danov, Sofya, 1982
Pamukov, Stefan, "Pismata na Mina", İzdatelstvo Hristo G. Danov, Sofya, 1984
Pamukov, Stefan, "Portretit na Yavorov", İzdatelstvo Hristo G. Danov, Sofya, 1991
Penev, Boyan "Studii, Statii, Eseta" İzdatelstvo "Bılgarskı Pisatel", Sofya, 1985
Peyçeva, Kalina Miçeva, "Biografii na Bılgarskı Pisateli", İzdatelstvo Damyan Yakov, Sofya, 2005

⁵⁶ Yavorov'un ünlü aşk şiiri "Dve Hubavi Oçi" ("İki Müthiş Göz"e) atıfta bulunuyor.

⁵⁷ Yavorov'un ünlü aşk şiiri "Dve Duşi" ("İki Ruh"a) atıfta bulunuyor.

⁵⁸ Yavorov'un ünlü aşk şiiri "Ne Si Vinovna Ti" ("Sen Suçlu Değilsin"e) atıfta bulunuyor.

⁵⁹ Yavorov'un ünlü aşk şiiri "Na Lora" ("Lora'ya") atıfta bulunuyor.

⁶⁰ Yavorov'un ünlü aşk şiiri "Ela" ("Gel"e) atıfta bulunuyor.

⁶¹ Yavorov'un ünlü aşk şiiri "Ela" ("Gel"e) atıfta bulunuyor.

⁶² Yavorov'un ünlü aşk şiiri "Srešta" ("Karşılaşma"ya) atıfta bulunuyor.

⁶³ Yavorov'un ünlü aşk şiiri "Srešta" ("Karşılaşma"ya) atıfta bulunuyor.

⁶⁴ Yavorov'un ünlü aşk şiiri "Srešta" ("Karşılaşma"ya) atıfta bulunuyor.

⁶⁵ Yavorov'un ünlü aşk şiiri "Srešta" ("Karşılaşma"ya) atıfta bulunuyor.

- Petrov, Zdravko “Zakonno i Nezakonno Rodeni Umove”, Voenno İzdatestvo, Sofya, 1976
- Sarandev, İvan “Reçnik po Bİlgarska Literatura II Çast”, İzdatelska Kışta “Hermes”, Plovdiv, 2000
- Stoilova, Ganka Naydenova “Lora-Yavorov. Pisma i Dokumenti”, İzdatelstvo Narodna Mladej, Sofya, 1983
- Stoilova, Ganka Naydenova “P. K. Yavorov. Pıtyat Kım Dramata”, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1962
- Stoilova, Ganka Naydenova, “P. K. Yavorov. Letopis za Jivota i Tvorçestvoto Mu”, Vtoro Preraboteno İzdanie na BAN, Sofya, 1986
- Tsaneva, M., Karanfilov, E., Jeçev, T., İgov, S, Kolarov, S., Tsvetkov İ., Gyorova, S., “Literatura za 10. Klas na Edinno Sredno Politehniçesko Uçilište”, İzdatelstvo Narodna Prosveta, Sofya, 1986
- Yavorov, Peyo K., “Bİlgarska Klasika: Peyo Yavorov – İzbrani Tvorbi”, İzdatelstvo Soft Pres, Sofya, 2016
- Yavorov, Peyo K., “İzbrani Stihotvoreniya – Peyo Yavorov”, İzdatelstvo Pan, Sofya, 2004
- Yavorov, Peyo K., “Sıbrani Sıçineniya v Pet Toma”, Pod Redaktsiyata na Kristyo Kuyumdjiev, İzdatelstvo “Bİlgarski Pisatel”, Sofya, 1977
- Yavorov, Peyo K., “Stihotvoreniya. V Polite na Vitoşa”, İzdatelstvo Damyan Yakov, Sofya, 2015
- Yavorov, Peyo K., “Yavorov za Tsyal Jivot”, İzdatelstvo Aleksandrov Dizayn, Sofya, 2008

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- <http://glasove.com/categories/izgubenata-bylgariya/news/yavorov-napuska-zhivota-ohulen-i-izostaven>
- <https://bulgarianhistory.org/peio-qvorov/>
- <http://e-vestnik.bg/10990/zhenite-i-aferite-na-yavorov/>
- <https://woman.hotnews.bg/seks-i-vruzki/lyubovta-na-izvestnite-yavorov-i-lora-karavelova.39711.html>
- <https://woman.hotnews.bg/seks-i-vruzki/lyubovta-na-izvestnite-yavorov-i-mina-todorova.39619.html>
- <https://woman.hotnews.bg/seks-i-vruzki/lyubovta-na-izvestnite-yavorov-i-dora-gabe.39478.html>
- <https://petel.bg/Zagadkata-na-veka--YAVorov--ubiets-ili-zhertva-na-Lora- 86848>
- <http://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=130>
- http://ebox.nbu.bg/novabalgaristika15/view_lesson.php?id=3
- <http://chirpan.start.bg/>
- http://liternet.bg/publish/bdakova/lora_iavorov.htm
- <http://bibliosphere.eu/?p=1177>
- <https://bulgarianhistory.org/hronika-na-edna-samoubiistvena-lubov/>
- <http://www.slovo.bg/showauthor.php3?ID=130&LangID=1>
- <http://liternet.bg/library/bl/ia/piav.htm>
- <http://www.javorovhouse.info/?cid=25&bId=11#focus>
- <https://www.book.store.bg/c/p-pc/id-94/knigi-ot-pejo-iavorov.html>
- <http://bnr.bg/tr/post/100288730/ben-bir-vurulmus-kusum-peyo-yavorovun-dogumunun-136yili>

DÜZENEK DEĞİŞTİRİMİNE YÖNELİK AÇIKLAMALAR: TEMEL DİL ÇERÇEVESİ MODELİ¹

İsmail Orkun Atasoy

Dokuz Eylül Üniversitesi, Genel Dilbilim ABD, Doktora Öğrencisi,
İzmir - Türkiye, E-mail: iorkunatasoy@gmail.com

Doç. Dr. Gülsüm Songül Ercan

Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilim Bölümü,
İzmir-Türkiye, E-mail: songul.ercan@deu.edu.tr

ÖZET

Dillerarası etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıkan çeşitli dilsel olgular bulunmaktadır. Toplumdilbilim alanı kapsamında yapılan incelemeler söz konusu olgulara yönelik açıklamalar getirmesi açısından önem kazanmaktadır. İkidilli/lehçeli ve çokdilli/lehçeli söylem bağlamlarında gözlenen bu dil olaylarından biri de düzenek değişimidir. Bu türden bir etkileşimde konuşucuların düzeneği neden ve nasıl değiştirdikleri ve bu dil değişimini etkileyen toplumsal etmenler araştırmacıların ilgisini çekmiştir. İlgili alanyazında bu konuyla farklı dillerle ilgili yapılan çalışmalar bu konuya açıklık getirmeyi amaçlamıştır. Bu alandaki önemli görüşlerden biri diller arasında yapılan değişimlerdeki dilbilgisel kullanımlara açıklama getirmek üzere ortaya konan *Temel Dil Çerçevesi Modeli*dir (Myers-Scotton, 1997). Çalışmamızın amacı söz konusu modeli alanyazında yapılan ilgili çalışmalar kapsamında açıklamak, düzenek değişimi konusunda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara bir kaynak sunmaktır.

Anahtar Sözcükler: Toplumdilbilim, İkidillilik/Çokdillilik, Düzenek Değişimi, Temel Dil Çerçevesi Modeli

EXPLANATIONS ON CODE SWITCHING: MATRIX LANGUAGE FRAME MODEL

ABSTRACT

There are various linguistic phenomena that emerge as a result of language contact. The analyzes made within the scope of sociolinguistics gain importance in terms of providing explanations for the phenomena in question. One of these language phenomena observed in bilingual/dialectic and multilingual/dialectic discourse contexts is code-switching. In such an interaction, why and how the speakers change the code and the social factors affecting this language switch have attracted the attention of researchers. Studies on this subject in different languages in the relevant literature aimed to clarify the said topic. One of the important views in this field is the Matrix Language Framework Model (Myers-Scotton, 1997) which has been proposed to explain grammatical uses in code-switching. The aim of our study is to explain the model in question within the scope of related studies in the literature and to provide a resource for researchers who want to study on code-switching.

Key words: Sociolinguistics, Bilingualism/Multilingualism, Code-switching, Matrix Language Frame Model

Giriş

İkidilli/lehçeli ve çokdilli/lehçeli söylem bağlamlarında etkileşimde bulunan kişilerin düzenek değişimine başvurma nedenlerine yönelik önemli bir model ilk kez Myers-Scotton (1997) tarafından *Duelling Languages: Grammatical Structure in Code-Switching* adlı çalışmada ayrıntılı bir biçimde ortaya konan *Temel Dil Çerçevesi Modeli*dir (Deuchar, 2006). Söz konusu model, iki dil

¹ Bu çalışma birinci yazarın yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

arasında yapılan değiştirimlerdeki dilbilgisel kullanımlara yönelik bir öngörü ortaya koymak ve onlara bir açıklık getirmek amacıyla, yani temas durumunda olan ve farklı roller oynayan iki dil arasında değiştirim yapmanın dil konuşucusu için mümkün olduğu tümce üzerindeki noktalara ya da bölütlere yönelik bir açıklama getirmek üzere, ortaya konmuştur (Demiray, 2015, s. 30; Karahan, 2004, s. 64; Moradi, 2018, s. 57; Namba, 2004, s. 1).

Temel Dil Çerçevesi Modeli, tümce üretimi için iki adımlı bir süreç öngören ruhdilbilim modellerinden esinlenilerek meydana getirilmiş olan üretim temelli bir model niteliğindedir. Buna göre; kural olarak ilk adımda sözdizimsel çerçeve oluşturulmakta, ikinci adımda ise sözcüklerin parça ve bürünsel yapıları ve konumsal düzenlenişleri ortaya konmaktadır (Myers-Scotton'ın, 1993 akt. Karahan, 2004, s. 64). Bu model, tümceiçi değiştirimlerdeki yapıları, diğer bir ifadeyle *düzenek karıştırımını* (İng. code-mixing), açıklamayı hedefleyen bir modeldir (Demiray, 2015, s. 30; Karahan, 2004, s. 64; Moradi, 2018, s. 57; Namba, 2004, s. 2) ve düzenek değiştiriminde birbiriyle karıştırılarak kullanılan dilleri “temel dil (İng. matrix language)” ve “içeyerleşik (gömülü) dil (İng. embedded language)” biçiminde adlandırarak onları sınıflandırmakta (Fairchild ve Van Hell, 2015, s. 2; Jamaa, 2012, s. 16) ve dilbilgisel uygulamaları çözümleyerek bu dillerin düzenek değiştirimindeki dilbilgisel konumlarına açıklama getirmektedir.

Model; söz konusu diller arasında bir *bakışsımsızlık* bulunduğunu, tümceiçi bir düzenek değiştirmisi, yani düzenek karıştırımı, meydana geldiğinde bu iki dilin söz konusu karıştırmadaki dağılımının bakışsımsız olduğunu varsaymaktadır ve bu bağlamda düzenek değiştirmisi yapılmış sözcedeki sözdizimsel yapıda baskın geldiğinden dolayı bakışsımsızlıkta baskın olan dilin *temel dil*, onun içerisine yerleştirilmiş biçimde bulunan diğer dil *içeyerleşik dil* olarak adlandırılmaktadır (Fairchild ve Van Hell, 2015, s. 2; Namba, 2004, s. 2). Diğer bir ifadeyle, temel dil konuşucunun birinci dili, kendisine ait biçimbirim ve sözcüklerin konuşma boyunca daha sık kullanıldığı dildir (Moradi, 2018, s. 57; Namba, 2004, s. 2). Temel dil, tümcenin çerçevesini kuran dildir ve çerçevedeki uygun boşluklar içeyerleşik dil tarafından doldurulmaktadır; yani temel dil üzerinden kurulmuş soyut tümce çatılarına içeyerleşik dilden gelen biçimbirimler dâhil edilir (Demiray, 2015, s. 30; Karahan, 2004, s. 64).

Temel dil, çerçeve yapılandırmasından sorumlu olduğu için yapı içinde baskın dil olarak kendisini gösteren dildir (Jamaa, 2012, s. 16). Temel dilin belirlenmesinde *içerik biçimbirimleri* ve *dizge biçimbirimleri* arasındaki ayrım önem kazanmaktadır. İçerik biçimbirimleri, *anlambilimsel* ve *edimsel* özellikler sergiler ve aynı zamanda üzerlerine *tematik* roller de alır ya da bu rolleri atar (Namba, 2004, s. 2). Nitekim bu bağlamda adların ve sıfatların büyük bir bölümü tematik roller üstlenebilir ya da bazı eylemler ve ilgeçler de tematik rol atayabilir (Myers-Scotton, 1998, s. 151). Dizge biçimbirimleri, içerik biçimbirimleri arasındaki ilişkiyi ifade eden biçimbirimlerdir ve dilbilgisel çerçevenin inşa edilmesi temelde bunlara dayanmaktadır; ancak bunların üzerlerine tematik roller almaları ya da rol ataması yapmaları söz konusu değildir (Namba, 2004, ss. 2-3). Dilbilgisel çerçeve kavramı biçimbirimlerin düzenine ve bununla birlikte işte bu dizge biçimbirimlerine gönderimde bulunan bir kavramdır (Myers-Scotton, 1998, s. 151). Sözcede dilbilgisel öğelerin, yani dizge biçimbirimlerinin, temin edildiği dil de temel dildir ve dizge biçimbirimleri çoğunlukla işlevsel sözcükler ve çekimlerdir (ya da bükümlerdir); *belirleyiciler* ve adılar da bu grupta yer almaktadır (Fairchild ve Van Hell, 2015, s. 2; Karahan, 2004, s. 64; Myers-Scotton, 1998, s. 151).

Temel dil dışında düzenek değiştirmine katılan diğer dil (ya da diller) olan içeyerleşik dil, temel dile yerleştirilmek üzere içerik biçimbirimlerinin alındığı dil; çerçeveyi meydana getiren dile sözlüksel öğeler sağlayan dildir. İçerik biçimbirimleri çoğunlukla adlar, eylemler, sıfatlardır; ancak kimi zaman bazı ilgeçler de bu grupta yer alabilir (Fairchild ve Van Hell, 2015, s. 2; Jamaa, 2012, ss. 16-17; Karahan, 2004, s. 64; Namba, 2004, s. 2). Konuşucuların içeyerleşik dil adı verilen diğer değişkede tam anlamıyla bir akıcılığa ya da yüksek düzeyde bir yeterliliğe sahip olmaları gereği olmasa da konuşucuların yeterlilik düzeyi kullandıkları içerik biçimbirimlerini temel dil çerçevesinde iyi yapılandırılmış girdiler olarak meydana getirecek derecede iyi olmalıdır (Myers-Scotton, 2003, s. 189). Diğer bir ifadeyle, dil kullanıcısının temel dil üzerinde yeterli bir yetkinliğinin bulunması düzenek karıştırımının doğru bir biçimde yapılması için önemlidir. Myers-Scotton (2002),

çözümleme birimi olarak tümleyici öbeğin incelenmesi gerektiğini savunmaktadır (akt. Namba, 2004, s. 2). Tümleyici öbek, “tümleyicisi olan bir tümcecik” anlamındadır ve tümleyici öbek ve tümcecik birbiriyle benzer olan kavramlardır (Carter ve diğ., 2011, s. 156; Myers-Scotton, 1998, s. 151).

Temel Dil Çerçevesi Modeli’ne göre, belirli yapısal kurallar, düzenek değiştirimi yapılmış konuşmaların üretimi üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Luna, Lerman ve Peracchio, 2005, s. 416); temel dil çerçevesi düzenek değiştirimi yapılmış sözcüklere yapısal kısıtlar getirir; içeyerleşik dilden gelen dizge biçimbirimleri temel dil yapısına dâhil edilemez Buna göre, zaman ve görünüş çekimleri gibi dizge biçimbirimleri temel dilden gelir ve sözcüdeki biçimbirimlerin düzenlenişi temel dil çerçevesi tarafından belirlenir. Değiştirimde yer alan diğer dil olan içeyerleşik dil, dizge biçimbirimini sağlayamaz (Holmes, 2013, s. 45; Poplack, 2001, s. 2063).

Temel Dil Çerçevesi Modeli ile çerçevesinde ortaya konan kısıtlardan biri de *eşdeğerlik kısıtlamasıdır* (Myers-Scotton, 1998, s. 152). Bu kısıtlamaya göre, düzenek karıştırımının yapılması için uygun olan noktalar değiştirim yapılan dillerin dilbilgisel olarak birbiriyle örtüştüğü noktalardır ve düzenek karıştırımı bu noktalarda yapılır (Holmes, 2013, s. 44). Eşdeğerlik kısıtlaması, bir tümce içerisine sözcük dizilişinin iki ayrı dil için iki farklı biçimde olduğu noktalarda herhangi bir değiştirimin meydana gelebileceğini savunmaktadır (Gardner-Chloros ve Edwards, 2004, s. 111). Söz gelimi, İngilizcenin ad ve sıfat sıralaması önce sıfat sonra ad biçimindedir Fransızca ise sıralama her zaman bu şekilde olmamaktadır ve bu yüzden de İngilizce “red boat” (kırmızı bot) ile Fransızca “bateau rouge” (kırmızı bot) tamlamaları arasında değiştirim yapmak mümkün değildir, ancak her iki dilde de sıralamanın aynı olduğu İngilizce “big house” (*büyük ev*) ile Fransızca “grande maison” (*büyük ev*) tamlamaları arasında değiştirim yapmak mümkündür ve bu durumda “big maison” ya da “grande house” değiştirimi olasıdır (Holmes, 2013, s. 45).

Eşdeğerlik Kısıtlaması, düzenek karıştırımının yapıldığı çok sayıda ikidilli topluluk için sıkça karşılaşılan bir özelliktir (Sankoff ve Mainville, 1986, s. 76). Nitekim İspanyolca-İngilizce (Poplack, 1980), Arapça-Fransızca (Naït M’Barek ve Sankoff, 1988) ve Fransızca-İngilizce (Turpin, 1998) düzenek değiştirimi yapan ikidilli topluluklarda bu kısıtın genel bir eğilim olduğu doğrulanmıştır (akt. Poplack, 2001, s. 2064).

Sonuç

Çokdilli söylem bağlamlarında düzenek değiştiriminin biçimsel olarak irdelendiği çalışmalarda, aynı tümce ya da sözcük içerisinde yapılan diller arası değiştirim “düzenek karıştırımı” olarak adlandırılmış ve bu süreçte dillerin dilbilgisel olarak karıştırıma etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda alanyazında en etkili ve günümüzde de etkisini hala sürdüren model Temel Dil Çerçevesi Modeli’dir. Myers-Scotton (1997) tarafından ortaya konan bu modele göre, karışımda kullanılan dillerden biri dilbilgisel özelliklerini sözcüğe yansıtan temel dil, diğeri ise sıklıkla sözlüksel düzeyde karışımda yer alan içeyerleşik dildir. Ancak bu karışım gelişigüzel olmamakta, belirli kısıtlar çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Çalışmamızda düzenek karıştırımının dilbilgisel ilkelerine açıklama getiren Temel Dil Çerçevesi Modeli kapsamlı olarak tanıtılmış, böylece çokdilli söylem bağlamlarında ortaya çıkan düzen karıştırımının ne denli karmaşık bir olgu olduğu ilgili alanyazından derlenen bilgiler sunulmuş ve açıklanmış ilgili araştırmacılara bir kaynak olarak sunulmuştur.

Kaynakça

- Carter, D., Davies, P., Deuchar, M. ve Couto, M. D. C. P. (2011). A systematic comparison of factors affecting the choice of matrix language in three bilingual communities. *Journal of Language Contact*, 4(2), 153-183. doi: 10.1163/187740911X592808
- Demiray, F. (2015). İkidillilik bağlamında düzenek değiştirme olgusu temel dil çerçeve modeline göre incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 26-39. doi: 10.1501/sbeder_0000000100
- Deuchar, M. (2006). Welsh-English code-switching and the Matrix Language Frame model. *Lingua*, 116(11), 1986-2011. doi: 10.1016/j.lingua.2004.10.001

- Fairchild, S. ve Van Hell, J. G. (2015). Determiner-noun code-switching in Spanish heritage speakers. *Bilingualism: Language and Cognition*, 20(1), 150-161. doi: 10.1017/S1366728915000619
- Gardner-Chloros, P. ve Edwards, M. H. (2004). Assumptions behind grammatical approaches to code-switching: When the blueprint is a red herring. *Transactions of the Philological Society*, 102(1), 103–129. doi: 10.1111/j.0079-1636.2004.00131.x
- Holmes, J. (2013). *An Introduction to Sociolinguistics* (4th ed.). London: Routledge.
- Jamaa, J. H. (2012). Subordinate elements in code-switching conversation structure. *Journal of Linguistics Association of Nigeria*. 17(1), 91-99.
- Karahan, F. (2004). Ethnolinguistic vitality, attitudes, social network and code-switching: The case of Bosnian-Turks living in Sakarya, Turkey. *International Journal of the Sociology of Language*, 165, 59-92.
- Luna, D., Lerman, D. ve Peracchio, L. A. (2005). Structural constraints in code-switched advertising. *Journal of Consumer Research*, 32(3), 416-423. doi: 10.1086/497553
- Moradi, H. (2018). An investigation on Persian-English code-switching and the Matrix Language Frame (MLF) Model. *International Journal of Educational Sciences*, 21(1), 57-68. doi: 10.31901/24566322.2018/21.1-3.1059
- Myers-Scotton, C. (1997). *Duelling Languages: Grammatical Structure in Codeswitching*. Oxford: Clarendon Press.
- Myers-Scotton, C. (1998). Code-Switching. (İçinde) Florian Coulmas (ed.). *The Handbook of Sociolinguistics* (ss. 149-160).. Oxford: Blackwell.
- Myers-Scotton, C. (2002). *Contact Linguistics: Bilingual Encounters and Grammatical Outcomes*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Myers-Scotton, C. (2003). Code-switching: evidence of both flexibility and rigidity in language. (İçinde) Dewaele, J. M., Beardsmore, H. B., Housen, A. ve Wei, L. (eds.) *Bilingualism: Beyond Basic Principles*. Multilingual Matters, ss. 189-203.
- Namba, K. (2004). An overview of Myers-Scotton's matrix language frame model. *Senri International School (SIS) Educational Research Bulletin*, 9, 1-10.
- Poplack, S. (2001). Code-Switching (Linguistic). (İçinde) Smelser, N. ve Baltes, P. (eds.) *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Elsevier Science ss. 2062-2065.
- Sankoff, D. ve Mainville, S. (1986). Code-switching of context-free grammars. *Theoretical Linguistics*, 13, 75-90. doi: 10.1515/thli.1986.13.1-2.75

DİNLER COĞRAFYASINA KÜRESEL BİR BAKIŞ

Emin Atasoy

Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Bursa, Türkiye
E-mail: eatasoy@uludag.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada dinler coğrafyasının beşeri coğrafya içindeki yeri ve önemi irdelenmiş, ayrıca dünya genelinde bilim uzmanlarının yapmış oldukları başlıca din sınıflandırmaları ele alınmıştır. Farklı bilim uzmanları dinleri farklı yöntemlerle sınıflandırmışlar, bu nedenle bu alanda çok sayıda din tasnifi ortaya çıktığı söylenebilir. Bu çalışmada bir yandan geleneksel dinler, evrensel dinler ve milli dinler ayrı ayrı irdelenmiş, diğer yandan da dinler coğrafyasının başlıca bilimsel, toplumsal ve pedagojik görevleri ele alınmıştır. Bu araştırmada hem dinler coğrafyasının başlıca ilgi alanları tartışılmış hem de dünya genelinde farklı ülkelerin dindarlık düzeylerine göre gruplandırılması yapılmıştır. Sonuç olarak yaşadığımız gezegene dinler coğrafyası perspektifinden bakılarak okuyuculara bir kültürel küresel bakış sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din, Dinler Coğrafyası, Kültür Coğrafyası, Dinlerin Sınıflandırılması

A GLOBAL PERSPECTIVE ON THE GEOGRAPHY OF RELIGION

ABSTRACT

In this study, the position and significance of the geography of religion within human geography have been examined, and also the main classifications of religions made by scholars around the world have been discussed. Different scholars have classified religions using different methods; hence, it can be argued that numerous religious classifications have emerged in this field. In this study, on the one hand, traditional religions, universal religions, and national religions have been separately analyzed, while on the other hand, the primary scientific, social, and pedagogical responsibilities of the geography of religion have been discussed. In this research the main areas of interest within the geography of religion have been discussed and also different countries around the world have been grouped based on their levels of religiosity. As a result, a cultural and global perspective is presented to readers by looking through the lens of the geography of religion at the planet on which we live.

Keywords: Religion, geography of religion, cultural geography, classification of religions

Giriş

Din tanımında olduğu gibi dinlerin sınıflandırılması veya gruplandırılmasında da bilim uzmanları arasında herkesçe kabul görmüş ortak bir görüş sağlanamamıştır. Gezegelimizde var olan dinler tarihsel kronolojiye göre, vahye dayanıp dayanmadıklarına göre, kurucusu veya peygamberi olup olmasına göre, ortaya çıkış yerine göre, ortaya çıkış tarihine göre, mensup nüfus sayısına göre, farklı şekilde değerlendirilmişler ve sınıflandırılmışlardır. Bazen tarihsel sahneye ortaya çıkış dönemine göre, bazen kutsal kitap sahibi olup olmasına göre, bazen ortaya çıktıkları coğrafi bölgeye göre, bazen tanrı sayısına göre, bazen etki alanlarına ve coğrafi dağılışına göre dünyadaki dinler farklı gruplarda toplanmışlar ve farklı yöntemlerle sınıflandırmışlardır. Dinler tipolojik, morfolojik, fenomenolojik özelliklerine göre de sınıflandırılabilirler. Vahye dayanan-dayanmayan, misyonerliğe yer veren-vermeyen, âhiret inancı olan-olmayan, yaşayan-yaşamayan dinler, kutsal kitabı olan-olmayan, geçmişin-günümüzün dinleri, bir bölgeye veya kıtaya özgü dinler- değişik bölge

ve kıtalara yayılan dinler gibi tasnif kitlelerine göre de din tasnifleri yapılabilir.¹ Dinler, temsil ettikleri mesajın türüne göre evrensel ve evrensel olmayan (yerel veya etnik); taraftarlarının bakış açısına göre hak din ve batıl din; vahiy geleneğine sahip olup olmamalarına göre ise ilahi ve ilahi olmayan dinler olarak sınıflandırılabilirler.² İnanılan tanrının teklifi ya da çokluğu açısından dünya genelindeki dinler monoteist, düalist, henoteist ve politeist dinler; tanrının bilinip kavranması açısından agnostik ve gnostik dinler ve inanılan tanrının evrenle ve insanla ilişkileri açısından panteist, deist dinler gibi sınıflandırmalar da vardır.³

Doğal olarak yapılan her sınıflandırmanın avantaj ve dezavantajları vardır. Farklı bilim uzmanları dinleri farklı yöntemlerle sınıflandırmışlar, bu nedenle çok sayıda din tasnifi ortaya çıktığı söylenebilir. Bugün farklı bilimsel metinlerde ve kaynaklarda, küresel ölçekte aşağıdaki din sınıflandırmalarının en yaygın kullanıldıkları iddia edilebilir:⁴

- Geleneksel dinler ve geleneksel olmayan dinler.
- Tanrılı ve tanrısız dinler.
- Tek tanrılı, çift tanrılı ve çok tanrılı dinler.
- Evrensel dinler ve milli dinler.
- Geleneksel dinler, milli dinler ve evrensel dinler.
- Geleneksel dinler, ulusal dinler ve küresel dinler.
- Kurucusu olan dinler ve geleneksel dinler.
- Ölü dinler ve yaşayan dinler.
- Hak dinler ve batıl dinler.
- Tabii dinler ve vahyedilmiş dinler.
- Eski dinler ve yeni dinler.
- Asya dinleri, Amerika dinleri, Afrika dinleri, Okyanusya dinleri.
- Hint kökenli dinler, Orta Doğu kökenli dinler, Uzak Doğu kökenli dinler v.b.

Prof. Dr. Mahmut Aydın tekamülcü sınıflandırma ile fenomenolojik sınıflandırmanın bazı eksikler içerdiklerini ve dinlere objektif bakmadıklarını iddia ederek coğrafi sınıflandırmanın en doğru, en tarafsız ve en yaygın kullanılan sınıflandırma olduğunu iddia ederek dünya genelindeki dinleri üç gruba ayırmıştır:⁵

A) Hint kökenli dinler: (Hinduizm, Caynizm, Sihizm, Budizm).

B) Uzak-Doğu kökenli dinler: (Taoizm, Şintoizm, Konfüçyüsçülük).

C) Ortadoğu kökenli dinler: (Zerdüşlük, Maniheizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam).

Bu coğrafi sınıflandırma tarafsız ve objektif olsa da küresel ölçekte tüm dinleri kapsamaması büyük bir eksikliklerdir. Afrika, Okyanusya, Kuzey Asya ve Amerika kıtalarındaki geleneksel dinleri kapsamadığından dolayı işlevsel ve kullanışlı bir sınıflandırma olmadığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'deki ilk "Dinler Coğrafyası" kitabını yazan Ahmet Aras'a göre küresel ölçekteki dinlerin sınıflandırılması şöyle olmalıdır:⁶

- Ölü dinler (İnka, Aztek, Sümer, Maya vb.)
- Geleneksel dinler (Aborijinler, Yorubalar, Bantular, Maoriler, Kızılderililer vb.)
- Hint kökenli dinler (Hinduizm, Sihizm, Jainizm, Budizm)
- Uzakdoğu kökenli dinler (Konfüçyanizm, Şintoizm, Taoizm)
- Ortadoğu kökenli dinler (Yahudilik, Hristiyanlık, Zerdüşlük, Dürzilik, Sabiilik, İslamiyet)
- Yeni din hareketleri (Mormorlar, Moonlar, Yehovanın Şahitleri vb.)

¹ <http://www.islamveihsan.com/dinlerin-tasnifi.html>

² Daha detaylı bilgi için bakınız: Gündüz, Ş. (2016) *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 52-55

³ Daha detaylı bilgi için bakınız: Gündüz, Ş. (2016) *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 29-30

⁴ Aras, A., (2016) *Harita ve Grafiklerle Dinler Coğrafyası*, Emin Yayınları, Bursa, s. 18

⁵ Daha detaylı bilgi için bakınız: Aydın, M. (2015) *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi (Tarih, İnanç ve İbadet)*, Ensar Yayınları, 2015, İstanbul, s. 51-57

⁶ Aras, A., (2016) *Harita ve Grafiklerle Dinler Coğrafyası*, Emin Yayınları, Bursa, s. 20

İnsanlık tarihi perspektifinden dinler tarihine bakan R. N Bellah, kendince bir sınıflandırma yapmış ve dinleri “ilkel din”, “arkaik din”, “tarihi din”, “ilk modern din” ve “modern din” şeklinde sınıflandırmıştır.⁷ Bruce Lincon ise işlevleri ve fonksiyonlarına göre gezegenimizdeki dinleri üç grupta sınıflandırmıştır:⁸

- A) Statükocu dinler.
- B) Direnişçi dinler.
- C) Devrimci dinler.

Sonuç olarak dünyamızda görülen dinler ile ilgili yüzlerce farklı sınıflandırma ve gruplandırma olmasına rağmen, bu güne kadar yapılan hiç birisi bütün dinleri kapsayacak şekilde tasarlanmamıştır. Farklı coğrafi mekânlarda görülen farklı dinlerden bazıları, ya özellikleri itibariyle yapılan sınıflamaya uymamakta ya da farklı nedenlerden dolayı sınıflamanın dışında kalmaktadır. Bu sıralamış olduğumuz nedenlere bağlı olarak, tüm bilim uzmanların kabul ettiği tek doğru bir sınıflandırma olmadığı gibi bu konuda disiplinler arası görüş birliği de sağlanmış değildir.⁹

1. Gezegenimizin Başlıca Dinleri

1.1. Geleneksel Dinler

Yaşadığımız gezegende her şeyin bir geleneksel ve modern olduğu gibi dinlerin de geleneksel ve modern olanları vardır ve kabaca geleneksel din, din adına oluşmuş kültürel ve tarihî birikimi nitelenecek için kullanılmaktadır. Geleneksel dinler veya geleneksel inançlar Türkiye’de nedense ilkel dinler olarak adlandırılmışlardır. Böyle bir adlandırma kuşkusuz şu soruyu akla getirir: ilkel ve modern dinler, güzel ve çirkin dinler, doğru ve yanlış dinler var mıdır? Her din kendi kuralları içinde, kendi mensuplarına göre doğru, mantıklı ve çağdaş değil midir? Bir başka anlatımla bir halkı, bir topluluğu veya bir inancı “ilkel” olarak tanımlamak, dıştan bakışı, taraflı ve yanlı görüşü yansıtmaz mı? Yüzyıllar boyu Orta Asya bozkırlarında Şamanist ruhuyla yaşayan Türk toplulukları ilkel ve barbar mıydılar? “İlkel dinler” kavramını onaylamadığımızdan dolayı bu çalışmada “geleneksel dinler” kavramını kullanmayı tercih ediyoruz.

Geleneksel dinlerin başlıca ortak özellikleri şunlardır:

- Kültürel ve ekonomik gelişmişlik, yaşam koşulları ve refah düzeyi çok yüksek olmayan; geçimlerini avcılık, balıkçılık ve tarımla sağlayan bazı yerel kabilelere ait dinlere geleneksel dinler adı verilmektedir. Bu dinler genelde yöreseldir ve sadece bir grubu, bir kabileyi veya bir topluluğu kapsamaktadırlar. Özetle geleneksel dinler, küresel/evrensel özellik taşımazlar.
- Geleneksel dinler, genelde ait oldukları kabilenin veya topluluğun adını taşımaktadırlar. Topluluğun veya kabilenin bütün üyeleri kabile dinine bağlı olmak zorundadırlar. Topluluğun veya kabile üyelerinin başka bir dine mensup olmaları veya başka güçlere inanmaları kesinlikle yasaktır.
- Zengin mitoloji, halk hikâyeleri, halk kahramanları ve toplumsal efsaneler ile geleneksel dinler adeta iç içe girmişlerdir. Büyü ve büyücü bu dinlerde büyük rol oynamaktadır.
- Geleneksel dinlerin genelde belirli bir kurucusu, yazılı kanunları ve kutsal kitabı yoktur. Geleneksel dinlerin yayılcı özelliği yoktur, büyüme ve gelişme hedefleri de yoktur, bu nedenle misyonerlik faaliyetleri yürütmezler.
- Sihir güçleri, mana, tabu, doğa güçleri, totem, büyü, ayin ve ruh geleneksel dinlerin büyük bir bölümünde toplumsal olgular ve kültürel anahtar kelimeler olarak varlığını sürdürmüşlerdir. Doğa unsurlarına, putlara ve ruhlara tapma, ayrıca atalara ve ölümlere tapma geleneksel dinlerde çok yaygın görülen ortak özelliklerdir. Özetle, anemizm (ruhçuluk veya ruhlara tapma) totemizm¹⁰ (totemcilik), natürizm (tabiatçılık),

⁷ Daha detaylı bilgi için bakınız: Günay, Ü. (1998) *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, s. 346

⁸ Daha detaylı bilgi için bakınız: Aydın, M. (2015) *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi (Tarih, İnanç ve İbadet)*, Ensar Yayınları, 2015, İstanbul, s. 50-51

⁹ Daha detaylı bilgi için bakınız: Sarıkçıoğlu, E. (2002) *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta

¹⁰ Totemizm kutsal sayılan bitki ve hayvanlara tapılan din anlayışı olarak tanımlanabilir.

manizm¹¹ ve fetişizm (tapınan nesne) geleneksel dinlerde en sık görülen inanç olgularıdır.

- Doğa unsurlarına ve topluluk liderlere karşı sevgi ve saygı; geleneklere, yaşlılara ve ata ruhlarına karşı sevgi ve saygı; doğal felaketlerden veya kötü ruhlardan korunmak için ayin yapmak, kurban vermek ve büyüye başvurmak geleneksel dinlerde yaygın görülmektedir. Ayrıca yaşayanlar ile ölüler arasında etkileşim ve mesajlaşma, ruhlar ve atalar arasında etkileşim ve mesajlaşma geleneksel dinlerin ortak özellikleridir.
- Doğa güçlerine tapma ve inanma, doğa unsurlarını yüceltme ve onlara kurbanlar/hediyeler verme geleneksel dinlerde epey yaygındır. Bazen yiyecek ve barınak bulmak için, bazen doğanın güçlerinden ve doğal afetlerden kendini korumak için, bazen daha çok bereket ve daha verimli tarımsal hasat için, bazen savaşlardan, hastalıklardan ve kötü ruhlardan korunmak için ruhlara, şamanlara ve atalarına başvurmuşlardır. Bir başka deyişle geleneksel dinlerin neredeyse tamamı insan- doğa etkileşiminin bir yansımasını bizlere anlatırlar, çaresiz toplumların doğa güçleri karşısındaki aciz durumuna atıfta bulunurlar.
- Geleneksel dinlerde bazen bir akarsu, bir dağ, bazen taş veya ağaç, bazen gökyüzü, ay veya güneş kutsal bir simgeye dönüşerek tapınmanın merkezinde yer alabilir. Bir başka deyişle geleneksel dinlerin neredeyse tamamında doğa unsurlarına ve coğrafi mekânlara hayranlık ve onları tanrılaştırma gözlenmektedir. Örneğin Mezopotamya bölgesinde yaşayan Sümerlerin ve Akadların inanç dünyasında Enil –Hava tanrısı; Ea – Su tanrısı; Sin – Ay tanrısı; Shamash – Güneş tanrısı; İştâr – Gezegenler tanrısı ve Tammız – Bitkiler tanrısının yer aldıkları görülmektedir.¹²
- Geleneksel dinlerde genel olarak ruhun ölümsüzlüğüne inanılmakta ancak, ilahi dinlerdeki ahiret inancı gibi bir inanış söz konusu değildir. Kurban verme ritüelleri, şarkı ve dans ritüelleri, hastalık, açlık ve doğal afetlerden korunma ritüelleri geleneksel dinlerde epey yaygındır.

Bugün dünyanın çeşitli bölgelerinde 100 milyondan fazla insanın geleneksel dinlerden birine mensup oldukları tahmin edilmektedir. Güney Amerika, Afrika, Avustralya, Yeni Gine adası, Mikronezya, Melanezya ve Polinezya adalarında daha çok geleneksel din mensupları bulunmaktadır. Ga (Gana'da), Aynu (Japonya'da), Nuer, Maori (Güney Pasifik adalarında) ve Dinka (Sudan'da) kabilelerin dinleri geleneksel dinlerden bazılarıdır. Geleneksel dinlerin bazıları XXI. yüzyıla kadar etkilerini sürdürmüşlerdir. Örneğin İskandinavya yarımadasında yaşayan yerli Sami toplumlarının bir kısmı hala Şamanizm'i sürdürmektedirler.

Geleneksel dinler arasında yaşayan dinler de vardır ölü dinler de vardır. Örneğin bugün hala Amerika kıtasında, İskandinavya ve Sibirya'daki yerli halklar arasında Şamanizm toplumsal varlığını ve kültürel etkisini sürdürmektedir. Geleneksel bir Afro-Haiti dini olan Vudu (Voodoo) inancının temelinde her şeyin "ruh" olduğu *inancı* olduğundan dolayı ruhçu-animist bir din olarak görülmektedir. Batı Afrika kökenli bu geleneksel din olup bazı Antil adalarında ve özellikle de Haiti Cumhuriyetinde bugün de varlığını sürdürmektedir. Vudu dini en çok Batı Afrika, Haiti ve Louisiana'da görüle de, Küba, Brezilya, Porto Riko ve Dominik Cumhuriyeti gibi Batı Afrika kökenli kölelerin yaşadığı birçok ülkede de hala uygulanmaktadır.¹³ Yedinci yüzyılda Müslüman fethine kadar Perslerin hâkim dini olan Zerdüşçülük İran Cumhuriyetinde, Hindistan'da, Pakistan'da ve başka ülkelerde küçük toplumlar şeklinde de olsa hala beşeri varlığını sürdürmektedir.¹⁴ Bu

¹¹ Manizm doğaüstü ve gizli güçlerin bazı insanlarda bulunduğu inanılan din anlayışı olarak tanımlanabilir.

¹² Aras, A., (2016) *Harita ve Grafiklerle Dinler Coğrafyası*, Emin Yayınları, Bursa, s. 30

¹³ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <http://www.milliyet.com.tr/Vudu--Voodoo--inanci-hakkinda-muhtemelen-bilmediginiz-16-sey-molatik-2229/?Sayfa=13>
- <https://www.bilgiustam.com/vudu-voodoo-nedir/>

¹⁴ Şamanizm ile ilgili bakınız: Dumortier, B. (2007) *Dinler Atlası. İnançlar, İbadetler ve Ülkeler*, NTV Yayınları, Mas Matbaacılık, İstanbul, s. 52-53

nedence Şamanizm, Vudu ve Zerdüşçülük “yaşayan geleneksel dinlere” örnek gösterilebilir. Ayrıca Avustralya Aborijinleri, Hindistan’daki Baigalar, Venezuela’daki Varaular, Batı Afrikadaki Dogonlar, Malezya’daki Çewonglar yerel inançlarını bugün de sürdürdükleri için “yaşayan geleneksel dinlere” örnek gösterilebilirler.¹⁵ Ama eski Mısırlılar, eski Babilliler, İnkalar, Mayalar ve Aztek toplulukların geleneksel dinleri bu medeniyetlerin yok olmasıyla birlikte yok olduklarından dolayı “ölü geleneksel dinlere” örneklerdir.

Avrupalı sömürgeciler Amerika ve Okyanusya gibi yeni kıtalara gelmesiyle birlikte yerli halklara karşı büyük bir etnik soykırım ve acımasız bir kültürel asimilasyon uygulamışlar. Tüm bunların sonucunda yerli azınlıklar ya zorla dayatılan yeni dinleri ve yeni kimliklerini kabullenmek zorunda kalmışlar ya da vatan topraklarını terk edip başka bölgelere göç etmeye zorlanmışlardır. Savaşlar, kitlesel ölümler, sürgünler ve hastalıklar sonucunda bazı yerel topluluklar geleneksel dinleri ile birlikte tamamen yok olmuşlardır. Kuzey Amerika kıtasında asırlar boyu yaşayan Hupalar ve Pavniler, Avrupalı istilacıların uyguladıkları politikalar sonucunda son iki asırda neredeyse tamamen yok olmuşlardır.¹⁶ Bir topluluğun yok olmasıyla birlikte, bir dil, bir folklor, bir yerel kültür ve bir inançta yok olduğu acı ama yalın bir gerçektir.

XXI. yüzyılda olmamıza rağmen bazı ülkelerde geleneksel dinlere inananların sayısı küçümsenmeyecek kadar önem arz etmektedir. 2003 yılında Rusya’daki “Coğrafya” gazetesinin sayı 3-4’te yayımlanan bir araştırmada ülkeler bazındaki nüfusların dinsel dağılımları verilmiştir.¹⁷ Bu makalede ulusal nüfus içinde diğer dinler gibi geleneksel dinlerle ilgili ilginç veriler vardır. Bazı ülkelerde geleneksel dinlerin ulusal nüfus içindeki oranları şöyledir:¹⁸ Botswana %85, Madagaskar %52, Togo %51, Benin %50, Gine Bissau %50, Mozambik %50, Kongo %48, Angola %47, Burkina Faso %40, Liberya %40, Kamerun %40, Tanzanya %35, OAC¹⁹ %35, Papua Yeni Gine %34, Sierra Leone %34, GAC²⁰ %28, Zimbabve %24, Burundi %23, Gana %21, Uganda %18, Namibya %15, Kenya %10, Nijerya %10, Vanautu %8, Çad %7, Solomon Adaları %4, Malawi %3. Sunulan oransal verilerden de anlaşıldığı gibi geleneksel dinler en yaygın olarak yoksul Afrika ülkelerinde ve daha az olarak da Okyanusya kıtasında görülmektedirler.

1.2. Evrensel Dinler

Prof. Dr. Şinası Gündüz’e göre mesajın evrensel olup olmaması açısından dinleri evrensel dinler ve milli dinler olarak ayırmak mümkündür. Gündüz’e göre evrensel dinler, sahip oldukları inançları tüm dünyaya ve tüm insanlığa yayma çabasında olduklarından dolayı yayılmacı ve evrensel bir özellik göstermektedirler. Milli dinler ise dinin kapsamını yalnızca bir milletle, soyla, klanla ya da kabileyile sınırlamış olduklarından hem yayılmacı değildirler, hem de küresel olma iddiası taşımamaktadırlar.²¹

Hıristiyanlık, İslâmiyet ve Budizm, evrensel veya tek tanrılı dinlere örneklerdir. Gardner’e göre XXI. yüzyılın başında dünyanın 120 ülkesinde Hıristiyanlar, 45 ülkesinde Müslümanlar ve 9 ülkesinde Budistler o ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktadırlar.²² Bir başka deyişle evrensel dinler arasında en çok sayıda ülkede Hıristiyanlık, en az sayıda ülkede ise Budizm egemen din olarak görülmektedir.

Evrensel dinlerin başlıca ortak özellikleri şunlardır:²³

- Evrensel dinler toplumlara veya milletlere değil o toplumun veya o milletin parçası olan bireylere hitap etmektedirler. Bireylerin gönlünü, vicdanını ve kalbini kazanmaya çalışırlar.

¹⁵ Daha detaylı bilgi için bakınız: Kolektif Yazarlar Grubu (2016) *Dinler Kitabı*, Çeviren: Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Yayınları, İstanbul, s. 18-51

¹⁶ Hupalar ve Pavniler’in kültürel özellikleri ve geleneksel inançları ile ilgili bakınız: Kolektif Yazarlar Grubu (2016) *Dinler Kitabı*, Çeviren: Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Yayınları, İstanbul, s. 18-51

¹⁷ Bakınız: <http://www.demoscope.ru/weekly/2004/0161/analit06.php>

¹⁸ Bakınız: <http://www.demoscope.ru/weekly/2004/0161/analit06.php>

¹⁹ Orta Afrika Cumhuriyeti OAC olarak kısaltılmıştır.

²⁰ Güney Afrika Cumhuriyeti GAC olarak kısaltılmıştır.

²¹ Daha detaylı bilgi için bakınız: Gündüz, Ş. (2016) *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 29-30

²² Gardner, G. (2003) *Dinleri Sürdürülebilir Bir Dünya Arayışına Katmak*, Dünyanın Durumu Worldwatch Enstitüsü 20. Özel Baskısı, TEMA Vakfı Yayınları No: 40, İstanbul

²³ Daha detaylı bilgi için bakınız: Günay, Ü. (1998) *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, s. 355

- Milli dinlerde toplumun, cemaatin veya belirli halkın kolektif esenliği söz konusu olduğu halde, evrensel dinlerde kişi o dinsel toplumun bir üyesi olarak, uluhiyetle doğrudan doğruya temas halindedir, ayrıca huzuru, arınmayı ve kurtuluşu da bireysel olarak bulmak zorundadır.
- Evrensel dinlerde o cemaate bağlılık o inanca hizmet, aileye, millete veya vatana olan hizmetten önceliklidir. Dinsel kimlik, etnik kimliğin ve vatandaşlık kimliğinin önündedir. Evrensel dinlerde bireysel inanç hem uluslararası bir önem kazanır hem de evrensel bağlara ve küresel dayanışmalara atıfta bulunur.
- Evrensel dinler kendi üyelerine katı bir bağlılık ve mutlakıyet sunarken, aday üyelere sınırsız bir hoşgörü ve davetkâr bir duruş sergilemektedirler. Evrensel dinler nicel büyümeye, demografik artışa, siyasi gelişmeye ve coğrafi yayılmaya büyük önem verdikleri için yayılcı ve misyoner yapılara sahiptirler. Bu yayılcı anlayış tüm ülkeleri, tüm kıtaları, tüm ırkları, tüm etnik kimlikleri kucaklayan hırslı ve davetkâr bir inanç anlayışıdır.
- Milli dinlerde etnik aidiyet ve etnik bilinç, coğrafi ve ulusal kimlik, kolektif bellek ve ortak tarihsel bilinç ön planda iken evrensel dinlerde bunların tümü ön planda değildir. Evrensel dinler içinde biyolojik köken, sosyal statü, ırksal görünüm, coğrafi konum, etnik yapı, ulusal aidiyet bakımından çok büyük farklılaşmalar olduğundan dolayı tümü heterojen demografik özellikler gösterirler. Bir başka deyişle evrensel dinlerin tümü kapsadıkları beşeri kitleler bakımından renkli ve çok kimlikli bir sosyal görünüm sunmaktadırlar. Kültürel, ekonomik, siyasi, etnik, ırksal, coğrafi ve sosyal çeşitlilik evrensel dinlerin tümü için geçerlidir.

Evrensel dinlerin ortak özelliği, belirli dar bir coğrafyada ortaya çıkmaları daha sonra hızla yayılmaları ve çok geniş coğrafi alanları etkisi altına almalarıdır. Fakat bu dinlerin evrensel veya küresel olarak adlandırılmalarının temel sebebi ne onların tüm dünyaya yayılmış olmaları, ne dünya tarihini ve küresel siyaseti yönlendirmeleri ve şekillendirmeleri, ne de dünya nüfusunun büyük bir bölümünü kapsamalarıdır. Fotev'e göre bu dinlerin küresel olarak adlandırılmalarının temel sebebi her birinin bütün dünyaya yayılıp, tüm gezegen nüfusunu kapsayacak kadar genişleme arzusunun taşınmalarıdır.²⁴ Bir başka deyişle, büyüme, genişleme ve yayılma arzuları XXI. yüzyılda da evrensel dinlerin ortak özelliği olmaya devam etmektedir. Bu güne kadar hiçbir evrensel din bu arzuyu gerçekleştirememiş olsa da, bu arzunun küresel, ulusal ve bölgesel ölçekteki din savaşlarını tetiklemesi, acı ama kabul etmemiz gereken bir gerçektir. Bu çalışmada, evrensel dinlere örnek olan Hıristiyanlık, İslâmiyet ve Budizm'in küresel coğrafi dağılışı, başlıca özellikleri ve dinler coğrafyasındaki yeri ve önemi açıklanmaya çalışılmıştır.

1.3. Milli Dinler

Sadece bir ülkede görülen veya bir topluluk veya millete ait dinlere etnik veya milli din denir. Hindistan'daki Hinduizm, Sihizm ve Caynizm, Çin Halk Cumhuriyeti'nde yaygın olan Konfüçyüsçülük ve Taoizm, İsrail'deki Musevilik ve Japonya'da yaygın olan Şintoizm bu milli dinlere örnektirler. Bazen milli bir dinin hâkim olduğu çevreden evrensel bir dinin çıktığı (Hinduizm'in hâkim olduğu Hindistan'dan Budizm'in çıktığı gibi), bazen de evrensel bir yapıya sahip dinin millileştirildiği görülür. Milli dinlerin ortak özelliği ortak bir kültürel ve tarihsel miras, aynı dil ve etnik özellikleri paylaşmalarıdır. Yani biyolojik köken ve kan bağı etnik dinlerde ön plâna çıkarken, misyonerlik faaliyetleri ve inancını yayma çabaları gözlenmemektedir. Örneğin Hıristiyanlık ve İslâmiyet, din değiştirme sonucunda her türlü etnik ve dinsel kökenden insanı kendi saflarına katabilir. Böylece bu dinler etki alanını yaymaya ve kapsadığı nüfusu arttırmaya çalışırlar. Oysa Musevilik en az sayıda inanana olan "evrensel dindir", aynı zamanda en zor mensubu olunan dindir, çünkü annesi Musevi olmayan bu dine mensup olamaz.²⁵ Bu çalışmada, milli dinler arasında gezegenimizin en kalabalık nüfus kitlelerini kapsayan Musevilik, Hinduizm, Sihizm, Şintoizm,

²⁴ Daha fazla bilgi için bakınız: Fotev, G. (1999) *Kriza na Legitimnostta*, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Akademično İzdatelstvo Prof. Marin Drinov, Sofya

²⁵ Daha detaylı bilgi için bakınız: Berkay, F. ve Atasoy, E. (2007) *"Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış"*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 10, Sayı 18, Balıkesir, s. 18-44

Caynizm, Konfüçyüsçülük ve Taoizm'in küresel coğrafi dağılışı, başlıca özellikleri ve dinler coğrafyasındaki yeri ve önemi açıklanmaya çalışılmıştır.

Milli dinlerin başlıca ortak özellikleri şunlardır:²⁶

- Milli dinlerin temelleri klan, kabile, topluluk veya bir millete atıfta bulunurlar ve tümü cemaat kökenli dinlerdir. Kan bağları, etnik aidiyet, biyolojik köken, kolektif bellek ve ortak tarihsel bilinç tüm milli dinlerde ön plandadır.
- Milli dinlerin merkezinde dinsel topluluk veya cemaat vardır. Bu topluluğa üye olmayanlar bu dine veya bu cemaate de üye olamazlar. Bir başka deyişle tek başına bir bireyin bu dinlerde hiçbir önemi yoktur. Birey ancak ailesiyle, kabilesiyle ortak hareket ederse değer ve önem arz eder. Bu nedenle milli dinlerde bireysel mutluluk veya kişisel istekler önemli değil, cemaatlerin mutlulukları ve amaçları önemlidir. Bireysel ruhsal huzur, bireysel arınma ve kurtuluş ancak cemaatle paralel olursa onay alır ve toplumsal kabul görür.
- Milli dinler hem kolektif bir yapıya sahiptirler hem de içe kapalı katı bir görünüm sergilemektedirler. Evrensel dinlerin yayılcı hırsları ve davetkâr duruşu milli dinlerde pek görülmez. Başka bir deyişle milli dinler başka ülkelere ve başka halklara hitap etmezler ve misyonerlik faaliyetlerine soyunmazlar. Zaten bir milli din yayılcı eğilimler gösteriyorsa ve misyonerlik faaliyetlerinde bulunuyorsa onun artık evrensel dine doğru kaymalar gösterdiği söylenebilir.

2. Dinler Coğrafyasının Beşeri Coğrafya İçindeki Yeri ve Önemi

İnsansız bir gezegen düşünülebilir ama insansız bir coğrafya düşünülemez. Millet, ırk, din, azınlık, halk, dil, ulus, mezhep, kültür, nüfus ve toplum gibi beşeri kavramların merkezinde hep insan vardır. Ahlaki ve estetik değerleri yaratan insan, doğayı sömüren ve dünyayı değiştiren insan, kendi türdeşlerini yok eden insan, günahlarından arınmak için tanrıdan yardım bekleyen “çelişkili insan”. P. Vidal de la Blache'nin de dediği gibi “*insan tüm coğrafyanın esasını oluşturur*”. İnsanın coğrafya üzerindeki rolünü açıklayan Hoyt'a göre ise insan hem doğanın bir parçası, yani onun önemli bir elemanı, hem de onun şekillendiricisi, değiştiricisidir.²⁷

Dinler coğrafyası, ülkemizde beşeri coğrafyanın çok az araştırılmış ve çok az bilimsel yayını olan bir dalıdır. Özçağlar'a göre “*İnsanların geleneksel bir kurum olarak benimseyip mensubu oldukları dinlerin veya tercihleri doğrultusunda seçtikleri kutsal inanışların yeryüzündeki coğrafi dağılışını inceleyen beşeri coğrafya dalına dinler coğrafyası denilmektedir.*”²⁸ Tümertekin ve Özgüç'e göre ise “*belli başlı dinlerin kökeni, gelişmesi ve bugünkü dağılışları ise insan ile işgal ettiği çevre arasındaki dinamik ilişkilerin en belirgin örneklerini oluşturmakta ve dolayısıyla coğrafyada temel bir öneme sahip bulunmaktadır*” (Tümertekin ve Özgüç, 1998, s.207).²⁹ Bir başka anlatımla, dinler coğrafyası kutsal kitaplarla, dinsel mesajlarla ve dinsel felsefe ile ilgilenmez, daha çok farklı dinsel toplumların beşeri ve fiziki ortama olan etkilerindeki farklılığı ortaya çıkarmaya çalışır, ayrıca dinsel toplumların mekânı nasıl biçimlendirdiği, nasıl değiştirdiği ve coğrafi dağılıştaki ne gibi özellikler gösterdiği ile ilgilenir.

Dinler coğrafyası dinlerin nüfus büyüklüğü ve coğrafi yayılışı, bu nüfusun hareketliliği (iç ve dış göçler), inanç dünyasının sınırlarını (inançlar arası sınırlar ve inanç içi sınırlar) araştırdığı ve ortaya koyduğu gibi dinsel örgütlenmenin ve inanç sisteminin sosyal, demografik, kültürel ve siyasi etkilerini de irdeleyerek beşeri coğrafyanın diğer kolları ile iş birliğini sürdürmektedir. Bu nedenle nüfus coğrafyası, ülkeler coğrafyası, siyasi coğrafya, sosyal coğrafya, azınlıklar coğrafyası ve etnocoğrafya temelleri olmadan dinler coğrafyası geliştirilemez, öğretilemez. Bir bilim dalı olarak dinler coğrafyası küresel dinler panoramasının çok ötesinde rol ve işlevlere sahiptir ve bunları bireysel, toplumsal, kültürel ve pedagojik işlevler olarak ana hatlarıyla çizebiliriz. Dinler coğrafyası dinlerin coğrafi dağılışı ve dinsel toplulukların nicel değişiminin ötesinde dinsel örgütlenmelerin

²⁶ Daha detaylı bilgi için bakınız: Günay, Ü. (1998) *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, s. 352

²⁷ Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (1998) *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân*, Çantay Kitabevi, İstanbul

²⁸ Özçağlar, A. (2001) *Coğrafyaya Giriş*, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara, s. 5

²⁹ Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (1998) *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân*, Çantay Kitabevi, İstanbul, s. 207

kültürel ve politik etkilerini, cemaatlerin iç yapısını, amaçlarını ve felsefelerini, dinsel çatışmaların ve inanç kökenli siyasi sorunların anlaşılmasında da rehberlik eder.

Dinler coğrafyası bir yörenin, bölgenin veya ülkenin dinsel yapısını ve dinsel toplulukların coğrafi dağılımını inceleyebileceği gibi bir kıtanın veya dünyanın tamamını da kapsayıp inceleyebilir. Bu inceleme herhangi bir dine mensup olanları kapsayabildiği gibi, belirli bir coğrafi mekânda görülen tüm dinleri ve tüm nüfusu da kapsayabilir. Dinler coğrafyası bir dinin ortaya çıkışı ve yayılışını, dinsel sistemlerin coğrafi dağılımını incelediği gibi, dinsel sistemler ile doğal çevre arasındaki etkileşimi, dinsel toplumların beşeri ve fiziki öğeler üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin sonuçlarını da incelemektedir.³⁰ Aşağıdaki satırlarda hem ulusal hem de küresel ölçekte dinler coğrafyasının üstlenmiş olduğu başlıca bilimsel, toplumsal ve pedagojik görevleri özetlenerek maddeler halinde verilmiştir.

Dinler Coğrafyasının Başlıca Bilimsel, Toplumsal ve Pedagojik Görevleri:

- Dinsel toplulukların, mezheplerin veya dinsel grupların; kıtalar, ülkeler, bölgeler, yöreler ve yerleşmeler bazındaki coğrafi dağılımını ve bunun sonuçlarını tespit etmek.
- Nüfus artışı, devlet sınırlarının değişimi ve göç dalgaları sonucunda bir coğrafi mekân içinde dinsel toplulukların demografik ve kültürel değişimi ile bunların toplumsal sonuçlarını tespit etmek.
- Sınırları belirlenmiş bir coğrafi mekân içinde bir dinsel topluluğun, bir dinsel grubun veya bir dinsel azınlığın coğrafi ortam ile etkileşimlerini ortaya koymak, bunun nedenlerini ve sonuçlarını tartışmak.
- Coğrafi mekânlar üzerinde dinsel toplulukların, dinsel mezheplerin veya dinsel grupların farklı ölçütlere göre belirlenmesi, sınıflandırılması ve haritalandırılmasını gerçekleştirmek. Dinsel toplulukların ve inanç bölgelerinin sınırlarını, coğrafi yayılışını ve coğrafi değişimini analiz etmek ve sonuçlarını tartışmak.
- Bölgesel, ulusal ve küresel ölçekte belirli bir coğrafi mekân içindeki dinsel toplulukların veya dinsel mezheplerin ortak gelenek-görenekleri, ortak kültür ve inançları, ortak tarihsel bellek ve bilinç, ortak sosyal ve politik organizasyon biçimlerini belirlemek ve sonuçlarını tartışmak.
- Coğrafi mekânlar üzerinde inanç temelli kültür bölgelerinin oluşumunu, özelliklerini ve aralarındaki etkileşimini irdelediği gibi, bu bölgelerin sınırlarını ve coğrafi dağılışı ile coğrafi ortamla etkileşimlerini de araştırır. İnanç temelli kültür bölgelerinin demografik dokusu, sosyo-kültürel yapısı, mimari görünümü, yerleşme ve yaşam şekilleri, inanç ve tapınma merkezleri gibi birçok özelliğini araştırır ve irdeler. Özetle, insan ve coğrafi mekân ilişkilerinde dinsel-kültürel yansımaları, dinsel-kültürel farklılaşmaları, inanç örgütlenmeleri ile inanç görünümünün tartışılması dinler coğrafyasının merkezinde yer almıştır.
- Dinsel topluluğun yer aldığı mekân sınırları içinde yöresel ve bölgesel farklılıkların varlığı, bunların sebep ve sonuçlarını irdelemek ve haritalamak. Bir bilim dalı olarak dinler coğrafyası, farklı coğrafi mekânlarda neden farklı kültürel görünüm, farklı inançlar ve farklı kutsal mekânlar yer almaktadır sorularını yanıt aramaktadır.
- Dinsel toplulukların ve dinsel mezheplerin coğrafi dağılımını, demografik, sosyal ve folklorik özelliklerini irdelemek ve haritalamak. Dinsel toplulukların ve mezheplerin nitel ve nicel değişimi ile nüfus yoğunluğunu ortaya koymak ve haritalamak. Dinsel toplulukların ve mezheplerin ortak ve farklı sosyo-kültürel özelliklerini irdelemek ve tartışmak.
- Dinsel topluluklar ve mezhepler arasındaki rekabet ve çatışmalar, dinsel kökenli terör, dinsel kökenli göçler, dinsel kökenli baskılar ve ayrımcılık, dinsel kökenli ulusal sorunları ve kültürel tehditleri, inanç kökenli özgürlük hareketleri ve dinsel kökenli jeopolitik sorunları analiz etmek ve sonuçlarını yorumlamak.

³⁰ Daha detaylı bilgi için bakınız: Tümertekin, E. (1994) *Beşeri Coğrafyaya Giriş*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Üniversite Yayın No: 3819, İstanbul

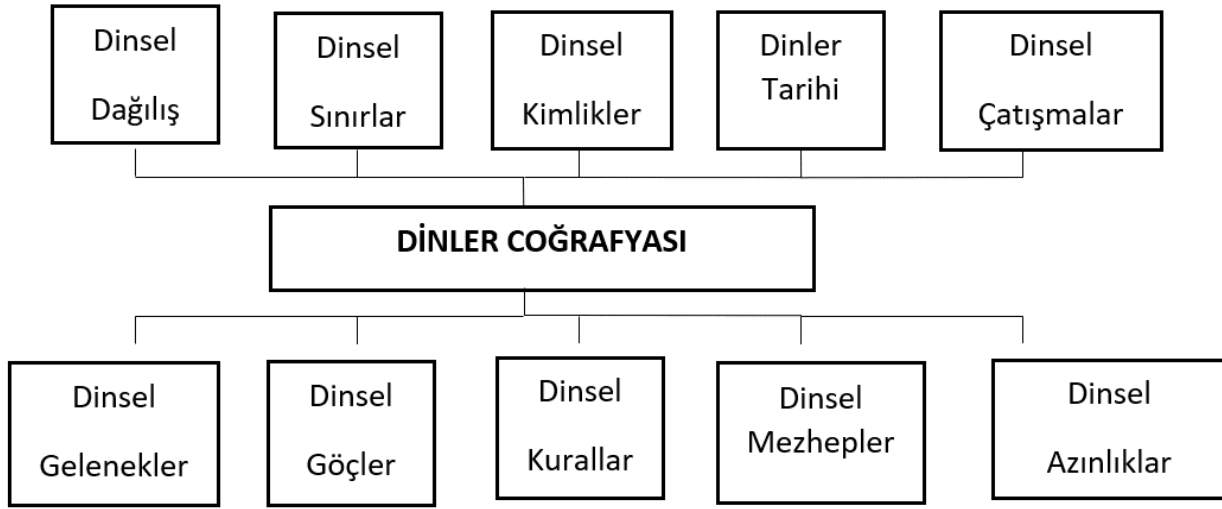
- İnanç bölgelerinin tanımlanması ve yaşam sınırlarının belirlenmesi, dinsel topluluğun yer aldığı mekân sınırlarının tespit etmek ve bunu haritalamak. İnanç bölgelerinin sınırlarının değişmesini belirleyen etkenleri irdelemek ve bilimsel analizlerle bunu kanıtlamak. İnanç bölgeleri arasındaki ilişki ve etkileşimleri ortaya koymak. Belirli inanç bölgeye özgü maddi ve manevi kültür unsurlarını belirleyip haritalamak.
- Bölgesel, ulusal ve küresel ölçekte varlığını sürdüren radikal dinsel akımları, dinsel çatışmaları ve dinsel terör olayları gibi olumsuz toplumsal ve siyasi gelişmelere bilimsel çözüm ve bilimsel öneri sunmak.
- Ülkemizin ve dünyamızın inanç özgürlüklerine, inanç haklarına ve dinsel sorunlara karşı duyarlı, bilgili ve bilinçli öğrenciler yetiştirmek.
- Dinlerin ortaya çıkışı, tarihsel gelişimi, ibadetleri ve kuralları, küresel coğrafi dağılımları hakkında bilgili ve bilinçli öğrenciler yetiştirmek.
- Kıtaların, ülkelerin ve ulusların kültürel ve dinsel yapılarını karşılaştırarak, öğrencilere gezegenimizin beşeri ve kültürel yapısını daha sağlıklı tanımlarını sağlamak.
- Farklı özellikteki geleneksel, milli ve evrensel dinlerin coğrafi, sosyal ve kültürel özelliklerini öğrencilere öğretmek.
- Farklı özellikteki geleneksel, milli ve evrensel dinlerin dünya kültür mirasına, küresel turizme ve dünya siyasetine katkılarını ve etkilerini öğrencilere öğretmek.
- Farklı dinlere ve mezheplere, farklı kültürlere ve ideolojilere, farklı halklara ve azınlıklara hoşgörü, empati ve duyarlılık gösteren öğrenciler yetiştirmek.
- Ulusal ve küresel ölçekte dinsel azınlık haklarına, bastırılan inanç özgürlüklerine ve dinsel özgürlük mücadelelerine yurttaş duyarlılığı gösteren öğrenciler yetiştirmek.

Etnik ve dinsel aidiyet duygusu insanların en köklü toplumsal özelliklerinden ikisidir. Bu nedenle insanların etnik ve dinsel kimliği onların hangi millete, hangi devlete, hangi kültüre aidiyet hissettikleri ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. Bazen dinsel aidiyet, etnik veya ulusal aidiyeti de belirlemektedir. Bu nedenle dinsel örgütlenme ve nüfusun dinsel yapısı hem uluslararası ilişkilerde, hem etnodemografya hem de etnocoğrafyada önemli etki ve sonuçlar doğurmaktadır. Bu bağlamda bireylerin özümstedikleri inanç sistemi veya mensubu oldukları din grubu, onların bazen azınlık kimliği ile örtüşmekte ve onları çoğunluğu oluşturan nüfustan ayırtmakta ve ötekileştirmekte (Bulgaristan'daki Müslüman Pomak azınlığı buna örnek gösterilebilir); bazen de din ülke içindeki sosyokültürel farklılaşmaları belirginleştirerek o toplumun veya azınlığın içe kapanmasına ve soyutlanmasına yol açmaktadır (Yunanistan'daki Batı Trakya Türkleri buna örnek gösterilebilir). Bu bağlamda din coğrafyası bir yandan siyasi ve kültür coğrafyası ile diğer yandan da demografi ve nüfus coğrafyası ile etkileşim içindedir. Sonuç olarak, coğrafya ve tarih ışığında, farklı etnisitelerin, farklı azınlıkların ve kültürlerin yaklaşmasında ve kaynaşmasında dinsel kimlik aidiyetinin ve dinsel nüfus dağılımının çok büyük rolü ve etkisi vardır.

Toplumsal gelişmenin üzerinde din ve inanç sisteminin kültürel, sosyal, ekonomik ve politik etkileri vardır. Hatta şunu söyleyebiliriz: XXI. yüzyılda din faktörünün etkili olmadığı çok az alan kalmıştır. Ekonomik kalkınma, nüfus politikaları, ticaret, bankacılık, eğitim, turizm, nüfus artışı, konut ve yerleşim mimarisi, tüketim, spor, medya, çevre politikaları, beslenme, sanat ve daha birçok sektör ve yaşam alanı üzerinde din olgusu biçimlendiren, yönlendiren, frenleyen veya hızlandıran etkilere sahip gizil bir güçtür. Bazı dinler nüfus artışını teşvik ederek doğum kontrolünü yasaklamaktadırlar. Bazı dinler belirli kutsal yerlerin ziyaretlerini teşvik etmekte ve böylece dini turizmini tetiklemektedir. Bazı dinler ise belirli hayvanları kutsal saydıkları için o hayvanları tüketmemektedirler. Ayrıca, toplumların dinsel inançları onların kültürlerini ve coğrafi mekân ile ilişkilerini yansıtmaktadır. Örneğin İslâm, Katolik ve Budist bir ülkede şehir planlaması, tarihi binalar, tapınak ve mezarlıklar, köprüler, kutsal yerler, inanç merkezleri v.s. o toplumun şehircilik, mimari ve uygarlık anlayışını yansıttığı gibi din anlayışını ve dinsel kültürünü de yansıtmaktadır. Özetle, din sadece giyim-kuşam, beslenme, tatil gibi bireylerin günlük yaşam faaliyetlerini biçimlendirmekle kalmayıp, ekonomik faaliyetler, üretim-tüketim modelleri, çevre, nüfus ve turizm politikaları gibi ulusal ölçekte etkinliğini gösterdiği gibi mimari yapı ve kültürel coğrafi görünümü

de biçimlendirmektedir. Bu nedenle dinler coğrafyası ile şehir coğrafyası, tarım coğrafyası, nüfus coğrafyası, kültür coğrafyası, etnocoğrafya, siyasi coğrafya ve turizm coğrafyası arasında çok yoğun etkileşimler vardır. Bir örnek vermemiz gerekirse, İslâm dininin koymuş olduğu yasaklar doğrultusunda İran ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde domuz besiciliği ile şarap ve alkollü içki üretiminin gelişmemiş olması, din-hayvancılık, din-sanayi üretimi ilişkilerine basit ama yalın bir örnektir.³¹ Bir ülke nüfusunun dinsel bileşimi ve dağılımı o ülkenin demografik ve sosyokültürel özelliklerini etkilediği gibi, uluslararası ilişkilerini, politik ve ekonomik gelişimini de büyük ölçüde etkilemektedir. Fakat dinlerin etkisi ve büyüklüğü, her zaman nüfus ve alan büyüklüğü ile paralellik göstermez. Örneğin Vatikan yüzölçümü olarak dünyanın en küçük ülkesi olmasına rağmen, Katolik dünyasının dinsel başkenti ve siyasi yöneticisi konumundadır. Ayrıca bu mini devlet çok büyük bir sermaye ve siyasi gücüne sahip olmanın dışında, küresel ölçekte çok geniş bir jeopolitik ve ekonomik etkiye sahiptir. Benzer örnek Museviler ve İsrail için de geçerlidir.

Şekil 1: Dinler Coğrafyasının Başlıca İlgi Alanları

XXI. yüzyılda iki farklı eğilim benimsemiş gibi görünen din, bir yandan gizli örgütlenmelere, ayrılıkçı hareketlere ve savaşa neden olup dünyayı bölüp ayrıştırırken, diğer yandan ise sevgi, hoşgörü, ahlâk ve barış mesajları ile toplumların ve kültürlerin kucaklaşmasını, yakınlaşmasını sağlayarak huzur ve güven veren, bütünleştirici bir unsur rolüne talip olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece din bazılarında göre küresel ve yerel çatışma ve zıtlıkların başlıca sorumlusu, bazılarında göre ise çöken ahlâk sisteminin, çürüyen değerlerin onarıcısı ve kurtarıcısı olup küresel sorunlardan çıkışta insanlara yol göstericisi görevi üstlenmektedir. Fakat din nasıl algılanırsa algılsın, toplumların sosyal, kültürel ve siyasi yaşamında önemli bir unsur olarak varlığını sürdürdüğü müddetçe beşeri coğrafyanın araştırdığı, tartıştığı ve irdelediği konular arasında varlığını sürdürmeye devam edecektir.

3. Küresel Dindarlığın Kuşbakışı Görünümü

Ünlü İngiliz gazetesi “The Telegraph”, farklı ulusların dindarlık seviyesini ölçerek bir ülke sıralaması yapmıştır. Bu sıralama, 2008, 2009 ve 2015 yıllarında “WIN/Gallup International” tarafından yapılan üç anketin sonuçlarına dayanmaktadır. Anket toplam 65 ülkede 65 000 kişiyle yapılmıştır. Her ülkeden 18 yaş üstü 1000’er kişi bu ankete katılmış ve her birine, kendini dindar olarak kabul edip etmediği sorusuna “evet” veya “hayır” olarak cevap vermesi istenilmiş. Daha sonra kişilerin verdikleri cevaplara göre ülke sonuçları belirli istatistik yöntemlerle hesaplanmış, listelenmiş

³¹ Berkay, F. ve Atasoy, E. (2007) “Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış”, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 10, Sayı 18, Balıkesir, s. 18–44

ve devletler bazında haritalanmıştır. Böylece dindarlık seviyesine göre ülkeler farklı renklerle boyanmış ve küresel dindarlık haritası oluşturulmuştur.³² Bu araştırmanın sonuçlarını ülkeleri altı grupta sınıflandırıp basitleştirilmiş bir tabloyla yansıtmamızda yarar vardır.

Tablo 1: Ülkelerin Dindarlık Düzeylerine Göre Gruplandırılması

Çok Düşük Dindarlık Düzeyli Ülkeler (%)	Düşük Dindarlık Düzeyli Ülkeler (%)	Orta Derece Dindarlık Düzeyli Ülkeler (%)	Yüksek Dindarlık Düzeyli Ülkeler (%)	Çok Yüksek Dindarlık Düzeyli Ülkeler (%)
Çin - 7	İsrail - 30	İrlanda - 45	Rusya - 70	Endonezya - 82
Japonya - 13	B. Britanya - 30	Slovenya - 47	Hırvatistan - 70	İran - 83
Estonya - 16	Yeni Zelanda - 33	Özbekistan - 51	Yunanistan - 71	Irak - 84
İsveç - 19	Küba - 34	Bulgaristan - 52	Malezya - 72	Filipinler - 86
Norveç - 21	Avustralya - 34	ABD - 56	Sırbistan - 72	Pakistan - 88
Çekya - 23	Azerbaycan - 34	Finlandiya - 56	Ukrayna - 74	Cezayir - 90
	Vietnam - 34	Portekiz - 60	Hindistan - 76	Bangladeş - 93
	Almanya - 34	Beliz - 62	Romanya - 77	Ermenistan - 93
	Belarus - 34	Kazakistan - 64	Venezuela - 79	Gürcistan - 93
	İspanya - 37	Bosna Hersek - 65	Brezilya - 79	S. Arabistan - 93
	İsviçre - 38		Türkiye - 79	Fas - 93
	Arnavutluk - 39		Türkmenistan - 80	Tayland - 94

Kuşkusuz ankete katılan kişilerin verdikleri cevaplara göre %95'ten fazla "evet ben dindarım" diye yanıt veren ülkeler dünyanın en dindar devletleri grubunda yer alırlar ve en kalabalık grubu oluşturdukları için tablonun dışında (altıncı grup olarak) bir değerlendirmeye alınmışlardır. Katar - %95, Çad - %95, Mali - %95, Gana - %95, Kongo - %95, Ruanda - %95, Zambiya - %95, Ürdün - %96, Kamerun - %96, Senegal - %96, Myanmar - %97, Laos - %97, Afganistan %97, Mısır - %97, Moritanya - %98, Burundi - %98, Somali - %98, Cibuti - %98, Sri Lanka - %99, Yemen - %99, Nijer - %99, Etiyopya - %99 ve Malawi - %99 dünyanın en yüksek dindarlık düzeyine sahip devletleri oldukları anlaşılmaktadır (Tablo 1).

Her ankette olduğu gibi İngiliz kuruluşunun yaptırdığı bu anketin sonuçları da göreceli olup %100 doğru ve sağlıklı sonuçlar sunmasa da dinler coğrafyası açısından bazı önemli ipuçları da sunduğu ortadadır. Bu sonuçlar şöyle özetlenebilir:

- Dünyanın en kalabalık nüfuslu ülkesi olan Çin'de halkın sadece %7'sinin dindar olması düşündürücüdür. Japonya, Norveç ve İsveç gibi ülkeler dünyanın en düşük dindarlık düzeyine sahip ama en yüksek refah düzeyine sahip ülkeleridirler. Bu nedenle yaşam kalitesi/refah düzeyi ile dindarlık arasında bir etkileşim olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir.
- Çad, Mali, Kongo, Laos, Ruanda, Senegal, Moritanya, Burundi, Afganistan, Nijer ve Yemen gibi Afrika ve Asya kıtalarının en yoksul ve sanayileşmede en geri kalmış ülkelerinde dindarlık düzeyini %95'ten fazlası olması dikkat çekici olup yaşam kalitesi/refah düzeyi ile dindarlık arasında bir etkileşim olup olmadığı sorusunu bir daha akla getirmektedir.

³² Daha detaylı bilgi için bakınız:

- <https://nonews.co/directory/lists/countries/relgioussness>
- <http://rublev.com/novosti/britanskoe-izdanie-the-telegraph-sostavilo-reiting-samykh-religioznykh-i-nereligioznykh-stran-mira>

- Düşük dindarlık düzeyine sahip ülkeler arasında Belarus, Vietnam ve Küba³³ gibi eski sosyalist ülkeler de var, İsrail, İsviçre, Yeni Zelanda ve Büyük Britanya gibi çok gelişmiş ülkeler de var, Azerbaycan ve Arnavutluk gibi önemli Müslüman nüfus oranlarına sahip devletler de vardır. Bu karmaşık yapılu grupta dindar nüfusun oranlarının düşüklüğünü açıklayacak mantıklı bir önerme bulunulamamıştır.
- Ulusal nüfus içinde dindarlığın oranı %70 ile %80 arasında olan ülkeler arasında Türkiye, Malezya ve Türkmenistan gibi Müslüman devletler de var, Rusya, Sırbistan ve Ukrayna gibi Ortodoks yapılu eski sosyalist devletler de var, Brezilya, Venezuela ve Hırvatistan gibi koyu Katolik devletler de vardır. Yüksek dindarlık düzeyine sahip bu gruptaki ülkelerin ne gelişmişlik düzeyleri, ne siyasi ve dinsel yapıları, ne de yönetim biçimi ve demografik özellikleri birbirine benzemez. Bu karmaşık yapılu grupta dindar nüfusun oranlarının yüksek olmasını açıklayacak mantıklı bir önerme bulunulamamıştır.
- Romanya, Sırbistan, Ukrayna ve Rusya gibi eski sosyalist ülkelerde ateist nüfus oranları yüksek olduğu bilinmesine rağmen ulusal nüfusun %70'ten fazlası ben dindarım demesi yine çok çarpıcı ve ilginç bir sonuçtur. Aslında uzun sosyalist dönemde dinsel yaşantılara ve dinsel özgürlüklere yapılan devlet baskıları, postsosyalist dönemde bu ülkelerde yeniden bir inanç patlaması, yeni bir özgür dinsel yönelim olarak adlandırılabilir. Romanya, Sırbistan, Ukrayna ve Rusya gibi eski sosyalist ülkelerdeki çarpıcı anket sonuçları, bastırılmış ve yasaklanmış inanç değerlerin komünizm ideolojisi ile yok edilemediğinin ve uygun ortamda yeniden canlanabilmelerine bir kanıt olsa gerek.
- İran ve Suudi Arabistan gibi en katı dini kurallarının uygulandığı ülkelerde dahi dindar olmayan önemli bir nüfus grubu olduğu anlaşılmaktadır. İran İslam Cumhuriyetinde ankete katılanların %17'si ve Suudi Arabistan Krallığında ankete katılanların %7'si "ben dindar değilim" yanıtı vermiştir.
- Özetle, dinsel tercih içsel, kişisel ve mahrem bir tercih olduğundan dolayı, inanç temelli anketler ve araştırmaların beklenen bir tablo veya öngörülebilir sonuçlar sunmaları her zaman gerçekleşmeyebilir. Bir başka deyişle, dinsel aidiyetler, inanç tercihleri ve dinsel kimlikler özünde değişmeyen olgular olmalarına rağmen bilimsel araştırmalarda farklı sonuçlar ile yüzleşilme olasılıkları da her zaman mevcuttur.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Kültürü oluşturan ana öğelerinden biri olan din kavramının, toplumsal hayatla birlikte başladığı kuşkusuzdur. Din, her tarihsel dönemde, her medeniyette ve her coğrafi mekânda varlığını ve etkisini sürdürmüş olan sosyal ve kültürel olgudur. Din, kişilerin düşünce ve eylemlerini, ahlaki algılarını ve yaşam biçimlerini, bireysel ve toplumsal kimliklerini, tutum ve davranışlarını etkileyen en eski ve en önemli toplumsal örgütlenme biçimlerinden biridir. Dil, din ve etnik kimlik zamana ve tarihe en çok direnç gösteren, değişmesi en güç kavramların başında gelse de toplumsallaşma ve küreselleşmeden bazen onlar da etkilenmektedirler.

Din bilimleri diğer sosyal bilimlerle yakın ilişki ve etkileşim içinde olduklarından dolayı son yarım yüzyılda din sosyolojisi, din felsefesi, din eğitimi, din psikolojisi, dinler tarihi ve dinler coğrafyası alanlarında hızlı bir gelişim ve yaygın patlaması görülmektedir. Farklı bilim dalları din olgusuna farklı pencereden bakarak onu farklı algılamış ve tanımlamışlardır. Örneğin dinler tarihi açısından "din, bir cemaatin sahip olduğu, kutsal kitap, peygamber veya kurucu, Tanrı kavramını da genellikle içinde bulunduran, inanç sistemi ve bu sisteme bağlı olarak yaptığı ibadet, yerine getirmeye

³³ Küba Cumhuriyeti bugün hala sosyalist sistemi devam ettirdiğini iddia eden dünyadaki az sayıdaki ülkeden biridir.

*çalıştığı ahlâki kurallar bütünüdür” ve İslâm’a göre din, “akıl sahibi şuurlu insanları, kendi irade ve arzularıyla hayırlı olan şeylere sevk eden ilâhi bir kanundur”.*³⁴

Gordon Marshall’a göre “*din kutsal fikrine dayalı olan ve müminleri bir sosyo-dinsel topluluk içinde birleştiren bir inançlar, semboller ve pratikler kümesidir.*”³⁵ Sosyolog Durkheim’e göre din, “*bütün kısımları birbirine bağlı inanç ve törenlerden (inanç ve ibadetlerden) oluşmuş, kutsal şeylere ilişkin ve mensuplarını aynı bir toplumda birleştiren bir bütün*” olarak tanımlanmaktadır.³⁶ Batı dünyasına göre ise “*din insanın tanrı, metafizik alem ya da kutsala yönelik duygu, düşünce ve davranışlarını ifade eden bir sistemdir.*”³⁷ Daniel G. Bates’e göre “*din, yönetişin biçimleri, toplumsal hiyerarşiler, görenek kodları ve ahlak aracılığıyla toplumsal ve etik düzeni geçerli kılar. Din genellikle statükoyu koruma işlevi görmekle birlikte-devrimci hareketler ve din esinli savaşlarda gördüğümüz gibi-toplumsal değişimi meşrulaştırmakta ve kullanılabilir.*”³⁸

Coğrafya penceresinden bakan Tümertekin’e göre “*din, insanın doktrinler, tapınma şekilleri, değerler ve tavırlarla birleşmiş doğaüstü inançlarını belirtmektedir.*”³⁹ Turan’a göre, “*din denen toplumsal kurum iki bölümden oluşmaktadır: inanç ve ibadet. Her ikisinin temelinde iki kavram yatmaktadır: kutsallık ve yasak.*”⁴⁰ Aslında din, ilk ve ortaçağlarda olduğu gibi, XXI yüzyılda da bilimsel araştırma ve tartışmaların odağında olmaya devam etmektedir.

Din kavramı, toplumlar ve milletler arasında politik, sosyal ve kültürel ayrılığa önemli ölçüde katkıda bulunduğu için hem siyasi coğrafyanın, hem nüfus coğrafyasının, hem etnocoğrafyanın, hem de sosyal ve kültürel coğrafyanın incelediği araştırma alanlarının başında gelmektedir. Beşeri coğrafyacılar, bir yandan belirli mekân içindeki dinsel benzerlikleri ve dinsel farklılıkları irdelerken, diğer yandan dinsel örgütlemenin coğrafi mekân üzerindeki etkisini ve mekânın dinler üzerindeki etkisini ele almaktadırlar.⁴¹

Dinin evrensel olma özelliği dile göre daha yüksek olduğu gibi, toplum ve ülkeler arasındaki sosyal, kültürel ve politik etkileşimlerde de dinsel aidiyet dilsel aidiyetten baskındır. Küreselleşen dünyada dinsel toplumlar ve yansıttıkları “inanç coğrafyası” hem bölgesel hem de global ölçekte iktisadi ve siyasi coğrafyayı etkilediği gibi medeniyetlerin ve kültürlerin hassas sınırlarını da belirlemektedir. XXI yüzyılın başında, gezegenimizde dinin küresel olarak yükselişine tanık olunmuştur. Dinsel bilincin yoğunlaşması, uluslararası ilişkilerde dini liderlerinin ve dinsel söylemlerin ön plana çıkması, dinsel kökenli savaşlar ile dinsel terör dalgalarının yükselmesi bunlara sadece birkaç örnektir. Böylece din, XXI yüzyılın başında toplumsal etkisi ve sosyo-politik gücü gün geçtikçe artan ama aynı zamanda en çok tartışılan ve eleştiri oklarına maruz kalan kültürel kavramların başında gelmektedir.⁴²

Soğuk savaş sonrasındaki postsosyalist dönemde uluslar ve devletler arasındaki en önemli farklılaşmaları politik veya ideolojik kimlikleri değil kültürel kimlikleri belirlemektedir. Yaşadığımız yüzyılda, etnik, dilsel ve dinsel aidiyetin her zamandan daha büyük bir önemi ve toplumsal önceliği olduğu görülmektedir. İki kutuplu dünyada görülen süper güçlerin rekabetin yerini medeniyetlerin ve kültürlerin çarpışmasına bırakmıştır.⁴³

³⁴ Tümer, G. ve Küçük, A. (1997) *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, s. 8

³⁵ Marshall, G. (2009) *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, s. 156

³⁶ Tümer, G. ve Küçük, A. (1997) *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, s. 8

³⁷ Daha detaylı bilgi için bakınız: Aydın, M. (2015) *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi (Tarih, İnanç ve İbadet)*, Ensar Yayınları, 2015, İstanbul, s. 25

³⁸ Bates, D. G., (2018) 21. *Yüzyılda Kültürel Antropoloji. İnsanın Dağadaki Yeri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 459-460

³⁹ Tümertekin, E. (1994) *Beşeri Coğrafyaya Giriş*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Üniversite Yayın No: 3819, İstanbul, s. 192

⁴⁰ Turan, Ş. (1994) *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 84

⁴¹ Daha detaylı bilgi için bakınız: Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (1998) *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân*, Çantay Kitabevi, İstanbul, s. 187-211

⁴² Daha detaylı bilgi için bakınız: Berkay, F. ve Atasoy, E. (2007) “*Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış*”, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 10, Sayı 18, Balıkesir, s. 18-44

⁴³ Daha detaylı bilgi için bakınız: Huntington, S. P. (2002) *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. İstanbul: Okuyan Us Yayın

KAYNAKLAR

- Aras, A., (2016) *Harita ve Grafiklerle Dinler Coğrafyası*, Emin Yayınları, Bursa
- Atasoy E. (2019) “*Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri. Etnoslar. Diller. Azınlıklar. Diasporalar*”, Değişim Yayınları, İstanbul
- Aydın, M. (2015) *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi (Tarih, İnanç ve İbadet)*, Ensar Yayınları, 2015, İstanbul
- Bates, D. G., (2018) *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji. İnsanın Doğadaki Yeri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Berkay, F. ve Atasoy, E. (2007) “*Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış*”, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 10, Sayı 18, Balıkesir
- Demirer, Y. (2012) “*Modernleşen Türkiye’de Din*”, 1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim, Derleyenler: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Phoenix Yayınları, Ankara
- Dönmezer, S. (1994) *Toplumbilim*, Beta Yayınları, İstanbul
- Dumortier, B. (2007) *Dinler Atlası. İnançlar, İbadetler ve Ülkeler*, NTV Yayınları, Mas Matbaacılık, İstanbul
- Fotev, G. (1999) *Kriza na Legitimnostta*”, Universitetsko İzdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, Akademično İzdatelstvo Prof. Marin Drinov, Sofya
- Gardner, G. (2003) *Dinleri Sürdürülebilir Bir Dünya Arayışına Katmak*, Dünyanın Durumu Worldwatch Enstitüsü 20. Özel Baskısı, TEMA Vakfı Yayınları No: 40, İstanbul
- Günay, Ü. (1998) *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul
- Gündüz, Ş. (2016) *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara
- Huntington, S. P. (2002) *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Okuyan Us Yayın, İstanbul
- Lukanov, A., Bojinov, N. & Dimitrov, S., (2006) *Stranite v Sveta 2005-2006 Spravočnik*, İzdatelstvo Gloriya Palas, Sofya
- Marshall, G. (2009) *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara
- Özcan, Ş. (2017) “*Dimensions Of World Religions According To Ninian Smart: A Study In The Axis Of Work Named The World’s Religions*”, The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 61 , p. 207-228, Autumn III 2017, Elazığ
- Özçağlar, A. (2001) *Coğrafyaya Giriş*, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara
- Sarıkcıoğlu, E. (2002) *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta
- Slaveykov, P. & Yankov, R. (1997) *Geografiya na Naselenieto i Selištata v Sveta*, İzdatelstvo Faber, Veliko Tırnovo
- Traykov, T. (2003) *Svetovnite religii – Vaznikvane, Razvitie i Teritorialno Razprostranenie*, Spisanie “Obuçeniето po Geografiya”, Broy 1, Sofya
- Turan, Ş. (1994) *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara
- Turnbull, C. (1961) *The Forest Poople*, Simon&Schuster, New York
- Tümer, G. ve Küçük, A. (1997) *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara
- Tümertekin, E. (1994) *Beşeri Coğrafyaya Giriş*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Üniversite Yayın No: 3819, İstanbul
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (1998) *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân*, Çantay Kitabevi, İstanbul
- Volskim, V. V. (2001) *Sotsialno – İkonomiçeskaya Geografiya Zarubejnogo Mira*, İzdatelstvo Drofa, Moskova
- <http://www.nsi.bg/Census/StrReligion.htm>
- <http://www.islamveihsan.com/dinlerin-tasnifi.html>
- <https://nonews.co/directory/lists/countries/religiousness>
- <http://rublev.com/novosti/britanskoe-izdanie-the-telegraph-sostavilo-reiting-samykh-religioznykh-i-nereligioznykh-stran-mira>

УДК 502.05

АНАЛИЗ ИСТОЧНИКОВ ЗАГРЯЗНЕНИЯ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА В ГОРОДЕ АСТАНА

Кокаев У.Ш., Берденов Ж.Г., Асылбеков К.М., Кәкімжанов Е.С.

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан.

E-mail: berdenov-z@mail.ru

Аннотация. В статье описываются проблема загрязнения атмосферного воздуха в городе Астана, а также виды загрязнения атмосферного воздуха и пути минимизации их негативного воздействия. Проведённое исследование носит комплексный характер и основано на геоэкологическом подходе. В исследовании используются методы, применяемых в физической географии, геоэкологии и картографии. В работе используются и общенаучные методы – описательный, сравнительный, статистический, при комплексной геоэкологической оценке используется метод формализованных оценок. Исходными материалами послужили топографические и тематические карты территории Акмолинской области, г. Астаны, статистические данные РГП «Казгидромет», данные Департамента экологии по городу Астане.

Ключевые слова: загрязнение, индекс загрязнения атмосферы, городская среда, примеси атмосферного воздуха, города Астана.

Введение.

Города играют ведущую роль в экономике страны, поскольку именно в них сосредоточены финансовые, трудовые, интеллектуальные и иные ресурсы государств региона [1]. Вместе с тем, одним из главных условий существования человеческой популяции является оптимальное состояние окружающей городской среды. Городская жизнедеятельность приводит к изменению в первую очередь атмосферы, что в свою очередь вызывает функциональные нарушения и патологии у людей, проживающих в загрязнённых районах. Значительное загрязнение атмосферы способствует ухудшению здоровья населения, повышает смертность и риск развития различных заболеваний. Установление причин ухудшения здоровья населения, проживающих на определённой территории представляет собой актуальную проблему [2].

Загрязнение воздуха имеет различное происхождение. Оно может быть естественным и антропогенным. Кроме этого загрязнение атмосферы можно классифицировать и по агрегатному состоянию. Именно по агрегатному состоянию выбросы загрязняющих веществ в атмосферный воздух могут быть газообразными, жидкими и твёрдыми. К газообразным выбросам загрязняющих веществ в атмосферу относятся диоксид серы, углеводороды, оксиды азота и другие. К жидким выбросам вредных веществ в атмосферный воздух относятся кислоты, растворы солей и другие вещества. К твёрдым же загрязняющим веществам относятся свинец, сажа, канцерогены и другие вещества.

Содержание примесей в атмосферном воздухе города зависит от многих факторов:

- вида топлива и его качества;
- степени очистки газовой смеси;
- высоты, на которой осуществляются выбросы;
- метеорологических условий, способствующих рассеянию примесей и определяющих фотохимические реакции в атмосфере;
- размеров территории, на которой осуществляются выбросы;
- характеристик транспортных потоков в городе;
- рельефа местности, ориентации улиц [3].

Доказано, что по мере увеличения загрязнения воздуха увеличиваются риски возникновения инсульта, сердечных заболеваний, рака лёгких, а также хронических и острых респираторных заболеваний, включая астму. Как следствие, загрязнение воздуха может привести к прямым и косвенным потерям для национальной экономики, включая дополнительные расходы на здравоохранение и потери производительности. Всемирный банк и Министерство окружающей среды и водных ресурсов РК в 2014 оценили, что загрязнение воздуха твёрдыми частицами обходится экономике Казахстана на сумму свыше 1,3 миллиарда долларов США в год из-за воздействия на здоровье (0,9% ВВП) [4]. Данные, полученные в ходе исследования, показали, что качество воздуха в крупных городах часто не соответствует стандартам и приводит к значительным расходам на здравоохранение в стране. Было оценено, что загрязнение твёрдых частиц ежегодно вызывает около 2800 преждевременных смертей в Казахстане [4].

Сегодня города являются гетеротрофными антропогенными экосистемами. Астана является столицей и самым быстрорастущим городом в Казахстане, с более чем двукратным приростом населения за последние 15 лет. Численность населения города Астана составляет 1 212 077 человек [5], при площади территории — 801,54 км².

Это увеличение населения неизбежно ведёт к быстрому росту потребления энергии и увеличению числа транспортных средств, что, в свою очередь, влияет на качество воздуха в городе; уровень загрязнения воздуха в Астане достигло критического состояния. В 2016 году Астана стала вторым самым загрязнённым городом в Казахстане (после города Алматы) согласно Индексу загрязнения атмосферы (ИЗА) как сообщает Национальная гидрометеорологическая служба Республики Казахстан [6]. К сожалению, несмотря на отсутствие крупных предприятий, которые загрязняют воздушный слой и наличие благоприятных орфографических условий, город Астана находится в списке городов с высоким уровнем загрязнения атмосферного воздуха [7].

В данном исследовании были использованы данные Национальной гидрометеорологической службы Республики Казахстан [8], данные РГП «КАЗГИДРОМЕТ», данные Департамента экологии по городу Астане. Тенденции основных загрязнителей воздуха в Астане были сопоставлены со стандартами качества воздуха WHO (Всемирной Организации Здравоохранения) [9] и стандарты качества воздуха Европейского Союза (ЕС) [10].

Территория исследования

Площадь территории города Астана - 797,3 кв. км, в том числе: р-н Алматы –154,7 кв.км., р-н Сарыарка – 67,7 кв.км., р-н Есиль – 200,2 кв.км., р-н Байконыр – 181,2 кв.км., р-н Нура – 193,3 кв.км. (после присоединения 7 февраля 2017 года к городу 87,19 км² территории Акмолинской области без населённых пунктов) [11].

Город стоит на степной равнине на севере центральной части Республики Казахстан в пределах Казахского мелкосопочника и Тенизской равнины. Рельеф территории города представляет собой низкие надпойменные террасы (рисунок 1).

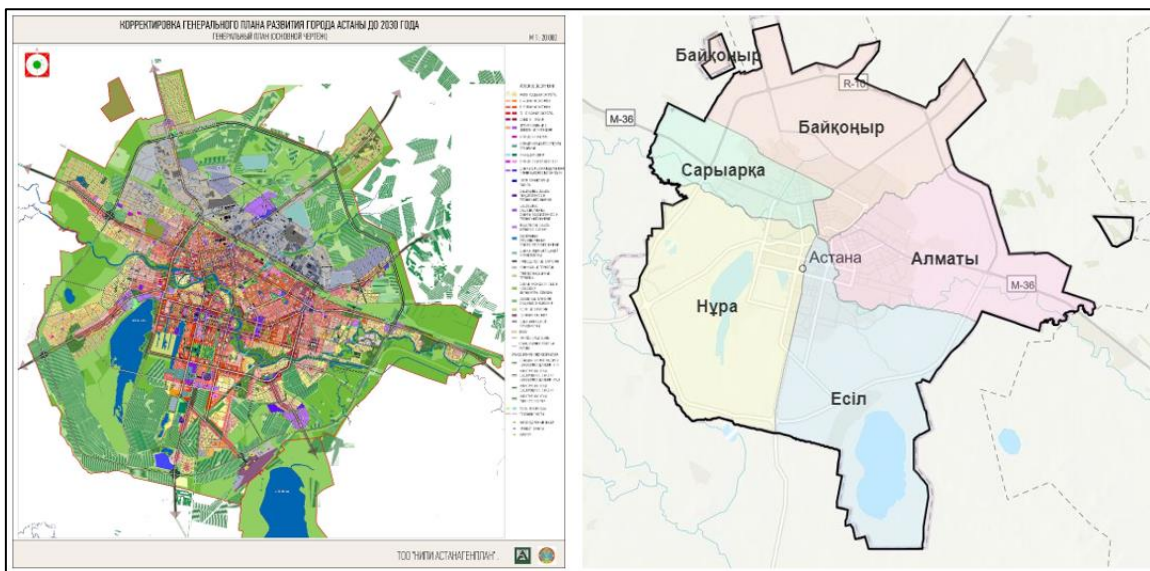

Рисунок 1 – Административные границы города и районов города (источник Геопортал города Астана <https://gis.esaulet.kz/>)

Анализ и обсуждения

РГП на ПХВ «Казгидромет» РК выпускает периодические (ежемесячные, ежеквартальные, полугодовые и годовые) бюллетени по загрязнению окружающей среды. С помощью этих бюллетеней можно оценить состояние окружающей среды. Сегодня чистота воздушного бассейна Астаны стала одной из актуальных проблем нашей столицы. Атмосферное состояние Астаны определяется объемом выбросов производственных предприятий и частиц загрязняющих веществ. В городе насчитывается более 600 действующих производств. Основную долю загрязнителей атмосферного воздуха города Астаны составляют: автотранспортные средства-54,6 %, ТЭЦ-1 и ТЭЦ-2–24,2 %, другие стационарные источники (автономные котельные, частные предприятия, государственные учреждения, отопительные котлы частного сектора) – более 20 %. На данный момент уровень загрязнения воздуха столицы достиг опасного уровня. В последнее время местные жители так же жалуются на смог. Увеличилось количество выбросов вредных веществ от теплоисточников и автотранспорта [8].

Определение источников загрязняющих веществ очень важно при разработке политических стратегий контроля за выбросами. В число возможных источников загрязнителей воздуха входят транспорт, электростанции, котельные, домашние печи. Причиной увеличения количества автотранспорта в Астане является доля автомобилей, приехавших из других регионов страны. Если в 1998 году его число в городе составляло 30,2 тысячи, то в 2002 году было зарегистрировано более 50 тысяч транспортных средств. Согласно статистическим данным, в 2003–2011 годах количество автомобилей в Астане увеличилось до 167689. За этот период количество автобусов и грузовиков увеличилось в два раза, а количество легковых автомобилей увеличилось в 4 раза. Рост количества автомобилей увеличился с 330 000 в 2016 году до 335 000 в 2017 году. В 2020 году в Астане было зарегистрировано 347 000 автомобилей. Это в 3 раза больше, чем 20 лет назад [12]. За период 2015-2020 г.г. количество зарегистрированных в городе автомобилей увеличилось на 47 тысяч, а в частном секторе 22 тысячи домов потребляют уголь. Кроме того, в городе насчитывается около 1800 предприятий-природопользователей. Их количество на 8 % больше, чем в 2017 году.

В Астане действуют две электростанции, которые ежегодно потребляют около 3 млн тонн угля. С осени 2023 года был запуск первой очереди котельного отделения на новостроенной ТЭЦ 3. Основным топливом для водогрейной котельной ТЭЦ 3 принят природный газ. Также на газ запланирован перевод отопительной котельной на ТЭЦ 2 г. Астаны. Согласно опросу домохозяйств, 11% от общего числа домашних хозяйств в Астане не

имеют центрального отопления [13]. Как результат, 10% домохозяйств в Астане используют уголь [13]. Уголь в основном сжигается в неэффективных печах, без контроля загрязняющих веществ. Из-за холодного климата и плохой дисперсии, домашние отопительные печи также могут способствовать ухудшению загрязнения воздуха [13].

Астана является одним из ведущих городов в Казахстане по объему строительства. После того, как город стал столицей Казахстана, было построено 10 миллионов квадратных метров жилья. В 2017 году в Астане прошла международная специализированная выставка EXPO-2017. Международную специализированную выставку ЭКСПО-2017 посетило более 3 860 000 человек [20]. В этой связи, по итогам 2017 года строительный рост дополнительно увеличился, что вероятно привело к увеличению загрязняющих веществ, в сравнении с предыдущим периодом.

Город Астана характеризуется преимущественно континентальным климатом. Погода летом и зимой преимущественно сухая. Высокая скорость ветра расщепляет вредные отходы. Однако не стоит забывать, что ветер еще и является транспортировщиком вредных веществ. Воздействие ветра на загрязнение обуславливается как дополнительный вспомогательный фактором. Его значение заключается в том, что при транспортировании с изменением направления ветра всплывающие в воздухе и атмосфере вредные вещества могут перемещаться в горизонтальном направлении с одного места в другое. В результате, район может быть очищен от загрязняющих веществ и транспортирован в другое место [7]. Для оценки загрязнения атмосферы несколькими веществами в отдельных регионах города ежегодно рассчитывается комплексный индекс загрязнения атмосферы от количества одинаковых примесей к составлению списков городов высокого уровня загрязнения [6]. Индекс загрязнения атмосферы характеризуется по 4 степеням [8]. Ниже представлена динамика индекса загрязнения атмосферы за 15 лет по городу Астане в период за 2007–2022 годы (Таблица 1).

Таблица 1 - Общие положения Показатель ИЗА₅ г. Астаны

Год	ИЗА ₅	Год	ИЗА ₅
2007	2,9	2016	3,8
2008	3,7	2017	3,2
2009	4,7	2018	3,7
2010	4,5	2019	4,2
2011	8,1	2020	7
2012	4,7	2021	6
2014	5,5	2022	7
2015	3,1		

Согласно таблице 1, мы можем увидеть индекс загрязнения атмосферы города Астаны за 15 лет (рисунок 1).

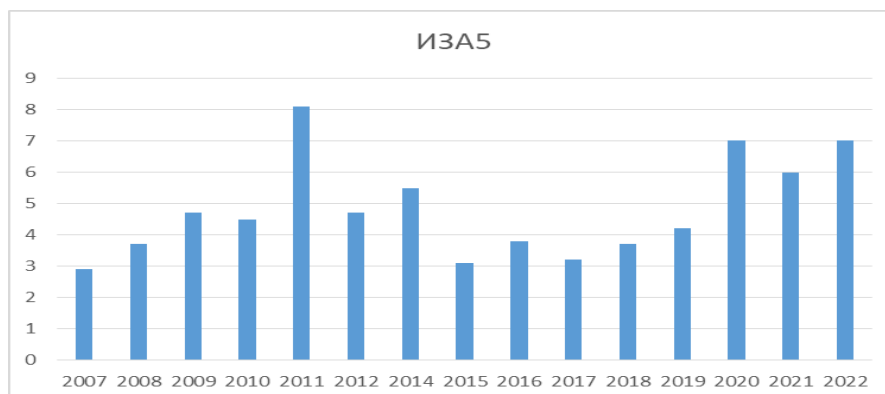

Рис.1. Показатель ИЗА города Астаны за 2007–2022 годы

По рис.1 можно наблюдать за изменением динамики загрязнения атмосферы в городе Астане за 15 лет. По результатам проведенного контроля за загрязнением воздушного бассейна города Астаны наибольший уровень загрязнения наблюдался в 2011 году (8,1). Минимальные показатели загрязнения атмосферного воздуха наблюдались в 2007 и 2015 годах, а самые высокие значения зафиксированы в 2011, 2021 и 2022 годах.

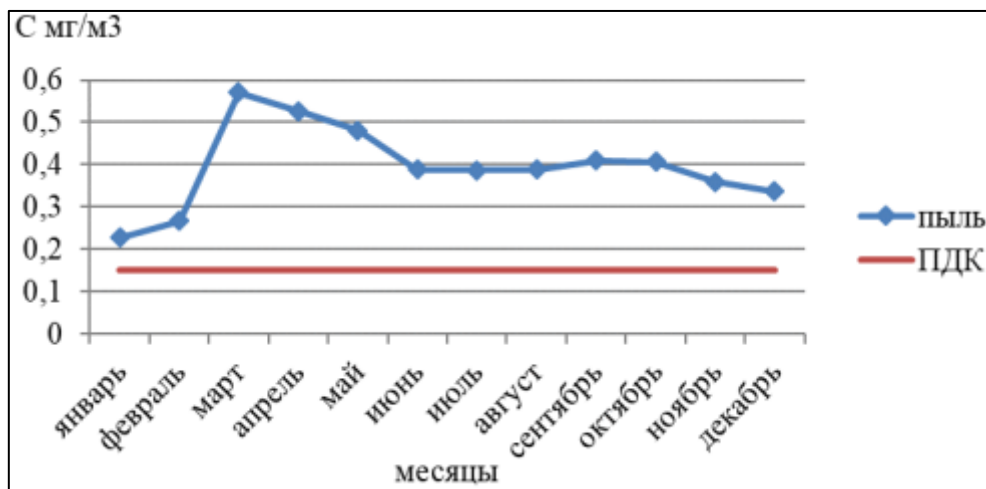

Рис. 2. Концентрация пыли за период с 2007 по 2022 годы в городе Астана

Результаты показали, что большинство уровней загрязняющих веществ, таких как (PM10, NO₂, SO₂, TSP), превышают годовое предельное значение, установленное ВОЗ и ЕС и стандарты, принятые в Казахстан. В 2016 году средняя годовая концентрация PM2.5 составляла 20 мкг/м³, что в два раза выше годового предельного значения ВОЗ. Уровень концентрации PM10 увеличился в 5 раз за последние три года в городе, а в 2016 году он был в 5 раз больше ежегодного предельного значения ВОЗ (20 мкг /м³). Максимальный годовой уровень концентрации PM10 превысил максимальную годовую предельную величину ВОЗ и ЕС (50 мкг/м³) в 18 раз.

Как показано на рисунке 2, концентрация пыли во всех месяцах превысило уровень ПДК. Максимальная концентрация пыли была зафиксирована в марте, а минимальное в январе. Кроме того, можно увидеть, что высокие значения пыли характерны для весеннего и летнего месяцев. Насколько вредна пыль зависит от ее состава. Чем мельче частицы пыли, тем дольше они хранятся в атмосфере и в самых глубоких частях легких при проникновении в легкие человека [14]. Пыль не только затрудняет дыхание для здоровья, но и оказывает большое влияние на изменение климата, поскольку отражает солнечный свет и затрудняет нагревание земной поверхности [15]. На рисунке ниже показана периодическая ситуация распространения диоксида азота по городу Астане за 15 лет (рис. 3).

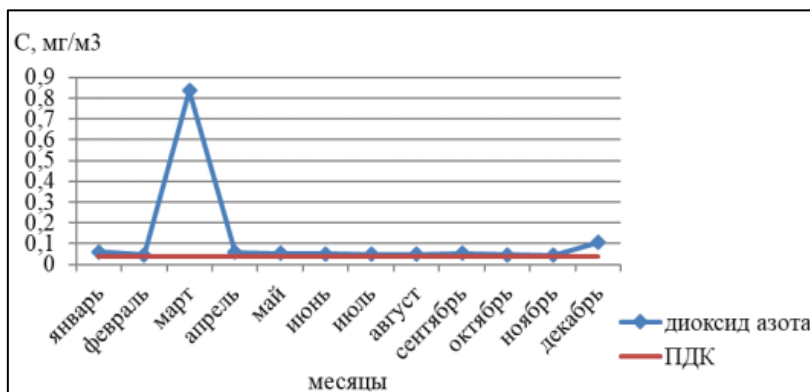

Рис.3. Распределение диоксида азота за период 2007–2022 годы в городе Астана

Как показано на рисунке 3, максимальное значение диоксида азота совпало с мартом. В этом месяце количество диоксида азота составило значение $0,84 \text{ мг/м}^3$. Во многих месяцах значение диоксида азота равно величине ПДК. Предельно допустимая концентрация диоксида азота равна $0,04$. Только в отопительный сезон можно увидеть превышение размеров ПДК. По данным СИ и многим повторяющимся данным, в 2020 году большая часть атмосферного воздуха была загрязнена именно диоксидом азота. Оксиды азота образуют фотохимический дымовый туман, который образует пероксиацетилнитраты, его содержание $0,1-0,5 \text{ мг/м}^3$ раздражают глаза и приводят к высыханию растений [15]. Основное происхождение диоксида азота происходит из-за высокой температуры горения топлива и недостатка кислорода. Зачастую, как следствие, возникает из-за выхлопных газов автомобилей. Диоксид азота раздражает дыхательные пути и органы зрения. На следующем рисунке показано среднегодовое распределение окиси углерода по городу Астана по периодам (рис. 4). Как показано на рисунке 4, значения окиси углерода не превышали допустимые значения ПДК в течение всего года. Однако высокие значения соответствуют зимним, весенним, осенним срокам. Это напрямую зависит от отопительного сезона.

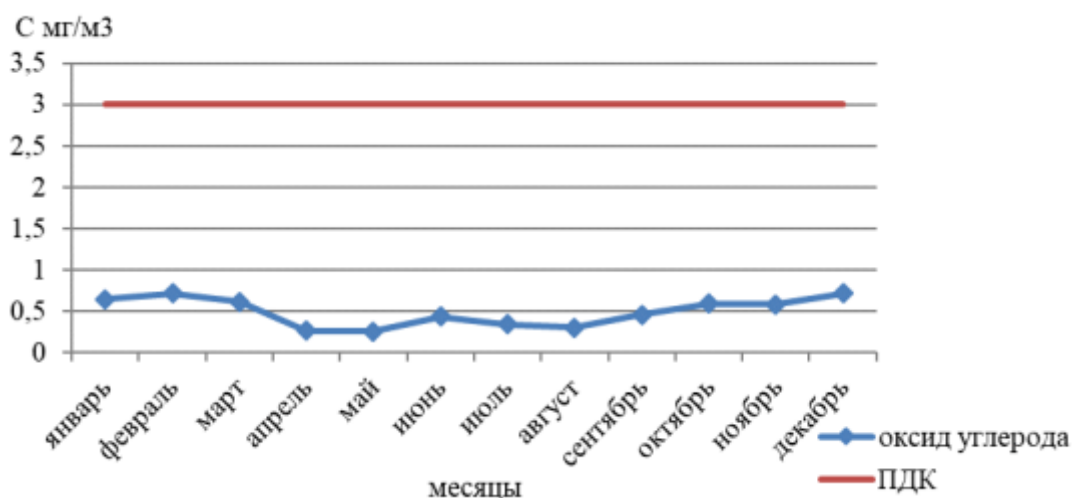

Рис. 4. Распределение окиси углерода за период с 2007 по 2022 годы в городе Астана

Оксид углерода считается бесцветным, без запаха. Ежегодно тысячи людей подвергаются отравлению оксидом углерода. Оксид углерода понижает гемоглабин и приводит к головокружению [15]. На рисунке ниже показано распределение фтористого водорода по месяцам в городе Астане за период с 2007 по 2022 годы (рис. 5).

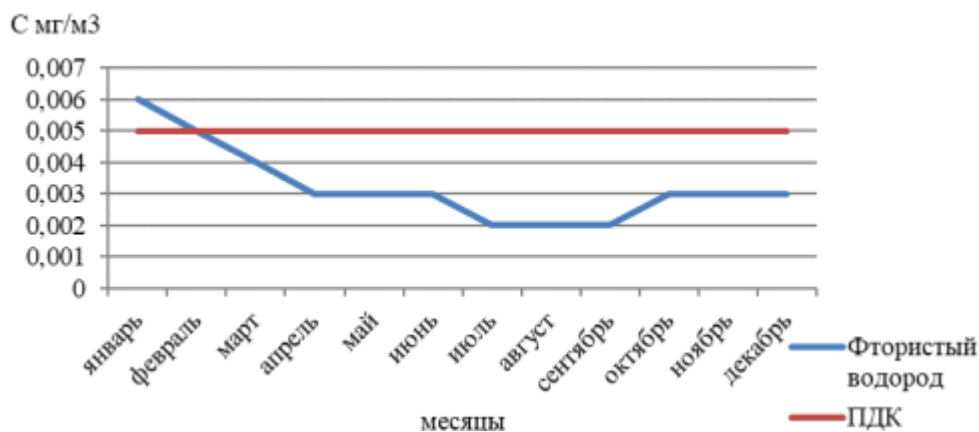

Рис. 5. Распределение фтористого водорода за период с 2004 по 2015 годы в городе Астана

Как видно на рисунке 5, значение фтористого водорода выше в январе, феврале, и марте. Максимальное значение составляет $0,006 \text{ мг/м}^3$ на январь. Минимальные показатели

характерны на июль, август, сентябрь. Фтористый водород – газ без цвета, с острым запахом. Хорошо растворяется в воде, но слабо растворяется в спирте, бензоле и гексане. Он в основном относится к числу слабых кислот. Однако считается сильным растворителем после воды [14]. На 2004–2012 годы не был разработан план работы совместной экологической программы за счет средств местного бюджета по снижению загрязнения автомобильными транспортом города Астаны. На втором этапе, с 2009 по 2015 годы – для стабилизации показателей качества окружающей среды, в частности, предусмотрено реализация схем разграничения потоков дорожного движения, перевод пассажирских автомобилей на альтернативные источники энергии, расширение использования экологических видов пассажирского транспорта (трамвай, троллейбус). Окончательный срок их реализации был запланирован на 2015–2020 годы [16]. На сегодняшний день Астане план не реализован, ЛРТ не достроено, трамваи не курсируют. Таким образом считаем, что необходимо создать программу постепенного прекращения применения этилового бензина. Также необходимо запланировать различные мероприятия по замене автомобилей на электромобили или экологически чистые виды топлива, обеспечению их катализатором и нейтрализатором [16]. Автомобили, работающие на природном газе, снижают окись углерода на 50–70 %, окись азота на 25–35 %, другие грязные вещества на 70–90 %, а серную кислоту полностью [14]. Это также стоит дешево, продлевает работу двигателя и не будет выбрасывать масло в цилиндр, чем бензин, тем самым продлевая жизнь автомобиля. Поэтому, считаем, что в Астане необходимо увеличить газовые станции, это было бы экологически выгодно и дешевле.

Заключение

Подводя итоги исследования, стоит отметить, что минимальный показатель загрязнения атмосферного воздуха города Астаны за 15 лет наблюдался в 2007 и 2015 годах, а самые высокие значения зафиксированы в 2011, 2020 и 2022 годах. В 2016 году Алматы и Астана стали самыми загрязненными городами. Астана заняла 2 место по показателю загрязнения после Алматы. За период с 2008 по 2018 годы концентрация пыли во всех месяцах превысило уровень ПДК. Максимальная концентрация пыли был зафиксирована в марте, а минимальное в январе. Максимальное значение диоксида азота соответствовало марту. В этом месяце количество диоксида азота составило $0,84 \text{ мг/м}^3$. В течение многих месяцев значение диоксида азота равно величине ПДК. Только в отопительный сезон можно увидеть превышение размеров ПДК. Значение фтористого водорода выше в январе, феврале и марте. Максимальное значение составило $0,006 \text{ мг/м}^3$ за январь. Минимальные показатели характерны на июль, август и сентябрь. За последние 4 года количество зарегистрированных в городе автомобилей увеличилось на 47 тысяч, а в частном секторе 22 тысячи домов потребляют уголь.

Все уровни загрязняющих веществ (PM10, NO2, SO2, TSP) в Астане превышают годовые предельные значения, установленные ВОЗ, ЕС. В последнее десятилетие наблюдается тенденция к увеличению концентрации загрязняющих веществ (за исключением SO2). Принимая во внимание ухудшение качества воздуха в Астане, можно сделать вывод о том, что его сеть мониторинговых станций должна быть модернизирована для отслеживания важных загрязнителей. Кроме того, необходимо проводить мониторинг фотохимического загрязнения, которое в настоящее время не проводится для Астаны.

Основной мерой для улучшения качества воздуха стало строительство газопровода до города Астаны и обеспечение природного газа, что влечёт за собой постепенный запрет использования угля в домохозяйствах в пределах города, перевод городских ТЭЦ и котельных на газ хотя бы частично, стимулирование энергосбережения и энергоэффективности, продвижение электромобилей, улучшение общественного транспорта.

Также считаем, что на сегодняшний день необходимо создать программу постепенного прекращения применения этилового бензина, перехода всех видов транспорта на газ или на электромобили. Для этого необходимо увеличить газовые станции в Астане, что более экологически и экономически выгодно.

Данное исследование было профинансировано Комитетом науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (Грант № AP19676580)

Список использованной литературы

1. Моделирование и управление процессами регионального развития / А. В. Аргучинцева [и др.]. – М. : Наука, Физматлит, 2001. – 432 с.
2. Алексеев, С.В. Экология человека. Учебник / С.В. Алексеев, Ю.П.Пивоваров, О.И. Янушанец. – М.: Икар, 2002. С. 96-100.
3. Беккер А. А., Агаев Т. Б. Охрана и контроль загрязнения природной среды. – Ленинград: Гидрометеиздат, 1989. – 286 с.
4. JERP and WB (2013). Towards Cleaner Industry and Improved Air Quality Monitoring in Kazakhstan.
5. Официальный сайт ГУ «Управление общественного здравоохранения города Астаны» http://densaulyk.astana.kz/index.php?Itemid=142&id=1&lang=ru&layout=blog&limitstart=102&option=com_content&view=category
6. Аналитические справки о состоянии окружающей среды в областях в 2018 году / Отчеты ОТУООС. – Алматы, 2019. – С. 211-218.
7. Сайт Центра Гидрометеорологического Мониторинга г. Алматы // www.almatymeteo.kz.
8. Информационный бюллетень о состоянии окружающей среды за 2022 год / РГП «Казгидромет». – Астана, 2023. – 258 с.
9. WHO (2005). WHO air quality guidelines, global update, 2005. Report on a Working Group meeting, Bonn, Germany, 18–20. Электронный ресурс: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/69477/1/WHO_SDE_PHE_OEH_06.02_eng.pdf
10. Мониторинг качества атмосферного воздуха для оценки воздействия на здоровье человека. Всемирная организация здравоохранения // Европейская серия. - № 85. - 2021. – 316 с.
11. Генеральный план города Астана // https://tengrinews.kz/strange_news/v-astane-rodilsya-millionnyiy-jitel-297961/
12. Муратова Н.Т., Мадибеков А. С. Оценка уровня загрязнения атмосферного воздуха Астаны. // Молодой ученый. – 2019. – № 20 (258). – С. 64-69. – URL: <https://moluch.ru/archive/258/59060/> (дата обращения: 02.09.2023).
13. Sarsekova Dani. Экологический мониторинг почв Сарыаркинского района города Астаны для оценки степени лесопригодности // Материалы XX Международно конференции «Современные проблемы географии». М.: 2019.
14. Петренчук О. П. Экспериментальные исследования атмосферного аэрозоля. – Л.: Гидрометеиздат, 1999. – 23 с.
15. Безуглая Э. Ю. Мониторинг состояния загрязнения атмосферы в городах. Результаты экспериментальных исследований, 1986. – 127 б.
16. Межрегиональная схема территориального развития Астанинской агломерации от 8 ноября 2017 года № 726.

KİMLİKLER COĞRAFYASININ MERKEZİNDE YER ALAN ETNİK KİMLİKLER

Emin Atasoy

Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Bursa, Türkiye
E-mail: eatasoy@uludag.edu.tr

ÖZET

Kendi aidiyetimizi ve mensubiyetimizi göstermek için, diğer yandan da diğer insanlardan farklı olduğumuzu göstermek için ilk başvurduğumuz tanımlamaların başında kimlikler gelmektedir. Bu çalışmada kimlik kavramı hem tanımlanmaya ve irdelenmeye çalışılmış hem de küresel ölçekteki kimlik çeşitliliği ve kimlik tipleri tartışılmaya açılmıştır. Araştırmada kimliklerin oluşumu, gelişimi ve özellikleri açıklanmaya çalışıldığı gibi kimliklerin değişimi, ayrıca kimliklerin politik ve sosyal uyum süreçleri de ele alınmıştır. Çalışmada bir yandan doğuştan gelen reddedemediğimiz ve değiştiremediğimiz kimlikler, diğer yandan da sonradan kazanılan veya bizim seçtiğimiz özgür kimlikler mercek altına alınarak kimlikler coğrafyasının değişen parametreleri tartışılmıştır. Araştırmada hem bireylerin kimlik seçimini belirleyen başlıca etkenler hem de dünya genelindeki etnik kimlik türleri irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kimlikler Coğrafyası, Aidiyet, Kimlik, Etnos, Ulusal Kimlik, Etnik Kimlik

THE ETHNIC IDENTITIES AT THE CENTER OF THE GEOGRAPHY OF IDENTITY

ABSTRACT

Identities rank first among depictions we turn to in order to demonstrate our belonging and affiliation, as well as to show that we are different from other people. In this study, attempts have been made to define and examine the concept of identity, and also discussions on global diversity of identities and types of identity have been opened up. Not only an attempt has been made in the research to explain the formation, development, and characteristics of identities, but also the change in identities and the political and social adaptation processes of identities have been examined. In the study, the changing parameters of the geography of identity have been discussed putting under the microscope the inherent identities that we cannot refuse or alter on the one hand, and on the other hand the free identities which are acquired afterwards or which we ourselves choose. An attempt has been made in the research to examine both the key factors that determine the identity choice of individuals and also the ethnic identity types around the world.

Keywords: Geography of identity, belonging, identity, ethnos, national identity, ethnic identity

Giriş

Sosyal psikoloji kaynaklı bir kavram olan “kimlik”, toplumların, etnosların ve ulusların inşasında büyük rol ve işlevlere sahip olan hem psikolojik ve sosyal, hem coğrafi ve kültürel, hem de fazlasıyla siyasallaşmış bir kavramdır. Kimlik; birey tarafından bilinçli olarak seçilen ve özgürce benimsenen, farklılık üzerinde temellenmiş bir olgudur. Kimlik olgusu hem kendini tanımayı ve bir bireyin diğer bireylerden farklılaşmayı, hem de bazı gruplarla özdeşleşmeyi aynı anda içerir. Özetle kimliğin hem bireysel hem de toplumsal boyutu vardır, hem birleştirici-bütünleştirici hem de ayrıştırıcı-parçalayıcı boyutu var. Aslında bireysel kimliklerle toplumsal kimlikleri, psikolojik kimliklerle kültürel kimlikleri, sosyal kimliklerle siyasal kimlikleri birbirilerinden ayrı düşünemeyiz, bu da kimliklerin etkileşim içinde ve iç içe olduklarına işaret etmektedir. Ulusal ve etnik aidiyet,

bireysel özellikler, cinsel aidiyet, mesleki ve sosyal statü, mekânsal, kültürel ve sınıfsal aidiyet bizim hangi kimliği öncelikle benimseyeceğimizi belirler.

Kimlik paradoksunun kaynağı bir yandan aidiyeti ve benzerlikleri içermesinden, diğer yandan da ayrışmayı ve farklılıkları içermesinden gelmektedir. Çünkü kimlik, bir yandan bizlerin ve benim gibi olanların inşasını, diğer yandan da onların ve bizden olmayanların inşasını yansıtmaktadır. Kimlik paradoksu bir yandan ne olduğumuza (pozitif inşa), diğer yandan da ne olmadığımıza (negatif inşa) işaret etmektedir.¹ Aslında ilk kez kimlik kavramını 1950'li yıllarda akademik literatürde kullanan kişi psikiyatrist olan Erik Erikson'dur.² Hızla değişen politik ve toplumsal ortam, psikolojik ikilemler ve sosyal çatışmalar, sorgulanan inanç ve kültür değerleri kimlik olgusunu sürekli canlı ve değişken tutmaktadır. Sonuç olarak kimlik bulanık, değişken, kırılabilir ve belirsiz bir kavramdır. Çünkü kimlik akışkan, istikrarsız ve göreceli özellikler göstermektedir. Daha güçlü ve daha zayıf kimlikler olduğu gibi, daha zor ve daha kolay değişen kimlikler olduğu gibi, gurur duyulan ve utanılan kimlikler de vardır. Örneğin mesleki ve toplumsal kimlik daha kolay değişir, oysa cinsiyet ve irksal kimlik daha zor değişmektedir.³

Belli süreçlerin ve faktörlerin etkisiyle, bazı durumlarda belli kimlikler ön plana çıkmakta, diğer kimlikler ise küçümsenmekte veya görmemezlikten gelinerek ikinci plana atılmaktadırlar. Bazı kimlikleri gururla taşıyoruz ve onlarla övünürüz, bazı kimlikleri ise gizleriz veya onlardan utanırız. Kültürel ve sosyal tercihler, ülke genelinde yürütülen ulusal ve azınlık politikaları, yaşatılan gelenek-görenekler, tarihsel bellek ve kültürel aktarım, siyasal ortam ve politik tercihler genel olarak hangi durumlarda hangi kimliklere sıkı sıkıya sarılacağımızı belirlemektedirler. Çok nadir de olsa bazen kimliklerimizi kökten değiştiririz. Önce Beşiktaşlıydık sonra Galatasaraylı olduk (sportif kimlik değişimi), önce Türkiye vatandaşıydık sonra Almanya vatandaşı olduk (vatandaşlık kimlik değişimi), önce Hristiyan'dık sonra Müslümanlığı kabul ettik (dinsel kimlik değişimi), hatta erkek olarak yaşarken çok sayıda ameliyat sonrasında kadın kimliğine büründük (cinsiyet kimlik değişimi). Köklü kimlik değişimleri her zaman olmuştur ve olmaya devam edecek, fakat bunların psikolojik ve sosyo-kültürel sorunlarla, derin sancılarla ve sarsıntılarla dolu bir geçiş süreci ile olgunlaştıklarını da unutmamamız gerekir.

1. Küreselleşen Dünyada Kimlikler Coğrafyasının Yükselişi

Her bireyin istese de istemese de sahip olduğu ve inkâr edemediği bazı kimlikleri vardır. Irksal kimlik, dinsel kimlik, etnik kimlik, ulusal kimlik, ideolojik kimlik, dilsel kimlik, cinsiyet kimliği, mesleki kimlik, sporcu kimlik, siyasal kimlik ve vatandaşlık kimliği bireylerin taşıdıkları kimliklerin başında gelirler. Irksal, etnik ve dinsel kimlikler bunların arasında en kalıcı ve en güçlü olanlardır. Canımızı feda etmeye hazır olduğumuz kimlikler vardır (etnik, ulusal ve dinsel kimlikler), kolayca vazgeçebileceğimiz ya da kolayca değiştirebileceğimiz kimlikler vardır (siyasal ve mesleki kimlik). Özetle, gezegenimizde yaşayan her birey istese de istemese de çok kimliktir. Ayrıca her bireyin önemseyemediği ve önemsemediği kimlikleri olduğu gibi, sıkı sıkıya sarıldığı ve bir türlü benimseyemediği kimlikleri de vardır.

Bazı bireylerde ulus ve sınıf kimlikleri, bazı bireylerde etnik ve vatandaşlık kimlikleri, bazı bireylerde dinsel ve milli kimlikleri, bazı bireylerde ise mesleki ve cinsiyet kimlikleri çatışabilir veya rekabetlerini durmaksızın sürdürebilirler. Ama tartışılmaz bir gerçek varsa o da kimliklerin yüceltiği, farklılıkların yüceltiği bir yüzyılda yaşamaktayız. Dinsel farklılıkların, etnik farklılıkların, cinsiyet farklılıkların, politik ve azınlık farklılıkların yüceltiği bir yüzyılda yaşadığımızı kimse inkâr edemez. XXI. yüzyılın en büyük paradoksal durumlarından birisi bir yandan dışlamayı, ötekileştirmeyi, bölünmeyi ve ayrışmayı şiddetle eleştiriyoruz; diğer yandan da bunlara sebebiyet veren ötekileri, azınlıkları ve farklılıkları sürekli alkışlıyoruz. Hem farklı inanç gruplarının, farklı etnik topluluklarının, farklı azınlıklarının haklarını ve özgürlüklerini savunuyoruz, hem de bu

¹ Sönmez-Selçuk, S. (2012) "Postmodern Dönemde Farklılığın Kutsanması ve Toplumun Parçacillaştırılması: "Öteki" ve Ötekileştirme", Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 2, Güz 2012, s. 78-98

² Daha detaylı bilgi için bakınız: Yanık, C. (2013) "Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi", Kaygı: Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, Sayı 20, Bursa, s. 225-237

³ Atasoy, E. (2019) "Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri", Değişim Yayınları, İstanbul

hak ve özgürlükleri verme veya tanıma taraftarı değiliz. Sonuç olarak, kimliklerin, azınlıkların ve farklılıkların yüceltiildiği bu yüzyıl, aynı zamanda samimiyetsizliğin, sahteciliğin ve ikiyüzlülüğün de yüzyılı olduğu anlaşılmaktadır.⁴

Hem bireysel ve toplumsal aidiyet hem de bireysel ve toplumsal mensubiyet kimlik inşasının olmazsa olmazlarıdır. Bu kavramlar birbirlerine o kadar yakındır ki bazen doğru olmasa da kimlik yerine aidiyet veya mensubiyet terimlerini eşanlamlı olarak bilimsel literatürde kullanıldıkları görülmektedir. Bir yandan kendi aidiyetimizi ve mensubiyetimizi göstermek için, diğer yandan da kendimizi diğer insanlardan, diğer toplumlardan farklı olduğumuzu göstermek için ilk başvurduğumuz tanımlamaların başında kimlikler gelmektedirler. Özellikle de başka toplumlarla bizim toplum arasında bariyerlerin ve ötekileştirme duvarlarının inşasında ilk başvurduğumuz kimlikler etnik, ırksal ve dinsel kimliklerdir.

Hem kimlik hem de etnisite kavramları bir gruba aidiyeti yansıttıkları için tüm bunlar kolektif kavramlardır. Bir başka deyişle, kimliğin hem bireysel aidiyet boyutu hem de toplumsal aidiyet boyutu vardır.⁵ Hem ben kimin, hem de ben neyin parçasıyım sorularına yanıt vermektedir. Hırvatistan'ın başkenti Zagreb kentinde yaşayan bir birey aynı anda Hırvat, Slav, Katolik Hristiyan, erkek, marangoz, müzisyen, çevreci, demokrat parti üyesi, hayvanları koruma derneği üyesi ve satranç ustası olabilir. Bir başka anlatımla bir birey etnik kimliğini, ideolojik kimliğini, inanç kimliğini, sportif kimliğini, vatandaşlık kimliğini, hukuksal kimliğini, sosyal kimliğini, kültürel kimliğini ve politik kimliğini aynı anda ve birlikte taşıyabilir. Bu kimlikler arasındaki dinamik ilişkiler ve etkileşimler olabildiği gibi, hiyerarşik bir düzen de olabilir. Mekân ve zamana göre bu kimliklerin önceliği ve önemi değişebilir olduğu gibi, bazı kimlikler tamamen ortadan kalkabilir veya yeni kimliklere yönelimler de olabilir. Özetle, bireyin belli bir zaman diliminde, belli bir durumda hangi kimliğini önemseyip öne çıkaracağını, hangi kimliği ile özdeşleşeceğini sayısız etken belirlemektedir.

Doğuştan gelen ret edemediğimiz ve değiştiremediğimiz kimlikler vardır (ırksal ve cinsiyet kimliği, ulusal, etnik ve dinsel kimlikler), bir de sonradan kazanılan veya bizim seçtiğimiz özgür kimlikler vardır (siyasal, mesleki ve vatandaşlık kimlikleri). Fakat her iki durumda da taşıdığımız kimlikler ayrıştırıcı, ötekileştirici ve bölücü özellikler taşımaktadırlar. Bu nedenle taşıdığımız kimlik sayısı arttıkça bir yandan yakınlaştığımız “taraftar” sayısı artmakta, diğer yanda da bizden farklı olan “ötekilerin” sayısı artmaktadır. Fakat her iki durumda da yüksek duvarlar ve kalın sınırlar o bölünmüşlüğü yansıtmaya devam etmektedir. Basit ve yalın bir örnekle bu bölünmüşlüğü anlatmaya çalışalım.

Dünya genelindeki Hristiyan cemaati mensupları büyük ve güçlü bir küresel toplum oluşturmaktadırlar. Fakat bu Hristiyan cemaat içinde ilk büyük bölünmeyi Katolikler, Protestanlar ve Ortodokslar oluşturmaktadırlar. Ortodokslar içinde ikinci büyük bölünmeyi Slav olan ve Slav olmayan topluluklar oluşturmaktadırlar. Üçüncü bölünmeyi de Rus yanlısı olanlar (örneğin Belaruslar) ve Rus yanlısı olmayanlar (örneğin Ukraynalılar) oluşturmaktadırlar. Dördüncü bölünmeyi de etnik farklılaşmalar (Bulgarlar, Makedonlar, Belaruslar, Sırlar, Polonyalılar) oluşturmaktadırlar. Beşinci bölünmeyi sosyal statü, gelir ve meslekler, altıncı bölünmeyi de siyasi görüş ve politik duruş oluşturmaktadır. Bu sıralama yedinci, sekizinci ve dokuzuncu bölünmeler olarak uzayıp gidebilir. Böylece aynı Hristiyan cemaatine mensup bireyler kendilerini farklı cephelerde ve farklı gruplarda bulabilirler. Özetle, kimlikler büyükten küçüğe doğru, önemliden önemsizce doğru, gurur duyulandan utanılana doğru iç içe geçmiş, çok boyutlu ve karmaşık bir durum oluşturmaktadırlar. Sonuç olarak AB ve NATO topraklarında yaşayan Germen ve Katolik kökenli Litvanyalı ile BDT topraklarında yaşayan Slav ve Ortodoks kökenli Belarus iki komşu ülkenin, iki komşu toplumun üyeleri olsalar da farklı kıtaların, farklı medeniyetlerin insanları kadar birbirlerinden

⁴ Atasoy, E. (2019) “Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri”, Değişim Yayınları, İstanbul

⁵ Daha detaylı bilgi için bakınız: Şimşek, S., (2002) “Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenleri”, U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 3, Bursa, s. 29-39

uzaktırlar. Taşıdıkları karmaşık kimlik kokteyli (etnik, dinsel, politik, ulusal vb.) bu uzaklaşmanın ve kopukluğun en önemli nedenidir.⁶

Bir çocuk babasının mesleki, sportif, siyasal ve vatandaşlık kimliğini taşımayabilir, hatta onları ret edebilir, ama istese de istemese de babasının ırksal ve etnik kimliğini inkâr edemez ve bunları kolay kolay da değiştiremez. Etnik ve dinsel kimlikler bir yandan bizlere yakın gördüğümüz bireylerin bütünleşmesini ve kaynaşmasını sağlamaktadırlar, diğer yandan da “bizler” ile “ötekiler” arasında yüksek duvarlar örerek farklılaşmayı ve başkalaşmayı belirlemektedirler. Bu nedenle genel yapı itibarıyla bireylerin taşıdıkları kimlikler hem bütünleştirici, hem de ayırıştırıcıdır. Bir yandan benzerlikleri, diğer yandan ise farklılıkları vurgulamaktadırlar. Bir yandan topluluğun tek vücut olarak kemikleşmesini sağlamaktadırlar, diğer yandan da ötekileştirici olup bizi diğer topluluklardan ayırmaktadırlar. Bir yandan “ben” ve “o” veya “bizler” ile “onlar” arasında yüksek bariyerler inşa etmektedirler, diğer yandan da “ben” ile “bizleri” birleştirmekte ve bütünleştirmektedirler.

Kimlik kavramı hem gündelik yaşantıyı sürdürmede, hem de insanlar arasında etkileşimi düzenlemede, hem de sosyalleşmede önemli toplumsal rolleri ve işlevleri vardır. Bir birey ben Portekizliyim, ben Katolik Hristiyan’ım, ben Azor adalarında yaşıyorum ve ben öğretmenim dediği zaman hem kendini tanımlamakta, kendini anlatmaktadır, hem de tüm bunları başkalarına duyurmaktadır, başkalarına da anlatmaktadır. Dolayısıyla “ben” diğer öğretmenlere, diğer Katoliklere, diğer Portekizlere mesajlar ve bilgiler göndererek, yandaşlar ve taraftarlar bulmaya çalışıyorum, bana benzeyenlerle bütünleşmeye ve kaynaşmaya çalışıyorum. Bu nedenle kimlik hem bireyseldir, hem de kolektiftir, hem sabittir, hem de kolaylıkla değişebilir.

Şimdi basit bir soruyla karmaşık bir konuya derin bir dalış yapalım:

“Babası Cezayirli Arap, annesi Katalan olan ve İspanya’nın Barselona kentinden gelen birinci kız ile babası Polonyalı, annesi Yahudi olan ve Litvanya’nın Kaunas kentinden gelen ikinci kız İtalya’daki Milano Katolik lisesinde birlikte öğrenim görmüşlerdir. Arkadaşlıklarını sürdüren bu iki genç kız daha sonra Hollanda’nın Maastricht kentinde İngilizce dilinde eğitim veren bir üniversitede Kore dili ve edebiyatı bölümünde öğrenim görmek için kayıt yaptırmışlar ve Belçika Krallığı sınırından 5 kilometre uzaklıktaki bir kasabada ev sahibi Türk olan bir mühendisten ev kiralamışlardır. Üniversitenin ikinci yılında birinci kız Bulgaristan’dan gelen Ermeni kökenli bir erkekle evlenmiş, üniversite eğitiminin üçüncü yılında ise ikinci kız Estonya’dan gelen ve Rus kökenli olan bir erkekle evlenmiş. Her iki kızın da sonradan ikişer çocuğu dünyaya gelmiştir. Bu çocuklar sizce hangi etnik ve dinsel kimliklere sahiptirler?”

Dijital vatandaşlık, çok kültürlülük, multikültürel toplum ve gezegen aidiyetinin tartışıldığı bir dünyada yukarıdaki anlatılan örnek gerçek gibi görülmesi de, hatta hayali, abartılı veya komik olarak algılsa da, 28 üyesi olan Avrupa Birliğinde buna benzeyen binlerce örnek var olduğu için kimlikler denizinde kimlik belirlemek çok ta kolay bir seçim değildir.

Mümün Tahir’e göre her kişi toplumsal, ulusal, bireysel, etnik ve dinsel kimlikler taşıdığı gibi yaşadığı coğrafi ortama göre Balkan kimliği, Orta Asya kimliği, İskandinavya kimliği veya Ortadoğu kimliği de taşıyabilir.⁷ Bazı durumlarda “A”, bazı durumlarda “B”, bazı durumlarda ise “C” kimliğini ön plana koyarak, kimlik tercihlerimizi değiştirebiliriz. Fransız kökenliler bazı durumlarda Paris veya Korsikalı kimliğini (coğrafi aidiyetini), bazı durumlarda Katolik kimliğini (inanç aidiyetini), bazı durumlarda Avrupa Birliği kimliğini (siyasal aidiyetini), bazı durumlarda Latin kimliğini (dil ve kültürel aidiyetini), bazı durumlarda Fransa Cumhuriyeti vatandaşı kimliğini (ulusal aidiyetini), bazı durumlarda Akdenizli kimliğini (medeniyet aidiyetini) ön plana çıkarabilmektedirler. Benzer durumda Artvin yöresinden Hollanda’ya çalışmaya giden bir gurbetçi otogarda karşılaştığı kişinin özelliklerine göre yeri geldiğinde Türkiyeli kimliğini, yeri geldiğinde Kafkasyalı kimliğini, yeri geldiğinde Karadenizli kimliğini, yeri geldiğinde Müslüman kimliğini, yeri geldiğinde öğretmen kimliğini, yeri geldiğinde Galatasaraylı kimliğini, yeri geldiğinde Ortadoğulu kimliğini, yeri geldiğinde Şavşatlı kimliğini kullanmaktan hiç çekinmemektedir. Bu da kimliklerin değişken ve çokyüzlü olduklarını bize gösterdiği gibi, kimlikler arasındaki geçişlerin de kolaylıkla yapıldığını bizlere göstermektedir. Bizler hangi kimliğimizle tanınmak istiyorsak o kimliğimizle kendimizi

⁶ Atasoy, E. (2019) “Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri”, Değişim Yayınları, İstanbul

⁷ Bakınız: Tahir. M., (2007) “Jivotit Zaedno”, Argo Publishing, Sofya, s. 43

tanıtırız. Kimlikler üzerindeki tercih kontrolü de bizim elimizdedir, hangi kimliklerimizi gizleyip söylemeyeceğimiz (utanç kimlikleri) veya hangi kimliklerle övüneceğimiz (gurur kimlikleri) de yine bizim elimizdedir.⁸

Örneğin dünyadaki birçok bireyde ulusal kimliğin iki önemli boyutu vardır: kişinin kendi özgür seçimi ile ortaya çıkan ulus aidiyet boyutu ve kişinin tercihlerine bağlı olmayan resmi vatandaşlık boyutu. Sırbistan sınırları içinde yaşayan bir etnik Macar kendini Sırbistan'ın değil Macaristan Cumhuriyetinin bir parçası olarak algılayabilir ve Macaristan'ı vatan olarak benimsemiş olabilir. Fakat bu kişi Sırbistan pasaportu taşıdığından ve Sırbistan vatandaşı olduğundan dolayı istese de istemese de Sırbistan ulusal kimliği taşımaktadır. Bu kişi etnik, kültürel ve dinsel kimliğini belirleyebilir, ama Sırbistan'da yaşadığı müddetçe siyasal vatandaşlık kimliğini ve Sırbistan ulusal kimliğini taşımaya mecburdur. Bu nedenle yukarıdaki örnekte de olduğu gibi etnik kimlik ile ulusal kimliğin örtüşmemesi durumlarda hassas “vatan ikilemi” bireylerin siyasal tercihlerini belirleyen en önemli bireysel seçimidir.

Bireylerin etnik kimliği karmaşık etkenler tarafından oluşmakta ve şekillenmektedir, ama bunların arasında sosyal ve kültürel ortam en başta gelir. Aile ve eğitim ortamı, etnik hafıza, gelenek ve görenekler, dil ve din bireylerin etnik aidiyetini ve etnik kimliklerini biçimlendiren öncelikli etkenlerdir. Etnik kimliklerin oluşmasında kan bağı ve genetik köken çok ta önemli değiller. Çünkü insan Alman, Macar ve İtalyan olarak dünyaya gelmiyor, zamanla toplum içinde Alman, Macar ve İtalyan olarak olgunlaşmakta ve şekillenmektedir. Bir başka anlatımla etnik kimlik babadan oğluna aktarılmaz, tam tersi zamanla öğretilir, içselleştirilir ve benimsetilir. Yani her bireyin kendi etnik kimliğine kavuşması için bir gelişim, bir idrak etme ve bir olgunlaşma sürecine ihtiyacı vardır. Örneğin bebeklik döneminde çocuğa verilen isim dahi inşa edilen etnik kimliğinin en önemli yapı taşlarından birini oluşturmaktadır.

Osmanlı döneminde Balkan ülkelerinde ailelerinden koparılan Bulgar, Sırp, Yunan, Hırvat, Makedon kökenli çocuklar devşirme ocaklarında Osmanlı ve İslam kültürü geleneklerinde yetiştirildiklerinden dolayı, zamanla etnik kökenlerini unutmaktadırlar ve Osmanlı kimliğini benimsemeye başlamaktadırlar. Anne ve babaları Hristiyan olmalarına rağmen onlar artık Müslümandırlar. Çünkü Müslümanlar tarafından yetiştirildiler ve eğitildiler. Osmanlı dönemindeki devşirme mekanizması gen, köken ve kan bağlarının etnik kimliklerin inşasında önemli olmadıklarını kanıtlayan çok isabetli bir örnektir.⁹

Etnik toplulukların gelenek-göreneklerine, taşıdıkları isimlere veya inançlarına karşı yapılan saldırılar veya asimilasyon girişimleri o topluluk üyeleri arasında birlik ve beraberliğin daha da artmasına ve o etnosun daha dirençli olmasına yol açmaktadır. Bireyler çalıştıkları fabrikalar, uyguladıkları meslekler veya yaşadıkları mahalleleri için savaşmazlar, ama etnik kimlikleri için savaşır, dahası ölümü göze alırlar. 1984-1989 döneminde Bulgaristan Türklerinin zorla ad ve soyadlarının değiştirilmesi ve zorla Bulgarlaştırma girişimi sadece büyük göç dalgaları ve uluslararası siyasal krizle sonuçlanmamış, Bulgaristan Türklerinin etnik kimliklerine sıkı sıkıya sarılarak daha milliyetçi olmalarını da sağlamıştır. 1984-1989 döneminde yüzlerce Bulgaristan Türkü sosyalist yöneticiler tarafından tutuklanıp hapishanelere atılmışlarsa, yüzlercesi dövülüp yaralanmışlarsa ve bazıları da öldürülmüşlerse tüm bunlar o etnik kimliğin korunması için ödenen toplumsal bedellerdir. Diana Radoynova'nın da altını çizdiği ve yanıtız bıraktığı soru gibi: “Zorla Bulgarlaştırma veya zorla Türkleştirme esnasında kendi kimliklerini savunurken Bulgaristan'da ölen kişiler paradoksal olarak barikatın aynı tarafında yer almazlar mıdır?”¹⁰

Etnik kimlik her bireyin içsel dünyasını ayrı ayrı şekillendirmektedir, her bireyin ruhunu ve özünü ayrı ayrı biçimlendirmektedir. Bir başka deyişle bireylerin sahiplendikleri ve sarıldıkları en kutsal ve en yüce değerlerin başında etnik kimlikler geldiklerinden dolayı onlar için savaşmak en kutsal ve en yüce savaşların başında gelir. İşte bu nedenle bireyler taşıdıkları isim, inandıkları din, konuştıkları dil, mensup oldukları aile ve toplum için ölümüne mücadeleye hazırđırlar.

⁸ Atasoy, E. (2019) “Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri”, Değişim Yayınları, İstanbul

⁹ Atasoy, E. (2019) “Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri”, Değişim Yayınları, İstanbul

¹⁰ Radoynova, D. (2005) *Etnos. Etnologiya. Etniçni Protsezi*, Şumen: Universitetsko İzdatelstvo “Episkop Konstantin Preslavski”, s. 91

2. Etnik Kimlik Türleri

Küresel ölçekte kimlik kavramı dünyamızda yaşanan bölünmüşlüklere, çeşitliliklere ve bireysel farklılıklara vurgu yapmaktadır. Kimlikler toplum ve yaşam içinde oluşmakta ve şekillenmektedirler, kişilerin siyasal tercihlerini, kültürel aidiyetlerini, dünya görüşlerini, benliklerini ve toplumsal davranışlarını yansıtmaktadırlar. Kimlik tanımlamaları “ben nereye aitim?” “ben neyin parçasıyım?” “benim özüm nedir?” ve “ben kimim?” sorularına yanıt vermeye çalışmaktadırlar. Politik ve kültürel etkileşimden doğan kimlikler çok boyutlu ve çok değişken oldukları gibi, ancak kendisi dışındakilerle kıyaslanarak tarif edilebilen olgulardır. Bireyin tüm özelliklerini kapsayan kimliklerin hem ayniyet ve aidiyet boyutu, hem de benlik ve kişilik boyutları vardır. Kimlikler hem bir özellik ve nitelik belirtisidir, hem kişinin kendisini nasıl gördüğünün belirtisidir, hem toplum tarafından nasıl görüldüğünü yansıtan hem mutlak hem de hayali olgulardır. Her şeyden önce kimlik kişisel ihtiyaçlara, kişisel amaçlara ve kişisel çıkarlara hizmet eden akışkan ve değişken bir olgudur. Aynı birey yeri geldiğinde etnik kimliğini, yeri geldiğinde cinsiyet kimliğini, yeri geldiğinde ulusal kimliğini, yeri geldiğinde mesleki kimliğini ön plana koyar ve bundan çıkar veya yarar sağlamaya çalışır. Özetle, köyde ve şehirde, iş yerinde ve tatil yerinde, yurt içinde ve yurt dışında, akrabalar arasında ve yabancılar arasında, mahallemizde ve mahalle dışında, cemaat içinde ve cemaat dışında, dostlar ve düşmanlar arasında, barış ve savaş ortamında bireylerin yansıttıkları ve sarıldıkları kimlikler farklı olabilmektedir.

Bireylerin kimlik seçimini belirleyen başlıca etkenler şunlardır:¹¹

- Bireyin yaşadığı toplumsal, kültürel, politik ve ekonomik ortam.
- Bireyin yaşadığı ülkede demokrasi geleneği, azınlık ve insan hakları, bireysel ve toplumsal özgürlükler.
- Medya, yazılı basın, internet ve modern iletişim teknolojileri gibi bilgi ve propaganda araçlarının birey üzerindeki etkileri.
- Bireyin yürüttüğü sosyal, psikolojik, kültürel ve siyasal etkileşimler.
- Bireyin tercihleri, yönelimleri, tutumları, istekleri, değerleri ve yaşamsal öncelikleri.

Etnik kimlikler göreceli ve değişkendirler, somut ve soyutturular, öznel ve neseldirler. Rus bilim uzmanlarına göre küresel ölçekte 7 farklı etnik kimlik tipi görülmektedir:¹²

2.1. Normal Kimlik

Normal kimlikte mensup olduğumuz millet ve devletin imajı olumlu algılanır ve bu mensubiyet gurur ve övünç kaynağıdır. Mensup olduğumuz milletin ve devletin kültürüne ve tarihine karşı güçlü bir bağlılık ve içselleştirilmiş olumlu bir tutum vardır. Fakat bazı durumlarda benimsenen devletin ve ulusun bir parçası olarak birey egemen millet ile değil kendi etnik grupla özdeşleşme ihtiyacı duyabilir, hatta bazı durumlarda etnik kimliği ve etnik aidiyeti, devlet bağlılığından ve ulusal aidiyetten daha üstün gelebilir. Kısaca kişiye, zamana, coğrafi mekâna ve duruma bağlı olarak normal olarak adlandırılan kimliklerde sapmalar olabilir ve bu sapmalar kimlik çatışmalarına ve kimlik ikilemelerine yol açabilir. Sonuçta iki farklı uç noktaya kadar bu normal kimlik evrimleşebilir. Birinci üç noktada birey kendi kültüründen ve kendi etnik aidiyetinden vazgeçerek ulusal kültürü ve ulusal kimliğini gönüllü olarak benimseyebilir. İkinci üç noktada ise birey milli kültürü, egemen toplumun aidiyetini ve ulusal kimliği tamamen ret ederek kendi azınlık kültürüne, kendi etnik aidiyetine sıkı sıkıya sarılabilir. Fakat sonuçta her iki üç nokta da “normal kimlikten” sapmalara ve yavaş yavaş “anormal kimliklere” dönüşümlere ve değişimlere işaret etmektedirler.

2.2. Etnosentrik Kimlik

Etnosentrik kimlikli toplumlar, kendi kimliğini merkeze koyarak, diğer toplumlarla aralarına bariyerler koymaktadırlar. Bu toplumlar bilinçli bir şekilde kendilerini siyasi veya kültürel yalıtımla çevreleyerek “yalıtkan toplumlara” dönüşmektedirler. Bu etnik gruplarda, etno-merkezci aidiyet ve etnomerkezci algı egemen olup, bir bireyin, bir ailenin veya bir topluluğun diğer toplumlardan, diğer

¹¹ Atasoy, E. (2019) “Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri”, Değişim Yayınları, İstanbul

¹² http://e-lib.gasu.ru/eposobia/UMK/ekееva/UMK_etno.pdf

kültürlerden ayırıştırıp, yüksek duvarlar arkasında kendisini tecrit edilmesiyle kendisini gösterir. Bu nedenle tecrit edilmişlik ve yalıtkanlık bu kimliklerin en önemli iki özelliğidir. Topluluk içindeki gelenek-göreneklerin ve yerel folklorun yaşatılması, topluluk içindeki bireyler arasındaki iç evliliklerin yaygınlaşması, topluluk içindeki dillerin ve inançların korunması bu yalıtkan sosyal yapıyı ayakta tutmaya çalışan sosyal süreçlerdir. Kendi kültürünü koruyarak diğer kültürlerden kendini korumak, kendi dillerini ve inançlarını koruyarak diğer dillerden ve inançlardan kendini korumak, kendi folkloru ve gelenek-göreneklerini yaşatarak diğer kültürlerden ayrılmak etnosentrik kimliklerin başlıca ortak özellikleridir. Balkan yarımadasında farklı devlet sınırları içinde Hristiyan toplumlarla çevrelenerek yaşam savaşı veren Müslüman Pomaklar bu etnosentrik kimliklere çok güzel örnek teşkil etmektedirler.

2.3. Etnodominant Kimlik

Etnodominant kimlik, etnik kimliği merkeze koyan, bu kimliği en çok tercih edilen ve en üstte gören kimlik türüdür. Bir başka deyişle, dinsel, ulusal, mesleki, ailevi ve cemaat kimlikleri gibi diğer tüm kimliklerin önemsizleştiği, sadece ve sadece etnik kimliğinin yüceltildiği bir kimlik anlayışıdır. Bu özellikleri taşıyan kişilerde etnisite baskın ve belirleyici bir güç olup, etnik aidiyet ve etnik bilinç kişiliğin ve kimliğin en önemli tanımlayıcılarına dönüşmüşlerdir. Etnik asimilasyonları ve etnik dışlanmayı ret eden bu bireyler, her etnik topluluğun kendi kültürünü, kendi inançlarını, kendi dillerini ve kendi gelenek-göreneklerini özgürce yaşamaları gerektiğini savunmaktadırlar. Ama aynı zamanda başka cemaatlerle, başka kültürlerle, başka toplumlarla birleşmeyi de ret ederek saf ve temiz etnik kimliğinin sürdürülmesini arzu etmektedirler. Ayrıca, etnodominant kimlikli bireyler toplum ve etnik hakların bireysel haklardan, toplumsal ve etnik özgürlüklerin de bireysel özgürlüklerden öncelikli olduklarına inanmaktadırlar.

2.4. Etnik Fanatizm

Etnik fanatizm, etnik çıkarların ve amaçların mutlak hâkimiyetini savunur; etnik üstünlükleri ve etnik hakların korunması için toplumsal direnişi ve savaşımayı savunur. Tüm kimlikler arasında en saldırgan, en milliyetçi ve en radikal kimlik budur. Örneğin IŞİD terör örgütünün Ortadoğu'da kökleşmesinde ve yayılmasında etnik fanatizminden çok dinsel fanatizm ön planda olmuştur. Televizyonlarda sıklıkla gördüğümüz ve çok sayıda masum insanın ölümüne sebebiyet veren tek kişilik intihar eylemleri dinsel veya etnik fanatizmin en uç ve en acımasız eylemlerin başında gelmektedirler.

2.5. Etnik Duyarsızlık

Etnik kayıtsızlık veya etnik duyarsızlık, insanlar kendi etnik kökenleri, kendi gelenek-görenekleri, kendi tarihleri ve kültürleri konusunda duyarsız ve kayıtsız kaldıklarında ortaya çıkan bir kimlik türüdür. Etnik kayıtsızlık veya etnik duyarsızlık, devletler arası ilişkilerde, etnik ilişkilerde ve cemaatler arası ilişkilerde görülebildiği gibi, üst ve alt toplumlar veya egemen millet ile azınlıklar arasındaki ilişkilerde de görülebilir. Etnik fanatizme en uzak duran bu kimlik taşıyıcıları, etnik çıkarlarının ve etnik haklarının korunması için toplumsal direnişi, savaşımayı ve ölümü asla göze almazlar. Ayrıca kendi dillerinden, kendi dinlerinden, kendi gelenek-göreneklerinden kolayca vazgeçebildikleri gibi mensup oldukları etnik topluluğun normları ve değerlerinden bağımsız ve farklı bir yol izleyebilirler, çünkü öncelikli değerleri arasında etnik aidiyet ve etnik bilinç yoktur. Özetle, kendi etnik grubundan ayrışarak, bazı durumlarda gönüllü kültürel ve etnik asimilasyonu en sorunsuz kabul eden kişilerdir.

2.6. Kozmopolitik Görüş Bağlamında Etnonihilizm

Kozmopolitik bağlamında etnonihilizm, etnik kimlikleri, etnik aidiyeti, etnokültürel değerleri ve etnokültürel bilinci reddeden protest bir kimliktir. Bu kimliğin iki yaygın boyutu vardır. Birinci boyutunda, bireyler dünya vatandaşlığını, küreselleşmeyi ve özgürleşmeyi, toplumlar arasındaki dünya kardeşliğini, ırk ve millet eşitliğini savunmaktadırlar. İkinci boyutunda ise mensup oldukları etnik grubunun düşük sosyal veya siyasi statüsünden dolayı, damgalanmaktan ve dışlanmaktan korkan, kendi etnik kimliğini gizleyen veya bundan utanan bireylerin taşıdığı kimliği yansıtmaktadır. İkinci boyutla ortaya çıkan duruma üstü örtülü veya gizlenmiş kimlik de denilebilir. Birinci boyut eşitliği ve kardeşliği savunurken, etnik farklılaşmaları ve etnik kimlikleri ret ederken, ikinci boyut ezilmişlik, dışlanmışlık ve eşitsizliğe atıfta bulunmaktadır.

2.7. Kararsız Etnik Kimlik

İrksal, dinsel veya etnik yapının çok çeşitli ve çok karmaşık olduğu bölge ve ülkelerde kimlik kararsızlığı daha yaygın görülmektedir. Hindistan, Endonezya, Rusya, Nijerya, Kanada veya ABD gibi ülkelerde bazı kişiler şu veya bu milletin, şu veya bu cemaatin, şu veya bu azınlığın parçası olarak görünmelerini istemezler. Özellikle karma ailelerin çocuklarında ve torunlarında kararsız kimlikler daha yaygındır. Örneğin, Litvanya’da yaşayan Katolik Polonyalı baba ile Müslüman Tatar kökenli anneye sahip bir üniversite öğrencisi şu veya bu etnik kimlikle tanımlanmaktan çekinebilir ve bu gayet doğaldır. Ulusal siyasi ve hukuki koşullar, insan hakları ve demokrasi uygulamaları, ulusal ekonomik durum, bireysel mesleki kariyer, kişisel tercihler ve yaşam koşulları bazı durumlarda kararsız kimlikli bireyleri karar vermeye yönlendirebilir, bazı durumlarda ise bir kimlikten başka kimliğe geçişi tetikleyebilir.

3. Etnik Kimliklerin Dört Boyutu

Kimlik durumunun en paradoksal özelliklerinden birisi, ben neyim? ve ben kimim? sorularına yanıt ararken, onların farklılığı nedir ve onlar kimdir? sorularına aynı anda yanıt aramasıdır. Bir başka anlatımla kimlik durumu bir yandan aidiyete ve özdeşliğe, diğer yandan da ötekilere ve bizlerden olmayanlara atıfta bulunmaktadır. Böylece kimlik resminin bir yandan aynılığa ve özdeşliğe dayanan yakınlştırıcı ve birleştirici boyutu vardır, diğer yandan da farklılıklara ve benzeşmezliklere vurgu yapan ötekileştirici boyutu vardır.¹³ Özetle, kimlik durumunun en göreceli ve en tartışıl yanı özdeşlik ve benzerlik durumları ile dışlanmışlık ve benzemezlik durumlarını aynı anda içermesi ve yansıtmasıdır.

Her birey kişisel ve biyolojik özelliklerini yansıtan bireysel kimlik, sosyal ve kültür özelliklerini yansıtan toplumsal kimlik ile siyasal tercihlerini yansıtan politik kimliklere sahiptir. Ayrıca her birey objektif ve sübjektif kimliklere sahiptir. Bir kişi birden fazla kimlik taşıdığından dolayı, dünya nüfusunun neredeyse tamamı kaçınılmaz olarak çok kimlikli bir yapıya sahiptir. Bazen etnik veya azınlık kimliği milli kimliğinin içinde, dinsel veya vatandaşlık kimliği de ulusal kimliği içinde yer almaktadır. Bazen ise milli ve ulusal kimlikler, etnik ve dinsel kimlikler ile birlikte kültürel ve evrensel kimliğinin taşıyıcı kolonlarını oluşturmaktadırlar. Bir başka anlatımla ister istemez iç içe geçmiş farklı kimlikler taşımaktayız ve bu alt kimlikler ile üst kimlikler arasında kaçınılmaz bir ilişki ve etkileşim vardır.¹⁴

Objektif kimlik veya nesnel kimlik bize miras olarak bırakılan kimliktir, kan bağı ve genlerle belirlenen kimliktir, bireyin doğuştan sahip olduğu ve onu kolay kolay değiştiremediği kimliktir. Biyolojik kimlik, antropolojik kimlik, cinsel kimlik, dinsel kimlik ve etnik kimlik anne babamızdan bize miras olarak kalan objektif kimlik örnekleridirler. Farklı durumlarda ve farklı faktörlerin etkisiyle zaman içinde nesnel kimliklerden bazıları değişebilir (etnik ve dinsel kimlik gibi), ama bazıları kolay kolay değişmez (ırksal ve cinsiyet kimliği gibi). Bu nedenle değişebilen ve değişmeyen nesnel kimliklerden bahsedebiliriz. Sübjektif kimlik veya öznel kimlik ise bireyin kendi yaşantısı boyunca sonradan kazandığı, sonradan yönlendiği ve özgür iradesiyle belirlediği kimliktir. Bireylerin kendi istekleri, kendi özgür iradeleriyle kazandıkları mesleki kimlik, aile kimliği, siyasi kimlik, sportif kimlik bu sübjektif kimliklere örnektirler.¹⁵

Bazı durumlarda objektif ve sübjektif kimlikler arasında istenmeyen uyumsuzluklar veya çatışmalar yaşanabilir. Bu çatışmaların kaynağı bireyin kendi tercihleri olabildiği gibi, kendi isteği dışında gelişen ailevi, toplumsal veya siyasal bazı gelişmeler de olabilir. Örneğin bireyin sahip olduğu etnik ve dinsel kimliğini, devlet yönetimli asimilasyon girişimleriyle zorla değiştirmeye kalkışabilir ve bireyin isteği dışında onun benimsemediği bir kimlik ona yüklenmek istenebilir. Bireyin bilinç, aidiyet, din ve kimlik gibi mahrem alanlarına yapılan bütün müdahaleler genelde sert tepkilerle,

¹³ Kılıçbay, M. A., “Kimlikler Okyanusu”, Doğu Batı Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 23, Ankara, s. 161- 165

¹⁴ Atasoy, E. (2019) “Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri”, Değişim Yayınları, İstanbul

¹⁵ Daha detaylı bilgi için bakınız:

- Oran, B. (2018) *Etnik ve Dinsel Azınlıklar. Tarih, Teori, Hukuk, Türkiye*, Literatür Yayınları, İstanbul, s. 105-110
- Yıldız, F., (2014) „Uluslararası Göç ve Diaspora ile İlişkili Kavramlar“, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, s. 382-403

psikolojik ve toplumsal sarsıntılarla, kültürel ve siyasi çatışmalarla sonuçlanabilir. Birçok bilim uzmanı buna “alt kimlik” ile “üst kimlik” veya “objektif” ile “sübjektif” kimlikler arasındaki çatışmalar olarak görse de genelde bu tür kimlik değişimleri negatif anılarla ve olumsuz yaşantılarla sonuçlanmaktadır. Fakat tam tersi durumlar da yaşanabilir ve birey gönüllü olarak bu kimlik değişimlerini yönlendirebilir ve sonuçta kendi iradesiyle yeni kimlikler kazanabilir. Eşinden boşanan bir Polonyalı marangoz daha yüksek kazanç için Kanada’ya göç ederek hem aile kimliğini, hem etnik ve dinsel kimliğini, hem mesleki ve siyasi kimliğini, hem de ulusal ve vatandaşlık kimliğini gönüllü değiştirerek Kanadalı kimliğini içtenlikle benimseyebilir. Bu nedenle esas anlamlı ve önemli olan bireyin özgür iradesiyle belirlediği sonradan benimsenen, sonradan kazanılan sübjektif kimliktir.

Yayak’ın yazmış olduğu “Etnik Kimlik Algısının Dört Boyutu” başlıklı makalede etnik kimliklerin analizinde A) Olma, B) Hissetme, C) Yapma ve D) Bilme, olarak adlandırılan dört temel boyuttan yararlanılabileceği öne sürülmüştür.¹⁶

- **Olma (being) boyutu**, etnik köken, ebeveynlerin kökenleri, ırksal veya biyolojik gibi görünür özellikler gibi öz etiketlemeleri kapsar. Bu etnik etiketleme kendi iradesiyle özgür seçimi ile de olabilir, istemediği, dışarıdan dayatılan, zorla kabul edilen ya da başkaları tarafından tayin edilmiş de olabilir. Bu nedenle olma boyutunda bilinçli ve bilinçsiz tanımlama olduğu gibi, zorlamalı veya gönüllü tanımlama (etiketleme) da olabilir. Birey kendisi hakkında neler hissettiği ya da kendisi hakkında neler bildiğini ifade etmekten çok; kişinin ya da sahip olduğu etnisitenin ne olduğunu tanımlar. Fakat bu etnik tanımlama her zaman bu etnik kimliği benimsediği ve sevdiği anlamına gelmediği için olma boyutu ile hissetme boyutları bazen çatışabilirler veya örtüşmeyebilirler. Olma boyutu ben kimim veya ben neyim sorularına yanıt bulmaya çalışır, ama bu yanıtlarının bireyin hoşuna gidip gitmediğini hissetme boyutu karar verir.
- **Hissetme (feeling) boyutu** kişinin etnik kimliğine ilişkin duygularını ve memnuniyetini yansıtır. Tanımlanan kimlik ile benimsenen kimlikler örtüşmeyebildikleri gibi aynı etnik kimliği taşıyanların hisleri, düşünceleri ve duyarlılıkları da farklılık gösterebilir. Fransa’da yaşayan Arap kökenli Tunuslular arasında etnik kimliğini benimseyip ona sıkı sıkıya bağlılık gösterenler de vardır, bu kimliğini gizleyen veya ondan utanç duyanlar da vardır. Bir başka anlatımla aynı ülke sınırları içinde, aynı etnik kimliklere sahip kişilerin inançları, eğitim düzeyleri, duyguları, davranışları ve görüşleri farklılık gösterdiklerinden dolayı etnik gruba bağlılıkları ve bu kimliğe duyulan sevgi-saygı dereceleri de farklılık göstermeleri gayet doğaldır. Sonuç olarak etnik duygular, etnik memnuniyetler ve etnik algılar çok zor ölçülebildikleri için hissetme boyutu en zor tespit edilen ve en göreceli boyutların başında gelir.
- **Yapma (doing) boyutu** ise, grup faaliyetlerine katılım, giyim, yemek alışkanlıkları gibi davranışsal öğeleri ifade eder. Her birey bir topluluğun parçası olduğundan dolayı o topluluğun gelenek-göreneklerini, inançlarını ve sembollerini kullanma ve afişe etme eğilimindedir. Etnik topluluklar arasında müzik, folklor, sanat, edebiyat gibi kültürel özellikler bakımından farklılaşma olduğu gibi, siyasi ve dini faaliyetlerde de bu farklılaşma gözlenmektedir. Sonuç olarak bireyin kendi etnik topluluk faaliyetlerine katılımı, bir yandan kendini gerçekleştirme boyutunu, diğer yandan da “ben bu topluluğun bir üyesiyim” mesajını yansıtmaktadır. Mensup olunan etnik topluluğun sosyal, sportif, siyasal veya kültürel faaliyetlerine katılım ve bu katılımı ilgili ortaya çıkan tüm eylem ve faaliyetleri yapma boyutuna işaret etmektedir. Bu bir kilise ayinine katılım, bir yardım balosuna katılım, bir yöresel panayıra katılım, bir tiyatro veya sergi açılışına katılım, bir toplantı veya siyasi yürüyüşe destek de olabilir. Tüm bu faaliyetlerde birey, bir yandan toplumsal duruş sergilemeye ve sosyal sorumluluk almaya çalışır, diğer yandan da kültürel

¹⁶ Yayak, A., (2018), “Etnik Kimlik Algısının Dört Boyutu”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, s. 778-788

kimliğini ve etnik aidiyetini ortaya koyarak nerede durduğunu ve kim olduğunu başkalarına anlatmaya çalışır.

- **Bilme (knowing) boyutu** grup inançları, kültür, tarih, haklar ve normlar gibi grup kimliğine ilişkin bilgileri içerir. Tarihsel geçmişini araştırıp okumak, gelenek-göreneklere öğrenmek ve yaşatmak, topluluk kültürünün kaynaklarını ve geçmişini araştırmak bir yandan bireyin kendisini keşfetmesini sağlamaktadır, diğer yandan da mensup olduğu topluluğu tanımasını ve benimsemesini sağlamaktadır. Bizler nereden geldik ve ne zaman göç ettik? Benim dedelerim ve atalarım kimler? Bizler hangi gelenek-göreneklere, hangi siyasi görüşlere ve hangi inançlara yaşatmayı sürdürmeliyiz? Benim ve mensup olduğum etnik topluluğun hakları nelerdir? Benim ve mensup olduğum etnik topluluğun sosyal ve siyasal konumu nedir? Tüm bu sorulara yanıt arayışları bilme boyutuna işaret etmektedir.

İnsan ile kültür kavramlarının ortak özelliklerinin başında yüzlerce ortak yön ve yüzlerce farklılığı aynı anda taşıyabilme özelliklerine sahip olmaları gerçeği yatar. Gezegenimizde yaşayan her insanın elleri, bacakları, kulakları ve gözleri vardır. Her insan doğar, gelişir, yaşlanır ve ölür. Her insanın adı ve soyadı, etnik aidiyeti, yaşadığı meskeni ve vatani vardır. İnsanlar arasındaki benzerliklere vurgu yapan bu örnekler daha yüzlercesini ekleyebiliriz ve tümü de insan denilen varlığın ne kadar ortak özelliklere sahip olduğunu bizlere anlatır. Fakat bu ortak özelliklere sahip olan insanların konuştuğu diller, mensup oldukları milletler, inandıkları dinler ve ideolojiler, deri renkleri, eğitim düzeyleri ve meslekleri farklı olabildiği gibi istekleri, hedefleri, kişilikleri ve maneviyatları da farklı olabilir. İnsanlar arası görülen bu ortak yön ve farklılaşmalar, kültür için de geçerlidirler. Her kültür dil, edebiyat, sanat, müzik, folklor ve medeniyet katkıları içerir, ama her kültür kendi içinde özgün, kendi içinde ayrıcalıklı, kendine özgü ruhunu ve benzersizliğini taşır. Özetle, nasıl insanlar arasında birçok benzerlik ve farklılık aynı anda varsa, medeniyetler ve kültürler arasında da bu benzerlikler ve farklılıklar kol kola yürür.¹⁷

Etnik kimlikler insanların ve kültürlerin taşıdıkları benzerliklerin ve farklılıkların karşılaşma alanında kristalleşen sosyal ve psikolojik durumlardır. Etnik kimlikler bireylerin kültürel, siyasal, toplumsal ve dinsel özelliklerinin bilinç ve aidiyet olarak yansımaları olup “ne olduğumuzu” ve “ne olmadığımızı” haykıran mahrem iç sesimizdir. Etnik kimlikler kişilerin sosyo-kültürel benzerlikleri ve farklılıkları sonucu “kurulan” ve “kurgulanan” etiketlerdir. Biyolojik bağı ile ortaya çıkmayan, genlerle aktarılmayan, kan yoluyla kazanılmayan toplum içinde olgunlaşan ve şekillenen etiketlerdir. Benzerliklerin ve farklılıkların çakışım alanında evrimleşen etiketlemeler ve damgamalar, “bizler” ve “ötekiler” ayrımının oluşmasına yol açtıkları gibi “bütünleşenlerin” ve “dışlananların” da yavaş yavaş belirginleşmesine yol açmaktadırlar. Böylece düne kadar pek umursamadığımız benzerlikler ve farklılıklar, aniden çatışma ve rekabet ortamı yaratarak, bazen “”etnik sorun” olarak karşımıza çıkabilir. İşte o zamana kadar farkına varmadığımız, küçümsediğimiz veya görmezden geldiğimiz kimlikler birden bire görünür olurlar, önemsenir olurlar, su yüzüne çıkıp tartışılır olurlar. Sonuç olarak, etnik kimliklerin önemsenme durumu benimseyip benimsenmeme derecesine göre, sorun yaratıp yaratmamasına göre, sahiplenip sahiplenmemesine göre, görünür olup olunmamasına göre, haklarının verilir verilmemesine göre değişmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

XXI. yüzyılın başında dünya genelinde birçok ülkede dini ve etnik azınlıklar daha ısrarcı ve gür bir sesle kültürel ve siyasal haklarını aramaya başlamışlardır. Böylece XXI. yüzyıl, ulus devletlerinin sorgulandığı, “tek devlet, tek bayrak, tek dil, tek vatan” söylemlerinin eleştiri yağmuruna tutulduğu, siyasal ve kültürel özerklik arayışlarıyla azınlık hareketlerinin küresel çapta güçlendiği ve yaygınlaştığı “özgürlükler yüzyılına” dönüşmüştür. Tüm bu etkenler doğrultusunda XX. yüzyılın sonu ve XXI. yüzyılın başında birçok ülkede etnik ve mezhepsel çatışmalar, bölücü terör olayları, özgürlük ve bağımsızlık savaşları yaşanmış ve bunların sonucunda birçok devlet parçalanarak bölünmüştür. Birçok ülkede ise, kanlı iç savaşlar yaşanmış ve binlerce masum insan

¹⁷ Atasoy, E. (2019) “Kültür Coğrafyası ve Ethnocoğrafyanın Temelleri”, Değişim Yayınları, İstanbul

ölmüştür. XX. yüzyılın sonunda sosyalist sistemin çöküşü ile birlikte SSCB, Yugoslavya ve Çekoslovakya, parçalanarak bölünen sosyalist devletlere örnek oldular. Hatta Sırbistan ikinci bir parçalanma ile Karadağ topraklarını ve üçüncü bir parçalanma ile de Kosova topraklarını kaybederek kısa bir zaman dilimi içinde üç kez bölünme yaşayan istisnai ülke örneği oluşturmuştur. Soykırım ve etnik çatışmalar konusunda Afrika kıtası lider konumunda olup, en fazla askeri darbe, en fazla katliam, en fazla zorunlu göç ve en fazla mülteci veren kıta unvanını taşımaktadır. Ruanda, Kongo, Liberya, Sierra Leone, Uganda, Sudan ve Çad'da meydana gelen etnik çatışmalar ve gerçekleştirilen katliamlar insanlığın hafızasından hala silinmemiştir.¹⁸

Dünya siyasi tarihinin son çeyrek yüzyılında ise Sudan, Endonezya ve Etiyopya gibi nüfusça kalabalık ülkelerin bölünmesi ile Güney Sudan, Doğu Timor ve Eritre gibi yeni devletler dünya siyasi haritasında yerlerini almışlardır. İskoçya'nın Birleşik Krallık'tan, Korsika Adası'nın Fransa'dan, Katalonya'nın İspanya'dan ayrılma girişimleri ise, başarısızlıkla sonuçlanmış ilk akla gelen ayrılıkçı siyasi hareketlerdir. Son yarım yüzyılda Almanya, Yemen ve Vietnam başarılı birleşme ve bütünleşme örneği sergileyen devletlere örnek gösterilirken, gerek Kıbrıs adasında ve gerekse Kore yarımadasında çok uzun süre arzulanan siyasi birleşme bir türlü gerçekleştirilememiştir. Özetle, günümüz dünyasında; savaş ve barış, birleşme ve bölünme, huzur ve terör, kaynaşma ve ayrışma gibi birbirine karşıt kavramlar gezegenimizin farklı bölgelerinde aynı anda cereyan eden toplumsal ve siyasal süreçlerdir.¹⁹

Sosyal bilim uzmanlarının önemli bir bölümü XX. yüzyılın başlarında etnisite ve milliyetçilik, etnik ve dinsel aidiyet konularının önemini yitireceğini, sanayileşme, kentleşme ve modernleşme sonucunda bireyselleşmenin ön plana çıkacağını savunmaktaydılar. XXI. yüzyılın beşte biri bitmiş olmasına rağmen bu öngörülerin hiçbirinin gerçekleşmediği görülmektedir. Tam tersi son yarım yüzyılda hem kimlikler, azınlıklar, milliyetçilik, bölücülük, ulus-devlet ve etnisite tartışmalarında hem de bu konularla ilgili bilimsel yayın sayısında adeta bir patlama yaşanmaktadır. Eriksen'in de belirttiği gibi 1991 yılında dünyada meydana gelen 37 silahlı savaş ve iç çatışmanın 35'i uzmanlar tarafından birer etnik çatışma olarak tanımlanmıştır.²⁰ Bu da etnosun ve etnik kimliklerin yeniden icadı, milliyetçilik dalgalarının yeniden yükselişi, dinsel ve etnik kimliklere bireysel bağların kuvvetlendiğinin göstergesidir. Hristiyan Katoliklerin egemen olduğu Doğu Timor Demokratik Cumhuriyeti'nin dünyanın en kalabalık Müslüman devleti olan Endonezya'dan 2002 yılında ayrılması²¹, İskoçya'nın bağımsızlık talepleri, ıssız Grönland adasının Danimarka'dan, Katalanların İspanya'dan ve savunmasız Yeni Kaledonya'nın Fransa'dan bağımsızlık talep etmeleri, yaşadığımız yüzyılda etnik kimliklerin ve milliyetçilik akımların yükselişine işaret etmektedir.²²

KAYNAKLAR

- Atasoy, E. (2018) *“Siyasi Coğrafya ve Etnocoğrafya Perspektifinden Filipinlerdeki Müslüman Topluluklar”*, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, Haziran 2018, Karabük
- Atasoy, E. (2019) *Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri*, Değişim Yayınları, İstanbul
- Eriksen, T. H. (2004) *Etnisite ve Milliyetçilik. Antropolojik Bir Bakış*, Avesta Basın Yayın, İstanbul
- Kılıçbay, M. A., (2012) *“Kimlikler Okyanusu”*, Doğu Batı Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 23, Ankara
- Oran, B. (2018) *Etnik ve Dinsel Azınlıklar. Tarih, Teori, Hukuk, Türkiye*, Literatür Yayınları, İstanbul
- Radonova, D. (2005) *Etnos. Etnologiya. Etniçni Protsesi*, Shumen: Universitetsko İzdatelstvo “Episkop Konstantin Preslavski”, Shumen, Bulgaria
- Sönmez-Selçuk, S. (2012) *“Postmodern Dönemde Farklılığın Kutsanması ve Toplumun Parçacılaştırılması: “Öteki” ve Ötekileştirme”*, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 2, Güz 2012

¹⁸ Atasoy, E. (2019) *“Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri”*, Değişim Yayınları, İstanbul

¹⁹ Atasoy, E. (2018) *“Siyasi Coğrafya ve Etnocoğrafya Perspektifinden Filipinlerdeki Müslüman Topluluklar”*, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, Haziran 2018, s. 533-566

²⁰ Eriksen, T. H. (2004) *Etnisite ve Milliyetçilik. Antropolojik Bir Bakış*, Avesta Basın Yayın, İstanbul, s. 12

²¹ Doğu Timor Demokratik Cumhuriyeti XXI. yüzyılda bağımsızlığını kazanmış dünyanın ilk devletidir.

²² Atasoy, E. (2019) *“Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri”*, Değişim Yayınları, İstanbul

- Şimşek, S., (2002) “*Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenleri*”, U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 3, Bursa
- Tahir. M., (2007) *Jivotit Zaedno*, Argo Publishing, Sofya, Bulgaria
- Yaldız, F., (2014) „*Uluslararası Göç ve Diaspora ile İlişkili Kavramlar*”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, İstanbul
- Yanık, C. (2013) “*Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi*”, Kaygı: Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, Sayı 20, Bursa
- Yayak, A., (2018), “*Etnik Kimlik Algısının Dört Boyutu*”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, İstanbul
- http://e-lib.gasu.ru/eposobia/UMK/ekeeva/UMK_etno.pdf

УДК 502.06

ЛАНДШАФТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Мендыбаева Г.Е.¹, Берденов Ж.Г.^{2*}, Фомин И.А.³, Егинбаева А.Е.²

¹Докторант КазНУ им. Аль-Фараби, Алматы.

²PhD, доцент ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана.

³К.г.н., старший преподаватель СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск

E-mail: berdenov-z@mail.ru

Аннотация. Актуальность темы исследования определяется назревшей необходимостью в проведении комплексного исследования ландшафтных структур и характеристики территориальных особенностей Актюбинского промышленного региона, с учетом воздействия горнодобывающей промышленности в период перехода к рыночной экономике и перестройки отраслевых схем. В статье рассматриваются особенности региона, климат, использование земельного фонда. В работе обобщены результаты изысканий последних лет, базирующихся на фондовых материалах и более чем 10-ти летнем опыте исследований ведущих специалистов в области изучения геоэкологических проблем степных ландшафтов.

Ключевые слова: ландшафт, Актюбинская область, ландшафтный анализ, ПТК.

Введение

Природный ландшафт Актюбинской области - уникальная геосистема, особенные свойств которой возникли благодаря сочетанию рода важных факторов. Актюбинская область – крупный промышленный и сельскохозяйственный регион Казахстана, расположена в северо-западной части республики. На севере область граничит с Оренбургской областью Российской Федерации, на юге – с Узбекистаном, на западе – с Западно-Казахстанской, Атырауской и Мангистауской областями, на северо-востоке – с Костанайской, на востоке и юго-востоке – с Карагандинской и Кызылординской областями Казахстана. В направлении с севера на юг территория области протянулась на 550 км, с запада на восток – на 500 км [1].

Совокупность всех факторов в условиях экономической трансформации промышленности Актюбинской агломерации, привела к дисбалансу рассматриваемой геосистемы - чрезмерному «раздутию» топливной промышленности, использующей углеводородное сырье, и увеличению, в связи с этим, экологической нагрузки на уникальные природные ландшафты и биоресурсы. Помимо этого, экономический кризис 90-х годов способствовал развитию экстенсивного землепользования и нерегулируемой эксплуатации водных ресурсов, имеющегося природного потенциала водных ресурсов,- биологических рыбных ресурсов и плодородных почв дельты, приведших к целому ряду неблагоприятных экологических ситуаций: истощению рыбных запасов, деградации и засолению почв и т.п. Это, в свою очередь, вызвало спад в исторически сложившихся в этом районе специализированных производственных циклов: рыбопромышленного и индустриально - аграрного, за которыми последовали социально - экономические проблемы: скрытая безработица [2].

Структурный переворот хозяйственной системы привел к концептуально иному интерпретированию и пониманию основных задач региональной геоэкологии - социологизации экономики, пропорциональному и сбалансированному региональному развитию хозяйственного комплекса, учету экологического баланса и рациональному использованию имеющихся природных ресурсов [3].

Методы исследования

За последние десятилетия теория ландшафтоведения шагнула вперед, существенно возросли масштабы ландшафтных исследований, значительное развитие получило прикладное ландшафтоведение. Особо важное значение приобрели вопросы ландшафтного картирования территорий. Это связано с необходимостью всестороннего и правильного использования природных ресурсов. Разработка многих схем территориального планирования требует проведения работ на ландшафтной основе [4].

В вертикальном срезе любого ландшафта прослеживаются части всех сфер географической оболочки: литосферы, атмосферы, гидросферы, биосферы и педосферы. Фрагменты этих сфер называют природными географическими компонентами или компонентами геосистем. При анализе ландшафтной структуры ПТК учитываются характеристики всех природно-географических компонентов.

Ландшафты разделяются естественными границами. Они представляют собой переходные полосы различной ширины и имеют различное происхождение. Не существует «ведущего» фактора их формирования. Так как дифференциация ландшафтов определяется зональными и азональными факторами, то они же определяют и границы ландшафтов. Зональные и секторные различия проявляются в климате, а азональные в твёрдом фундаменте ландшафта. Границы ландшафтов комплексные, складываются из границ отдельных компонентов. Границы климата – расплывчатые, почвенные и геоботанические могут быть относительно чёткими и расплывчатыми. Наиболее чётко границы связаны с азональными геолого-геоморфологическими факторами. Большинство границ имеет азональное происхождение [5].

Основные этапы ландшафтного анализа включают:

Оценка рельефа. Должны быть проанализированы и учтены типы (равнинный, всхолмленный, пересеченный, гористый) рельефа и его особенности (наличие водоразделов и тальвегов, водоемов, склонов, обрывов, извилистых берегов водоемов, особенности речных долин, характер речных берегов, экспозиция склонов). Должны быть отмечены и подробно описаны районы, удобные для того или иного вида строительства, отмечены все положительные и отрицательные особенности территории.

Обследование растительности. Проводится геоботаническое и дендрологическое обследование. Геоботаническое обследование выявляет существующие фитоценозы и дает им оценку. На основании этого можно подбирать устойчивые фитоценозы при последующем проектировании. Дендрологическое обследование – инвентаризация насаждений (видовой состав насаждений, состояние, декоративность) – это качественная оценка насаждений, на основе которой они будут формироваться (сохранение, удаление, уход), а также будет подобран будущий ассортимент. Оценивается частота травостоя и засоренность кустарниками, его цветистость и свежесть, отношение к лесному массиву (вклинивающийся, резко очерченный, незаметно сливающийся).

Почвенные условия. Степень разрушения почвенного покрова и наличие мусора, определение благоприятных участков для произрастания растительности.

Гидрологическое обследование. Фиксируется наличие водоемов и водных стоков (ключей, родников), болот, производится оценка потенциальных возможностей территории для устройства водных объектов и устройств, определяется необходимость осушения/обводнения, полива на территории объекта.

Определение типа пространственной структуры. Визуально выделяются территориальные единицы объекта (ландшафтно-планировочные районы, характеризующиеся общностью наиболее типичных признаков и подчиненные им участки) и определяется тип их пространственной структуры (закрытый с вертикальной или горизонтальной сомкнутостью крон – одноярусные и многоярусные насаждения с полнотой 0,7 и больше; полуоткрытый – участки с равномерным или групповым расположением деревьев с полнотой 0,3-0,6; открытый – открытые пространства, включая водоемы.).

Выделение территориальных единиц зависит от размера объекта и масштаба проектирования.

Если же говорить об изученности морфологической структуры ландшафтов в их классическом понимании (фаций, урочищ, типов местностей, - элементах, в первую очередь необходимых для проведения экологического мониторинга, территориальных оценок и управления природопользованием), то на территории Казахстана до настоящего времени подобное картографирование практически не проводилось. В настоящее время известны работы Г.В. Гельдыевой, Л.К. Веселовой (1992) Ландшафты Казахстана [6]. Также имеется ландшафтная карта, составленная в начале 2000-х гг. прошлого века Институтом географии главным образом на основе почвенной карты (Национальный Атлас РК) [7]. Подробные ландшафтные карты на уровне сложных фаций и урочищ составлялись только отдельными исследователями на малые территории.

Для целей ландшафтного анализа территории нами была сформирована специализированная ландшафтная геоинформационная система регионального уровня генерализации ГИС, на основе программного обеспечения ArcGis10.4.1. Под такой системой ГИС мы понимаем интерактивную систему, способную реализовать сбор, систематизацию, хранение, обработку, оценку, отображение и распространение данных и выступающую как средство получения на ее основе новой информации и знаний о пространственно-временных явлениях [8].

В качестве средств ввода информации использовалось несколько программных продуктов: ArcCatalog и его утилиты — при вводе пространственных объектов; Excel - цифровых данных.

Процесс визуализации обеспечивался пакетом ArcGis, а пространственное моделирование и прогноз — программами ArcMap.

Следующий этап - это объединение всех данных в «ArcGis10.4.1». Все информационные слои были объединены в пределах одной БД.

Территория исследования

Актюбинская область – крупный промышленный и сельскохозяйственный регион Казахстана, расположена в северо-западной части республики и ограничена координатами 45°10' - 50°20' с.ш. и 53°35' - 64°15' в.д.

В административном отношении область разделена на 12 районов, в состав которых входят города Актобе, Алга, Кандыгааш, Темир, Хромтау, Шалкар, Эмба и поселки городского типа Бадамша, Шубаркудук, Шубарши. Областной центр г.Актобе – деловой и культурный центр основан в 1869 г. на берегу реки Илек [9].

Анализ и обсуждение

Территория Актюбинской области расположена на стыке трех крупных геологических структур: Русской платформы, Туранской плиты и Уральской горноскладчатой области. Территория имеет сложное тектоническое и геологическое строение [9].

В геологическом отношении строение поверхности депрессии участвуют угленосные глины юры, преимущественно песчанистые морские и континентальные отложения мела и палеогена, глинистые и песчано-глинистые озерные отложения неогена (рисунок 1). Участки с сохранившимся от последующего размыва покровом глин и суглинков верхнего плиоцена - нижнего плейстоцена рассматриваются как фрагменты аккумулятивной равнины. В остальных случаях - равнина денудационная на рыхлом основании.

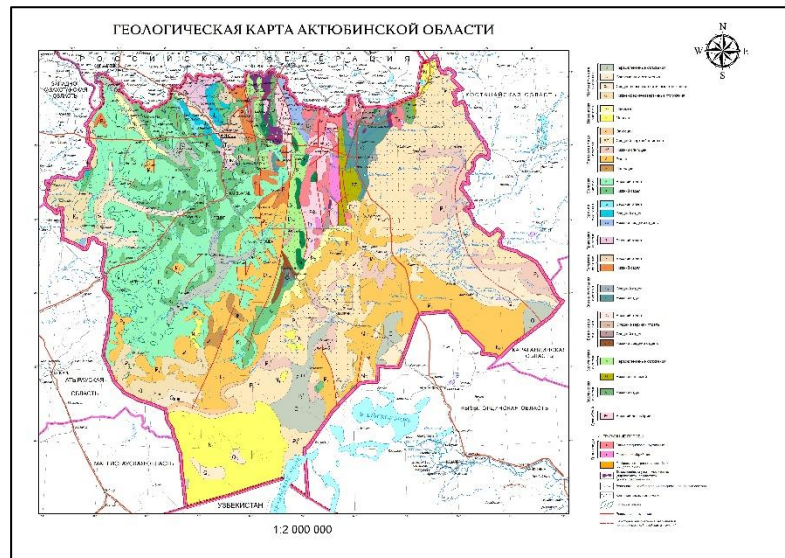

Рисунок 1 – Геологическая карта Актыбинской области

В центральной части области расположена Уралтау-Мугалжарская складчатая область, на западе - Актыбинский переклиальный прогиб и восточный борт Прикаспийской впадины с широко развитой соляной тектоникой, на востоке – обширный Тургайский прогиб, в юго-восточной части – зона унаследованных меридиональных структур Северного Приаралья. В пределах области распространены различные по возрасту и генезису породы – от метаморфических протерозойских до осадочных современных.

Согласно геоморфологическому районированию Казахстана, территория Актыбинской области относится к Урало-Эмбинскому денудационному плато, денудационным равнинам Зауралья и Мугалжар, Тургайской структурно-денудационной столовой равнине, структурно-денудационной и аккумулятивной равнинам Северного Приаралья и структурно-денудационному плато Устирт (рис.2).

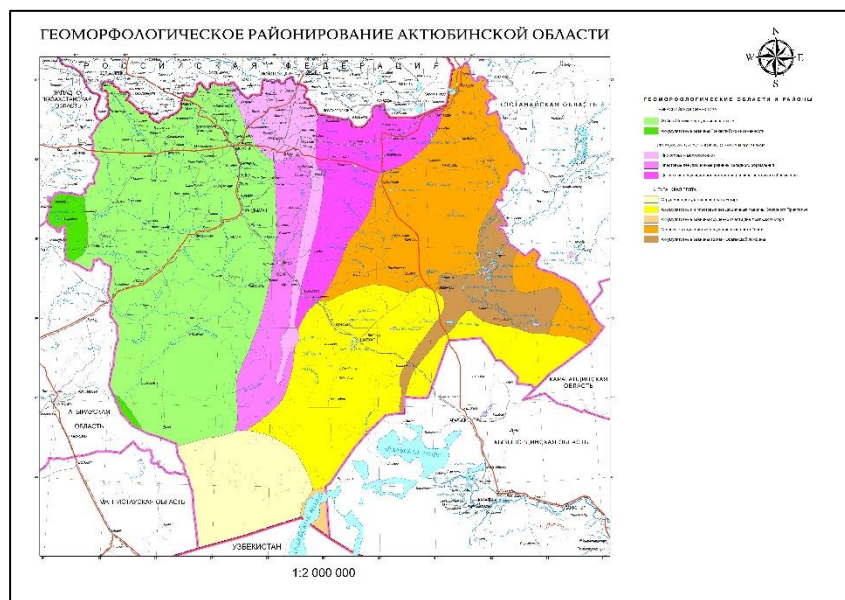

Рисунок 2 – Геоморфологическое районирование

Рельеф наиболее приподнятой части Западных Мугалжар, представленной меридионально вытянутыми грядами или группами параллельных гряд главного Мугалжарского и Жангалинского хребтов, сложенных в основном эффузивами среднего палеозоя. Зона низкогорья имеет отчетливый западный, в среднем стометровый уступ,

совпадающий с активными в новейшее время разломами. Не менее отчетлива и северная граница низкогогорья с равнинами орской депрессии [48, с.5].

В южной части Мугалжар низкогогорье обрамлено холмистым рельефом, развитым на рыхлых, преимущественно глинистых породах мела и палеогена.

Шошкаккольские «горы» - южная оконечность Мугалжар, где породы складчатого фундамента погружены, а в своде одноименной, меридионально вытянутой мегантиклинали выведены на дневную поверхность глины континентального нижнего мела.

Нагорная равнина или плато – наиболее приподнятые участки Орь-Илекской возвышенности, располагающиеся на отметках 350-351 м. Это низковолнистый пенеплен, срезающий складчатые осадочные, вулканогенные, метаморфические и интрузивные породы допалеозоя и палеозоя. На востоке Орь-Илекская возвышенность граничит с денудационными и аккумулятивными равнинами мезозойской Орской депрессии, которая вытянута меридионально к северу от хребтов Западных Мугалжар.

Особенностью геоморфологического строения Восточного Мугалжар является ярусность рельефа. Верхняя, позднемезозойская поверхность выравнивания, фиксированная корой выветривания, располагается на абсолютной высоте 350-400 м. За счет ее размыва сформирован ярус на абсолютной высоте 290-340 м, где залегают отложения олигоцена.

В пределах 240-300 м абсолютной высоты, развита денудационная поверхность с пятнами песчано-глинистых отложений позднего миоцена - раннего плиоцена. И вдоль современных долин, на абсолютной высоте 180-250 м, прослеживается преимущественно аккумулятивная поверхность акчагыльского времени, которая соответствует днищам древних долин и частично погребена под четвертичными отложениями.

Денудационный рельеф Восточного Мугалжар формируется длительное время в относительно спокойных тектонических условиях, что способствует сохранению геоморфологических элементов различных эпох. Наиболее активное рельефообразование относится к позднему миоцену, раннему и особенно среднему плиоцену. Тогда на фоне поднятия Урала произошло перераспределение речной сети на его восточном склоне - она сменила меридиональное направление на широтное. В последующем этапы аккумуляции и денудации не были столь выраженными и существенно не изменили основной облик рельефа. Поверхность Замугалжарского пенеплена плавно снижается на юг и восток от 380-350 м до 250-230 м.

Слагающие равнину супеси и суглинки с примесью несортированных песков, гальки и щебня с размывом лежат на различных породах мела, палеогена, а также на акчагыльских и сыртовых глинах верхнего плиоцена. Поэтому началом их накопления считается раннечетвертичное время. С другой стороны, в этих отложениях на абсолютной высоте 50 м раннехвалынским морем выработаны сохраняющиеся поныне абразивные уступы высотой до 5-10 м.

Среди аккумулятивных равнин наиболее широко развита наклонная делювиально-пролювиальная равнина «Предсыртового уступа». В северной половине района она начинается от подошвы высоких (30-80 м) денудационных уступов плато и полого, под углом в первые градусы, опускается к поверхности морской равнины Прикаспийской низменности или долинам рек Жайык и Илек.

Вдоль южных склонов Общего Сырта полоса делювиально-пролювиальной равнины имеет ширину около 10 км, а на западных склонах Подуральского плато (Зауральские Сырты) еще больше - до 30 км.

На севере Подуральского плато встречаются плоские фрагменты озерно-аллювиальных равнин верхнего плиоцена. Они приурочены к локальным тектоническим понижениям, заполнявшимся в период позднеплиоценовой планации рельефа рыхлыми песчано-глинистыми отложениями, содержащими малакофауну. Более молодые,

четвертичные, незначительные по площади аккумулятивные озерные и озерно-аллювиальные равнины распространены и на юге плато.

Эоловый рельеф района связан только с аккумулятивными поверхностями и представлен низкими, полузакрепленными песками. Преобладают бугры высотой до 10 м, реже встречаются мелкие барханы и небольшие гряды [48, с.9].

Территория Актюбинской области характеризуется преобладанием холмисто-равнинных пространств - плато и возвышенных равнин. На 3 рисунке представлена физико-географическая карта.

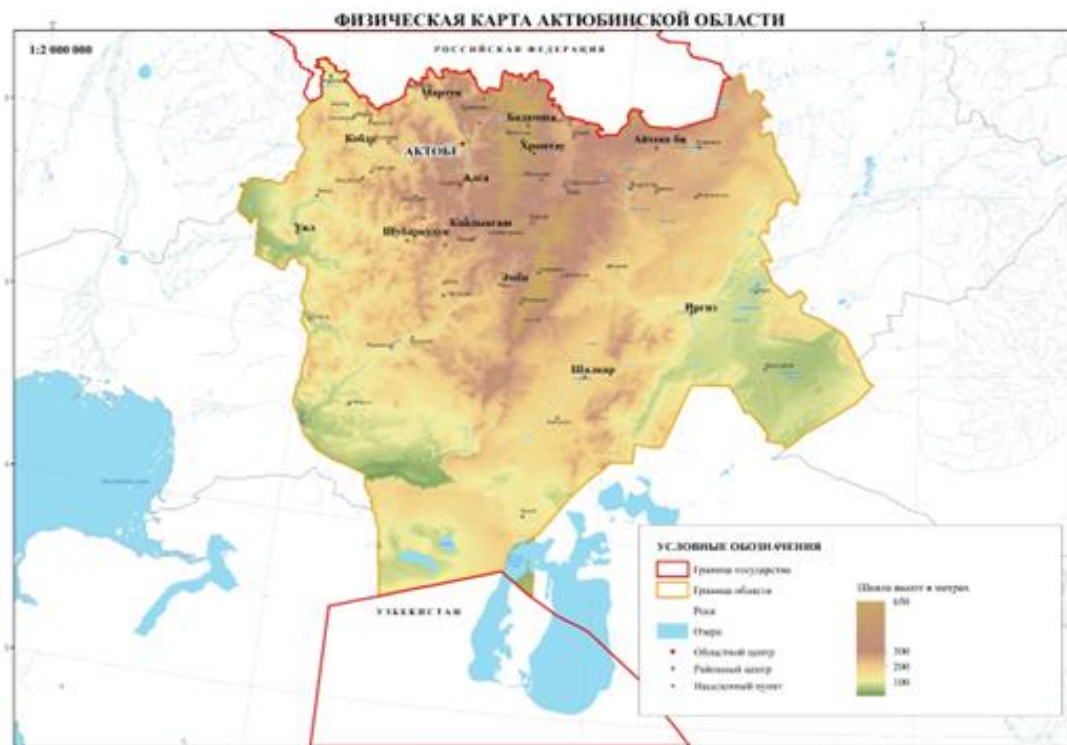

Рисунок 3 – Карта рельефа Актюбинской области

Внутриконтинентальное географическое положение и преобладающий равнинный рельеф области определяют континентальность и засушливость климата, возрастающие с северо-запада на юго-восток. Практически по центру области, примерно над 50 градусом северной широты с востока на запад над территорией проходит ось повышенного давления за счет проникающего влияния западного отрога Сибирского антициклона в зимнее время и восточного отрога Азорского антициклона в летний период. Это обуславливает преобладание антициклональных типов погод [10].

Удаленность от Атлантического океана, над которым формируются влажные воздушные массы северного полушария, определяет незначительное количество выпадающих атмосферных осадков, приносимых отрогом Азорского максимума.

Одновременно, малая облачность способствует поступлению значительного количества солнечной радиации, которая обуславливает очень большую испаряемость. Из-за отсутствия в рельефе области крупных естественных барьеров, ее территория доступна для свободного перемещения воздушных масс - жарких и сухих из пустынь Казахстана и Средней Азии в теплый период, холодных и сухих - из арктических и континентальных антициклонов в холодный период. В результате повсеместно на всей территории области существует засушливый континентальный климат.

В летнее время температура воздуха над равнинными районами Центрального Казахстана значительно прогревается, атмосферное давление падает и формируется термическая депрессия, на периферии которой расположены степи и пустыни Актюбинской области. Более холодные и влажные западные воздушные массы с

Атлантического океана втягиваются в термическую депрессию и приносят на территорию области летние осадки.

На территории Актыбинской области действуют 23 метеорологических станций (МС) РГП «Казгидромет» МЭ РК. Для характеристики климатических условий области используются данные 19 метеорологических станций, имеющих непрерывный многолетний ряд наблюдений: Марток, Косестек, Родниковка, Комсомольское, Актобе, Акжар (Новороссийское), Кобда (Новоалексеевка), Акай (Ильинка), Карабутака, Баскудык, Темир, Ойыл, Нура, Эмба, Карауылкельды, Ыргыз, Мугалжар, Шалкар, Аяккум [11].

На рисунке 4 представлен годовой ход температуры воздуха в северной, центральной и южной частях области.

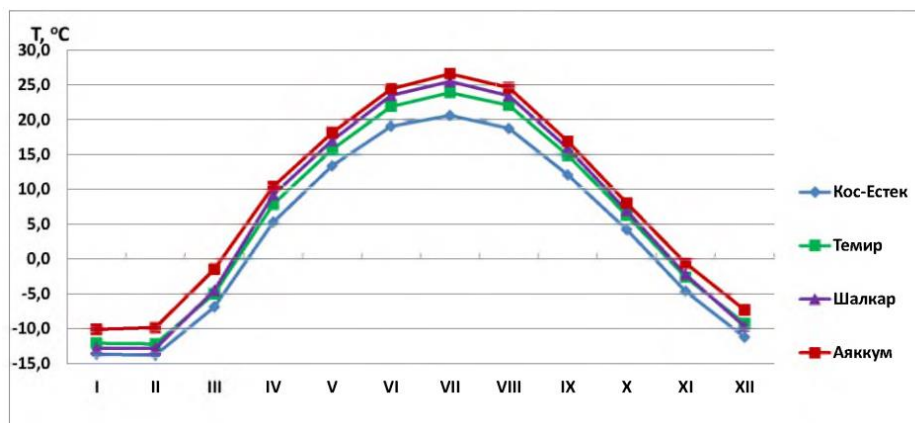

Рисунок 4 – Годовой ход средних месячных температур воздуха

Расположенная в центре континента Евразия и удаленная от Атлантического океана Актыбинская область получает мало осадков и относится к зоне недостаточного увлажнения. По многолетним данным годовая сумма осадков в северной части составляет в среднем 294 мм, в центральной – 241 мм, в южной – 183 мм, определяя широтные различия в поступлении влаги и как результат - зональность почвенно-растительного покрова [11, с.30].

В годовом ходе месячных сумм осадков наблюдается 2 максимума и 2 минимума. Максимумы осадков наблюдаются в периоды май-июнь и октябрь-ноябрь, а минимумы - в феврале и августе (рис. 5).

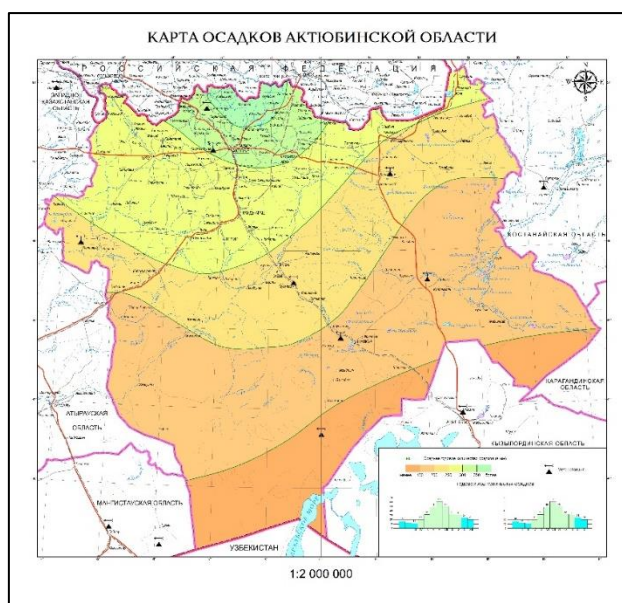

Рисунок 5 – Карта осадков Актыбинской области

Распределение снежного покрова на территории области носит, в основном, зональный характер. Формирование устойчивого снежного покрова происходит с севера на юг, а сход в обратном направлении. Высота снежного покрова достигает своей максимальной высоты в конце февраля, на севере - в начале марта (Рис.6).

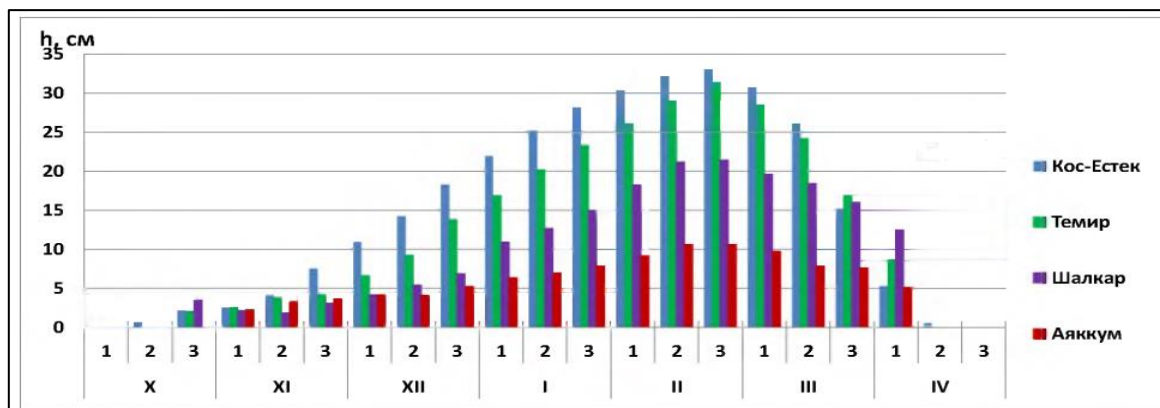

Рисунок 6 – Снежный покров на МС по декадам

В пределах природных зон максимальные значения относительной влажности воздуха наблюдаются в зимние месяцы (81-83%), а минимальные – в летние (38-41%). Зональная разница во влажности/сухости воздуха более четко выражена в летнее время. Зимой относительная влажность воздуха практически одинакова во всех трех природных подзонах и держится в пределах 80%. Такая влажность при существующих ветрах создают довольно суровые климатические условия: летом при сильно прогревом воздухе – суховеи, а зимой сырой воздух усиливает выхолаживающее действие ветров и способствует образованию метелей [11, с.33].

Ветровой режим также оказывает определенное влияние на растение. Ветер способствует интенсивному испарению почвенной влаги. При высокой температуре воздуха умеренный ветер вызывает суховеи. Сильный ветер может привести к полеганию посевов.

Территория Актюбинской области в целом является умеренно ветренным. В течение года скорость ветра ослабевает летом, к зиме усиливается и достигает наибольших значений весной (рис.7) [49, с.79].

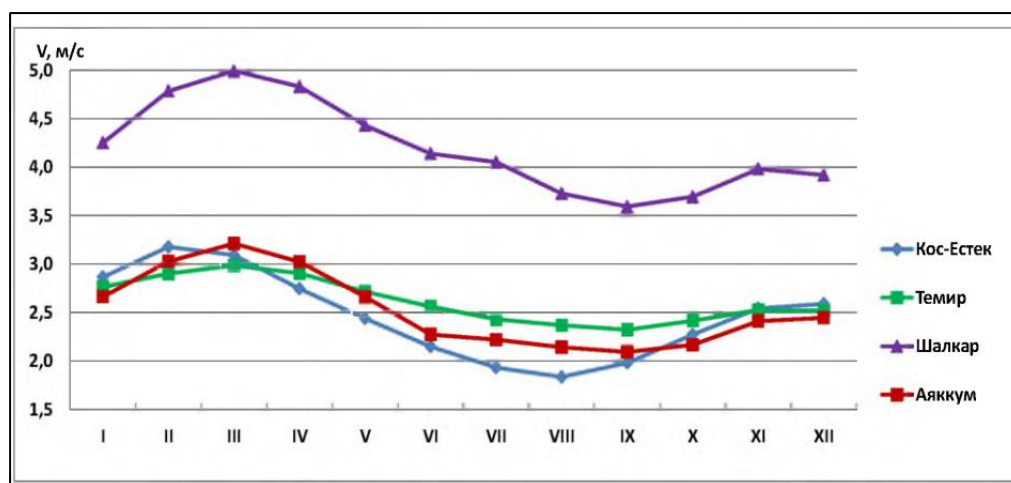

Рисунок 7 – Годовой ход скорости ветра по МС

Внутриматериковое положение области и резко континентальный климат обусловили бедность поверхностными водами. Гидрографическая сеть области относится к бассейнам Каспийского и Аральского морей и к территориям, не имеющим местного стока. Все реки,

за исключением Жайык, Торгай и Олькейек (Улькайек), берут начало в пределах области [11, с.38]. Ресурсы поверхностных вод области оцениваются в 3,25 км³.

В области насчитывается более 1700 озер, из которых 227 имеют площадь более 1 км. Наиболее крупные озера - Жарколь, Байтакколь и Курдым. Озера большей частью представляют собой бессточные мелководные водоемы, занимая блюдцеобразные понижения. В межгрядных ложбинах и долинах рек расположены удлинённые озера эрозийного происхождения. Озера, как и реки, питаются атмосферными осадками. В засушливые годы их уровень резко падает, а некоторые пересыхают совсем, а во влажные - сильно увеличиваются в объеме [12].

Растительный покров исследуемой области разнообразен. В центральной части области проходит крупный ботанико-географический рубеж между степной и пустынной зоной. В соответствии с широтным делением климатических условий выделяется четыре подзональных типа растительности степей: засушливые, умеренно-сухие, сухие и опустыненные и два подзональных типа пустынь: остепненные и настоящие. Кроме того, широко представлены интразональные типы растительности в долинах рек, днищах оврагов, балок, солончаках.

На крайнем севере области на черноземах распространены разнотравно-злаковая растительность, с большим количеством ковылей. На темно-каштановых почвах развита разнотравно-типчакково-ковыльная растительность, на солонцеватых почвах - ковыльно-типчакковое разнотравье, а на карбонатных почвах - разнотравно-ковыльное, с примесью полыней. В центральной части области на светло-каштановых почвах растительность составляет полынно-ковыльно-типчакковая, с примесью изеня. На юге области на бурых почвах распространены еркеково-ковыльно-полынная растительность, на солончаках - солянковая растительность (чий, кермек, шелковица, солерос и т.д.).

Степная зона занимает более половины территории Актюбинской области и охватывает Подуральское и Торгайское плато, Мугалжарский массив. В связи с большой протяженностью с севера на юг степь разделяется на 4 подзоны:

- засушливые, разнотравно-ковыльные степи на чернозёмах южных;
- умеренно- сухие дерновиннозлаковые степи на темно-каштановых почвах;
- сухие ксерофитноразнотравно-дерновиннозлаковые степи на каштановых почвах;
- опустыненные полынно-дерновиннозлаковые степи на светло-каштановых почвах.

Среди разнотравья преобладают ксерофиты: подмаренник, лапчатки, зопник клубненосный, тысячелистник благородный и др. Имеется ряд солевых видов – полынь Лерховская и сизая, изень, кермек татарский, пижма тысячелистниковая, грудница, солонечник. В мелкосопочнике на защеленных почвах распространены ковыльно-овсецово-разнотравные степи, в составе растительности которых ковыли красноватый, песчаный, волосатик, а также типчак, овсец пустынный, келерии и разнотравье.

Для области, как и для всего Казахстана в целом, характерной особенностью почв является сильная комплексность, обычно связанная с пестротой почвообразующих пород и различными условиями формирования, залегания и разгрузки грунтовых вод. Одной из главных особенностей почв области является хорошо выраженная широтная зональность их территориального расположения. Нарушение зональности - смещение границ почвенных подзон в центре области к югу обусловлено наличием орографического барьера - гор Мугалжар.

Существенной особенностью почвенного покрова области является их легкий механический состав, который определяет физико-химические свойства почв и обуславливает хорошее развитие своеобразной естественной растительности. Наряду с представителями зональных почв, широко распространены типы почв, связанные со специфическими условиями образования – интразональные почвы, из которых наиболее характерны солонцы, солончаки, лугово-болотные и аллювиальные почвы, менее характерны солоды.

По характеру почвенного покрова на территории области выделяются три почвенные зоны: черноземная, каштановая и бурая. Границы между зонами имеют крайне извилистые очертания. Так, зона черноземов заходит в пределы области по отрогам Южного Урала до широты $50^{\circ}10'$, а на равнинах Тургайской столовой возвышенности на этой широте наблюдаются пустынные ландшафты бурой зоны. В Мугалжарах зона бурых почв сформирована на широте 48° [11, с.62].

Каждая зона делится на подзоны, различающиеся между собой по разностям почв, растительности и хозяйственному использованию [13]. В черноземной зоне выделяется подзона южных черноземов; в зоне каштановых почв – темно-каштановая, каштановая и светло-каштановая; в зоне бурых почв – подзоны собственно бурых и серобурых почв.

Актюбинская область одна из наименее лесистых регионов в Казахстане. Лесистость территории Актюбинской области составляет всего 0,13 процента, а в таких экологически неблагоприятных районах, как Шалкарский, Иргизский и Байганинский леса фактически отсутствуют. Одной из основных проблем развития лесного хозяйства Актюбинской области является проведение лесоустройства, которое позволило бы дать комплексную оценку ведения лесного хозяйства и пользования государственным лесным фондом за прошедший ревизионный период, разрабатывать основные положения организации и ведения лесного хозяйства на последующий ревизионный период.

Производственная деятельность сильно повлияла на загрязнение почв Актюбинской области. Очаги загрязнения почв формируются в основном в радиусе мест расположения промышленных предприятий. Основными загрязнителями земельных ресурсов в области считаются предприятия нефтегазодобычи, производственные подразделения железной дороги и сельские населенные пункты, вблизи которых возникают стихийные свалки твердо-бытовых отходов.

По результатам изучения фондового материала и использования Земель по сайту (АИС ГЗК, <http://www.aisgzk.kz/aisgzk/ru/content/maps/>) была составлена карта природопользования Актюбинской области. По карте можно увидеть, что основные предприятия производства сосредоточены в северной и центральной части области. Также на карте выделены контуры хозяйственного использования земель (Рис 8) [14].

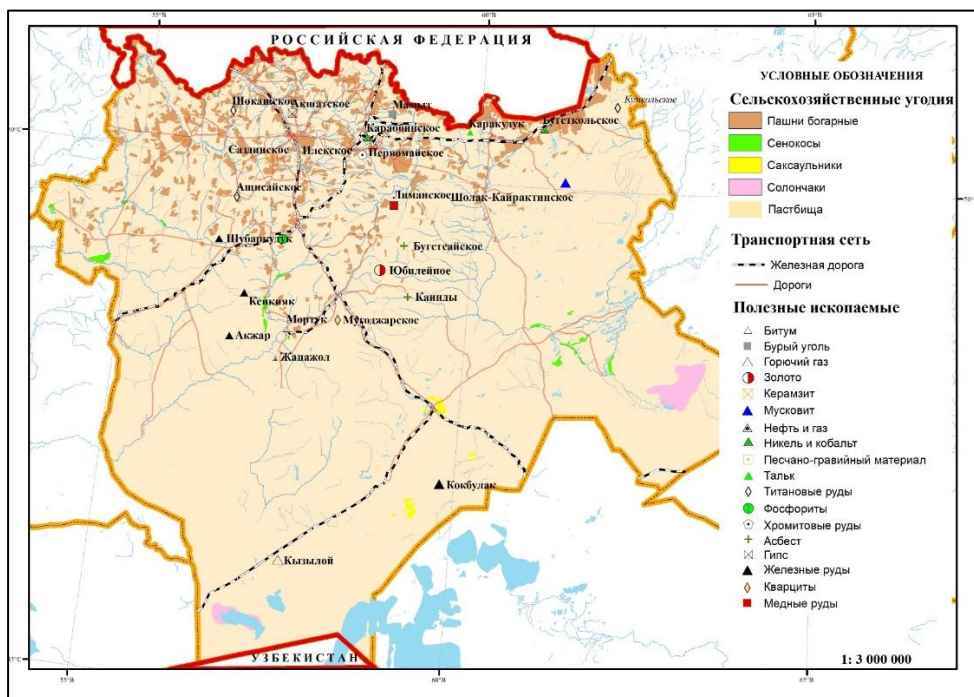

Рисунок 8 – Карта природопользования

Результаты исследования

Для определения степени благоприятности природных-ландшафтных условий исследуемой территории производится экологическая оценка ландшафтов которая включает:

- установление природно-ландшафтной дифференциации;
- определение состояние ландшафтов и их отдельных компонентов;
- установление антропогенных воздействий на ландшафт;
- выяснение потенциальных возможностей ландшафтов противостоять антропогенным нагрузкам;
- определение оценки степени антропогенной нагрузки и остроты;
- разработка рекомендаций по улучшению экологической обстановки.

Природно-ландшафтная дифференциация территории рассматривается как пространственная реальность, обладающая определенными региональными особенностями, проявляющимися в экологически значимых свойствах ландшафтов, то есть тех, которые могут способствовать или не способствовать проявлению экологических проблем (например, слабый водообмен, легкий механический состав почв, антициклональный тип погоды и т.д.), а также тех, которые представляют особую ценность (местообитание промысловой фауны, высокобонитетные леса, эстетически ценные свойства ландшафтов и т.п.), потеря которых приводит к значительному ущербу. Отбор этих свойств (критериев) является одним из ключевых моментов в ходе исследования, поскольку необходимо определить своеобразную точку отсчета при установлении уровня изменений свойств, свидетельствующих о возникновении экологической проблемы [15, с. 82, 55].

В пределах Актюбинской области были выделены на карте 50 ландшафтов, которые в результате их типологической группировки, а затем структурно-генетической классификации упорядочены в иерархическую систематику (Рис. 9).

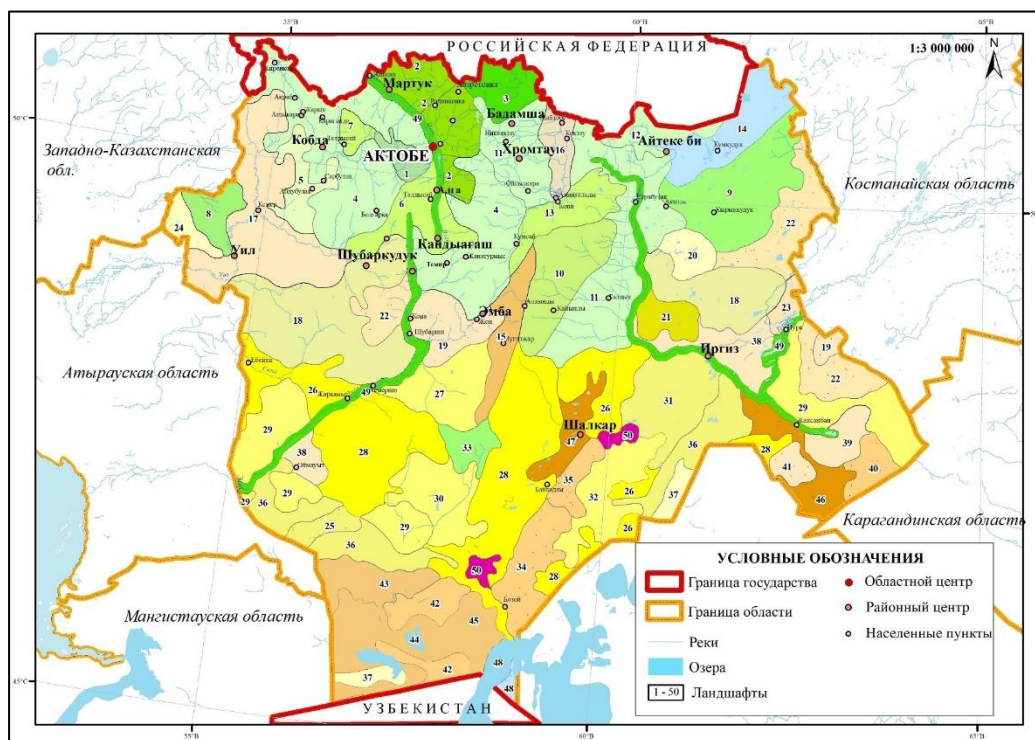

Рисунок 9 – Ландшафтная карта Актюбинской области

Степные ландшафты (1-16) занимают более половины исследуемой территории, охватывая при этом Торгайское и Подуральское плато, массив Мугалжара. Климат степной зоны более континентальный. Лето жаркое и сухое. Зима суровая и малоснежная. Средняя температура января -16° - -18° С, июля - от $+18^{\circ}$ С на севере до $+23^{\circ}$ С на юге. Осадков в год

выпадает до 300 мм, причем их количество уменьшается с севера на юг. Климатические условия большей части этой зоны позволяют заниматься богарным земледелием [11].

В северной части полосы черноземов толщина черноземного слоя достигает 70-80 см, содержание гумуса до 9%. Южнее слой чернозема уменьшается, снижается и количество гумуса (до 6%).

К югу от черноземов, между 52° и 48° с.ш., расположены каштановые почвы, подразделяющиеся на темно-каштановые умеренно сухой степи, типичные каштановые сухой степи и светло-каштановые почвы полупустыни (таблица 1).

Таблица 1 – Степные ландшафты Актюбинской области

№	Ландшафты	Описание
1	1,2,3	Равнинные ландшафты северо-степного типа возвышенно равнинного подкласса - денудационные равнины с разнотравно-полынной растительностью на черноземах южных почвах
2	4,5,6,7,8,9,10,11,12,13	Равнинные ландшафты возвышенно-равнинного подкласса южно-степного типа - денудационные равнины с сухими ксерофитно-разнотравно дерновиннозлаковыми растениями на каштановых почвах.
3	14,15,16	Равнинные ландшафты мелкосопочно-равнинного подкласса южно-степного типа – мелкосопочки с кустарниково-полынной растительностью на темно-каштановых почвах.

Ландшафты полупустынной зоны (17-25). Климат полупустынь сухой, гораздо суше, чем в северных зонах. Осадков выпадает мало, их среднегодовое количество колеблется между 180 и 300 мм. Больше всего осадков выпадает в конце весны — начале лета, совсем мало их зимой и летом. Летом на всей территории очень жарко. Средняя температура июля +22+24°C, иногда она доходит до 40°C жары. Зима суровая, преобладают ясные морозные дни. Средняя температура января —15—17°C, самая низкая температура -50°C наблюдается на востоке. Летом в полупустынной зоне многие реки пересыхают. Наиболее крупные реки с постоянным стоком — Уил, Эмба, Тургай.

Основные почвы полупустынной зоны — светло-каштановые. От темно-каштановых они отличаются меньшим содержанием гумуса. В верхних слоях почвы гумуса всего 2-3%. На равнинах и пониженных участках с глинистым грунтом значительное место занимают солонцы. Ландшафты полупустынной зоны происходят в условиях сравнительно оптимального увлажнения и используются как пастбища (таблица 2).

Таблица 2 – Полупустынные ландшафты Актюбинской области

№	Ландшафты	Описание
1	17,18,19,20,21,22,23,24,25	Опустыненные мелкосопочки с полынно-дерновиннозлаковой растительностью на светло-каштановых почвах равнинные ландшафты

Ландшафты пустынной зоны (26-50). Пустынная зона охватывает плато Устирт, южную часть Торгайской столовой страны - Туранскую низменность (Приаралье) и подразделяется на две подзоны – северную и южную пустыню. Климат пустынь очень сухой. Среднегодовое количество выпадающих осадков нигде не превышает 200 мм. В некоторых местах пустынной зоны количество годовых осадков не достигает и 100 мм. Летом дожди бывают очень ред-ко. Наибольшее количество осадков выпадает весной. Зима холодная. Морозы доходят до -40°C. Лето очень жаркое, душное и сухое. Средняя температура июля на севере +24+26°C, на юге +28+30°C. Летом поверхность песка нагревается до +70°C. Всё это приводит к большой испаряемости [11]. Вследствие сухого воздуха и незначительного

количества осадков в пустынной зоне местных рек нет, кроме тех, которые берут начало за ее пределами (Урал, Эмба и др.). Так как эти реки протекают через пустыню, они теряют много воды в результате испарения или используются для орошения, и поэтому не всегда доходят до устья.

Пустынные ландшафты представляют собой денудационные равнины и волнистые аккумулятивные равнины с слабым наклоном. Развитие ландшафтов происходит при недостаточном увлажнении, при дефиците влаги почвенного горизонта. В связи с этим по территории пустынной зоны происходит широкое распространение засоленных почв, солонцов и солончаков (таблица 3).

Таблица 3 – Пустынные ландшафты Актюбинской области

№	Ландшафты	Описание
1	26,27,28,29,30,31,32,33	Равнинные ландшафты возвышенно-равнинного подкласса северо-пустынного типа - денудационные равнины с солянково-полынной растительностью на бурых малоразвитых почвах.
2	34,35	Равнинные ландшафты низменно-равнинного подкласса северо-пустынного типа – эоловые равнины с песчано-полынной-эфемерово-растительностью на бурых почвах с участием такыровидных.
3	36,37,38,39	Равнинные ландшафты низменно-равнинного подкласса северо-пустынного типа – аллювиальные равнины с биюргуново-серополынной-эфемерово-растительностью на бурых солонцеватых почвах в сочетании с такырами.
4	40,41,47,48	Равнинные ландшафты низменно-равнинного подкласса северо-пустынного типа – озерно-аллювиальные равнины с черносаксауловой, терескеновой, серополынной растительностью на бурых нормальных почвах.
5	42,43,44,45	Равнинные ландшафты возвышенно-равнинного подкласса южно-пустынного типа – структурные плато с баялычево-кейреуково-чернополынной растительностью на серо-бурых-солонцеватых почв.
6	49,50	Интрозональные ландшафты

Выводы

В качестве исходной информации картографирования геосистем Актюбинской области были использованы результаты компонентных исследований геосистем, трехмерная модель рельефа, космические снимки, данные геоопортала Google Earth и топографических карт. Ландшафтная карта – это сложная картографическая модель, характеризующая особенность природной среды. Используется метод наложения различных картографических слоев с помощью координатной привязки, тем самым это позволяет упростить процесс наложения.

Выполненная ландшафтная карта Актюбинской области была построена по структурно-динамическому принципу типизации сообществ и отражает генетическое происхождение, классификационную иерархию.

Для получения ландшафтной дифференциации заполняется таблица-матрица, где указана характеристика по каждому полигону. В результате по типологической группировки создается ландшафтная карта. Полученная ландшафтная карта служит основой для изучения экологической обстановки территории.

Все типы и подтипы ландшафтов Актюбинской области представлены классом равнинных и подклассом низменно, возвышенно и мелкосопочно-равнинных ландшафтов, так как в гипсометрическом отношении изучаемая область представлена степной равниной.

This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP19575017).

Список использованной литературы

- 1 Природные условия Актюбинской области – ТОО «Экопроект». – Алматы. 2019. – 216 с.
- 2 Гельдыева Г.В., Будникова Т.И. Этапы и перспективы ландшафтно-экологических исследований в Казахстане // В кн.: Географическая наука в Казахстане: результаты и пути развития. – Алматы, 2001. – С. 22-28.
- 3 Ретеюм А.Ю. Физико-географическое районирование и выделение геосистемы // В кн.: Количественные методы изучения природы. – М.: Мысль, 1975. – С. 5-27.
- 4 Мухина Л.И. Антропогенная трансформация геосистем: методич. пособие. – М.: Мысль, 1992. – 140 с.
- 5 Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование. – М.: Высшая школа, 1991. – 366 с.
- 6 Гельдыева Г.В., Веселова Л.К. Ландшафты Казахстана. – Алма-Ата: Наука, 1992. – С. 45-58.
- 7 Национальный атлас Республики Казахстан. Том 1: Природные условия и ресурсы. – Алматы, 2010. –150 с.
- 8 Тикунов, В.С. Современные средства исследования системы «общество-природная среда» / В.С. Тикунов // Известия ВГО. 1989. -Т. 121, вып. 4.-С. 299-306.
- 9 Берденов Ж.Г. Современное состояние и геоэкологический анализ геосистем бассейна реки Илек. Монография. Ж.Г.Берденов. – Алматы: Эпиграф, 2019. – 172 с.
- 10 Мильков Ф.Н. Физическая география. Учение о ландшафтах и географическая зональность /Ф.Н. Мильков. - Воронеж, 1986. - 327 с.
- 11 Агроклиматические ресурсы Актюбинской области: научно-прикладной справочник / Под ред. С.С. Байшоланова - Астана, 2022. - 136 с.
- 12 Водные ресурсы Казахстана (поверхностные и подземные воды, современное состояние). – Смоляр В.А., Буров Б.В. и др. Справочник. – Алматы: НИЦ «Ғылым», 2002.- 596 с.
- 13 Основы геоэкологии: Учебник/Под ред. В. Г. Морачевского. – СПб.: Изд-во С.-Петербург, ун-та, 1994.- 352 с.
- 14 Электронный ресурс: АИС ГЗК, <http://www.aisgzk.kz/aisgzk/ru/content/maps/>
- 15 Л.И. Егоренков, Б.И. Кочуров Геоэкология Учебное пособие. – М.: Финансы и статистика, 2005. - 320 с.

ҚОСТАНАЙ ҚАЛАСЫНЫҢ ХАЛЫҚ САНЫН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БОЛЖАУ

Э.Б.Ахметова¹, К.Т.Баймаганбетова¹, Э.Атасой²

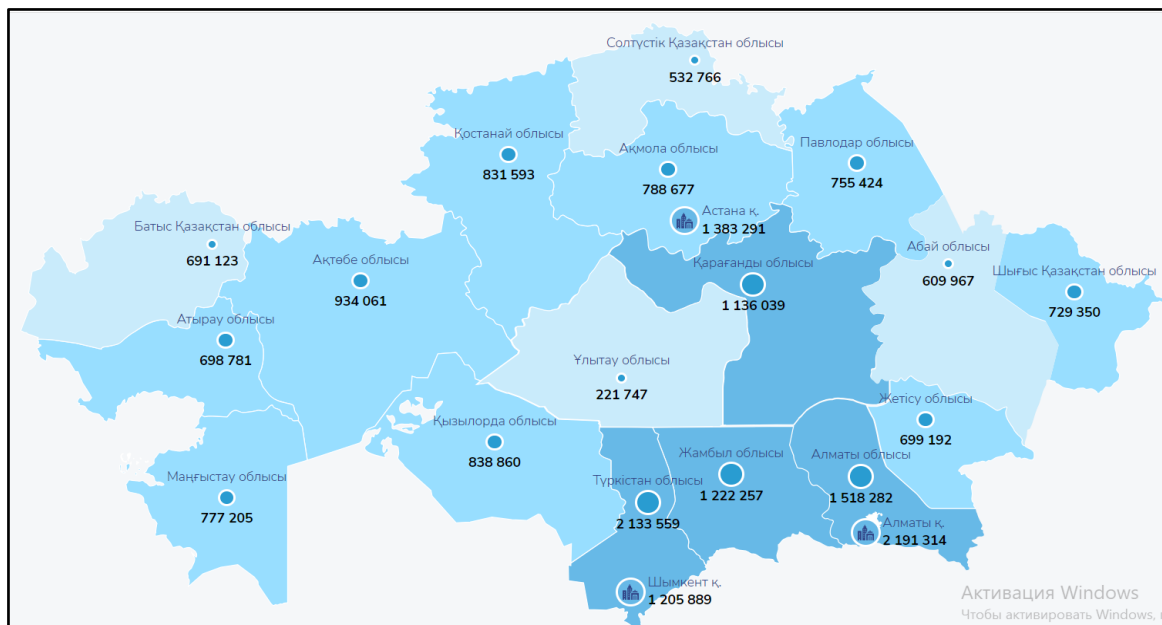
А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті,
Қостанай қ., Қазақстан

Аннотация. Мақала Қостанай қаласының халық санының өзгерісін зерттеуге және болжам жасауға арналған. Қала халқының санын Қазақстанның басқа облыс орталықтарының халық санымен салыстыру жүргізілген, он жылдық көрсеткіш бойынша халық динамикасының өзгерісіне статистикалық-аналитикалық талдау жасалған. Сонымен қатар, Қазақстанның және Қостанай қаласының халық санына әр түрлі әдістермен болжау жасалған.

Халық дегеніміз – жалпы елді-мекеннің ең басты буыны болып табылады. Қаланың немесе ауылдың экономикалық, саяси жағдайын білу үшін ең алдымен халықтың демографиясын білу керек. Елді-мекендер мен олардың аумақтық агрегаттарын зерттеу халық географиясының дамыған бір бөлігі, ол аудандық жоспарлаумен, қалалық жоспарлаумен және басқа қолданбалы ғылымдармен тығыз байланысты. Елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайын реттеу және болашаққа жоспарлау барысында елді-мекендердің демографиялық жағдайын зерттеу өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Қостанай қаласының 2010-2020 жылдардағы демографиялық жағдайы көптеген оң өзгерістермен, демографиялық дамудың оң процестерімен сипатталады.

Алға қойылған мәселе жинақтау және талдау; картографиялық әдіс; статистикалық - аналитикалық талдау әдістеріне сүйене отырып зерттелді. <https://stat.gov.kz/> сайтында берілген статистикалық көрсеткіштер өңделіп, салыстырмалы талдау жасалды.

Қазақстанның халық саны (2023 жылғы 1 шілдеге)

Қазақстанның халық саны 2023 жылғы 1 шілдедегі статистикалық көрсеткіш бойынша 19 899 377 адамды құрайды. Қостанай облысы халық саны бойынша облыстар арасында тізімнің ортасында 7 орында орналасқан.

2023 жылғы 1 шілдеге Қостанай облысындағы халық саны 831,6 мың адамды құрады, оның ішінде қалалықтар – 516,1 мың адам (62,1%), ауыл тұрғындары – 315,5 мың адам (37,9%).

Халықтың табиғи өсімі 2023 жылғы қаңтар-маусымға 697 адамды құрады (2022 жылғы сәйкес кезеңде – 154 адам). 2023 жылғы қаңтар-маусымға жаңадан туылған нәрестелер 2022 жылғы қаңтар-маусымға қарағанда 1,5% кем, қайтыс болғандар 12,9% тіркелді.

Теріс көші-қон айырмасы қалыптасты және 1338 адамды құрады (2022 жылғы қаңтар-маусымға – -2570 адам), оның ішінде сыртқы көші-қонда – -107 адам (-1157 адам), ішкі көші-қонда – -1231 (-1413 адам).

2023 жылғы II тоқсанда жұмыссыздар саны 22465 адамды құрады. Жұмыссыздық деңгейі жұмыс күшінің санына 4,7% құрады. Жұмыспен қамту органдарында жұмыссыздар ретінде тіркелгендер саны 2023 жылғы шілденің соңына 7066 адамды құрады немесе жұмыс күшінің санына 1,5% болып қалыптасты.

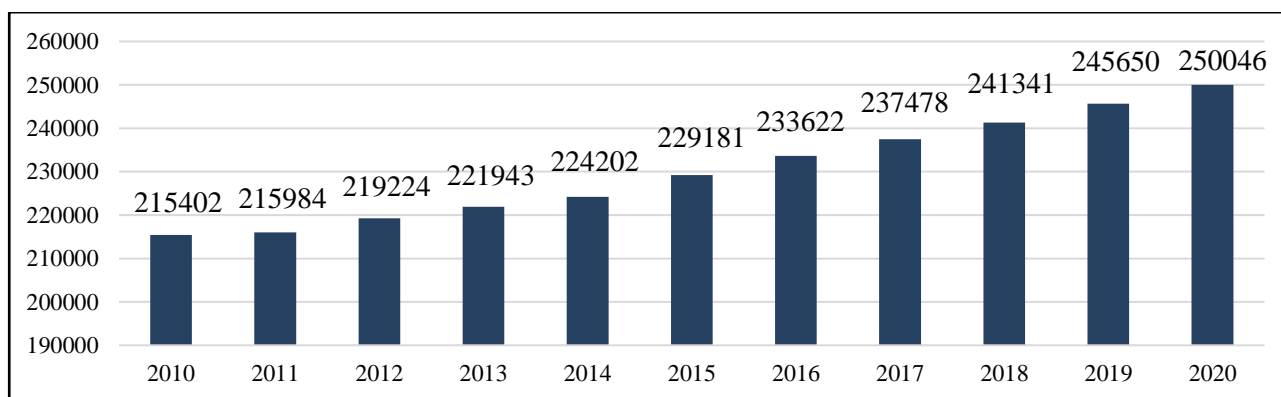
Қазақстанның облыс орталықтарының халық саны (2023 ж.)

Орын	Қала атауы	Халқы	Орын	Қала атауы	Халқы
1	Ақтөбе	559 965	10	Ақтау	263 893
2	Қарағанды	515 625	11	Орал	253 757
3	Тараз	427 256	12	Петропавл	222 044
4	Өскемен	352 847	13	Түркістан	220 133
5	Павлодар	334 105	14	Көкшетау	174 613
6	Семей	328 762	15	Талдықорған	168 674
7	Атырау	316 449	16	Жезқазған	89 079
8	Қызылорда	278 581	17	Қонаев	55 198
9	Қостанай	264 446			

Қостанай қаласының халқы бойынша Қазақстанның басқа облыс орталықтарымен салыстарғанда тізімнің ортасында, яғни 9 орында тұр. Кестеде көрсетілгендей Қостанай қаласының алдында ірі кәсіпорындары бар қалалар тұр. Олар Қарағандыда металлургиялық комбинат, Атырауда мұнай өңдеу зауыты, Таразда металлургиялық пен фосфор зауыты, Павлодарда алюминий зауыты, Өскеменде Үлбі металлургиялық зауыты. Ірі стратегиялық маңызы бар кәсіпорындар үлкен жұмыс күшін талап етеді.

Қостанай қаласының халқы облыс халқының 31,8 %-ын құрайды. Ал қаланың халық тығыздығы бойынша 1 шаршы километрге 1102 адамнан келеді. 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңде Қостанай қаласының динамикасы келесідей жағдайда болды:

Қостанай қаласының 2010-2020 жыл аралығындағы халық динамикасы

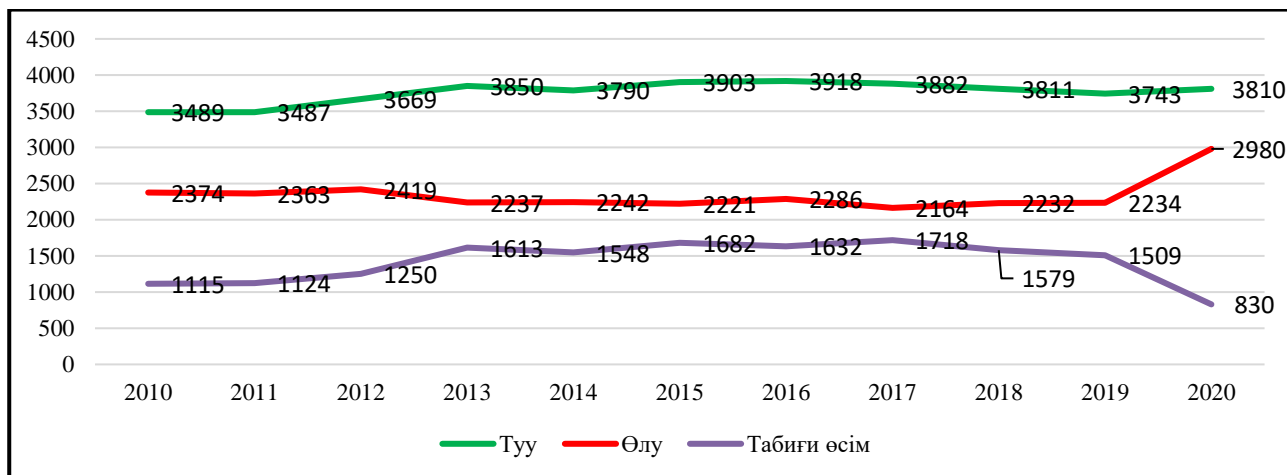

Диаграммаға сүйенсек Қостанай қаласының демографиялық дамуы оң болып, халық санының тұрақты өсуімен сипатталып тұр. 2020 жылды 2010 жылдың көрсеткіштерімен салыстырсақ халық саны 13,8%-ға немесе 34,644 адамға өскені байқалып тұр. Халықтың оң көрсеткіштері туудың көбеюіне және миграцияның оң сальдосына байланысты. Сонымен

қатар, негізгі себептер – әлеуметтік-экономикалық жағдай, Қостанай облысының ауылдық мекендеріндегі жұмыссыздықтың көтерілуі, қалаға көшуі.

Халықтың табиғи өсуі–белгілі бір уақыт аралығында туылғандар мен өлгендер саны арасындағы айырмашылықтың абсолютті мәні. Зерттелген уақыт ауқымында Қостанай қаласында бұл көрсеткіштер оң болды. Әр жыл сайынғы көрсеткішті диаграммадан көруге болады:

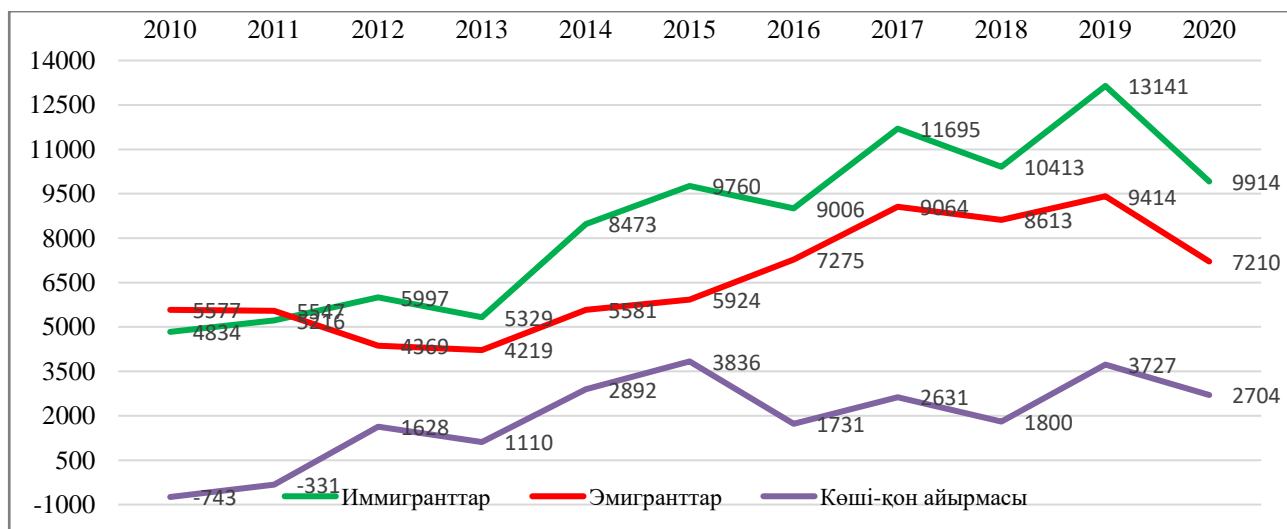
Қостанай қаласының табиғи өсім көрсеткіштері

Халықтың туу және өлім-жітім көрсеткіштерінің оң үрдістерін атап өткен жөн. Туу коэффициенті 2010 жылғы 16,19 промилледен 2020 жылы 15,23 промиллеге дейін төмендеді. Өлім деңгейі 2010 жылғы 11,02 промилледен 2019 жылы 9,09 промиллеге дейін төмендеді, ал 2020 жылы 11,91 промиллеге көтерілуі себебі Ковид-19 індетіне байланысты. Бұл халықтың табиғи өсіміне әсер етті, 2010 жылдан бастап 2020 жылға қарай ол 3,31 промиллеге жетті.

Халықтың көші-қоны халық санына әсер ететін көрсеткіштердің бірі. Қостанай қаласында бұл көрсеткіш оң сальдомен сипатталды, яғни иммигранттар саны эмигрант санынан көп болды. Бұл көрсеткіш 2 мың мен 3,5 мың арасында болды. Демек халық санының көбеюіне мигранттардың да үлесі бар. Диаграммада көш-қонның біркелкіеместігін көруге болады:

Халықтың көші-қоны, адам

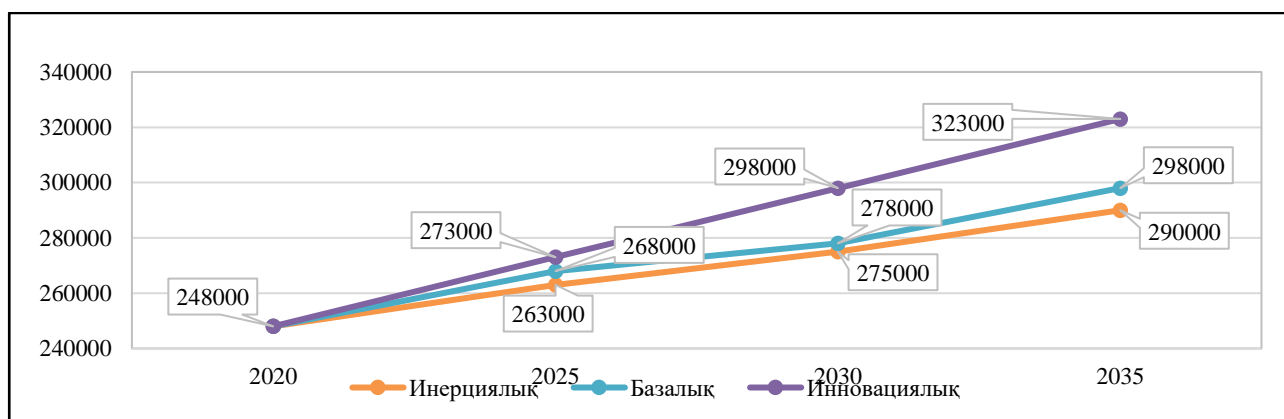

2010 жылдан 2020 жылға иммигранттар саны 51%-ға немесе абсолюттік мәнде 5,080 адамға өсті. Алынған уақытта эмигранттардың саны 23%-ға яғни 1,633 адамға өсіп тұр. Иммигранттардың басым бөлігі ішкі мигранттар яғни олар облыс аумағынан көшіп келген адамдар. Эмигранттарға тоқталатын болсақ оларды екі топқа бөлуге болады, біріншілері шет мемлекеттерге көшсе, екіншілері өзінің мекені ретінде Республикалық маңызы бар қалаларды және басқа облыстарды таңдайды. Диаграммада көрсетілгендей 2010 мен 2011 жылдары көші-қон теріс көрсеткіштерге ие болды. Ал қалған уақытта оң болды. 2019 жылға дейін келушілердің де, кетушілердің де саны артып тұрғанын байқаймыз. Сандық мәнде 2010 жылдан 2020 жылға мигранттар саны 1,961 адамға артты. Осындай әсер қаланың әлеуметтік жағдайының біршама өсуі, инфрақұрылымның кеңеюіне және де кәсіп орындарының ашылуы яғни жаңа жұмыс орындары пайда болуына байланысты.

Демографиялық ахуалдың дамуының негізгі үрдістерін болжамды бағалау соңғы онжылдықтағы демографиялық процестердің сипатына, сондай-ақ бұрынғы жылдардағы демографиялық алғышарттарға негізделген:

бірінші баланың тууын неғұрлым кеш кезеңге кейінге қалдыру және соның салдарынан ана болудың қартаюуы; еңбекке қабілетті жастағы халық санының қысқаруы және еңбекке қабілетті жастан асқан халық санының өсуі; фертильді жастағы әйелдер санының қысқаруы. Аталған үрдістер еңбекке қабілетті халыққа және жалпы экономикаға жүктеменің өсуіне алып келеді. Болжам халықтың репродуктивті мінез-құлқының тұрақты моделіне негізделген, егер отбасыларда бір немесе екі, үш баладан аз болса.

Қостанай қаласының халық санын болжау

Инерциялық сценарий бойынша болжам халық санының серпінінің баяулауына және халық құрылымының өзгеруін тұрақтандыруға негізделеді. Қала экономикасының өсу қарқынының баяулауы бала туудың кейінге қалдырылған мерзіміне және бала туу деңгейінің төмендеуіне әкеледі. Тууды тұрақтандыру 2035 жылдан кейін ғана күтіледі. Болжамды кезеңде халықтың қартаюуы нәтижесінде (еңбекке қабілетті жастан асқан халық саны басқа сценарийлерге қарағанда неғұрлым жылдам қарқынмен өсуде), сондай-ақ денсаулық сақтау жүйесін дамытуға және жаңғыртуға инвестициялық ресурстарды тарту мүмкіндігінің болмауына байланысты халық өлімінің ұлғаюуы байқалады. Бұл сценарий еңбекке қабілетті жастағы халық санының 2030 жылға дейін қысқаруымен сипатталады.

Базалық сценарий халық саны мен құрылымы серпінінде қалыптасқан үрдістердің сақталуына негізделеді. Сценарий өсуді болжайды 2035 жылға қарай халық саны 298 мың адамға дейін, ол табиғи өсім есебінен де, сондай-ақ табиғи өсім есебінен де қамтамасыз етілетін болады көші-қонның оң өсімі (жылына 3,3 мың адам). Еңбекке қабілетті жастан кіші халық санының өсуі болжануда, алайда олардың жалпы халық санындағы үлесі 2025 жылдан бастап еңбекке қабілетті жастан асқан халықтың көбеюі нәтижесінде төмендейтін болады. Жалпы өлім-жітім мен туу коэффициенттерінің мәні қаладағы әлеуметтік-экономикалық

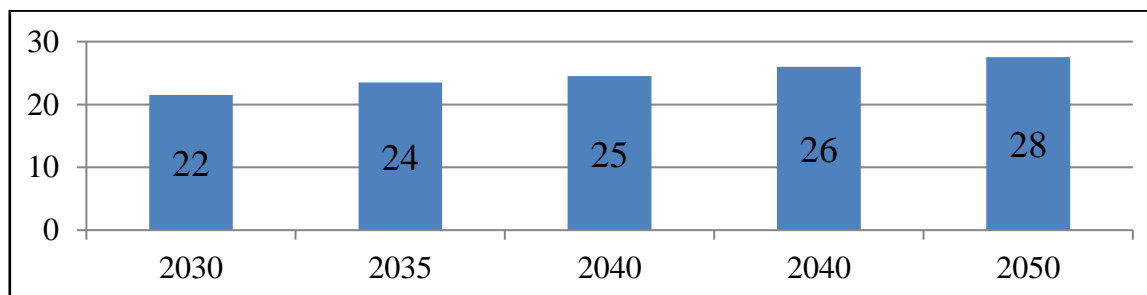
ахуалды жақсарту негізінде қаланады және өлім-жітімді азайту және тууды ынталандыру жөніндегі шаралардың қолданылуын ескереді.

Инновациялық сценарийде тұрғындарға медициналық көмек көрсету сапасын арттыру және медициналық қызметтердің тиімділігін арттыру арқасында халық өлімінің тұрақты төмендеуіне және өмір сүру ұзақтығының 2035 жылға қарай 75,7 жасқа дейін өсуіне қол жеткізуге болады деп болжануда. Туу деңгейі төмендейді, бірақ басқа сценарийлерге қарағанда баяу қарқынмен. Бала туудың төмендеуі бірінші баланың тууын кешірек кезеңге кейінге қалдырудың қалыптасқан үрдісіне байланысты орын алады. Осы сценарий бойынша болжам қала аумағындағы демографиялық жағдайдың жақсаруына қарай есептеледі. Халық санының өсуі табиғи өсу есебіненде, сондай-ақ белсенді көші-қон ағыны есебінен де жүргізілетін болады. Жыл сайынғы көші-қон өсімі инерциялық және базалық сценарийлермен салыстырғанда неғұрлым жоғары деңгейде көзделеді және қала экономикасының жұмыс күшіне қажеттілігінің өсуіне байланысты жылына 5 мың адамды құрайды.

Қазақстан Республикасында 2025 жылға дейінгі «Белсенді ұзақ өмір сүру» ұлттық іс-қимыл жоспары болжаудың негізі болып табылады. Қазақстанда ЮНФПА-ның техникалық қолдауымен жүргізілетін Қарт адамдардың әлеуметтік-экономикалық жағдайы мен қажеттіліктерін бағалау жөніндегі ұлттық зерттеу барысында алынған деректер, сондай-ақ Қазақстанда алғаш рет есептелген белсенді ұзақ өмір сүру индексі (БҰҰ ЕЭК-пен бірлесіп) нәтижелері Үкіметке 2020 жылғы қарашада ұсынылды.

Болжамның негізгі сценарийі бойынша 2030 жылға қарай ел халқы шамамен 21,5 млн адамды құрайды, 2040 жылға қарай бұл көрсеткіш 24,5 млн адамға дейін, ал 2050 жылға қарай 27,5 млн адамға дейін өседі.

Қазақстанның халқы болжам бойынша (млн, адам)

Болжамға сәйкес, 2030 жылға қарай туудың жоғары деңгейі мен халықтың қартаюына байланысты жұмыс күшінің халыққа пайыздық қатынасы 46,7 пайызға дейін төмендейді. Бұл экономикалық белсенді халыққа жүктеме артады дегенді білдіреді. Сондай-ақ, бұл болжамда 2050 жылға қарай халық саны бойынша өңірлік диспропорция күшеюі есептелген. Тұрғындар санының ең көп өсуі Республикалық маңызы бар қалаларда күтіледі: Астана - 2,7 есе (1,9 млн - ға), Алматы - 1,8 есе (1,6 млн-ға) және Шымкент-2,4 есе (1,5 млн-ға).

Болжам төрт құрамдас бөліктің негізінде құрылады: халықтың бастапқы нақты саны, туу, өлім-жітім, халықтың көші-қон қозғалысы. Жалпы, Қазақстан бойынша және Қостанай қаласы бойынша болжам оң көрсеткішті көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Слука А.Е., Слука Н.А. География населения с основами демографии. М., 2000. - 139 с.
2. <https://stat.gov.kz/>
3. <http://www.nauteh-journal.ru/files/e195842f-0ceb-479e-9fa0-bb45614efbac>
4. <https://www.aa.com.tr/ru/мир/численность-населения-казахстана-превысит-25-млн-к-2050-году-прогноз/2329704>

УДК 911.2

ТУРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ГЕОСИСТЕМ КАРКАРАЛИНСКИХ НИЗКОГОРИЙ

Кеукенов Ерлан Бауыржанович¹, Джаналеева Кульчихан Мухитовна¹, Барышников
Геннадий Яковлевич²

¹ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, г.Нур-Султан, Казахстан

²Алтайский государственный университет, г.Барнаул, РФ

Абстракт. Развитие экотуризма на территории геосистем Каркаралинских низкогорий является актуальным, так как они имеют разнообразный ландшафт и множество достопримечательностей. Цель данной работы заключается в популяризации экотуризма на территории Центрального Казахстана на примере геосистем Каркаралинских гор. Методы исследования – полевой, описательный, картографический. Результаты исследования могут применяться для создания типовых рекомендаций по рациональной организации и планированию в индустрии отдыха и туризма на региональном уровне и анализу ее вклада в экономическое развитие в краткосрочной, среднесрочной и долгосрочной перспективах. Сделаны выводы о перспективах развития экотуризма на территории Каркаралинских гор.

Ключевые слова: экотуризм, низкогорье, ландшафт, геосистема, фиторазнообразие.

Введение

Сейчас развитие туризма – одно из важных направлений для любого региона нашего государства. Одно из приоритетных направлений современного туризма является экотуризм [1]. Негативные аспекты влияния массового туризма на окружающую среду были отмечены еще в 70-х годах XX-го столетия в зарубежных исследованиях. Рост числа проблем экологического характера привлекал внимание ученых, общественности, сферы бизнеса и др. [2]. В 1996 году Всемирной туристической организацией (ВТО), Всемирным советом по путешествиям и туризму, организацией «Зеленый мир» была выработана концепция устойчивого развития туризма в XXI веке: «Agenda 21 for travel and tourism industry» [3]. Под устойчивым развитием туризма понимают процесс, который происходит без нанесения вреда туристическим ресурсам. Различные организации, которые занимаются экотуризмом, вкладывали в его понимание близкий по направленности, но не совсем определенный смысл и предлагали, соответственно, определенный ряд туристских услуг, опираясь на свой опыт.

Международная организация экотуризма (TIES) дает следующую трактовку: экологический туризм – это ответственное путешествие в природные зоны, области, сохраняющее окружающую среду и поддерживающее благосостояние местных жителей [2].

В целом, природа геосистем Каркаралинских низкогорий, предназначена для сохранения биологического и ландшафтного разнообразия, использования в природоохранных, эколого-просветительных, научных, туристских и рекреационных целях уникальных природных комплексов и объектов Государственного природно-заповедного фонда (ГПЗФ), имеющих особую экологическую, научную, историко-культурную и рекреационную ценность имеет идеальные условия для успешного развития экотуризма. [4]

Методики и материалы

В качестве информационной базы исследования были использованы: литературные источники, материалы предыдущих ботанических исследований [5].

Геосистемы Каркаралинских низкогорий расположены на востоке Казахского мелкосопочника, на территории Карагандинской области. Рельеф мелкосопочный с изолированными массивами низких гор, которые простираются с северо-запада на юго-восток на 30–35 км, шириной 20–25 км. Низкогорья являются одними из наиболее высоких в

Карагандинской области и состоят из отдельных грядовых гор (Жиренсакал, Актерек, Мырзашоки, Каркаралы, Бугулы, Коктюбе, Шанкоз). Самый высокий пик — Комсомольский с высотой 1403 м над уровнем моря, входящий в южную гряду Жиренсакал. Юго-восточнее этой гряды расположены горы Актерек высотой 1230 м над уровнем моря и Мырзашоки высотой 1170 м над уровнем моря. Севернее расположены: зубчатая гряда Каркаралы высотой до 1115 м над уровнем моря (давшая название всему горно-лесному массиву), гряда Бугулы (1323 м над ур. моря) и гряда Шанкоз высотой до 1360 м над ур. моря. На западе расположена семивершинная Коктюбе (1254 м над ур. моря). Каркаралинский горно-лесной массив разделен широкими межгорными долинами Кендара, Курозек, Каратока и другие, богат пресными подземными водами. (рисунок 1).

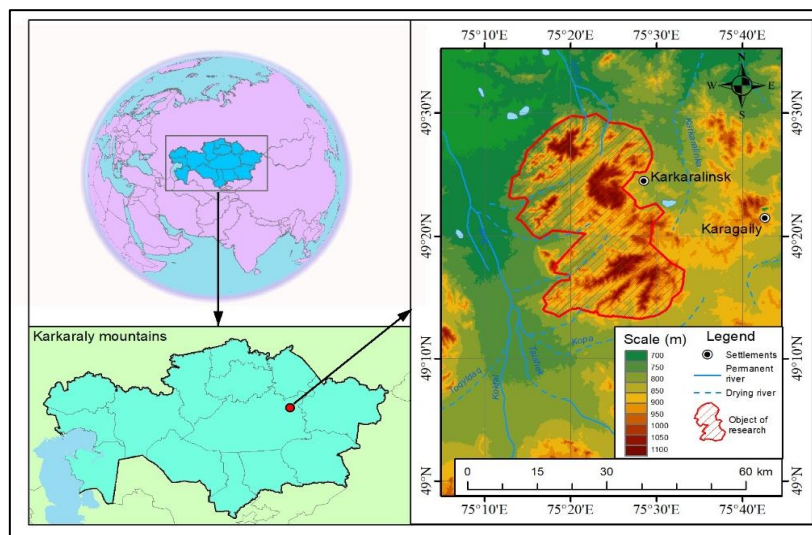

Рисунок 1. Расположение изучаемой территории (карта составлена автором в программе ArcGIS)

Разнообразие рельефа, почвенного покрова определило развитие фиторазнообразия.

Рассматриваемая местность практически полностью располагается в подзоне сухой степи степной ландшафтно-климатической зоны. В Каркаралинских низкогорьях произрастают, в-основном, сосновые леса с подлеском из *Rosa spinosissima*, *Rosa majalis*, *Juniperus communis*, *Lonicera tatarica*, *Padus avium*, *Crataegus sanguinea*. На их долю приходится 71,3% от общей площади горных лесов. [6], [7]

Результаты и их обсуждение

Региональная особенность формирования туристско-рекреационного потенциала Каркаралинского района заключается в разнообразии аттрактивных природных ресурсов. Природа создает предпосылки для развития экологического туризма, наиболее вероятного, на территории Каркаралинского государственного национального природного парка (КГНПП). Их характерная особенность – обилие ключей с пресной, чистой водой. Особенно местные жители выделяют родник Суыкбулак с газированной водой, температура которой круглый год составляет +6°C, которому приписывают чудодейственные свойства. Особую популярность придают местности многочисленные древние легенды и сказания, удивительно богатый животный мир, своеобразная флора, представленная большим количеством реликтовых растений ледникового периода, уникальные горные озера и геологические образования (рисунок 2).

А

В

Рисунок 2. Примечательные объекты геосистем Каркаралинских низкогорий. А – фото автора музей природы; В – фото автора пещера первобытного человека

Каркаралы развивается как круглогодичный центр лечебно-оздоровительного и центр детско-юношеского туризма в летнее время. В рекреационных зонах КГНПП находятся 18 домов отдыха и детских лагерей (таблица 1).

Таблица 1. Объекты отдыха на территории Каркаралинского государственного национального природного парка

Наименование	Тип	Площадь, га	Пропускная способность в чел./день, период функционирования
1	2	3	4
КарГУ им. Е.А. Букетова	учебно-оздоровительный лагерь	9,0	100, только в летний период, выполняет учебно-производственные функции базы биологического факультета
Карагандинский политехнический колледж	спортивно-оздоровительный лагерь	2,0	50, только в летний период
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюз	спортивно-оздоровительный лагерь	3,1649	100, только в летний период
Карагандинский технический университет	спортивно-оздоровительный лагерь	6,0	200, только в летний период, как учреждение отдыха и база для проведения студенческой практики
Карагандинская медицинская академия	оздоровительный лагерь	3,0	120, только в летний период
Барс	туристско спортивный оздоровительный комплекс	7,9471	80, только в летний период
Каскад	санаторий	2,8408	70, круглый год
Жемчужина	дом отдыха	0,3793	70, круглый год
Держинец	оздоровительный лагерь	0,6149	10, только в летний период
Шапагат	оздоровительный лагерь	7,0	200, только в летний период
Тас-Булак	дом отдыха	9,1	200, круглый год

Геолог	оздоровительный лагерь	1,5	не функционирует
Каркаралинская	турбаза	5,0	не функционирует
Шахтер	дом отдыха	57,08	204, круглый год
Романтик	оздоровительный лагерь	8,0	250, только в летний период
Сосновый бор	санаторий	18,2569	200, круглый год, как комплекс для проживания обслуживающего персонала корпораций «Казахмыс»
Жас-Даурен	оздоровительный лагерь	10,1021	250, круглый год
Тас-Булак	дом отдыха	9,1	200, круглый год

Живописная природа в сочетании с чистым лесным воздухом привлекает много отдыхающих в места отдыха. Популярностью у туристов пользуются пешие самостоятельные горные походы, включая восхождение на пик Каркаралы (ранее пик Комсомольский) Саймантау. (рисунок 3). А также не сложные походы к озерам Шайтанколь и Бассейн. Горный рельеф располагает к развитию велотуризма, в частности маунтинбайка. Размеренный отдых предполагает сбор грибов и ягод, купание на озере Пашенное и др. Особой популярностью пользуется горнолыжный комплекс с канатно-кресельной дорогой.

Рисунок 3. Фото автора пик Саймантау

Заключение

Для эффективного и рационального использования природного потенциала геосистем Каркаралинских низкогорий предлагается комплекс мероприятий по устойчивому развитию экотуризма в регионе:

- интенсификация процессов разработки и оборудования сети экологических маршрутов и троп на природоохранных территориях геосистем Каркаралинских низкогорий с учетом уникальности биоразнообразия, наличия предельно допустимой антропогенной нагрузки на особо охраняемые природные территории;
- формирование конкурентоспособного регионального экотуристического продукта Каркаралинского государственного национального природного парка (КГНПП), основанного на рациональном использовании биоразнообразия и уникальных ландшафтов;
- формирование экотуристического образа Каркаралинского государственного национального

природного парка (КГНПП) как региона с развитой сетью экологических маршрутов и троп;

- позиционирование природоохранных территорий региона Каркаралинских низкогорий как дестинации, обладающей уникальным биологическим и ландшафтным разнообразием;
- создание необходимой туристско–рекреационной инфраструктуры (туристско–информационных, эколого–образовательных и экотуристических визит– центров, экотроп и зеленых маршрутов на природоохранных территориях);
- разработка стратегий устойчивого развития экологического туризма для природоохранных территорий, включенных в перечень перспективных для развития зеленого туризма особо охраняемых природных территорий;
- оптимизация антропогенной нагрузки на природоохранные территории и установление нормативов допустимой антропогенной нагрузки на природные ландшафты ООПТ.

Список использованных источников

1. Гладилин В.А., Котова Т.Н. Инновационные решения для экономического развития туристических кластеров, как фактор развития внутреннего туризма региона. // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. 2016. № 8-1 (20). С. 99-102.
2. Жигула Л.Д., Основы экологического туризма. – М: Проспект, 2015 – 128 с.
3. Храбовченко В.В., 2003, Экологический туризм: учеб.-метод. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 208 с.
4. URL : <http://karkaralinskipark.kz/about> [Электрон. ресурс] (Сайт Каркаралинского Государственного Национального Природного Парка) (дата обращения: 01.01.2022)
5. Горчаковский П.Л. Лесные оазисы Казахского мелкосопочника. – Москва: Наука, 1987. – 157 с.
6. Дикарева Т.В., Леонова Н.Б. Фиторазнообразие сопок Каркаралинского Национального парка (Республика Казахстан) // Аридные экосистемы, №4 (61), - 2014 – с. 105-114
7. Кеукенов Е.Б., Джаналеева К.М. Использование биоресурсов Каркаралинских гор. // Вестник КазНИТУ №5 (143), - 2021 – с. 10-17

УДК 631.41

ХАРАКТЕРИСТИКА МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ПРИЗНАКОВ И ХИМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ПОЧВЫ СТЕПНОЙ ЗОНЫ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Берденов Ж.Г.¹, Зинабдин Н.Б.¹, Мендыбаева Г.Е.², Мендыбаев Е.Х.¹,
Сафаров Р.З.¹, Фомин И.А.³, Егинбаева А.Е.¹

¹ ЕНУ им.Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

² КазНУ им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

³ СКГУ им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Введение

Исследование проводилось на двух стационарных участках: в степной зоне на левобережье реки Урал, юге-западнее села Большевик (Эрзерум); и в степной зоне, 20 км севернее поселка Бадамши (вблизи села Мамыт), Каргалинского района Актюбинской области, в течение вегетационного периода (май-сентябрь) 2023 г.

Почва предстает перед нами в качестве главной среды обитания всего органического мира на Земле.

Среди экологических функций почв важнейшее значение имеет аккумуляция почвами биофильных химических элементов, т.е. элементов особенно необходимых для жизни растений и животных. Способность тех или иных химических элементов накапливаться (концентрироваться) в составе организмов по сравнению с их содержанием в литосфере А.И. Перельман (1979) предложил называть биофильностью, степень биофильности измеряется коэффициентом биологического поглощения (КПБ), показывающим во сколько раз содержание элемента "X" в золе растений или животных больше чем в почве (литосфере).

Исследования многих ученых (В.И. Вернадский, 1960; Добровольский, Никитин, 1990) и наши данные позволяют отличить реальную близость химического состава почвы и живого вещества (по многим элементам). О том, какой грандиозный биохимический процесс представляет годовая аккумуляция биофильных элементов в почвах можно судить по тому, что он примерно равен суммарному годовичному химическому стоку рек на земном шаре или даже превышает его [1]. Это и есть пример значения почвы, как глобального механизма саморегуляции и поддержания устойчивости функционирования биосферы.

Процессы почвообразования изменяют отдельные свойства почв, почвенные горизонты и почвенный профиль, а на молекулярном уровне определяют процесс гумификации, обменные реакции, изоморфные замещения в минералах, окисление и восстановление соединений в почве. А эти процессы, в свою очередь изменяют такие свойства почвы, как плотность, водопроницаемость, влагоёмкость, способность фиксировать органическое вещество и т.п. [2].

Поэтому, мы и придаем большее внимание изучению морфологических признаков и химических свойств почвенных профилей разных подтипов и разновидностей почвенного покрова исследуемой территории.

Исследуемые территории расположены в зоне распространения южного чернозёма, и темно-каштановых почв. Почвенный покров разнообразный, который обусловлен разнообразием общих природных условий.

Приведем описание морфологического профиля изучаемой нами почвы. Разрез № 1 расположен западнее на 7 км села Большевик, бывшее село Шевченко, Каргалинского района Актюбинской области.

Растительный покров представлен разнотравно-пырейной ассоциацией на луговой почве в западинах. Основу травостоя пырейных сообществ образует пырей ползучий (*Elytrigia repens*), который является эдификатором.

Мы предполагаем, что рассматриваемая нами почва является южным черноземом.

Южные черноземы по своему составу и строению находится в переходной зоне от чернозёмов к темно-каштановым почвам.

Сверху они имеют мощную подстилку (2-4 см), под которой залегает гумусовый горизонт (А).

Растительный покров представлен разнотравно-пырейной ассоциацией. Проективное и истинное покрытие соответственно 100-50%, высота травостоя 35-50 см. Почва от соляной кислоты бурно вскипает с поверхности. Гумус по профилю распределен равномерно [2].

А₀ - 0-4 см. – Слаборазложившаяся подстилка, степной войлок.

А 4-30 см. – Черный, комковато-ореховатая, уплотнена, сырая, тяжелый суглинок, корней много, переход в следующий горизонт постепенный.

В 30-63 см. – Черный с серым оттенком, ореховато-пылеватая, сырая, уплотнена, тяжелый суглинок, корней много, темные пятна – подтеки, переход постепенный.

ВС 63-105-150 см. – Темно-каштановый с серым оттенком, комковатая, сырая, тяжелый суглинок, корней мало, переход в следующий горизонт плавный.

С 150-... см. – Материнская порода, светло-коричневый, крупнопластинчатый, глинистый, плотный, изредка кристаллы гипса.

Нами были взяты образцы почв для химического анализа с каждого горизонта.

Гумус в почве определялся по Тюрину в модификации ЦИНАО Гост 26213-84, рН - водной вытяжки - по Михаэлису.

Катионно-анионный состав водной вытяжки определялся по Госту 26423-85 и Госту 26428-85, нитраты ионометрическим методом Гост 26951-86. Подвижные формы тяжелых металлов свинец, кадмий, цинк, медь определялись современным методом (Грановский, Неменко, (1990) [5].

Наши данные мы сопоставляли с данными за 1968 и 1976 год, которые брались из агропочвенных очерков Каргалинского района Актюбинской области. [6]

Таблица 1- Содержание гумуса на почвах южного чернозёма

Горизонт и глубина в см.	Гумус по Тюрину в % 1968 г	Гумус по Тюрину в % 1976г	Гумус по Тюрину в % 2012г.
А 0-30	9,8	8,55	4,84
В 30-63	6,2	5,27	3,76
ВС 63-150	3,54	2,8	1,97

Рассматривая данные таблицы 2, отражающие физико-химические свойства разреза №1, следует отметить, что они являются характерными для всего рода солонцеватых черноземов. Следует сказать, что по запасам черноземов они заметно уступают нормальным и карбонатным черноземам. А также иную картину представляет состав поглощенных оснований. Уменьшена роль поглощенного кальция и магния, но увеличивается количество поглощенного натрия.

Из табл.2 видно, что в солевом составе преобладают сульфаты, а карбонаты вообще не обнаружены, что тоже характерно для черноземов южных солонцеватых.

Солевой профиль солонцеватых черноземов имеет максимум легкорастворимых солей в нижней части солонцового горизонта. Отчетливо прослеживается нарастание общей щелочности в иллювиальном горизонте. Реакция почвы слабощелочная.

Таблица 2 - Состав водной вытяжки на почвах южного чернозёма за 2023г.

№	Генетический горизонт	Анионы мг.-экв./ %				Катионы мг.-экв./ %			Тип засолен.	Степ. засолен.
		CO ₂	HCO ₃ ⁻	Cl ⁻	SO ₄ ²⁻	Ca ²⁺	Mg ²⁺	Na ⁺		
1	А (0-30 см)	-	0,64 0,039	0,03 0,001	1,26 0,08	0,31 0,003	0,04 0,001	1,58 0,006	Хлоридно-сульфатное	Незасолен.
2	В (30-63см)	-	0,65 0,04	0,18 0,009	1,44 0,12	0,37 0,007	0,06 0,001	2,27 0,052	Сульфатное	Слабая
3	ВС (63-150см)	Следы	1,03 0,063	0,19 0,009	1,52 0,125	0,58 0,012	0,16 0,002	2,01 0,046	Сульфатное	Слабая

Таблица 3 - Состав водной вытяжки на почвах южного чернозёма 1968 г.

№	Генетический горизонт	рН	Анионы миллиэкв на 100г./ %				Катионы миллиэкв на 100г./ %			Тип засолен.
			CO ₂	HCO ₃ ⁻	Cl ⁻	SO ₄ ²⁻	Ca ²⁺	Mg ²⁺	Na ⁺	
1	А (0-30 см)	7,8	0,9	0,88 0,059	0,09 0,003	0,36 0,006	0,47 0,45	0,12	0,03	Остаточно-карбонат.
2	В (30-63 см)	7,7	7,1	0,96 0,051	0,09 0,003	0,12 0,024	0,41 0,34	0,43	0,05 0,0052	Остаточно карбонат.
3	ВС(63-150 см)	7,8	Не опред.	0,84 0,057	0,09 0,003	0,5 0,009	0,44 0,09	0,37 0,003	0,03	

Содержание в %; мг-экв в 100г. почвы

Сравнивая с анализами 1968 годов (табл.3), мы видим, что на территории села Большевик Каргалинского района были остаточнно-карбонатные или меловые южные черноземы. Результаты химического анализа показывают, что содержание гумуса в меловых черноземах колеблется в широких пределах (табл.2). Таким образом, к 2023 году содержание гумуса в исследуемой почве меньше вдвое. Очевидно, это связано с тем, что до середины 90-х годов XX века там выращивались: картофель, капуста, свёкла, и другие культуры, а также на некоторых участках сеялись зерновые культуры. Таким образом гумусный слой истощался. А в данный момент идет восстановление органического вещества.

Исследования загрязнения почв комплекса тяжелыми металлами. показали, что кадмий, свинец, цинк и медь не превышает ПДК (табл.4).

Таблица 4 - Содержание тяжелых металлов (мг/дм³)

Глубина, см	Cd	Zn	Cu	Pb
А (0-30)	0,00007	0,0767	0,097	Не обнаружено

В (30-63)	0,00001	0,1267	0,104	Не обнаружено
ВС (63-150)	0,00002	0,0218	0,112	Не обнаружено
ПДК	0,001	1,00	1,00	0,03

Приведем описание морфологического профиля 2 разреза. Он был сделан на стационарном участке в степной зоне, 20 км севернее поселка Бадамши (вблизи села Мамыт), Каргалинского района Актюбинской области. Местность гористая. Распологается в районе Мугоджарского мелкосопочника, приурочиваясь к вершинам и крутым склонам, иногда к межсопочным понижениям. Почвы частично защебнены.

Растительный покров представлен ковыльно-белопопынной ассоциацией *Stipa capillata*+*Artemisia lerchiana*. Основу травяных сообществ образует ковыль *Stipa capillata* который является эдификатором, также обильно распространены: *Kochia prostrata*, *Koeleria cristata*.

Мы предполагаем, что рассматриваемая нами почва является темно-каштановой почвой. Проектное покрытие 70%, а истинное покрытие соответственно 35%, высота травостоя 10-15 см.

От действия 10% соляной кислоты не вскипает.

А 0-25 см. – Буровато-темно-серый, сухой, легкосуглинистый, с мелкой галькой, пылевато-комковатый, корней много, уплотнен, не вскипает, переход постепенный.

В 25-45 см. – Коричнево серый с буроватым оттенком, свежий, комковато-ореховатый, плотный корней мало, не вскипает, переход в следующий горизонт ясный.

ВС 45-65 см. – Серовато-буроватый, сухой, плотный, трещиноватый, глинистый, глыбистый, вскипает в нижней части.

С 65-85 см. – Желто-бурый свежий, глыбистый, опесчаненный тяжелый суглинок, переходящий в щебень.

С₁ 85-..... – Такой же, но менее опесчанен и более щебнистый.

Из разреза наблюдаем близкое подстиление коренными плотными породами, отсутствие ясных выделений карбонатов, преимущественно суглинистый механический состав и защебненность почвенного профиля.

Гумусность горизонта небольшая. Содержание гумуса 2,71 % (таб.5)

Таблица 5 - Содержание гумуса на темно-каштановых почвах

Горизонт и глубина в см.	Гумус по Тюрину в % 1968 г	Гумус по Тюрину в % 1976г	Гумус по Тюрину в % 2012г.
А 0-25	3,5	3,0	2,71
В 25-45	2,5	2,3	-
ВС 45-65	2,4	2,0	1,98
С 65-85	-	-	-

Сопоставляя данные органического вещества полученные нами с даныими за 1968г., и 1976 годы, можно сказать, что гумусный слой остался практически не изменным. (табл.5)

Таблица 6 - Состав водной вытяжки темно-каштановых почв 2023г.

№	Генетический горизонт	рН	Анионы моль в 100г почвы				Катионы моль в 100г почвы		
			CO ₂	HCO ³⁻	Cl ⁻	SO ₄ ²⁻	Ca ²⁺	Mg ²⁺	Na ⁺
1	A 0-25	7,4	Не обн.	0,51 0,003%	1,4 0,05%	0,053 0,003%	0,25 0,005%	0,08 0,001%	-
2	B 25-45	7,3	Не обн.	0,525 0,032%	1,2 0,04%	0,17 0,008%	0,13 0,0025	2,25 0,027%	-
3	BC 45-65	7,54	след	0,54 0,033%	1,8 0,06%	0,027 0,0013%	0,75 0,015%	1,75 0,002%	-
4	C 65-85	-	-	-	-	-	-	-	-

Как видно из таблицы 6, эти почвы промыты от карбонатов, реакция водной суспензии (рН) близкая к нейтральной, и с глубиной она увеличивается. Сумма поглощенных оснований невысокая, с глубиной она равномерно уменьшается, общая щелочность находится в пределах нормы.

Анализируя растительный покров нашего гидроучастка, физико-химические свойства (табл.5,6), можно сделать вывод, что данная почва является неполноразветой темнокаштановой почвой. Эти почвы часто обнаруживают засоление воднорастворимыми солями на границе перехода к материнской породе. По своим агропроизводственным свойствам они относятся к категории пастбищных земель.

Выводы

1. Исследуемая нами, в степной зоне на левобережье реки Урал, почва является южным черноземом солонцеватым. Содержание гумуса – 4,84%.
2. Почва данного участка переживает стадию засоления, о чем свидетельствует преобладание ионов натрия над ионами кальция и магния. Что указывает на преобладание луговых видов растительности (*Elytrigia repens*, *Stipa capillata*, *S. Lessingiana*, *Medicago romanica*, *Phlomis tuberosa Ph.pungens*).
3. На втором гидроучастке в степной зоне, 20 км севернее поселка Бадамши (вблизи села Мамыт), мы наблюдаем постепенное снижение органического вещества (гумуса), очевидно это связано с ежегодным перевыпасом скота. Происходит постепенное опустынивание исследуемого участка.

This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP19575017).

Список использованной литературы

1. Ковда Почвы. Прикаспийской низменности (северо-западной части). (Научный отчет о результатах исследований проведенных в 1932-1938 г.г.). М-Л: Изд-во АН СССР, 1950, с.112-113
2. Аринушкина Е.В. Руководство по химическому анализу почв.-М., Изд-во МГУ, 1970.-487с.
3. «Методы определения органического вещества» по Тюрину в модификации ЦИНАО основанный на окислении органического вещества, ГОСТ 26213-91.
4. «Метод определения иона хлорида в водной вытяжке» ГОСТ 26425-85, «Метод определения ионов карбоната и бикарбоната в водной вытяжке» ГОСТ 26423-85, «Метод определения кальция и магния в водной вытяжке» ГОСТ 26428-85.

5. Методические указания по атомно-абсорбционному определению микроэлементов в вытяжках из почв и в растворах золы кормов и растений. М.: ЦИНАО, 1937г. стр.34.

6. Агрочувенный очерк по Каргалинскому району Актюбинской области. Актюбинский филиал института «Казгипрозем», 1980год. Директор: Р.Гадьльшин; нач. почвенного отдела: А. Иванов.

INFLUENCE OF BUSH THICKNESSES ON SILAGE MASS YIELD OF REPLANTED CORN HYBRIDS

Khalilov Nasriddin¹, Kosimova Shakhnoza²

¹Professor, Samarkand institute of veterinary medicine, Samarkand, Uzbekistan

²Independence researcher, Samarkand institute of veterinary medicine, Samarkand, Uzbekistan

Abstract. This article presents the results of studies on the growth, development and productivity of the mid-season corn hybrid "Uzbekistan 601 ECB" and the early-ripening hybrid "Korasuv 350 AMB " depending on the seeding rate and plant density in the pasture soils of the Samarkand region. As a result of the research, the highest yield of silage mass of 30.9 t/ha was obtained from the mid-season hybrid "Uzbekistan 601 ECB" at a seeding rate (st) of 55 thousand seeds / ha, and at a seeding rate of 105 thousand seeds / ha, the yield was 47.1 tons . and for the hybrid "Korasuv 350 AMB " this figure was 24.5, respectively; 39.2 t/ha. The article also provides information on the removal of a feed unit and the amount of digested protein.

Keywords: "Uzbekistan 601 ESB", "Korasuv 350 AMB ", corn, hybrid, grain, silage, yield, soil, early ripening, meadow, soil, feed unit, digestible protein.

Relevance of the topic. Cattle breeding is one of the leading branches of animal husbandry and plays an important role in providing the population with dairy and meat products. It is necessary to increase the number of dairy cows, create a solid fodder base to increase their milk productivity, give a special place to succulents in the diet, create a reserve of quality milk-driving juicy silage and root crops in the organization of feeding dairy cows with a full ration in autumn and winter.

Although the sugar content is high enough to ensure the quality of corn silage, the minimum sugar content is important in ensuring that the rH environment is sufficient, which is one of the main quality indicators. , 2 rH occurs.

Determining the optimal sowing rate and bush thickness of hybrids for silage, taking into account the biological properties of corn hybrids and soil and climatic conditions of the region for the cultivation of different varieties and hybrids of corn as a main and secondary crop for grain, silage, green mass in farms specializing in animal husbandry. is one of the current problems.

Research methodology. The experiments were conducted in the fields of the Training and Experimental Farm of the Samarkand Institute of Veterinary Medicine in 2016-2018. The object of the experiment is a hybrid of middle-aged "Uzbekistan 601 ESB" and early-maturing "Korasuv 350 AMB " included in the State Register.

The soils of the experimental field we are studying are meadow, groundwater is located at a depth of 2.5-3.5 m. The agrochemical description of the experimental field soils is as follows: the content of humus in the 0-25 cm layer of soil is 1.20%, gross nitrogen 0.12%, mobile nitrate nitrogen 18.5 mg / kg, phosphorus 0.21%, mobile R2O5–24.0 mg / kg, gross potassium - 1.64%, exchangeable potassium - 245 mg / kg. In the 25-50 cm deeper layers of the soil, the amount of mobile nitrate, phosphorus decreases, and the exchangeable potassium increases. The volume weight of the soil also increased.

Analysis of soil and plant samples was carried out in the Central Research Laboratory of the Department of Plant Breeding and Forage Production and the Institute.

When setting up field experiments, the calculated surface area of the experimental trays was 100 m², 4 repetitions. The ratio of the width to the length of the beads was maintained at a ratio of 1: 5-1: 10. The location of the trays is placed perpendicular to the series, one- and two-tiered irrigation ditches. The past tense is wheat. The object of the experiment is a hybrid of medium-ripe Uzbekistan

601 ESB and fast-growing Korasuv 350 AMB . 1st generation hybrid seeds were used for planting. In the experiment, seeds of medium-ripe Uzbekistan 601 ESB hybrid 55, 65, 75,85, 95, 105 thousand seeds per 1 hectare or 18.4,21.7,25.1,28.4, 31.8, 35.2 kg, medium-ripe Korasuv 350 AMB hybrid 55, 65, 75,85, 95 , 105 thousand seeds or 17.5, 20.7, 23.8, 27.0, 30.2, 33.4 kg were sown on 30 June.

In the experiments, soil moisture was maintained at not less than 70% of the limited field moisture capacity (ChDNS). Before planting, irrigation is carried out at a rate of 800 m³ per hectare. All technological methods, except for the ones studied in the experiment, are carried out on the basis of general agro-techniques adopted in the region. In the experiment, the yield of corn was determined by harvesting in all variants.

Analysis of research results. In our study, the average age of 601 ESV hybrids in Uzbekistan was 18.8 kg or 55,000 seeds per hectare. kg of seeds or 85 thousand seeds, 76.1 thousand pieces of grass, 31.8 kg of seeds or 95 thousand seeds, 84.6 thousand pieces of grass, 35.2 kg of seeds or 105 thousand seeds, 93.1 thousand pieces of grass. Korasuv 350 AMB hybrid 17.5kg of seeds per hectare or 50.5 thousand pieces of grass when 55,000 seeds are planted, 20.4 kg or 58,000 pieces of grass when 65,000 seeds are planted, 66.8 thousand pieces of grass when 23.8 kg of seeds or 75,000 seeds are planted, 27.0 kg of seeds or 75.8 thousand pieces of grass when 85 thousand seeds were sown, 30.2 kg or 83.8 thousand pieces of grass when 95 thousand seeds were sown, 92.4 thousand pieces of grass when 33.4 kg or 105 thousand seeds were sown. Fertility of seeds in field conditions increased from 92.3 to 88.7% with the increase of sowing rate from 55 thousand to 105 thousand seeds per hectare in the hybrid “Uzbekistan 601 ESB” and from 91.8 to 87.8% in the Korasuv 350 AMB hybrid. Consequently, as sowing rates increased, seed germination in field conditions decreased in both hybrids.

The study found that planting norms had a significant effect on the silage mass yield of corn hybrids. When the sowing rate of replanted corn is 55,000 seeds / ha, the silage mass yield in Uzbekistan 601 ESB ”is 31.9 tons, 105.1 seeds / ha is 47.1 tons, in Korasuv 350 AMB 24.5 tons; 39.2 tons of silage mass was obtained. With the increase in sowing norms, an increase in silage mass yield was observed in both varieties. Medium-ripe Uzbekistan 601 ESB ”yielded 7.4 to 7.9 tons / ha more silage than medium-ripe Korasuv 350 AMB , but fast-ripening Korasuv 350 AMB showed a hardening of soybeans and full milk-wax ripening. indicates that the silage mass quality is high.

One of the important indicators of fodder crops is the amount of feed unit per 1 hectare. In our experiment, with the change of sowing norms from 55 thousand seeds / ha to 105 thousand seeds / ha, the feed unit per hectare in the hybrid "Uzbekistan 601 ESB" varies from 6.70 to 9.89 t / ha, in the hybrid Korasuv 350 AMB these values change from 5.14 to 8.23 t / ha. observed.

The highest feed unit consumption was 9.89 and 8.23 tons / ha, respectively, in the 601 ESV hybrid of Uzbekistan and 350 AMV hybrids in the variant with a sowing rate of 105,000 seeds / ha per hectare. It was found that the amount of differences in planting norms increased with the increase in the thickness of the bush, the nutrient content obtained.

The amount of protein digested in silage mass is one of the main indicators of feed quality. The amount of protein digested in 1 quintal of silage mass was 1.8 kg. The amount of digestible protein varied depending on the sowing norms of the seeds, and in the variant sown with 55 thousand seeds per hectare, the hybrids of Uzbekistan 601 ESB ”was 0.57 and Korasuv 350 AMB hybrids 0.44 tons / ha. Control When the sowing rate was increased to 105 thousand seeds / ha compared to the sowing norm of 55 thousand seeds, the amount of additional digestible protein in the hybrid of medium-ripe Uzbekistan 601 ESB was 0.28: 0.26 tons / ha more than in the hybrid Korasuv 350 AMB.

Conclusion. In summary, when corn is sown on irrigated lands free of wheat, as a secondary crop for silage, in meadow soils, the sowing rate is increased from 55 thousand / 105 to 30 thousand / s in hybrids of medium-ripe Uzbekistan 601 ESB and fast-growing Korasuv 350 AMB . , provides a significant increase in nutrient unit consumption as well as the amount of digestible protein. It was noted that the quality of silage mass improved compared to the silage mass of Uzbekistan 601 ESB hybrid due to the fact that the grain hardened during the re-sowing of Tezpushar Korasuv 350 AMB hybrid and passed to the full milk-wax ripening phase.

References

1. Methods of conducting field experiments, UzPITI, -Tashkent, 2007. 147 p
2. Balova E.R. Improving the efficiency of using corn for green fodder and silage. Candidate of Agricultural Sciences abstract. – Moscow, 2006. 16th century.
3. Armor B.A. Methods of field experience. - M.: Agropromizdat, 1985. 351 p.
4. Massino I.V. and others. Indicator for the organization of fodder crop seeds on irrigated lands. Tashkent 2014.

УДК 691.322

ОТХОДЫ КАМНЕПИЛЕНИЯ – ЕСТЕСТВЕННЫЙ ПОРИСТЫЙ ЗАПОЛНИТЕЛЬ ДЛЯ ЛЕГКИХ БЕТОНОВ

Жаканов Алибек Нуржанович
Магистр, ст. преподаватель

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилёва, Астана, Казахстан

Абстракт. Целью исследования является обзор трудов ученых в области практического применения легкого бетона с различными заполнителями, позволяющий определить перспективы развития на рынке строительных материалов для экономии ресурсов, защиты окружающей среды и устойчивого развития строительной отрасли. В работе приведены физико–механические характеристики пористых заполнителей из природного камня известняка–ракушечника Сары-Таш, которые обусловлены генетикой, структурой и текстурой материала. Методика исследования основывалась на практическом изучении, аналитическом обобщении и систематизации концептуальных положений, а также сложившейся практики применения легких бетонов с различными заполнителями. Методами исследования являются общенаучные методы от абстрактного к конкретному, синтеза и теоретического обобщения, индукции, дедукции, системного анализа. На сегодняшний день использование современных технологий в области строительства способствовало росту популярности легких бетонов.

Ключевые слова: известняк–ракушечник, дробление, помол, гранулометрический состав, модуль крупности, пористость, насыпная плотность, средняя плотность.

STONE DEPOSITS - NATURAL POROUS FILLER FOR LIGHT CONCRETE

Abstract. The purpose of the study is to review the works of scientists in the field of practical application of lightweight concrete with various aggregates, which allows to determine the prospects for development in the market of building materials to save resources, protect the environment and sustainable development of the construction industry. The paper presents the physical and mechanical characteristics of porous aggregates made of natural limestone–Sary–Tash shell stone, which are determined by the genetics, structure and texture of the material. The research methodology was based on practical study, analytical generalization and systematization of conceptual provisions, as well as the established practice of using light concrete with various aggregates. The research methods are general scientific methods from abstract to concrete, synthesis and theoretical generalization, induction, deduction, system analysis. To date, the use of modern technologies in the field of construction has contributed to the growing popularity of lightweight concrete.

Key words: shell limestone, crushing, grinding, granulometric composition, size modulus, porosity, bulk density.

Введение

Разработка новых эффективных гипсобетонных композитов на основе местных материалов и техногенного сырья, отличающихся пониженной себестоимостью и улучшенными физико-механическими характеристиками является актуальной задачей. Интерес вызывает возможность использования горных пород осадочного происхождения в первую очередь отходы камнепиления известняка ракушечника. Известняк является одним из самых дешевых материалов природного происхождения. Эта осадочная порода, которая включает кальцит (карбонат кальция). Его основные качества известны с давних времен. Природный антисептик обладает высокой экологичностью, долговечен, изностойкий. Несмотря на свою внутреннюю прочность известняк относится к мягким породам, легко

размалывается. Пути использования ракушечных отходов в строительстве связаны с их применением в качестве наполнителей, заполнителей крупные и средние фракции для бетонов. В технологии цементных бетонов строительных материалов на основе гипсовых вяжущих активно развивается направление способствующие возможности плотного уплотнения смеси в целях упрочения структуры бетона. Это связано с использованием прессующего давления при формовании изделий. В работах А.В.Волженского, Г.Гоулды, Т.Б.Арбузовой и других показано возможность получения материала высокой прочности на основе смесей с использованием заполнителей и наполнителей различной минеральной природы. Избыток воды за творение, играющие отрицательную роль в процессе структуры образования в этом случае имеет положительное значение, заключающиеся в обеспечении удобоукладываемости и твердения твердой фазы между собой в процессе прессования.

На основе гипсовых вяжущих и гипсосодержащих отходов при получении стеновых материалов успешно применен метод фильтрации прессования И.М.Ляшкевичем, А.Ф.Полоком, В.В.Бобковым. Подобные материалы имеют ограниченную область применения и могут использоваться лишь для внутренней отделки помещения, связано с недостаточной водостойкостью и прочностью гипсовых материалов. Данный обзор указывает на необходимость постановки исследования по изучению систем на основе гипсовых вяжущих в условиях вибропрессования [1].

В современном строительстве расширение масштабов применения местных дешевых заполнителей для изготовления легкобетонных конструкций принесет большой экономический эффект и явится одним из основных путей снижения затрат в капитальном строительстве.

На базе месторождений известняков–ракушечников на карьерах ведется добыча пильного стенового камня. При этом образуется около 30-50 % отходов в виде щебня и песка. Переработка этих отходов обеспечит выпуск строителям природных пористых заполнителей, а их стоимость значительно ниже искусственных заполнителей. Это частично покрывает потребность строительства в пористых заполнителях.

Решение проблемы утилизации отходов камнепиления позволит обеспечить промышленность строительных материалов богатейшим источником дешевого местного сырья, что приведет не только к экономии капитальных вложений, тепла и энергии, но и позволит решить задачу охраны окружающей среды и здоровья человека.

Преимущество природных заполнителей по сравнению с обычными бесспорны: 1) они являются легкими; 2) имеют хорошее сцепление с цементным камнем; 3) пылевидная часть химически активна в отношении цементов; 4) пористые разности, кроме того, способны создавать в бетоне эффект самовакуумирования.

Наибольшую ценность для сооружения стен усадебных домов представляют лёгкие породы известняка-ракушечника, плотность которых составляет порядка 1000–1600 кг/м³, их применение обеспечивает минимальную массу стен и лучшие показатели по сохранению тепла.

Если рассматривать такой показатель, как цена известнякового щебня для бетонной смеси, то здесь присутствует серьёзное преимущество. Несмотря на высокие прочностные показатели, материал имеет одну из самых низких цен, среди заполнителей для смеси, используемых в наши дни [2].

Методики и материалы

Загрязнение окружающей среды - воздуха, воды и почвы - одна из важнейших проблем современности, касающаяся практически всех стран мира. На удаление отходов производства затрачивается в среднем 10% стоимости производимой продукции. Рассматривая проблему использования отходов можно сделать выводы, что отходы могут быть огромным богатством или, если их не использовать, тяжким бременем для государства.

На территории Кыргызстана имеется более 100 месторождений гипсового сырья. Однако эксплуатируется 2–3 месторождения (Чангырташское, Бактерекское). Одним из

гипсосодержащих отходов является сульфогипс, который применяется во многих развитых странах для производства гипсовых строительных материалов и изделий. Сульфогипс (сернистый гипс) возникает в виде тонкодисперсного влажного порошка при очистке от сернистых газов (SO_3) продуктов сгорания природного топлива (каменный и бурый уголь, мазут) в промышленных топках на теплоэлектростанциях. В республике имеются многотоннажные отходы золошлакового сырья, отходы камнепиления (травертина), горелых пород, отходов растительного сырья, использование которых для модифицирования гипсовых вяжущих способствует повышению свойств гипсовых и гипсосодержащих композитов [3].

Травертин (известняк-ракушечник) месторождения Сары-Таш представляет собой декоративную, архитектурно-выразительную породу коричнево-желтого, желтовато-белого цвета, светлых палевых тонов. Структура ее раковинно-узорчатого рисунка орехового дерева, хорошо принимает лощеную и полированную фактуру. Травертин "Сары-Таш" представляет собой высокодекоративную породу, которая может использоваться как для внутренней, так и для внешней отделки сооружений. Это - "живой" материал, его поверхность прекрасно "дышит" благодаря высокой пористости, высоко устойчив к температурным перепадам и обладает малой теплопроводностью [4].

Дополнительному сохранению тепла зимой и прохлады летом способствует монтаж плит со свободным пространством между каменной плиткой и стеной здания.

"Сары-Таш" — это месторождение травертино-подобного известняка-ракушечника. Оно расположено на территории Узгенского района Ошской области в 80 км к востоку от г. Ош. Месторождение находится на высоте 1940-2200 метров над уровнем моря.

Физико-механические характеристики облицовочного камня известняка-ракушечника "Сары-Таш" приведены в табл.1.

Внешне камень имеет светло - коричневые, бежевые тона окраски, иногда с бледными желтыми пятнами. Структура раковинно-детритовая, пористая. Рисунок узорчатый, напоминающий срез орехового дерева.

Основным породообразующим минералом камня является кальцит, содержание которого составляет около 91 %. На долю второстепенных минералов приходится до 9 % (окислы железа, марганца, кремнистые минералы) [5,6].

Результаты и их обсуждение

По средней плотности, водопоглощению, прочностным показателям, по кислотостойкости, по сопротивлению ударным воздействиям камень соответствует требованиям ГОСТа 9479-98;

По морозостойкости камень соответствует марке F 50, что согласно СНиП II-22-81, удовлетворяет требованиям группы горных пород, используемых для наружной и внутренней облицовки зданий и сооружений;

По истираемости камень может быть пригоден для настила полов, лестниц и элементов мощения только после предварительного защитного покрытия;

Таблица 1 – Физико-механические свойства травертина

Наименование свойств	Единица измерения	Значения показателей
		среднее
Средняя плотность	г/см ³	2,34
Истинная плотность*	г/см ³	2,76
Пористость	%	16
Водопоглощение	%	4,16
Предел прочности при сжатии	МПа	49,6
Предел прочности при сжатии в водонасыщенном состоянии	МПа	43,2

Снижение прочности при сжатии в водонасыщенном состоянии	%	12,83
Морозостойкость	цикл	F 50
Предел прочности при изгибе	МПа	9,49
Сопротивление удару	см	38
Истираемость	г/см ²	2,92
Показатель суммарной удельной эффективной активности естественных радионуклидов	Бк/кг	110

По показателю суммарной удельной эффективной активности естественных радионуклидов камень соответствует требованиям ГОСТа 9480-89.

Порода отличается высокой экологичностью, декоративностью.

При дроблении ракушечника (травертина) в лабораторной щековой дробилке с естественной влажностью количество фракций 5-20 мм составляет 42-45 % от массы исходного материала.

Зерна щебня из ракушечника получают остроугольной формы с развитой шероховатой поверхностью.

Был определен гранулометрический состав травертина Сары-Таш табл. 2, после однократного дробления в лабораторной щековой дробилке, который характеризуется $M_k=3,21$.

Таблица 2 – Гранулометрический состав травертина Сары-Таш

Наименование остатка	Номер сита					
	2,5	1,25	0,63	0,315	0,16	дно
Частные, г	375	150	155	105	60	152
Частные, %	37,5	15,0	15,5	10,5	6,0	15,2
Полные, %	37,5	52,5	68	78,5	84,5	99,64

Для определения степени измельчаемости породы был определен гранулометрический состав материала, измельченного в течение часа в лабораторной шаровой мельнице.

Гранулометрический состав (табл. 3) $M_k=0,53$; количество частиц, менее 0,16 мм составляет 77,2 %. При этом $\rho_{нас}=0,96$ г/см³. Частицы, прошедшие через сито 0,16 мм представлены в основном размерами менее 0,05 мм.

Таблица 3 – Гранулометрический состав измельченного в течение 1 часа травертина Сары-Таш

Наименование остатка	Номер сита					
	2,5	1,25	0,63	0,315	0,16	дно
Частные, г	14	20	60	70	64	772
Полные, г	1,4	2	6	7	6,4	77,2
Полные, %	1,4	3,4	9,4	16,4	22,8	100

Заключение

Таким образом, испытание заполнителей, полученных путем дробления из известняков ракушечников показало, что они соответствуют требованиям ГОСТ 32496-2013. Межгосударственный стандарт. Заполнители пористые для легких бетонов. Технические условия.

Список использованных источников

1. Ахматов М.А. Эффективность применения отходов камнепиления в качестве заполнителей легких бетонов // Тез. Докл. III-Всесоюзн. конф. по легким бетонам.- М.: Стройиздат, 1985.

2. Ахматов М.А. Легкие бетоны на природных пористых заполнителях и конструкций на их основе// Бетон и железобетон. 1992, №12.
3. Ахматов М.А. Эффективность применения легких бетонов, изделий и конструкций из них// Бетон и железобетон, №4,1998.
4. Ахматов М.А. Применение отходов камнепиления и пористых горных пород в качестве заполнителей легких бетонов// Бетон и железобетон.-1984.-№11.
5. Ахматов М.А. Легкий бетон на естественных пористых заполнителях Кабардино–Балкарии //Тр. КПИ: Эффективные легкие строительные материалы на базе местного сырья, Краснодар, -1975, -вып. № 80.
6. Справочник по минеральным ресурсам неметаллических полезных ископаемых Кыргызской Республики. Бишкек, 1995. –394 с.

ANALYSIS OF ECONOMIC AND FINANCIAL PERFORMANCE OF THE FUEL AND ENERGY SECTOR

Maxsudov Muzaffar Ikromjon o'g'li

Graduate School of Business and Entrepreneurship, Project Management, Tashkent, Uzbekistan

Annotation: Overuse of fossil fuels as a major energy source for many countries is causing a number of negative environmental impacts, such as global warming and air pollution. Efforts are being made around the world to prevent the effects of global warming through the establishment of international agreements, which will lead to local policies tailored to the development of each signatory state. In addition, non-renewable resources may be depleted or not available to future generations. Conserving resources, which is the overall goal of a circulating economy strategy and sustainable development, is not being implemented today. This study used mathematical and statistical analysis to identify and prove trends in Uzbekistan, provide comparative data for the decision-making process, and use energy products. For example, in the case of European countries, the lack of abundant reserves of fossil fuels does not change, but the results of this analysis may improve in the future. It could also be concluded that many European countries are still heavily dependent on fossil fuels. However, Uzbekistan is currently considering ways to switch to alternative energy sources. Foreign scientists are currently calculating how much energy will be available and how it will be used. For example, when the Kruskal-Vallis test was used, no significant differences were found in what per capita gross domestic product. By 2050 (given the Jazz scenario), it could only be estimated to have about 14% of proven oil reserves, 72% of proven coal reserves and 18% of proven gas reserves.

Keywords: fuel energy, economic strategy, types of energy, oil industry, coal industry, gas industry, mineral fuel reserves, green economy, power systems, mathematical and statistical analysis.

Introduction: Fuel and energy resources and industry are crucial for the sustainable development of any country. Because a certain amount of energy is used to produce a certain type of product, the cost of each product is also directly related to energy consumption (heat and electricity).

A set of industries engaged in the extraction and production of various fuels and energy is called a fuel and energy complex. It also includes pipes and high-voltage lines. The fuel and energy complex is of great importance for all sectors of the economy (industry, agriculture, transport) and the daily life of the population. Although the fuel and energy complex is a branch of industry, it is of general economic importance.

Production and processing of various fuels and energy is called the fuel and energy industry and includes the following industries:

1. Fuel industry: Gas, Oil, Coal Tofr, Shale industry;
2. Energy industry: IES, GES, AES;

The demand of national economies for fuel and energy products depends on the dynamics of the economy and the intensity of energy savings.

While the fuel industry is engaged in the discovery, extraction and processing of various fuels, electricity as a basic sector of the economy is a priority for the development of society. The world's total reserves of mineral fuels are more than 12.5 trillion tons, of which 60% are coal, about 12% oil, about 15% natural gas, and the rest is shale, peat and other fuels. `ri is coming.

During the first years of independence, under the leadership of the First President, the reforms and changes in the economy of the country were aimed at introducing the system of "green economy" in industry, accelerating innovative development, rational use of natural fuel and energy resources. One of the most important areas of the fuel energy system is undoubtedly the oil industry. The oil industry is the most efficient type of fuel industry today. Not only is oil used as a fuel, it is also a valuable raw material for the chemical industry. For this reason, first of all, the colonialists of the Russian Empire, and then the Soviet colonizers, did a lot of work in Uzbekistan, which was

essentially colonial in nature. First of all, The first oil field in Uzbekistan was discovered in 1904 in Fergana (Chimgan), and later its production and transportation increased from year to year. In particular, 13,000 tons of oil were extracted in Uzbekistan in 1913, and 119,000 tons during the First World War. During and after World War II, new oil fields were put into operation in the Fergana Valley (Southern Olamushuk, Polvontash Andijan) and Southern Uzbekistan (Haudak, Lalmikor) and the Fergana Oil Refinery was built. However, the production capacity of both plants was low, and the demand for oil products was met by imports. In 1913, 13,000 tons of oil were extracted in Uzbekistan, while during the First World War, 119,000 tons were extracted. During and after World War II, new oil fields were put into operation in the Fergana Valley (Southern Olamushuk, Polvontash Andijan) and Southern Uzbekistan (Haudak, Lalmikor) and the Fergana Oil Refinery was built. However, the production capacity of both plants was low, and the demand for oil products was met by imports. In 1913, 13,000 tons of oil were extracted in Uzbekistan, while during the First World War, 119,000 tons were extracted. During and after World War II, new oil fields were put into operation in the Fergana Valley (Southern Olamushuk, Polvontash Andijan) and Southern Uzbekistan (Haudak, Lalmikor) and the Fergana Oil Refinery was built. However, the production capacity of both plants was low, and the demand for oil products was met by imports. Lalmikor) new oil fields were put into operation and the Fergana oil refinery was built. However, the production capacity of both plants was low, and the demand for oil products was met by imports. Lalmikor) new oil fields were put into operation and the Fergana oil refinery was built. However, the production capacity of both plants was low, and the demand for oil products was met by imports.

Sustainable provision of all sectors of the economy and the population with energy resources by radically increasing the efficiency of fuel and energy resources has been identified as the main goal of the country's energy policy.

The fuel industry of Uzbekistan consists of 3 branches:

1. Petroleum industry;
2. Gas industry;
3. Coal industry.

Uzbekistan is a country rich in fuel and energy resources. In particular, gas and oil reserves are huge: there are more than 160 oil and gas fields, and 86 oil fields with industrial reserves have been discovered in Uzbekistan. Oil production is carried out in 63 fields, and if oil is extracted at the current level, oil reserves will meet the needs of the Republic for more than 30 years. Exploration is currently underway at 14 oil fields with total reserves of 185 million tons. In Uzbekistan, the goal is to develop key sectors that serve the national economy and ensure technical progress, which is a prerequisite for economic security, with the direct support of the state by attracting large investments.

Most of the world's oil reserves are located in the Middle East (Saudi Arabia, Iran, Iraq), as well as in Venezuela, Russia, the United States and China. The leading countries in terms of natural gas reserves are Russia, Iran, Qatar and Saudi Arabia. Countries such as Japan, Australia, India and South Africa do not have oil and gas reserves. Coal reserves are located in almost every country in the world, and almost 80% of them are located in only three countries - Russia, the United States and China. If we compare the CIS countries with Uzbekistan, we can see the uneven distribution of not only fuel and energy resources, but also all mineral resources. Russia, Kazakhstan, Uzbekistan and Ukraine are among the countries rich in various minerals.

Table 1.1 - CIS oil reserves:

Country	Oil reserves (billion tons)	Share of CIS countries in total oil reserves (in%)
Russia	11.9	70
Kazakhstan	3.9	12
Azerbaijan, Uzbekistan, Turkmenistan	1,2	16

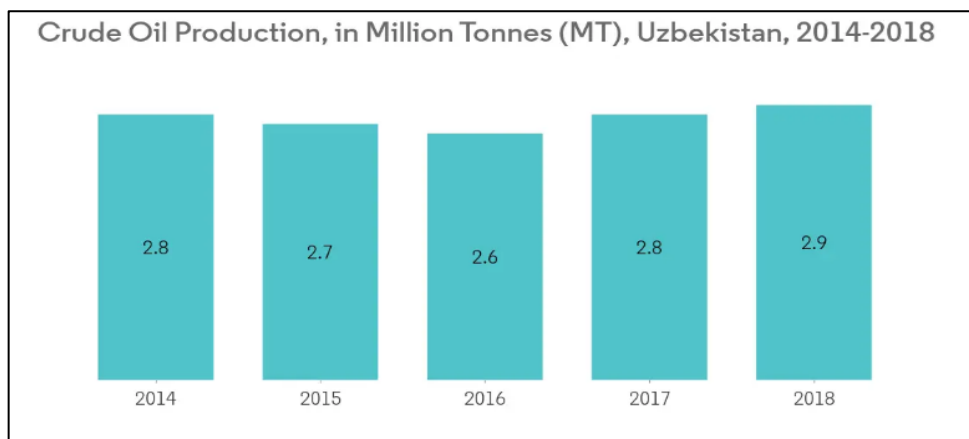

Figure 1.1

Uzbekistan's projected natural gas reserves amount to 66 trillion cubic meters, accounting for 1.3% of the world's gas reserves, and Uzbekistan ranks 14th in the world in terms of gas reserves.

Today, the annual consumption of natural fuels in the world is 12 billion tons of oil equivalent (about 2 tons per capita). Extracted oil, natural gas, coal and uranium are currently the mainstays in the world

If they continue to be used at this rate, the world's oil reserves will last for 45-50 years, natural gas reserves for 70-75 years, coal reserves for 165-170 years, and lignite reserves for 450-500 years. Therefore, the modernization of the fuel and energy industry is one of the important tasks for each country.

About 30% of the world's gas reserves are located in the CIS, with a volume of 54.3 trillion cubic meters. However, not all CIS countries have gas reserves. In the field of fuel and energy, which is an integral part of the energy system in Uzbekistan, the dictatorial government has taken measures that are essentially colonial in nature. In particular, the fuel industry, which includes the extraction of natural gas, oil, coal, oil refining and delivery of finished products to consumers, has become one of the most important branches of heavy industry in the country. As one of the most important sectors of the fuel and energy industry is the gas industry, a lot of attention has been paid to this area.

Table 1.2 - Gas production in some countries (2021):

Country	Developers released Gas volume (bln.m3)	Percentage of total gas production (in%)
Russia	652.6	74.8
Turkmenistan	69	8
Uzbekistan	53.8	7.2
Kazakhstan	40.3	4.6%)
Azerbaijan	27.9	3.2
Ukraine	20	2.3

Our country has huge coal reserves and a significant percentage of the world's coal reserves. The growth of coal production was due to growing demand in domestic and foreign markets. In 2017, the demand for coal in Uzbekistan amounted to 4.8 million tons, and the demand was fully met. Uzbekistan's existing coal reserves are projected to reach 1,425 years. This was stated by Deputy General Director for Sales and Delivery of Uzbekcoal JSC Nosirjon Umarov.

Figure 1.2.

Distribution of the Republic of Uzbekistan on Coal:

According to experts, Uzbekistan has huge underground oil and gas reserves. In about 60% of the territory of the republic they can be mined in the future. There are 5 main regions where oil and gas are available. These are: Ustyurt, Bukhara-Khiva, South-West Gissar, Surkhandarya, Fergana regions.

Oil and gas reserves are estimated at one trillion. It is valued at more than US\$. The availability of developed infrastructure in the oil and gas-producing regions of the country has created conditions for their further development and investment. In addition, in 2007, the National Petroleum Corporation of Korea, in cooperation with the Korean Gas Corporation, carried out geological exploration projects in the Fergana Valley and the Ustyurt region.

Perhaps in the future, the use of fossil fuels may decline, which is a positive aspect from an environmental and social point of view. The positive factor is that the rates of renewable energy and fossil fuel consumption are negatively correlated, with the higher the former, the lower the latter.

Conclusions. One of the conclusions of this study is that the Republic of Uzbekistan is still heavily dependent on fossil fuels. The main reason is that the number of industrial enterprises is growing every year. For most countries, the values of fossil fuel consumption are above 60%, which corresponds to 24 of the 29 European countries analyzed in the study. In addition, 10 countries offer values above 80%, including Germany and the United Kingdom, which are leaders in the transition to renewable energy. This means that despite the efforts made by European countries and changes in energy policy, there is still a long way to go to achieve low-carbon energy systems. Solid fuels are available at the highest levels, but it is known that they have a more serious impact on the environment. By 2050 (given the Jazz scenario), it could only be estimated that it would have about 14% of proven oil reserves, 72% of proven coal reserves and 18% of proven gas reserves. If European countries had to use limited fossil fuel reserves, they would quickly disappear. If the state of Uzbekistan follows the same path as the European state, the amount of non-renewable energy resources will decrease rapidly. This process can lead to negative consequences. It is a very important process to think of alternative ways to this process and start implementing them.

If the Republic of Uzbekistan follows the same path as the European state, the amount of non-renewable energy resources will decrease rapidly. This process can lead to negative consequences. It is a very important process to think of alternative ways to this process and start implementing them. Calculated indicators and conducted mathematical and statistical analyzes identify current trends. By 2050 (given the Jazz scenario), it could only be estimated to have about 14% of proven oil reserves, 72% of proven coal reserves and 18% of proven gas reserves. If European countries have to use limited fossil fuel reserves, they will quickly disappear. This study provided relevant information to enhance the decision-making process and comprehensive awareness. Reducing the use of non-renewable energy fossil fuels and switching to low-carbon energy systems remains a major challenge.

References

1. Kleindorfer, P. R (2011). Risk management for energy efficiency projects in developing countries.
unido.org.http://www.unido.org/fileadmin/user_media/Publications/Research_and_statistics/Branch_publications/Research_and_Policy/Files/Working_Papers/2011.pdf.
2. Narula, K. Global Energy System and Sustainable Energy Security. In *The Maritime Dimension of Sustainable Energy Security*; Springer: Singapore, 2019.
3. 20. World Energy Council. *World Energy Scenarios — Composing Energy Futures to 2050*; World Energy Council: London, UK, 2013
4. Karp, J, Wrathall, J. and Gerard, M. (2015). Risk management of renewable energy projects in developing countries. renewableenergyworld.com.
5. www.ereport.ru/statistics
6. <https://minenergy.uz/uz/news/view/1476>
7. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan on measures for further development of alternative energy sources / March 1, 2013
8. www.uznature.uz / Dedicated to the International Year "Experience and prospects for the introduction of renewable energy sources in the Republic
9. Zappa, W .; Junginger, M .; van den Broek, M. Is a 100% renewable European power system feasible by 2050? *Appl. Energy* 2019, 233–234, 1027–1050
10. European Parliament and Council, Directive 2009/28 / EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009.

УДК 666.31.27

КОМПОЗИТТЕРДІҢ ЖАРТЫЛАЙ ӨТКІЗГІШТІК ҚАСИЕТТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Алипбаев Аманбол Наматжанұлы, Абилкасова Сандуғаш Орынбайқызы, Беркинбаева Ақнұр Сабитқызы, Калимолдина Лайла Маутенқызы

Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан

Абстракт. Берілген жұмыста электрөткізгіштік қасиеттері бойынша қатты материалдардың кластарының біріне жататын нитритқұрамды композиттік материалдардың электрөткізгіштігі қарастырылған. ӨЖС арқылы алынған өнімнің электро-физикалық қасиеттерін өлшеу зерттелген. Кедергіні өлшеу үшін вольтамперметр, ток күшін өлшеуге арналған мультиметр және тоқты жақсы өткізетін жұқа метал пластиктер, өткізгіш сымдар қолданылды.

Кілт сөздер. Өздігінен таралатын жоғары температуралық синтез (ӨЖС), нитрид құрамды композиттер, электрөткізгіштік, мультиметр, вольтамперметр.

Кіріспе

Химиялық технология саласында өздігінен таралатын жоғары температуралық синтез (ӨЖС) процесі кең қолданылады. Процестің мәнін келесі қарапайым мысалмен түсіндіруге болады. Металл, мысалы титан мен бейметалл, мысалы күйенің ұнтақтарының қоспасынан цилиндр үлгі престеліп дайындалады. Үлгінің бір шетінен жылу импульсы беріледі. Үлгінің беттік қабатында химиялық реакция басталып, синтез толқыны қалыптасады да, ол үлгі осінің бойымен тұрақты жылдамдықпен таралады [1,2].

$$\sum_{i=1}^m a_i X_i + \sum_{j=1}^n b_j Y_j = Z + Q$$

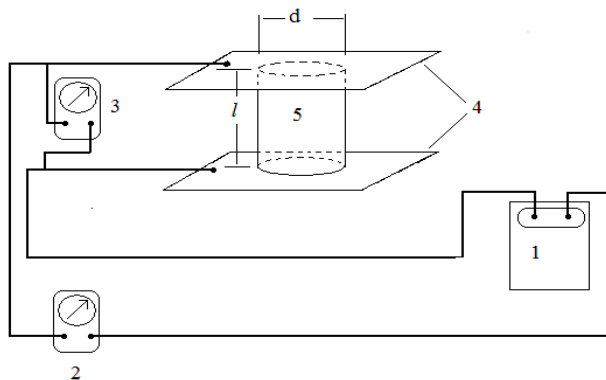
мұндағы X – металдар: Ti, Zr, Hf, V, Nb, Ta, Mo, W және т.б., Y – бейметалдар: B, C, N₂, Si, S, Se және т.б., Z – синтез өнімдері: боридтер, карбидтер, нитридтер, силицидтер, халькогенидтер, қатты ерітінділер, т.

X металдар ұнтақ түрінде, ал Y бейметалдар ұнтақтәрізді, сұйық немесе газтәрізді күйде қолданылады. Z өнімдер – қиын балқитын қосылыс және жану температурасында қатты күйде болады. Реагенттердің біреуі газтәрізді күйде болса да, элементтердің химиялық әрекеттесуі конденсацияланған фазада өтеді [3,4].

ӨЖС-әдісімен алынған композиттерді электр өткізгіштікке байланысты көзқарастардан, барлық қатты материалдарды электр өткізгіштік қасиетіне қарай өткізгіштер, жартылай өткізгіштер және диэлектриктер сынды бірқанша топтарға бөліп топтастыруға болатындығы белгілі [5,6]. Қатты материалдардың электрөткізгіштігі бойынша негізгі класстарының тиімді жағдайларда негізгі электрөткізгіштік мәнінің бағыттаушылық диапазондары төмендегідей: өткізгіштерге - 10^5 - 10^8 (Ом/м)⁻¹; жартылайөткізгіштерге - 10^6 - 10^9 (Ом/м)⁻¹; диэлектриктерге – 10^{-7} - 10^{-17} (Ом/м).

Тәжірибелік бөлім

Электрөткізгіштің ұзындығы материалды жоғарыда аталып өтілген класстардың біреуіне жатқызу үшін негізгі белгісі болып табылмайды.

1–Тоқ көзі; 2 – Амперметр; 3– Вольтметр; 4 – Жұқа метал пластинкалар;
5 –мақсатты өнім;

Сурет 1 - Үлгінің тоқ күші мен кернеуін өлшеу сызба нұсқасы

Композитті материалдар маңызды электрөткізгіштік қасиетке ие болғандығын ескеріп, зерттеу жұмысындағы жүйелердің негізінде ӨЖС арқылы алынған өнімнің электрофизикалық қасиеттерін өлшеу ерекше қызығушылық тудырады. Аталған электрөткізгіштік қасиет бойынша қатты материалдардың топтастырылған кластарының біріне нитритқұрамды композиттік материалдардың электрөткізгіштігін жатқызуға болады.

Нәтижелер және оны талқылау

Бұл әдісті 10^{-4} „ $5 \cdot 10^3$ Ом*см диапозонда монокристалдардың жоғары қарсылық әрекет жасау 1 „ $5 \cdot 10^5$ Ом диапозондағы эксперименттік жеке қарсы кедергілік әрекеттерін өлшеуде қолданылады. Кедергіні R өлшеу кезінде параметрлердің сандық көрсеткіштерін анықтауда, вольтамперметр, ток күшін өлшеуге арналған мультиметр, 5 вольттық қуат көзі, және тоқты жақсы өткізетін жұқа метал қабықшалар (пластикалар), сонымен қатар өткізгіш сымдар қолданылады.

Тоқтың синтез өнімдерінің бойынша біртегіс тарап бірқалыпты тегіс өтуін қамтамасыз ету үшін, кері әсерін тигізетін қосымша параметрлерді есептен шығарып тастау мақсатында дұрыс геометриялық пішінге тура келмейтін синтез өнімдерінің тоқ көзіне жанасатын екі табан бетінің тегістігі шығарылып, тазаланып, дұрыс геометриялық пішінге келтіріледі. Бұл ӨЖС өнімдері нитритқұрамды композитті материалдарының екі көлденең табан беттерінің жұқа металл пластинкамен жанасуын жақсартып толық жанасуды болдырады. Ал жұқа металл пластинканың ӨЖС өнімдерімен толық жанасуы болған кезде, 1-суретте көрсетілгендей тізбектен тоқ өткен уақытта өнімнің бойында біртегіс тоқ ағыны жүреді де мультиметр көрсеткен тоқ күші (I) мен мультиметрден оқылған үлгі өнімінің екі ұшындағы кернеудің (U) сандық шамасы барынша нақты болады да дәлдікке жуықтайды.

Келтірілген әдіске сай құрылған жүйе бойынша құрал саймандардың көмегімен, әртүрлі қысым астында ӨЖС арқылы түзілген соңғы өнімдердің өлшенген параметрлері естелікке алынады, осы әрбір өнімнің электр тоғын өткізген кездегі жинақталған тоқтың кернеуі (U) мен тоқ күші (I) мәндерінің сандық көрсеткіштері келесі сатыда өңделіп, мына формуламен нитритқұрамды композитті материалдардың жалпы кедергілері (R) анықталады:

$$R=U/I \quad (1)$$

мұндағы;

R – мақсатты өнімнен тоқ өткен кездегі жалпы кедергі, Ω ;

U – мақсатты өнімнен тоқ өткен кездегі екі ұшындағы кернеуі, V ;

I – мақсатты өнімнен тоқ өткен кездегі өлшенген тоқ күші, A ;

Құрастырылған жүйедегі вольтметрмен, мультиметрде тіркелген сандық шамалар бойынша R салмақты (жалпы) кедергіні анықтайтын формуламен есептелінген нәтиже өздігінен таралатын жоғары температуралы синтез негізінде түзілген өнімнің жалпы кедергісін береді. Бұл шама белгілі болғаннан кейін, осы жалпы кедергісі R анықталған өнімнің биіктігі l (м) мен радиусы r (м) өлшенеді және өлшеніп алынған радиусы r (м) арқылы осы зерттеліп отырған мақсатты өнімнің табан ауданы A (m^2) төмендегі формула бойынша есептеледі;

$$A = \pi r^2 \quad (2)$$

Есептеліп табылған өнімнің табан ауданы A , өлшеніп алынған мақсатты өнім биіктігі l , мәндерінен пайдалана отырып, электрөткізгіштікті сипаттайтын процес соңында түзілген ӨЖС өнімінің табиғатына байланысты болған меншікті кедергісі ρ ($\Omega \cdot m$) келесі формуламен шешіледі;

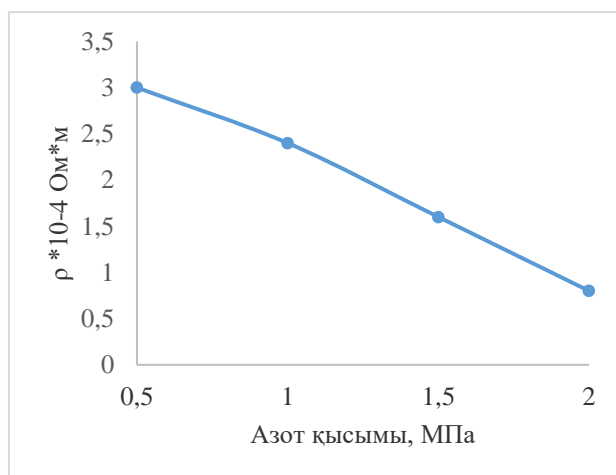
$$\rho = R \frac{A}{l} \quad (3)$$

мұндағы;

ρ – үлгінің меншікті кедергісі; A мақсатты өнімнің қима бетінің ауданы; l – мақсатты өнімнің биіктігі; R – мақсатты өнімнен тоқ өткен кездегі жалпы кедергі.

Жоғарыдағы сипатталған меншікті кедергіні анықтау әдістері негізінде, формулалармен есептелінген шамаларды бір-бірімен салстыра заңдылықтарды қарастыратын болсақ, V_2O_5 -Cr- N_2 жүйелері бойынша дайындалған үлгілердің жанғаннан кейінгі өнімдерінің анықталынған меншікті кедергілерінің жоғары қысымды құрылғыда (реакторда) процес өту кезіндегі қысымға және жүйе бойынша дайындалған үлгі құрамына тәуелділігі байқалады.

Мұнда қысыммен меншікті кедергі арасында график түрінде кескіндегенде біршама толық түсінуге болады, жоғары қысымы құрылғыда азот газының қысымы артқан сайын сол 0,5 - 1 - 1,5 - 2 МПа тең келетін түрліше қысым астында ӨЖС арқылы алынған өнімдердің анықталған меншікті кедергісі де кеміп отырған, Ал осы мақсатты өнімдердің меншікті кедергілерінің азаюынан электрөткізгіштік керісінше арта түседі.

Сурет 2- V_2O_5 - Cr- N_2 жүйесіндегі ӨЖС өнімдерінің электр өткізгіштік қасиеттің қысымға тәуелділігі

Оның себебін процес соңында алынған нитридқұрамды композитті материалдардың құрлымдық ерекшелігімен байланыстыруға болады, азотты ортада төмен қысымда үлгілер жанғанда, процес соңынан жану өнімінің көлемінде өсу байқалады, және төмен қысымда

жанған үлгіден түзілген өнімдерде морт сыңғыштықта әкеледі, жоғары қысым қатысында жүргізілген жұмыс барысындағы үлгілерден түзілген өнімнің құрылымының тығыздық қасиетінде төмен қысымда жанған үлгілердің өнімінің тығыздық қасиетімен салыстырғанда өзгешіліктердің болатындығы байқалды, яғни өнім көлемі кішілеу болып, сырты тығыз біртегіс болып көрінеді, және ол қысым артқан сайын жақсы айқындалады, құрамдағы түзілген компоненттер бір - бірімен жақсы байланыса отырып, құрлымдық тығыздық барынша артады.

Қорытынды

Бұл ӨЖС өнімдерінің электр өткізгіштік қасиетін жақсартуға алып келді. Соның нәтижесінде меншікті кедергінің мәні азаяды және қысым мәнінің біртіндеп артуына байланысты меншікті кедергі біртіндеп төмен түседі. Осы құбылыстың салдары синтез өнімінің меншікті кедергісін арттырып, жартылай өткізгіштігін жоғарылатады.

Қолданылған әдебиеттердің тізімі

1. Сычев А.Е., Мержанов А.Г. Самораспространяющийся высокотемпературный синтез наноматериалов. Успехи Химии. Том 73, № 2 РАН 2004 Г. С 157-158.
2. Мержанов А.Г., Озерковская Н.И., Шкадинский К.Г. Тепловой взрыв как технологический прием высокотемпературного синтеза в органических системах. Успехи химии. 2003.-Т 72, №4-С 323-345.
3. Барзыкин В.В. Тепловой взрыв в технологии неорганических материалов. В кн: Самораспространяющийся высокотемпературный синтез: теория и практика. Под ред. А.Е. Сычева. Черноголовка, 2001.-8-32с
4. Choyke, W. J. Matsunami, H. (2004) in a book: Silicon Carbide: Recent Major Advances. G. Pensl (eds), Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, New York. Ermekova, Z.S.; Mansurov, Z.A.; Mukasyan A.S. (2010) Influence of Precursor Morphology on the Microstructure of Silicon Carbide Nanopowder produced by Combustion Syntheses, Ceramics International, Vol 36, No.8, 2297-2305
5. Л.С. Абовян, Г.А. Нерсисян, С.Л. Харатян Активированное горение системы и синтез композиционных порошков $\text{SiO}_2\text{-Al-C SiC/Al}_2\text{O}_3$, Физика горения и взрыва, 2009, Т.36, №2

UDC 621.311.22

ENGINEERING INNOVATIONS FOR ECOLOGY IMPROVEMENT IN THE ENERGY SECTOR

Alibek Malgazhdarov

Vilnius Gediminas Technical University, Vilnius, Lithuania
Scientific leader – Assoc. Prof. Dr. Augustinas Maceika

Abstract: The use of energy resources plays an important role in improving the quality of life and expanding opportunities in countries around the world. Thus, ensuring an efficient, reliable and environmentally safe energy supply is a challenge for all of humanity.

Taking into account the common interest of countries in ensuring global environmental security, the use of eco-technologies will be an urgent solution to problems related to environmental pollution. The goal of the article is implementation of eco-technology such as zeolite in energy sector companies. The paper looks to analyze the reagent method using zeolites and its impact on the efficiency of equipment. In addition, the empirical research has been conducted to demonstrate the empirical research base for this study.

Key words: zeolite, eco-technologies, energy sector, reagent method, ecology, environment, emissions.

1 Introduction

Environmental problems are becoming more serious every year. These problems are caused by sources that contribute to environmental pollution, namely the energy sector.

Most of our energy comes from the fossil fuels which are not renewable and pollute the environment. The solution of this problem can be application of alternative resources such as solar and wind energy. However, they don't produce sufficient capacity to provide whole city with electricity. Hereby, the implementation of new technologies in the production process can not eliminate entirely the emission, but may cut them down several times. In this turn, it results in reduction of expenditures on resources, taxes related with emissions and improve the work of equipment namely durability and strength.

It is necessary to highlight the integration of resource-saving and environmentally efficient technologies among the most optimal ways to solve environmental problems. Today, there is a wide variety of methods and technologies aimed at helping enterprises in the energy sector to ensure an environmentally safe energy supply.

In this case, the most effective solution to reduce the impact of the energy sector and eliminate the consequences of environmental pollution is the use of eco-technologies such as zeolite.

2 Materials and methods

2.1 Materials

Zeolites are aluminosilicate minerals whose crystal lattice is represented by a system of cavities and channels. These aluminosilicates are divided into artificial and natural minerals, which, depending on their origin, belong to sedimentary or volcanic rocks.

Based on the data from [1] about 40 types of zeolites are known. In total, about 1,000 large zeolite deposits are known in more than 40 countries. Clinoptilolite, mordenite, chabazite present industrial value; analcime, phillipsit and some other zeolites are also promising. Zeolite is used in the USA, Japan, Bulgaria, China, Ukraine, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Georgia, Azerbaijan, Russia (Fig. 1).

Mine Production (tonnes)

2017

United States 79000
 China 300000
 Cuba 55000
 Jordan 13000
 Korea 200000
 New Zealand 80000
 Turkey 60000
 Other Countries 350000
 World total (rounded) 1100000

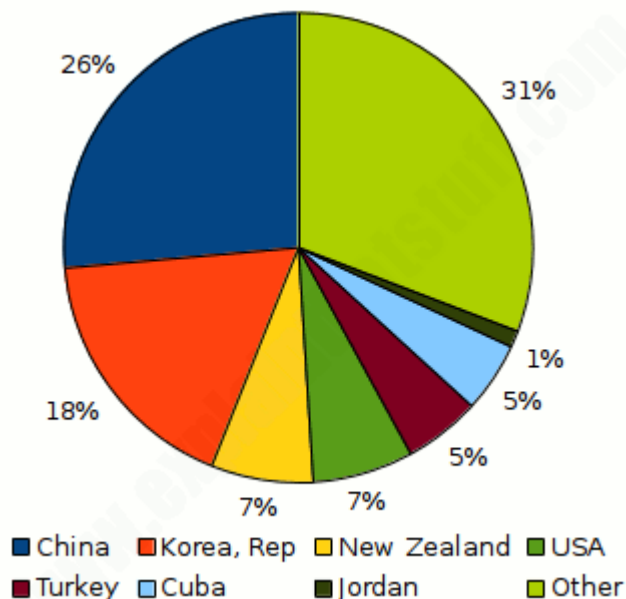

Figure 1. World Mine Production for 2017 [2]

General chemical formula of the reagent:

where Me - is the alkali metal cation, n – alkali metal valency.

Figure 2 shows the crystal lattice of a zeolite, which mainly consists of SiO_4 and AlO_4 . Cations play the role of compensators that compensate for the excess negative charge of the anions of the aluminosilicate structure of the mineral.

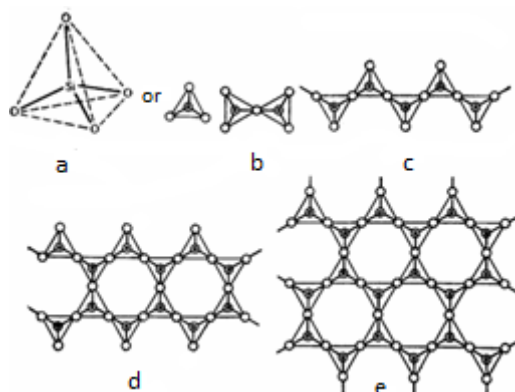

Figure 2. Methods of connection of aluminosilicate tetrahedral [3]:

- a) a separate tetrahedron, b) two tetrahedrons with a common vertex, c) a fragment of a simple chain, d) a fragment of the "tape", e) a fragment of the "sheet"

Based on the data from [4], the displacement of liquid molecules, which occurs during the heating of minerals from 140 ° C to 390 ° C, leads to the appearance of voids of the same size. Thus, the created free intracrystalline space indicates the number of molecules that can be absorbed by the dehydrated zeolite. In the case of removal of moisture from the sorbent, its pores are re-saturated with water or various types of substances, which contributes to their use during drying and separation of substances. According to this, clinoptilolite can sorb SO_2 , H_2S , C_2H_6 , CH_3OH , CO_2 , CH_3NH_2 ,

CH₃CL, H₂O, CH₃B₂, NH₃, N₂ molecules. It should be noted that larger molecules of organic substances having a positive charge can be adsorbed on the external surface of a clinoptilolite. This process is largely dependent on temperature, pressure, pH, time of contact of the material with other substances.

The ability of dehydrated aluminosilicates is manifested in the absorption of various kinds of substances: water, gases, liquids and solids. The adsorption rate in accordance with [5] depends on the inner surface of the mineral and is about 47%, whereas the rate of synthetic zeolites is 3% higher and they are several times more expensive than their predecessors. The ability to regenerate and use natural zeolites in a multi-cycle mode is its distinguishing feature among the other adsorption methods.

2.2 Theory and methods

2.2.1 Exergy analysis

According to [2] coal remains the world's dominant source of power with a share 38,1 % in 2017.

Thus, the calculations and methods described in this paper related to the use of zeolite will be applicable for solving environmental problems caused by coal-fired industries, namely thermal power plants.

From the perspective of an analysis based on an exergy approach to evaluating the efficiency of steam boilers, it has been proved that the largest exergy losses occur in the composition of the existing power plants in the boiler unit. And this is mainly due to the loss of exergy from the irreversibility of the processes of fuel combustion and heat transfer in the elements of the boiler.

Based on this, the analysis of methods for reducing harmful emissions is based on the consideration of the total absolute increment of exergy flows that make up the balance of the boiler unit, expressed as the relative loss of exergy in the boiler, which uses a method to reduce harmful emissions:

$$\Delta\eta_{ex} = \frac{\Delta E_{ue}}{E_{ee}} = \frac{\Delta E_s + \Delta E_{bp}}{E_f} = 1 - \frac{\sum \Delta E_i \cdot E_i}{E_f}; \quad (2)$$

where ΔE_{ue} - change in useful exergy used, E_{ee} - existing exergy, ΔE_s - change in exergy of steam, ΔE_{bp} - a change in the exergy of chemical by-products obtained during operation of the boiler unit, E_f - exergy of fuel, $\sum \Delta E_i \cdot E_i$ - the sum of absolute exergy losses in the elements of the boiler unit.

In this case, it is necessary to compare the value of the total absolute increment of the exergy of the flows that make up the balance of the boiler unit with the change in the exergy efficiency of the boiler due to the use of gas cleaning technologies on it. In this case, to determine the specific and absolute exergy losses, it is necessary to use the standard method in accordance with [6] for calculating the exergy fluxes of the considered boiler:

$$E_f = \Delta E_s + E_{fg} + E_{ha} + E_{sl} + E_e + E_{loss}^{comb.} + E_{loss}^{he} + E_{loss}^{env.} + E_{loss}^{ai}; \quad (3)$$

where E_{fg} - exergy of flue gases, E_{ha} - exergy of hot air, E_{sl} - exergy of slag, E_e - exergy of entrainment, $E_{loss}^{comb.}$ - loss of exergy from the irreversibility of the fuel combustion process, E_{loss}^{he} - loss of exergy from irreversibility of heat exchange, $E_{loss}^{env.}$ - loss of exergy in the environment, E_{loss}^{ai} - loss of exergy due to air inflow.

According to [7] to compare the value of exergy flows in a boiler unit, as an example, the use of natural zeolites is considered. It allows the thermal power plants to implement a reagent method of flue gases cleaning in the boiler for reducing harmful emissions using minerals. The essence of

this method is that natural zeolite is used as a mineral to absorb harmful substances contained in the outgoing gases, namely SO₂, SO₃ and NO_x. The percentage of reduction of these flue gas components is: for sulfur – 72 %, for nitrogen - 68 %, respectively. At the same time, the concentration of natural zeolites in the fuel is about 15%.

2.2.2 The calculation of economical expenses

The technical and economic assessment of reagent method of flue gases cleaning for thermal power plants is used in accordance with [8], based on the criteria of economic minimum:

$$\left\{ \begin{array}{l} b^{opt} = \lim_{NPV \rightarrow \min} f(NPV) \\ \Delta NPV = \sum f(I_i, \alpha) + K \\ I = f(I_1) + f(I_2) + f(I_3) + f(I_4) + C \\ 0 < b^{opt} \leq b^{пред.} \end{array} \right. \quad (4)$$

where b^{opt} – optimal conditions of the technical and economic assessment of the relative consumption of the adsorbent, ΔNPV – changes in Net Present Value when implementing the method, $\sum f(I_i, \alpha)$ – the sum of changes in NPV associated with the implementation of reagent method, K – capital expenditures, I – the total cost of the method (€/year), $f(I_1)$ – fuel costs, $f(I_2)$ – the cost of the adsorbent supplied to the down shaft of the boiler, $f(I_3)$ – payment for the emission of sulfur oxides, which depends on the consumption of the adsorbent, $f(I_4)$ – boiler repair costs associated with changes in the intensity of abrasive wear of heating surface pipes (all parts of the total costs are functions of the adsorbent consumption), C – operating costs, $b^{пред.}$ - the limit value of the relative reagent consumption, after which there is no noticeable reduction in the mass emission of harmful substances, kg/kg equivalent.

2.2.3 The reagent method of flue gas cleaning

The essence of the proposed method for cleaning flue gases is to pour natural zeolite into the convective shaft of the boiler through the devices of the system for shot-blasting the heating surfaces (Fig. 3). The method is suggested in [9] aims to absorb the substances like SO₂, SO₃ and NO_x contained in the outgoing gases. Simultaneously with a decrease in the concentration of oxides in the combustion products, the dew point temperature of the flue gases decreases, which ultimately improves the reliability of air heaters. In addition, lowering the temperature of the flue gases the dew point allows the boiler to operate in real conditions with a deeper cooling of the combustion products, i.e. with a lower temperature of the exhaust gases, which in turn makes it possible to increase the efficiency of the boiler compared to normal operation (without using the proposed technology).

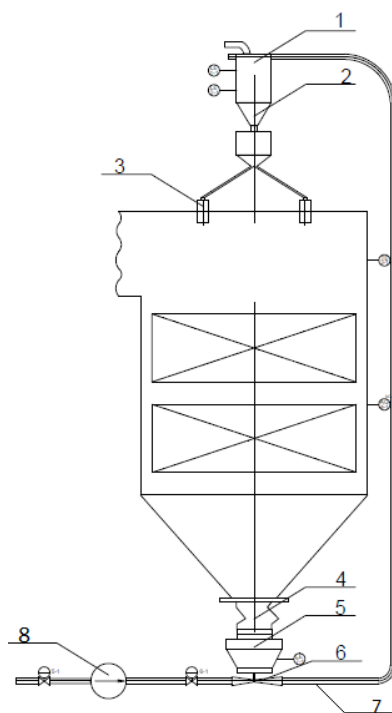

Figure 3. Fractional Cleaning Device (adapted from [10]):

1 – fraction catcher; 2 - fraction feeder; 3 - ceiling spreader; 4 - winder; 5 - separator; 6 - mixer; 7 - pneumatic transport line; 8-blower machine

3 Results and discussions

3.1 The analysis of the technical and economic optimization of the method

In this part, the results of the feasibility study of a method based on sprinkling natural zeolites into the convection shaft of a TPE-216 boiler at the Kharanorskaya TPP at a fuel price of 1,500 thous.rubles/tonne are presented. Figure 4 shows the dependence of the change in Net Present Value on the adsorbent consumption.

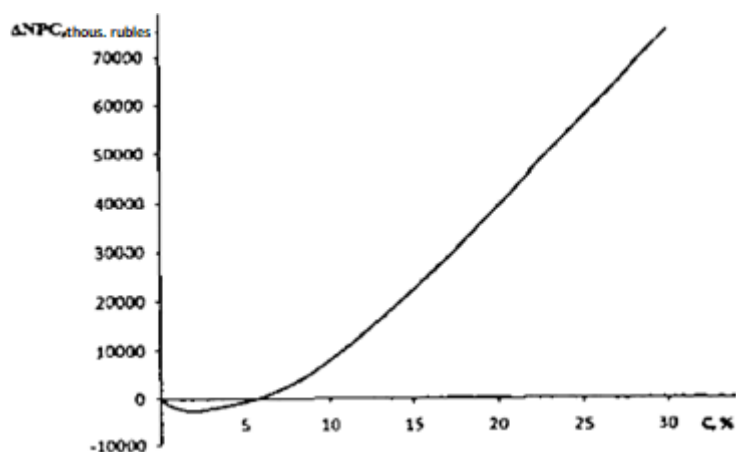

Figure 4. The dependence of the change in Net Present Value on the adsorbent consumption (C) [7]

As a result, the optimal values of the reagent consumption amounted to 2.1 - 2.3%.

Analyzing Figure 4, it becomes obvious that when the adsorbent consumption is from 0 to 6%, negative NPC values are observed under the considered conditions, which is a positive economic effect (profit) from the implementation of this method, which is ensured by fuel economy by increasing the boiler gross efficiency together with reduction in emissions of harmful substances.

With a further increase in the consumption of adsorbent, while reducing the effectiveness of this method of purification of flue gases there is an increase in net present value, proportional to the consumption of adsorbent. This fact is explained by the excess of the rate of change of the net present value of the cost of implementing the method over the change in the magnitude of the economic effect of its implementation.

3.2 Research methodology

According to [11] the research methods are the strategies, processes or techniques utilized in the collection of data or evidence for analysis in order to uncover new information or create better understanding of a topic.

In this case, the application of quantitative method of survey enables to gather data about firms' activity, attitude to implementation of new technologies, their willingness to usage of new methods to reduce negative impact on the environment.

Questionnaire is a good way to obtain information from a large number of companies in the energy sector. The problems that facing by each company may be the same, but the solution to this problem may differ among the enterprises of the energy sector.

3.2.1 Results of empirical research analysis

The questionnaire submitted to companies in the energy sector is devoted to the attitude of companies towards ecology and technologies for its protection.

The questionnaire was sent to 170 companies operating in the energy sector, namely, plants for the production of heat and electricity, the oil industry, and the distribution of electric energy. The total number of organizations that took part in the questionnaire was about 10%.

As it can be seen from the Figure 5, the most companies which participated in the survey were mostly from such countries as Lithuania and Georgia (40 % and 30 %, respectively). When only 20 % of respondents were companies from Kazakhstan and 10 % - Iceland.

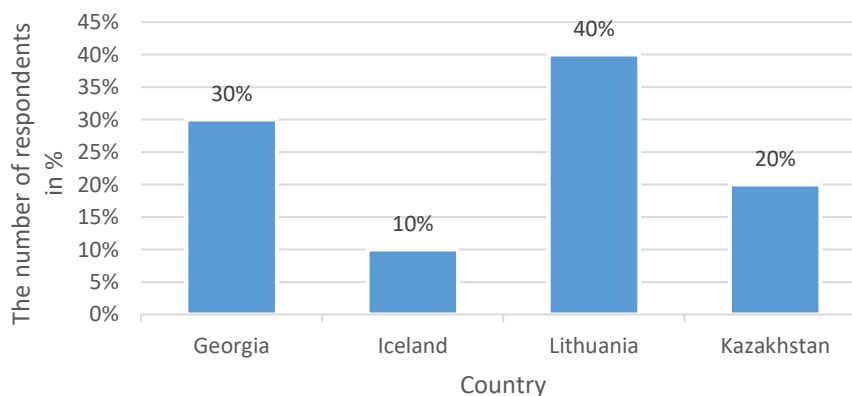

Figure 5. Location of researched companies

The figure below depicts that the largest part of respondents was engaged in the production of heat and electricity and consisted of 60 %. Meanwhile 40% are organizations related to oil production, high voltage Equipment Installation, Power Transmission and Dispatch, Doing Electrical Projects.

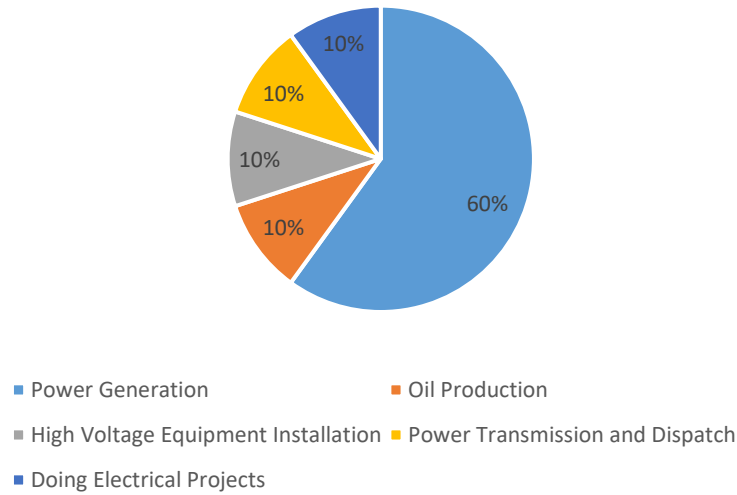

Figure 6. Researched companies' activity

The energy factor plays a key role in world politics along with military, political or economic factors. Large and medium-sized companies are needed to provide the country with an efficient and reliable energy supply (Table 1).

Table 1. Small and Medium-sized Enterprises SMEs (European Commission) [12]

Company category	Staff headcount	Turnover	or	Balance sheet total
Medium-sized	< 250	≤ € 50 m		≤ € 43 m
Small	< 50	≤ € 10 m		≤ € 10 m
Micro	< 10	≤ € 2 m		≤ € 2 m

The obtained results presented in the Figure 7 demonstrates that half of the respondents belong to large companies. Whereas the rest half of the respondents, namely small and medium enterprises make up 40% and 10%, respectively.

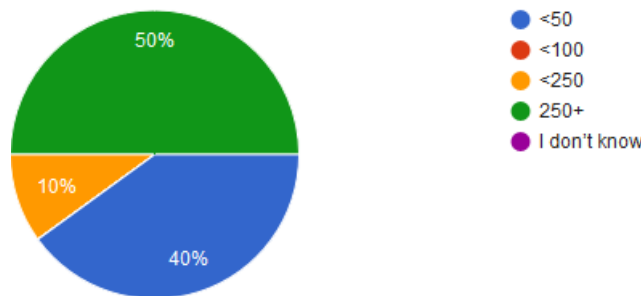

Figure 7. The number of employees in the organization

We should also not forget that environmental protection plays an important role in policy of countries. The environmental protection at the companies is characterized by a set of measures that are aimed at preventing the negative impact of human activities on the environment, which ensures favorable and safe conditions for human life.

Based on this statement, the Figure 8 shows that 50% of companies believe that environmental protection is an integral part of their policies. While, the other half claims that it is necessary to pay more attention to this issue.

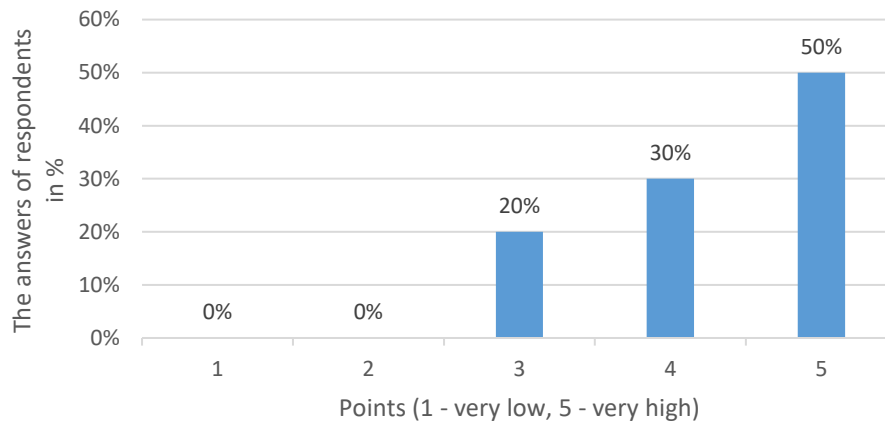

Figure 8. The role of environmental protection in the energy sector

As it was mentioned earlier, the problem encountered by each company may be identical, but the approach to solving this problem may vary among companies in the energy sector. The data from the graph below confirms that the most of the companies prefer physico-mechanical methods to solve environmental problems. With regarding to the other methods, namely chemical, biological and adsorption / absorption, they occupy 20% each.

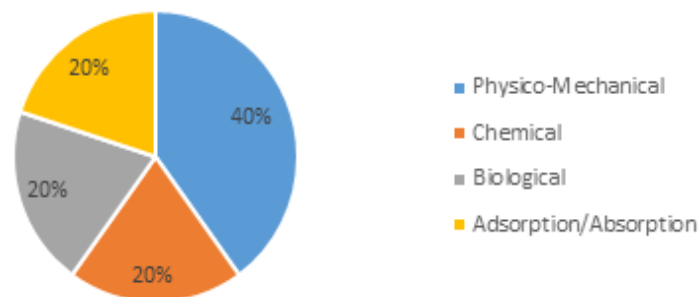

Figure 9. The methods for improvement of environment

According to the data presented in the Figure 10, the availability of such driving factors as price, efficiency and eco-friendliness play an important role for the successful implementation of cleaning technologies in the technological process.

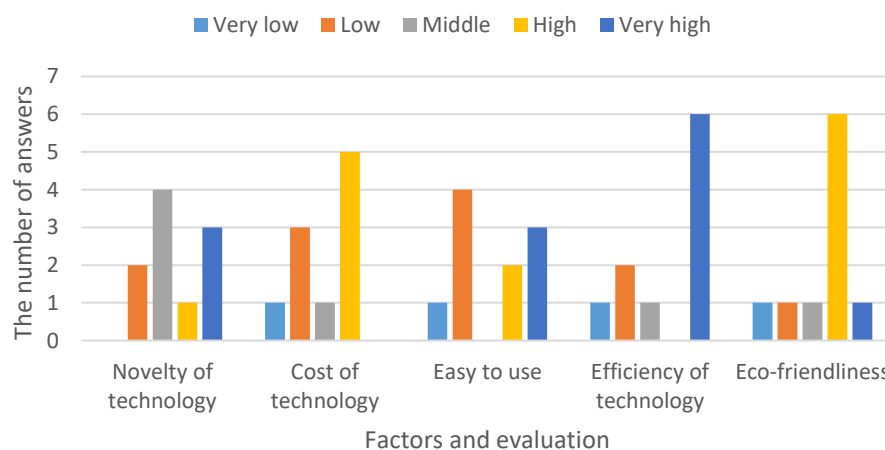

Figure 10. Assessment of factors for successful implementation of technology

Based on the abovementioned statement, eco-technologies have all the characteristics necessary to ensure efficient and environmentally friendly operation of the enterprise. Thus, the integration of new technologies will significantly improve the state of the environment. In turn, 50 % of companies

are going to implement the eco-technologies in the near future to minimize damage to the environment and humans.

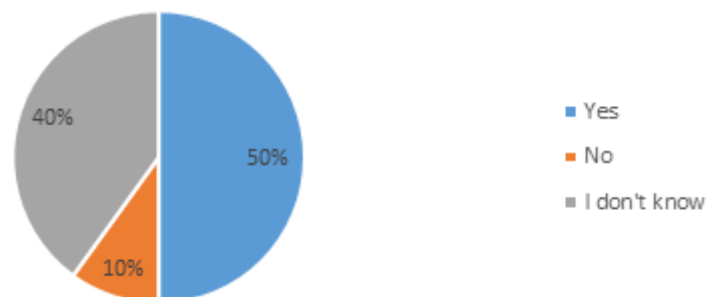

Figure 11. The intention of companies in implementation of eco-technologies

Among eco-technologies, zeolites can be considered as a method for reducing harmful emissions from enterprises in the energy sector. These minerals have proven themselves in the treatment of waters characterized by high hardness and high content of heavy metal ions; water and soil purification from radionuclides, cesium and strontium; water and soil purification from oil spills, petroleum products and dangerous chemicals; air purification from sulfur dioxide, nitrogen oxides and carbon oxides.

The unusual properties of zeolite attract the attention of companies that did not have experience with this aluminosilicate. This fact is confirmed by the data presented in the pie chart (Fig. 12). The graph shows that 60 % of respondents are interested in using relatively low cost minerals to reduce the emissions from company and increase its efficiency.

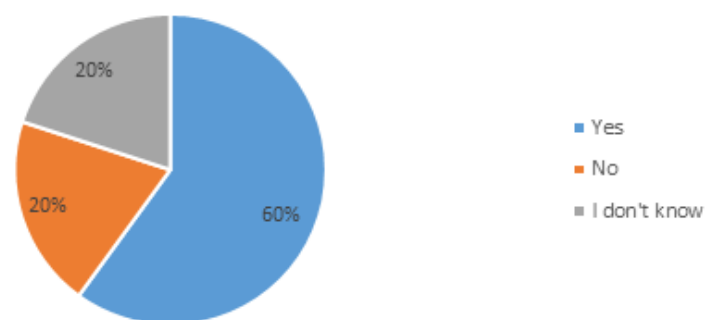

Figure 12. Interest in application of zeolites

4 Conclusion

Summing up all the information presented above, it is possible to say that innovation will play an important role in improving the environment. The introduction of innovative, clean, harmless technologies for our planet is the only right way of development, to which each country strives for. Based on empirical research, most graphs show that the energy sector is paying particular attention to pollution. To solve the problem with polluting emissions, companies of different sizes maintain the state of current equipment using various cleaning methods. But over time, the equipment wears out and new technologies come to replace them, namely eco-technologies.

Based on the research, eco-technologies can be as efficient as existing ones. Moreover, they are less expensive and have an environmental orientation. One such example is zeolite. Based on the opinions of respondents, no one has ever had experience with this mineral. However, many companies have expressed their interest in zeolites as a way to reduce harmful emissions and increase the company's efficiency with small investments.

This proves that it is wise to invest money in efficient and environmentally friendly technologies, because they can save energy, materials and raw materials. This will reduce production costs and take care of the environment.

References

1. Степанова Л. Природные цеолиты. Распространение, генезис, структура и свойства цеолитов, использование в сельском хозяйстве / Орловская областная публичная библиотека им. И.А.Бунина. 2005. Режим доступа к журн. URL : <http://www.buninlib.orel.ru/Еко/izdaniya/PDF/24.pdf> (дата обращения: 25.01.2019)
2. Bob Dudley, Electricity generation by fuel. BP Statistical Review of World Energy. 2018. N 67. p.47.
3. Аллюмосиликаты/Энциклопедия Кругосвет. 2019. // Электрон. дан. Режим доступа URL : https://www.krugosvet.ru/enc/nauka_i_tehnika/himiya/ALYUMOSILIKATI.html (дата обращения 25.01.2019)
4. Пинигин В., Дорфман Ю. Проблемы использования цеолитов для снижения вредных выбросов при сжигании твердого топлива // Энергетика: Эффективность, Надежность, Безопасность, XVI Всерос. Научн. – тех. конф., Томск, Россия, С. 206-208
5. Сравнение ионообменных характеристик природных и синтетических цеолитов / Сыромотина Е.С., Мартемьянов Д.В., Казанцев С.О., Мартемьянов И.В. // Энергетика: Эффективность, Надежность, Безопасность, XXI Всерос. Научн. – тех. конф., Томск, Россия, в 2 т.: СКАН, 2015. Т.2. С. 287-290
6. Пинигин В.; Батухтин А.; Мирошников С., 2012. Энергетический анализ методов снижения вредных выбросов от котельных ТЭС. Энергетика: Эффективность, Надежность, Безопасность, XVIII Всерос. Научн. – тех. конф., Томск, Россия, С. 158-161.
7. Пинигин В. Повышение качества прогнозирования вредных выбросов от котельных установок ТЭС : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. тех. наук. Чита, 2014. 23 с.
8. Оптимизация реагентных способов уменьшения вредных выбросов от котлов ТЭЦ. / Пинигин В., Батухтин А. // Промышленная Энергетика. 2012. №12. С. 46-49
9. Оптимизация режимов работы теплогенерирующего оборудования при использовании природных цеолитов для снижения вредных выбросов / Батухтин А., Пинигин В. // Вестник Забайкальского государственного университета. 2012. Т. 86. №7. С. 19-23.
10. РД 34.27.108. Руководящие указания по проектированию и эксплуатации установок дробевой очистки энергетических котлов : метод. рекомендации / сост. Ю. И. Кочулаев, В. М. Слышкин, Л. М. Люблинский, С. И. Гузенко, М. Н. Майданик. Москва 1980. 69 с.
11. Research methods / University of Newcastle Library Guides. 2019. // Электрон. дан. Режим доступа URL : <https://libguides.newcastle.edu.au/researchmethods> (дата обращения: 08.03.2020)
12. Small and Medium-sized Enterprises SMEs / European Commission. // Электрон. дан. Режим доступа URL : https://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/sme-definition_en (дата обращения: 08.03.2020)

МАТЕМАТИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ СТАНДАРТТЫ ЕМЕС ТӘСІЛДЕРМЕН ШЫҒАРУ ӘДІСТЕМЕСІ

И.Қ. Жанабек

Павлодар педагогикалық университетінің «Жаратылыстану» факультетінің магистранты,
Павлодар, Қазақстан

Ғылыми жетекші - Алпысов А.Қ.

Оқушылардан әртүрлі мәселелерді «ақыл-ой тұрғысынан» шешуді талап ететін логикалық сипаттағы қиындықтар күшейе түсті. Оқу пәндерін ойдағыдай меңгеру көбінесе мектеп оқушыларының математикалық дайындық деңгейіне байланысты болады. Қиындықтың жоғарылауы, стандартты емес есептерді шешуде математикаға қызығушылық танытатын балаларды оқытудың белгілі бір жүйесі көрініс табуы керек. Біз осы жүйенің кейбір тиісті ерекшеліктерін атап көрсетеміз:

1. Оқушылардың тек стандартты емес міндеттерді шешу үшін ғана емес, ең бастысы, математиканы және басқа да жоғары сыныптардағы пәндерді оқу кезінде кейінгі жалпылау үшін қажетті нақты-практикалық тәжірибені жинақтауына жан- жақты ықпал ету керек.

2. Оқушылардың бірқатар фактілерді салыстыру негізінде өздерінің "жорамалдарын", ойларын жеткізе білуге үйрету. Басқаша айтқанда, толық емес индукцияға сүйене отырып, өз гипотезасын алға қою.

3. Қарапайым жағдайларда барлық мүмкін жағдайларды толық іздеу арқылы белгілі есептің дұрыстығын дәлелдеу мүмкіндігі. Немесе оларды қарсы мысалмен теріске шығару.

4. Оқушылардың аса маңызды математикалық түсініктерін қалыптастыру бойынша тұрақты, мұқият жоспарланған жұмыс.

Стандартты емес жаттығулар, сондықтан мұндай жаттығулар тұрақты оқулық жаттығулар жүйесіне қосымша болып табылады. Ең қиын тапсырмалар математикалық олимпиадалар, стандартты емес тригонометриялық теңдеулер, диофант теңдеулері, конкурстар және т. б. талаптарының деңгейіне сәйкес келеді.

Жүйенің маңыздылығын нақты тақырып бойынша келесі тапсырмаларды шешу мысалымен түсіндірейін. [1, с. 16]

Олимпиада есептері

1. Төмендегі теңдіктегі әріптердің орнына қандай цифрлар қойғанда дұрыс болады:

$$(AX)^A = BAX?$$

Шешуі: Теңдіктің сол жағындағы санның негізі (AX) - екі таңбалы сан, ал оң жақ бөлігі BAX - үш таңбалы сан, екіншіден, дәреже көрсеткіші болып есептелетін A саны 1-ге тең бола алмайды. Өйткені $A=1$ болғанда, теңдік дұрыс болмайды. $A < 3$ десек, екі таңбалы санның кубы 1000-нан асып кетеді. Ендеше, $A=2$ деуге болады. Сондай-ақ AX және BAX сандарының соңғы цифрлары бірдей. Бұл $X=5$, $X=6$ ($5^2=25$, $6^2=36$) болғанда дұрыс.

Сонымен, есеп шарты орындалу үшін 25^2 немесе 26^2 болуы керек. Есепті қосымша тексеріп, талдай келе $25^2 = 625$ саны ғана есеп шартын қанағаттандыратынын байқаймыз.

2. n санының кез келген мәнінде мына теңсіздіктің бұрыс болатындығын дәлелдеу керек:

$$\left(1 + \frac{1}{3}\right) \cdot \left(1 + \frac{1}{8}\right) \cdot \left(1 + \frac{1}{15}\right) \cdot \left(1 + \frac{1}{24}\right) \cdot \dots \cdot \left(1 + \frac{1}{n^2 + 2n}\right) < 2$$

Шешуі: Шарт бойынша көбейтіндіні

$$\frac{4}{3} \cdot \frac{9}{8} \cdot \frac{16}{15} \cdot \frac{25}{24} \cdot \dots \cdot \frac{n^2 + 2n + 1}{n^2 + 2n}$$

немесе

$$\frac{2^2}{3} \cdot \frac{3^2}{2 \cdot 4} \cdot \frac{4^2}{3 \cdot 5} \cdot \frac{5^2}{4 \cdot 6} \cdot \dots \cdot \frac{n^2}{(n-1)(n+1)} \cdot \frac{(n+1)^2}{n(n+2)} = 2 \cdot \frac{n+1}{n+2}$$

$$\frac{n+1}{n+2}$$

түрінде жазамыз. $\frac{n+1}{n+2}$ өрнегі n -нің кез келген мәнінде 1-ден кем дұрыс бөлшек. Бұдан қарастырылған көбейтінді 2-ден кіші болады деген қорытынды шығады.

3. 1973 санын 1, 2, 3, ..., 999 сандарына көбейткенде шыққан сандардың соңғы үш цифры тең болмайтынын дәлелдеңіз.

Шешуі. Соңғы үш цифрды 1973 санын 1000-ға бөлгендегі қалдық ретінде де алуға болады. Көбейткіштер 1, 2, 3, ..., 999 сандарын a және b арқылы белгілеп, бөлінгіш, бөлгіш, бөлінді, қалдықтарды пайдаланып,

$$1973a - 1000q = r$$

$$1973b - 1000q_1 = r_1$$

Теңдіктерін жазуға болады (q, q_1 - бөлінділер, r, r_1 - қалдықтар) r_1, r - қалдықтарын өзара тең деп алайық, онда

$$1973a - 1000q = 1973b - 1000q_1 \quad \text{немесе}$$

$$1973a - 1973b = 1000q - 1000q_1$$

шығады.

Бұл

арадан

$1973(a - b): 1000 = q - q_1$ деп жазуға болады. $q - q_1$ - бүтін сандар. Себебі

$1973(a - b)$ саны 1000 санына бүтіндей бөлінуі керек. Ал $1 \leq a < 1000$, $1 \leq b < 1000$.

1973 саны жай сан. Бұл арадан r және r_1 қалдықтарының әр түрлі болатындығы шығады.

4. Кез келген нақты a, b, c және d сандары үшін

$$a^2 + b^2 + c^2 + d^2 \geq ab + ac + ad$$

теңсіздігінің дұрыс болатындығын дәлелдеңіздер.

Дәлелдеуі.

1-әдіс.

$$a^2 + b^2 + c^2 + d^2 - ab - ac - ad \geq 0.$$
$$a^2 + \frac{a^2}{4} - ab + b^2 + \frac{a^2}{4} - ac + c^2 + \frac{a^2}{4} - ad + d^2 + \frac{a^2}{4} \geq 0$$
$$\left(\frac{a}{2} - b\right)^2 + \left(\frac{a}{2} - c\right)^2 + \left(\frac{a}{2} - d\right)^2 + \frac{a^2}{4} \geq 0.$$

2-әдіс. Берілген теңсіздіктің дұрыстығын дәлелдеу үшін алдын-ала $\frac{a^2}{3} + b^2 \geq ab$ теңсіздігінің дұрыс болатындығын көрсетеміз. Бұл теңсіздікті дәлелдеу үшін

$$\frac{a^2}{3} + b^2 \geq \frac{(a+b)^2}{2} \geq ab$$

болатындығын қарастыру жеткілікті:

$$\frac{a^2}{3} + b^2 - \frac{(a+b)^2}{2} = \frac{a^2 - 6ab + 9b^2}{12} = \frac{(a-3b)^2}{12} \geq 0$$

Мұнан әрі алғашқы теңсіздікті дәлелдеу үшін $\frac{a^2}{3} + b^2 \geq ab$ түріндегі үш теңсіздікті өзара қосу жеткілікті. Сонымен,

$$\frac{a^2}{3} + b^2 \geq ab, \quad \frac{a^2}{3} + c^2 \geq ac, \quad \frac{a^2}{3} + d^2 \geq ad,$$

теңсіздіктерін мүшелеп қоссақ, дәлелдейік дегеніміз шығады.

5. Қосындысы $498 \cdot k$ санына, ал бөліндісі бес санына еселік болатын үш таңбалы екі санды табу керек.

Шешуі. Ол сандарды a және b деп алайық және $a < b$ болсын. Шарт бойынша

$$100 \leq a < b < 1000, \quad b + a = 498k \quad \text{және} \quad b = 5a,$$

бұдан $6a = 498k$, $a = 83k$ ал $b = 415k$.

Біріншіден, $k \geq 2$, екіншіден, $k \leq 2$, ендеше $k = 2$.

Жауабы: 166 және 830.

6. Жүзден бастап он мыңға дейін үш бірдей цифрдан тұратын қанша бүтін сан бар?

Нұсқау. Егер ноль үш рет қайталайтын болса, онда тоғыз цифрдың бірі алдына жазылады. Егер сандағы $a \neq 0$ цифры қайталанса, онда $b, b \neq a$ басқа бір сан болғаны. Ол 9, 4, 9 болады. Сонымен барлығы 333 сан.

Жауабы: 333.

Қолданылған әдебиеттер

1. Бартенов Ф.А. Нестандартные задачи по алгебре. Пособие для учителей. М., «Просвещение», 1976.- 40 с.
2. Ильясов М.Н. Сборник избранных задач математических олимпиад школьников. Уч.пособие. – Павлодар: ПГПУ, 2009. – 182 с.
3. Ильясов М.Н. Павлодарские олимпиады школьников по математике XXI. - Павлодар: Ертiс Дарыны, 2010. - 300 с.
4. Ильясов М.Н. Павлодарские олимпиады школьников по математике XXI: учебное пособие. - Павлодар: ПГПИ, 2011. - 166 с.
5. «Математика және физика» атты ғылыми-әдістемелік журналдар. - №1-6. – 2008ж. – 2009ж. – 2010ж. – 2011ж.

SOCIAL SCIENCES

**COĞRAFYA ÖĞRETMENLİĞİ LİSANS PROGRAMININ ÖĞRENCİ İSTATİSTİKLERİ;
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ**

Erim CANTÜRK

Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Coğrafya Öğretmenliği Doktora Programı, İzmir, E-mail: erimcanturk@gmail.com

Prof. Dr. Raziye ÇAKICIOĞLU OBAN

Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, İzmir, E-mail: raziye.oban@deu.edu.tr

Özet

Çalışmanın amacı, tarihsel süreç içerisinde Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Öğretmenliği lisans programının öğrenci profilini çeşitli özellikler açısından değerlendirmektir. Araştırmanın örneklemini olarak seçilen DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Öğretmenliği lisans programı, öğrenci profili; öğrenci kontenjanları, kayıtlı öğrenci sayısı, kayıtlanan öğrenci sayısı, yabancı uyruklu öğrenci sayısı, mezun olan öğrenci sayısı, yerleşen öğrencilerin cinsiyet dağılımı, geldiği coğrafi bölgeler- iller, mezun oldukları lise grupları ve mezunların Kamu Personeli Seçme Sınavı ortalamaları dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Araştırma, nitel bir araştırmadır. Veri toplama araçlarını; YÖK program atlası, Yükseköğretim Bilgi Sistemi, DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Öğretmenliği resmi internet sayfası ve DEÜ Buca Eğitim Fakültesi'nden izinler ile temin edilen dokümanlar oluşturmuştur. Doküman incelemesi ve betimsel analiz sonuçlarına göre incelenen yıllar içerisinde programın öğrenci kontenjan sayısı, kayıtlanan öğrenci sayısı ve mezun sayısı düşüş eğilimi göstermiştir. Program 1991-2020 yılları arasında yabancı uyruklu öğrencilere de ev sahipliği yapmıştır. Programın mezunlarının 2022 KPSS121 (Alan Bilgisi Testi) ortalama puanı 73,23'tür. 2020-2022 dönemleri arasında programı daha çok Ege Bölgesi ve İzmir'den gelenler, Anadolu lisesi mezunları ve erkek öğrenciler tercih etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Buca Eğitim Fakültesi, Coğrafya Öğretmenliği, Lisans Programı, Öğrenci Profili

**STUDENT STATISTICS OF THE GEOGRAPHY TEACHING UNDERGRADUATE
PROGRAM; THE CASE OF DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY**

Abstract

The aim of the research is to evaluate the characteristics of the student profile of Dokuz Eylül University Buca Education Faculty Geography Teaching undergraduate store in its historical process. DEU Buca Education Faculty Geography Teaching undergraduate program selected as the sample of the research, student profile; Student quotas were evaluated by considering the number of registered students, the number of enrolled students, the number of foreign students, the number of graduates, the gender distribution of the settled students, the geographical regions they came from, the provinces they came from, the high school groups they graduated from, and the KPSS averages of the graduates. Qualitative research method was used in the research. In all studies, document analysis and descriptive analysis were performed depending on qualitative research methods. Data collection tools used in the study; YÖK program atlas, Higher Education Information System, DEU

Buca Education Faculty Geography Teaching official website and documents obtained with permission from DEU Buca Education Faculty.

According to the results of the study, the number of student quotas, the number of registered students and the number of graduates of the program showed a decreasing trend over the years examined. The program also hosted foreign students between 1991-2020. The average score of the graduates of the program in 2022 KPSS121 (Field Knowledge Test) is 73.23. Between the 2020-2022 periods, the program was mostly preferred by those coming from the Aegean Region and Izmir, Anatolian high school graduates and male students.

Keywords: Buca Faculty of Education, Geography Teaching, Undergraduate Program, Student Profile

Giriş

Türkiye’de coğrafya eğitiminin çağdaşlaşması yolunda ilk adımların 1915 ve 1940 yılları arasında atıldığı düşünülmektedir. Bu dönem aralığında kuruluş ve kurumsallaşma süreci hız kazanmıştır. (Gümüşçü, 2019). Prof. Dr. Sırrı Erinç, 1941 yılını izleyen yılları “Türk coğrafyasının yükselişi” olarak adlandırmıştır. Koçman (1999), bu dönemin 1941-1981 yılları arasını kapsadığını, İstanbul ve Ankara’da bulunan Coğrafya bölümlerinin öğretim üyelerinin modern coğrafyanın prensipleri ve yöntemlerine göre yoğun bir çalışma sürecine giriştiklerini belirtmiştir. Ülkemizde coğrafya eğitimi veren ilk bölüm kuruluş tarihi 1915 öncesine uzanan İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi’ne bağlı olan Coğrafya Bölümü’dür. Uzun yıllar boyunca coğrafya eğitimi sadece bu bölümde devam etmiştir. Coğrafya eğitimi ve çalışmalarına 1974 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi’nde Coğrafya Bölümü’nün kuruluşuna kadar sadece 3 bölüm öncülük etmiştir (Doğanay, 1994). DEÜ BEF’e bağlı olan coğrafya öğretmenliği programı ise 1982 yılında kurulmuştur. Önce Sosyal Bilimler Bölümü içerisinde Coğrafya Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, 1998 yılında eğitim fakültelerinin yeniden yapılandırılması sonucu Ortaöğretim Sosyal Alanlar Bölümü’ne ana bilim dalı olarak bağlanmıştır (“Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi”, 2021).

1997-1998 eğitim öğretim yılında eğitim fakültelerine bağlı coğrafya öğretmenliği programı sayısı 14 iken günümüzde bu sayı çeşitli nedenler ile 7’ye gerilemiştir. Bu nedenler arasında coğrafya eğitimi veren programlar hakkında öğrencilerin yeterli bilgiye sahip olmamaları, programların yeteri kadar tanıtılmaması, programların değişim süreçlerini irdeleyen çalışmaların eksikliğinin de olduğu düşünülmektedir (Cantürk, 2022). Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Öğretmenliği lisans programının; öğrenci kontenjanları, kayıtlı öğrenci sayısı, kayıtlanan öğrenci sayısı, yabancı uyruklu öğrenci sayısı, mezun olan öğrenci sayısı, yerleşen öğrencilerin cinsiyet dağılımı, geldiği coğrafi bölgeler, geldiği iller, mezun oldukları lise grupları ve mezunların KPSS ortalama istatistikleri ve değişimleri incelenerek programın öğrenci profili belirlenmeye çalışılmıştır. Böylece Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Öğretmenliği programı öğrenci profilinin zayıf ve güçlü yönleri fark edilerek alanın pozitif gelişimine yönelik önerilerin geliştirilmesinde temel oluşturabilecektir (Cantürk, E. & Çakıcıoğlu Oban, R. (2022).

İlgili Literatür

Özey (1998), “Türkiye Üniversitelerinde Coğrafya Eğitimi ve Öğretimi” adlı çalışmasında; Türkiye’deki üniversitelerde coğrafya bölümlerini, ana bilim dallarını kuruluş süreçlerini, geçmişten günümüze gelişimlerini, akademik kadrolarını ve bu kadroların çalışmaları başta olmak üzere bütün yönleri ile incelemeye çalışmıştır. Çalışmanın en önemli bulguları; coğrafya öğretmenliği programlarının sayılarının azalması, coğrafya programlarının açılmasının hızlanması, coğrafya alanında akademik çalışmaların artması ve coğrafya öğrencilerinin eğitim-öğretim, barınma, burs ve kredi imkanları gibi sorunlarının olmasıdır. Bu çalışma, 1997-1998 eğitim-öğretim yılında DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı’nın bulgular kapsamında incelenmesine yardımcı olmuştur.

Özdamar (2015), “Coğrafya ve Coğrafya Öğretmenliği Lisans Öğrencilerinin Profilleri” adlı çalışmasında coğrafya bölümü ve coğrafya öğretmenliği programlarında eğitim gören öğrencilerin demografik, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve bazı mesleki özelliklerini belirterek genel profillerini

ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmada öğrencilerin; ortaöğretim mezuniyetleri, tercih sıralamaları, tercih nedenleri, ailelerinin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıları gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Yılmaz (2020), “Türkiye’de Coğrafya Öğretmenliği Programlarının Genel Durumu ve Değerlendirilmesi” adlı çalışmasında coğrafya öğretmenliği programlarının mevcut durumu ve öğrenci profillerini YÖK Atlas verileri ile değerlendirmiştir. Özellikle 2016-2019 yılları arasındaki verilerden ve betimsel içerik analizi yönteminden yararlanmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular sonucunda coğrafya öğretmenliği programlarının %100 doluluk oranına sahip olduğu, öğrencilerin yaşadıkları bölgelere göre tercihte buldukları, Türkçe ve okul öncesi öğretmenliği programlarından sonra tercih edildiği gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Coğrafya öğretmenliği programlarına yönelik rehberlik ve tanıtımların artırılması gerektiği önerilmiştir.

Özav (2001), “Eğitim Fakültelerindeki Yeniden Yapılanmanın Coğrafya Eğitimine Etkileri” adlı çalışmasında 1998-1999 eğitim öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlayan yeniden yapılandırma sürecinin coğrafya ve coğrafya öğretmenliği programlarına etkilerini program sayıları, öğrenci kontenjanları ve ders içerikleri çerçevesinde incelemiştir. Çalışmanın coğrafya eğitimi ana bilim dalları ile ilgili sonuçlarında yeni süreçte ortak müfredat uygulanmasının nitelikli öğretmen yetiştirme açısından olumlu, programların sayısının azalmasının ise olumsuz gelişme olduğu belirtilmiştir. Öğretmen ihtiyacı göz önüne alınarak kapatılan programların bazılarının kademeli olarak açılmasının yararlı olacağını ifade etmiştir.

Doğanay ve Zaman (2002), “Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı’na Yönelik Öğrenci Tercihlerinin On Yıllık Seyri (1992-2002 Devresi)” adlı çalışmalarında 1992-1993 eğitim öğretim yılından başlayarak, ana bilim dalının birinci sınıf öğrencilerinin, coğrafya öğretmenliği tercih sıraları irdelenmiştir. Çalışma sonucunda birinci tercihlerin süreç içerisinde 50 öğrencinin %12’si ve %20’si arasında değiştiği ilk beş tercihin ise süreç içerisinde %54 ve %64 arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu oranların artması için tedbirler alınması gerektiği belirtilmiştir.

Metodoloji

Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi’ne bağlı coğrafya öğretmenliği programı öğrenci profili özellikleri incelenirken (Öğrenci kontenjanları, kayıtlı öğrenci sayısı, kayıtlanan öğrenci sayısı, yabancı uyruklu öğrenci sayısı, mezun olan öğrenci sayısı, yerleşen öğrencilerin cinsiyet dağılımı, yerleşen öğrencilerin geldiği coğrafi bölgeler, yerleşen öğrencilerin geldiği iller, mezun oldukları lise grupları, mezunların KPSS ortalamaları) nitel araştırma yöntemine bağlı olarak durum çalışması deseni kullanılmıştır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemi içerisinde doküman incelemesi ve betimsel analizlerden faydalanılmıştır. Çalışmada kullanılan veri toplama araçlarını; YÖK program atlası (mezun olan öğrenci sayısı, yerleşen öğrencilerin cinsiyet dağılımı, yerleşen öğrencilerin geldiği coğrafi bölgeler, yerleşen öğrencilerin geldiği iller, mezun oldukları lise grupları, mezunların KPSS ortalamaları), Yükseköğretim Bilgi Sistemi, DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Öğretmenliği resmi internet sayfası ve DEÜ Buca Eğitim Fakültesi’nden izinler ile temin edilen dokümanlar (kayıtlı öğrenci sayısı, kayıtlanan öğrenci sayısı, yabancı uyruklu öğrenci sayısı, mezun olan öğrenci sayısı) oluşturmuştur. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel özellikteki bir araştırmayı gerçekleştirmek için verilerin, nitel veri analizleri ile ele alınması gerekmektedir. Çalışmayı ortaya çıkarmak için betimsel analiz yaklaşımı kullanılmıştır.

Yıldırım ve Şimşek’e (2018) göre nitel araştırmada veri analizi çeşitlilik, yaratıcılık ve esneklik anlamına gelir. Her nitel araştırma farklı birtakım özellikler taşır ve veri analizinde birtakım yeni yaklaşımlar gerektirir.

Veri analizinde her araştırmacı için üç önemli temel kavram vurgulanmaktadır:

- Betimleme
- Analiz
- Yorumlama

Çalışma bu üç temel kavram dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Bulguları

Araştırmanın bulguları değerlendirilirken ÖSYM ve YÖK Program Atlası resmî internet sayfalarından ve Buca Eğitim Fakültesi'nden resmi izin ile elde edilen veriler betimsel analize tabi tutularak tablo ve grafiklere dönüştürülmüştür. ÖSYM resmî internet sayfasından, 1999-2020 yılları arasında yayımlanan yükseköğretim programları ve kontenjanları kılavuzlarındaki DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği programına ait öğrenci kontenjanları verileri elde edilmiştir. İlgili kılavuzlar arasında 2000, 2001 ve 2002 yıllarına ait kontenjan bilgilerine erişilememiştir.

Buca Eğitim Fakültesi'nden izin ile alınan resmi verileri ise; DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği programına kaydolun yabancı uyruklu öğrencilerin kayıt tarihleri ve uyrukları, 1991-2020 yılları arasında mezun olan öğrenci sayısı ve kayıtlanan öğrenci sayısı oluşturmaktadır. YÖK Program Atlası resmi internet sayfasından 2020, 2021 ve 2022 yıllarında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği programına yerleşenlerin; cinsiyet dağılımı, geldikleri coğrafi bölgeler, geldikleri iller, mezun oldukları lise grupları istatistikleri elde edilmiştir. YÖK Program Atlası resmi internet sayfası yalnızca üç yıllık veri paylaştığı için daha önceki yıllara ait verilere erişilememiştir. Ayrıca 2022 yılı istatistiklerine göre kayıtlı öğrenci sayısı ve coğrafya öğretmenliği lisans programı mezunlarının 2022 yılı KPSS puan ortalaması başarıları belirtilmiştir.

Tablo 1. 1999-2020 Yılları Arasında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı'na Ait Öğrenci Kontenjanları

Yıl	Genel Kontenjan	Okul Birincisi Kontenjanı
1999	30	1
2000	-	-
2001	-	-
2002	-	-
2003	40	1
2004	40	1
2005	40	1
2006	40	1
2007	40	1
2008	50	2
2009	40	1
2010	40	1
2011	40	1
2012	40	1
2013	-	-
2014	20	1
2015	20	1
2016	20	1
2017	20	1
2018	20	1
2019	20	1
2020	20	1

Kaynak: ÖSYM (2021)

Tablo 1'de DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği programının 1999 ve 2020 yılları arasındaki genel kontenjan bilgileri ve okul birincisi kontenjanları belirtilmiştir. 1999 yılında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği programının genel kontenjanı 30, okul birincisi kontenjanı ise 1'dir. 2000, 2001 ve 2002 yıllarına ait kontenjan bilgilerine erişilememiştir. 2003-2012 yılları arasında genel kontenjan 40, okul birincisi kontenjanı ise 1 olarak devam etmiştir. Bu süreçte yalnızca 2008 yılında genel kontenjan sayısı 50'ye, okul birincisi kontenjanı ise 2'ye yükselmiştir. 2013'te program YÖK'ün kararı ile öğrenci alamadığı için kontenjan bilgileri belirtilmemiştir. 2014 yılından itibaren YÖK'ün yeni kararı ile yeniden öğrenci almaya başlayan programın genel kontenjanı önceki yıllara

göre yarı yarıya düşerek 20 olarak belirlenmiştir. 2014-2020 yılları arasında programın genel kontenjanı 20, okul birincisi kontenjanı ise 1'dir.

Tablo 2. 2022 Yükseköğretim Verilerine Göre DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı Kayıtlı Öğrenci Sayısı

Cinsiyet	Kayıtlı Öğrenci Sayısı	% Oran
Kız	40	% 42,6
Erkek	54	% 57,4
Toplam	94	% 100

Kaynak: YÖK Program Atlası (2023)

Tablo 2'de 2022'de DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programına kayıt olan öğrenci sayısı belirtilmiştir. Toplam 94 kayıtlı öğrenci sayısını; 40 kız öğrenci ve 54 erkek öğrenci oluşturmaktadır. Toplam kayıtlı öğrenci sayısının %42,6'lık bölümünü kız öğrenciler, %57,4'lük bölümünü ise erkek öğrenciler oluşturmaktadır.

Tablo 3. 1991-2020 Yılları Arası DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı'na Kayıtlanan Öğrenci Sayısı

Yıl	Kayıtlanan Öğrenci Sayısı
1991	60
1992	57
1993	61
1994	59
1995	57
1996	47
1997	38
1998	33
1999	33
2000	34
2001	43
2002	42
2003	41
2004	45
2005	37
2006	43
2007	43
2008	53
2009	42
2010	42
2011	47
2012	42
2013	1
2014	20
2015	21
2016	24
2017	20
2018	21

2019	23
2020	26

Kaynak: Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dekanlığı (2021)

Tablo 3'te DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı'na 1991-2020 yılları arası kayıtlanan öğrenci sayıları belirtilmiştir. Programa 1993 yılında en fazla (61 öğrenci), 2013 yılında ise en az (1 öğrenci) öğrenci kaydı gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 1991-2020 yılları arasında kayıtlanan ortalama öğrenci sayısı ise 38.5'tir.

Tablo 4. 1991-2020 Yılları Arasında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı'na Kayıt Olan Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Kayıt Tarihleri ve Uyrukları

Kayıt Tarihi	Uyruk	Öğrenci Sayısı
1991	Yunanistan	1
1993	Birleşik Krallık	1
1996	Birleşik Krallık	1
1999	Avustralya	1
2000	Birleşik Krallık	1
2002	Kırgızistan	1
2004	Türkmenistan	1
2004	Avustralya	1
2006	Bulgaristan	1
2008	Bulgaristan	1
2012	Bulgaristan	1

Kaynak: Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dekanlığı (2021)

Tablo 4'te 1991-2020 yılları arasında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı'na yabancı uyruklu öğrencilerin kayıt tarihleri ve uyrukları belirtilmiştir. Belirtilen dönemde toplam 11 yabancı uyruklu öğrenci programa dahil olmuştur. Birleşik Krallık ve Bulgaristan'dan gelen öğrencilerin diğer yabancı uyruklu öğrencilerden fazlalığı dikkat çekmektedir. Bunları Avustralya, Kırgızistan, Türkmenistan ve Yunanistan uyruklu öğrenciler izlemektedir.

Tablo 5. 1991-2020 Yılları Arası DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı'ndan Mezun Olan Öğrenci Sayısı

Yıl	Mezun Olan Öğrenci Sayısı
1991	37
1992	43
1993	47
1994	54
1995	65
1996	52
1997	50
1998	57

1999	58
2000	55
2001	36
2002	5
2003	35
2004	33
2005	32
2006	41
2007	38
2008	42
2009	41
2010	42
2011	43
2012	52
2013	49
2014	37
2015	47
2016	43
2017	41
2018	18
2019	22
2020	28

Kaynak: Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dekanlığı (2021)

Tablo 5'te 1991-2020 yılları arasında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı'ndan mezun olan öğrenci sayıları belirtilmiştir. Mezun öğrenci sayısı belirtilen süreç içerisinde değişim göstermiştir. En az mezun öğrenci sayısı 2002 yılındadır (5 öğrenci). Bu durum 1998-1999 yıllarından itibaren uygulanan yeniden yapılandırma süreci sonrası programın eğitim-öğretim süresinin 4 yıldan 5 yıla çıkarılması ile ilişkilendirilebilir. En fazla mezun 1995 yılına (65 öğrenci) aittir. Bu durum Tablo 3'ten de anlaşılacağı üzere kontenjan sayısı ile açıklanabilir.

Tablo 6. 2020-2022 Yılları Arasında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı'na Yerleşen Öğrencilerin Cinsiyet Dağılımı

Yıl	Yerleşen Kız Öğrenci Sayısı	Yerleşen Erkek Öğrenci Sayısı
2020	10	11
2021	10	11
2022	10	11
Toplam	30	33

Kaynak: YÖK Program Atlası (2023)

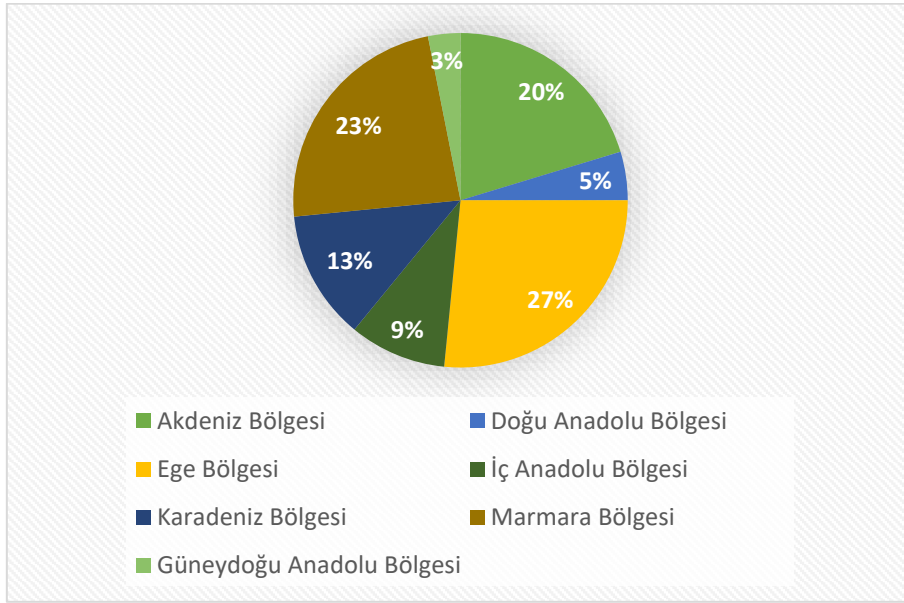
Tablo 6'da 2020, 2021 ve 2022 yıllarında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı'na yerleşen öğrencilerin cinsiyet dağılımları belirtilmiştir. Son 3 yılda programa yerleşen toplam kız öğrenci sayısı 30, erkek öğrenci sayısı ise 33'tür. Belirtilen 3 yıl içerisinde her yıl aynı sayıda kız (10) ve erkek öğrenci (11) programa yerleşmiştir.

Tablo 7. 2020-2022 Yılları Arasında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı'na Yerleşen Öğrencilerin Geldikleri Coğrafi Bölgelerin Dağılımı

Yıllar / Coğrafi Bölgeler	Akdeniz Bölgesi	Doğu Anadolu Bölgesi	Ege Bölgesi	İç Anadolu Bölgesi	Karadeniz Bölgesi	Marmara Bölgesi	Güneydoğu Anadolu Bölgesi
2020	5	1	4	1	5	5	0
2021	6	1	3	4	0	7	0
2022	2	1	10	1	3	3	1
Toplam	13	3	17	6	8	15	1

Kaynak: YÖK Program Atlası (2023)

Tablo 7’de 2020, 2021 ve 2022 yıllarında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı’na yerleşen öğrencilerin geldikleri coğrafi bölgelerin dağılımı belirtilmiştir. 3 yıl toplamında en az öğrenci (1) Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden, en fazla öğrenci (17) Ege Bölgesi’nden gelmiştir. En fazla öğrencinin Ege Bölgesi’nden gelmiş olması programın İzmir’de olması ile ilişkilendirilebilir.

Şekil 1. 2020-2022 yılları arasında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı'na yerleşen öğrencilerin geldikleri coğrafi bölgelere göre oranı (%)

Şekil 1’de 2020, 2021 ve 2022 yıllarında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı’na yerleşen öğrencilerin geldikleri coğrafi bölgelerin dağılımı grafik halinde belirtilmiştir. İlgili grafikte; Ege Bölgesi %27, Marmara Bölgesi %23, Akdeniz Bölgesi %20, Karadeniz Bölgesi %13, İç Anadolu Bölgesi %9, Doğu Anadolu Bölgesi %5, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ise %3’lük bir paya sahiptir. Programın İzmir’de bulunuyor olması yakın coğrafi bölgelerden öğrencilerin gelmesinde etkili olmuştur.

Tablo 8. 2020-2022 Yılları Arasında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı'na Yerleşen Öğrencilerin Geldikleri İllerin Dağılımı

İller	2020'de Yerleşen Öğrenci Sayısı	2021'de Yerleşen Öğrenci Sayısı	2022'de Yerleşen Öğrenci Sayısı	Toplam
İzmir	3	3	5	11
İstanbul	1	1	0	2
Ankara	1	1	1	3
Bursa	1	1	1	3
Çanakkale	0	1	0	1
Denizli	0	0	1	1
Eskişehir	0	2	0	2
Giresun	0	0	1	1
Hatay	1	2	0	3
Manisa	0	0	1	1
Uşak	0	0	1	1
Antalya	1	0	0	1
Aydın	1	0	1	2
Zonguldak	1	0	2	3
Mersin	1	1	0	2
Yalova	1	0	0	1
Rize	1	0	0	1
Ordu	1	0	0	1
Sakarya	2	0	0	2
Bolu	1	0	0	1
Malatya	1	1	0	2
Samsun	1	0	0	1
Kahramanmaraş	2	0	1	3
Adana	0	2	0	2
Kocaeli	0	2	0	2
Kırklareli	0	1	0	1
Konya	0	1	0	1
Osmaniye	0	1	0	1
Tekirdağ	0	1	2	3
Isparta	0	0	1	1
Muğla	0	0	1	1
Şanlıurfa	0	0	1	1

Kaynak: YÖK Program Atlası (2023)

Tablo 8'de 2020, 2021 ve 2022 yıllarında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı'na yerleşen öğrencilerin geldikleri illerin dağılımı belirtilmiştir. 3 yıl toplamında en fazla öğrenci (11) İzmir'den gelmiştir. İzmir'i üçer öğrenci ile Ankara, Bursa, Hatay, Kahramanmaraş, Tekirdağ ve Zonguldak takip etmiştir. Aydın, Adana, Eskişehir, Mersin, Sakarya ve Kocaeli'den ikişer öğrenci gelmiştir. Tabloda belirtilen diğer illerden ise birer öğrenci gelmiştir.

Tablo 9. 2020-2022 Yılları Arasında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı'na Yerleşen Öğrencilerin Mezun Oldukları Lise Gruplarının Dağılımı

Yerleşenlerin Mezun Oldukları Lise Grupları	2020'de Yerleşenler	2021'de Yerleşenler	2022'de Yerleşenler	Toplam
Anadolu Lisesi (Yabancı Dille Öğretim Yapan Liseler)	12	9	14	35
Lise (Resmi ve Gündüz Öğretimi Yapan Liseler)	3	0	2	5
Lise Programı	1	3	1	5
Fen Lisesi	0	0	1	1
Özel Temel Lise	1	0	1	2
Sosyal Bilimler Lisesi	0	2	0	2
Lise, Özel Lise (Yabancı Dil Ağırlıklı Program Uygulayan Liseler)	0	0	1	1
Yabancı Dille Öğretim Yapan Liseler	2	3	0	5
Meslek Lisesi Grubu	2	4	1	7

Kaynak: YÖK Program Atlası (2023)

Tablo 9'da 2020, 2021 ve 2022 yıllarında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği Programı'na yerleşen öğrencilerin mezun oldukları lise gruplarının dağılımı belirtilmiştir. 3 yıl toplamında en az öğrenci (1) Lise, Özel Lise (Yabancı Dil Ağırlıklı Program Uygulayan Liseler) ve Fen liselerinden, en fazla öğrenci (35) Anadolu liselerinden (yabancı dille öğretim yapan liseler) gelmiştir.

Tablo 10. Coğrafya Öğretmenliği (SÖZ) lisans programı mezunlarının KPSS-2 : KPSS121 (Ortalaması) Başarıları

Üniversite Adı	2020 YKS Taban Puanı	KPSS121 (Ortalaması) Puanı
Dokuz Eylül Üniversitesi	337,265	73,23
Dicle Üniversitesi	326,213	72,08
Necmettin Erbakan Üniversitesi	330,268	71,30
Marmara Üniversitesi	348,443	71,29
Atatürk Üniversitesi	327,360	70,96
Gazi Üniversitesi	349,334	70,88
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	333,737	70,09

Kaynak: YÖK Mezun Başarı Atlası (2023)

Tablo 10’da Coğrafya Öğretmenliği lisans programı mezunlarının 2022 yılında gerçekleştirilen KPSS ortalama puanları ve programların 2020 YKS taban puanları belirtilmiştir. DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği programının YKS taban puanı 337,265’tir ve diğer programlar arasında üçüncü en yüksek puana sahiptir. DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği programının KPSS121 puan ortalaması ise 73,23’tür ve diğer programlar arasında en yüksek birinci puan ortalamasına sahiptir.

4. Sonuç ve Öneriler

Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Öğretmenliği programının öğrenci profilinin ortaya konması için öğrenci kontenjanları, kayıtlı öğrenci sayısı, kayıtlanan öğrenci sayısı, yabancı uyruklu öğrenci sayısı, mezun olan öğrenci sayısı, yerleşen öğrencilerin cinsiyet dağılımı, yerleşen öğrencilerin geldiği coğrafi bölgeler, yerleşen öğrencilerin geldiği iller, mezun oldukları lise grupları, mezunların KPSS ortalamaları irdelenmiştir. Yılmaz (2020), Türkiye’deki coğrafya öğretmenliği programlarının genel durumunu ele aldığı araştırmasında, en yüksek puan alan öğrencilerin tercih ettiği programlardan birinin DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği programı olduğu, başarı sıralamalarında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği programının ilk üçte yer aldığı, öğrencilerin ilgili yıllar içerisinde DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği programına en fazla Ege Bölgesi’nden geldiği sonuçlarına ulaşmıştır. İlgili çalışmanın sonuçları ile çalışmamızda ortaya çıkan sonuçlar örtüşmektedir.

DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği programının 1999-2020 yılları arasında genel öğrenci kontenjanları incelenmiştir. 2003 ve 2008 yıllarında öğrenci kontenjanları artış göstermiştir. 2013 yılında program öğrenci alamamıştır. 2014 yılından itibaren genel öğrenci kontenjanı 20+1 olarak belirlenmiştir. İncelenen yıllar içerisinde DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği programının genel öğrenci kontenjanı kademeli olarak düşmüştür. Bu düşüş ve artışlarda programın öğrenci kontenjanını YÖK’ün değiştirmesi etkilidir. 2020-2022 yılları arasında 30 kız, 33 erkek öğrenci programa yerleşmiştir. 2019-2020 eğitim öğretim yılı itibariyle programın %57,4 ile çoğunluğunu erkek öğrenciler oluşturmuştur. İncelenen yıl aralığında programı daha çok erkek öğrencilerin tercih ettiği anlaşılmaktadır. Son yıllarda programı daha çok erkek öğrencilerin tercih etmesinin nedenleri çeşitli ölçeklerle değerlendirilip ortaya çıkarılmalıdır.

DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği programına kayıtlanan öğrenci sayısı, 1991-2012 yılları arasında inişli çıkışlı bir durum sergilemiştir. 2012’yi takip eden yıllarda kayıtlanan öğrenci sayısı büyük düşüş göstermiştir. 1991-2012 yılları arasında programa 6 farklı ülkeden 11 yabancı uyruklu öğrenci kaydolmuştur. Program farklı ülkelerin vatandaşlarının az sayıda olsa da ilgisini çekmiştir. Programın 2012 yılından sonra yabancı uyruklu öğrencisi olmamıştır. Mezun olan öğrenci sayısı en fazla 65 (1995) en az 5 (2002) ’tir. 2002 yılında yeniden yapılandırma süreci tamamlandığı için 5 mezun verilmiştir. 2017 yılından sonra mezun olan öğrenci sayısı geçmiş yıllara göre az sayıda kalmıştır. 2020-2022 yılları arasında DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği programına en çok Ege Bölgesi’nden (17), en az Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden (1) öğrenci gelmiştir. Belirtilen yıllar içerisinde en çok öğrenci İzmir (11) ilinden gelmiştir. Bu istatistiklerin oluşmasında programın İzmir’de bulunmasının etkisinin olduğu düşünülebilir. 2020-2022 yılları arasında programa en çok Anadolu Lisesi (Yabancı Dille Öğretim Yapan Liseler) (35) mezunları, en az. Lise, Özel Lise (Yabancı Dil Ağırlıklı Program Uygulayan Liseler) ve Fen lisesi mezunları yerleşmiştir.

DEÜ BEF Coğrafya Öğretmenliği programı, 2020 YKS taban puanı sıralamasında, 7 coğrafya öğretmenliği programı arasında Marmara Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi’nden sonra en yüksek puana sahip üçüncü programdır. 2022 KPSS121 (Ortalaması) puan sıralamasında ise en yüksek puana sahip birinci programdır. Coğrafya Öğretmenliği programları arasında öğrencilerin programı tercih etme başarı puanı ve KPSS başarı sıralaması sonuçları birbirine yakındır. DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı başta olmak üzere ülkemizdeki coğrafya öğretmenliği programlarının kontenjan sayılarının revize edilmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir. Kontenjanlar sürekli dalgalanmalar yaşamamalı ve ülkemizin uzun vadede coğrafya öğretmeni ihtiyacına göre belirlenmelidir. Yıllar içerisinde öğrenci kontenjanlarında yaşanan değişimlerin programın mezun sayısını da etkilediği

açıktır. Mezun sayısındaki düşüşler, önce kontenjan sorununun öğretmen ihtiyacına göre giderilmesi ile önlenebilecektir.

Ana bilim dalının daha fazla ulusal ve uluslararası düzeyde ilgi görmesi için tanınırlığının artırılması gerekmektedir. Resmi internet sayfasındaki bilgilerin sürekli güncellenmesi, sosyal medya hesapları açılması ve programı tanıtan düzenli içeriklerin paylaşılması bilinirlik açısından etkili olabilir. Son yıllarda program, yakın konumda olduğu için İzmir ve Ege Bölgesi'nden gelen öğrenciler tarafından daha çok tercih edilmiştir. Öğrencilerin programı tercih sebeplerindeki diğer nedenlerin belirlenmesi için de çalışmaların yapılması, programın gelişimi için uygun planlamaya katkı verebilir. Şöyle ki, ilgili çalışmalar gerçekleştirildiği takdirde programın ilgi görmesindeki olumlu yönler tespit edilmiş olacaktır.

DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Öğretmenliği programını 2020, 2021 ve 2022'de daha çok Anadolu lisesi mezunları (35) tercih etmiştir. Bu gösterge programı yabancı dil eğitimi almış nitelikli öğrencilerin tercih ettiğini işaret etmektedir. En yüksek taban puanına sahip 3. coğrafya öğretmenliği programı olan DEÜ Coğrafya Öğretmenliği programının mezunlarının KPSS alan bilgisi testi ortalamalarında da her zaman zirveye yakın olması beklenir. Bu nedenle hedefi coğrafya öğretmeni yetiştirmek olan program, KPSS alan bilgisi testi konularına yönelik de takipte olmalıdır. Sadece coğrafya öğretmenliği programları değil, tüm yükseköğretim programları öğrenci profilini detaylı incelemelidir. Bu nedenle programların öğrenci profiline yönelik bilimsel çalışmalar yapılmalıdır. Öğrenci profillerine hâkim olmak programların zayıf ve güçlü yönlerinin tespit edilmesinde fayda sağlayacaktır. Böylece programların gelişimi için atılması gereken adımların yönleri daha doğru ve gerçekçi bir şekilde belirlenebilecektir.

KAYNAKÇA

- Cantürk, E. (2022). Buca Eğitim Fakültesi örneğinde lisans Coğrafya Öğretmenliği programlarındaki değişim süreçlerinin değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi
- Cantürk, E. & Çakıcıoğlu Oban, R. (2022). Dokuz Eylül Üniversitesi Coğrafya Öğretmenliği Lisans Programının Öğrenci Profilinin Değerlendirilmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13 (2), 1228-1243.
- Doğanay, H. (1994). Türkiye Beşerî Coğrafyası. Gazi Büro Kitabevi, Ankara.
- Doğanay, H., ve Zaman, S. (2002). Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalına Yönelik Öğrenci Tercihlerinin On Yıllık Seyri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7(7), 39-45.
- Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi (2021). Eğitim. Erişim Adresi: https://bef.deu.edu.tr/cog/?page_id=736
- Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dekanlığı (2021). 1991-2020 Yılları Arasındaki Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı'nda Yabancı Uyruklu Lisans Öğrenci Kontenjan Sayısı.
- Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dekanlığı (2021). Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı'nın Lisans Programından Mezun Olmuş Öğrenci Sayısı (1991-2020).
- Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dekanlığı (2021). Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı'nın Lisans Programına Kayıtlı Öğrenci Sayısı (1991-2020).
- Gümüştü, O. (2019). Fuat Sezgin Anısına Bilim Tarihine Yeni Bakışlar: Türk Coğrafya Çalışmalarına Genel Bir Bakış: Dün-Bugün-Yarın. 157-244. Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin.
- Koçman, A. (1999). Cumhuriyet Döneminde Yüksek Öğretim Kurumlarında Coğrafya Öğretimi ve Sorunları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 10, 1-14, İzmir.
- ÖSYM. (2020, 5 Ağustos). Türkiye Cumhuriyeti Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı Türkiye'deki Coğrafya Programları (2020 Yükseköğretim Kurumu Sınavı (YKS) ve Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu, Ankara. Erişim Adresi: <https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2020/YKS/tkilavuz13082020.pdf>
- ÖSYM. (2021, 1 Mayıs). ÖSYS: Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi. Erişim Adresi: <https://www.osym.gov.tr/TR,12901/2017.html>

- Özav, L. (2001). Eğitim Fakültelerindeki Yeniden Yapılanmanın Coğrafya Eğitimine Etkileri. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 165–177.
- Özdamar, N. (2015). Coğrafya ve Coğrafya Öğretmenliği Lisans Öğrencilerinin Profilleri. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri
- Özey, R. (1998). Türkiye Üniversitelerinde Coğrafya Eğitimi ve Öğretimi, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yılmaz, A. (2020). Türkiye’de Coğrafya Öğretmenliği Programlarının Genel Durumu ve Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- YÖK Bilgi Yönetimi Sistemi. (2021, 1 Eylül). Bölüm/ABD Bazında Öğretim Elemanı Sayıları Raporu, Ankara. Erişim Adresi: <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- YÖK Mezun Başarı Atlası (2023, 10 Temmuz). Mezun Başarı Atlası. Erişim Adresi: <https://yokatlas.yok.gov.tr/mezun-basari-atlasi-kpss.php?s=7&b=10035>
- YÖK Program Atlası. (2023, 10 Temmuz). Lisans Atlası. Erişim Adresi: <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=103110045>

BUCA EĞİTİM FAKÜLTESİ COĞRAFYA ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMININ YURT İÇİ VE YURT DIŞI FAALİYETLERİ

Erim CANTÜRK

Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Coğrafya Öğretmenliği Doktora Programı, erimcanturk@gmail.com

Prof. Dr. Raziye ÇAKICIOĞLU OBAN

Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, raziye.oban@deu.edu.tr

Özet

Çalışmanın amacı, tarihsel süreç içerisinde Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Öğretmenliği lisans programının yurt içi ve yurt dışında düzenleyici veya katılımcı olduğu faaliyetleri incelemektir. Çalışma grubu olarak seçilen DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Öğretmenliği lisans programının, öğrencilere yönelik faaliyetleri (bilimsel teknik geziler, öğrenci toplulukları) ile akademik ulusal ve uluslararası ilişkileri değerlendirilmiştir. Araştırma, nitel bir araştırmadır. Veri toplama araçlarını; DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Öğretmenliği resmi internet sayfası, DEÜ Öğrenci Toplulukları resmi internet sayfası ile DEÜ Coğrafya Öğrenci Topluluğu resmi sosyal medya hesabından elde edilen bilgiler oluşturmuştur. Araştırma coğrafya öğretmenliği programlarının yurt içi ve yurt dışı faaliyetlerinin uluslararasılaşma açısından önemini farkına varılmasını sağlayıp, program öğrencilerine yönelik ilgili faaliyet imkanlarını ve geçmişte uygulanan etkinliklerin çeşitliliğinin belirtilmesine yardımcı olmuştur. Çalışma sonucunda; Dokuz Eylül Üniversitesi coğrafya öğretmenliği programının öğrenci toplulukları ile birlikte gerçekleştirmiş olduğu gününbirlik ve uzun süreli olmak üzere bir çok saha çalışması ve etkinlik gerçekleştirdiği, çok sayıda uluslararası seminer, sempozyum ve yayına katkı sağladığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Buca Eğitim Fakültesi, Coğrafya Öğretmenliği, Lisans Programı, Yurt İçi, Yurt Dışı, Faaliyetler

DOMESTIC AND INTERNATIONAL ACTIVITIES OF THE GEOGRAPHY TEACHING PROGRAM OF BUCA FACULTY OF EDUCATION

Abstract

The aim of the study is to examine the activities in which the Geography Teaching undergraduate program of Dokuz Eylül University Buca Education Faculty has been organized or participated in in the historical process. The activities for students (scientific technical trips, student societies) and academic national and international relations of the DEU Buca Education Faculty Geography Teaching undergraduate program, which was chosen as the sample of the research, were evaluated. The research is a qualitative research. Data collection tools; The information obtained from the official website of DEU Buca Education Faculty Geography Teaching Department, the official website of DEU Student Societies and the official social media account of DEU Geography Student Community. Domestic and international outputs of research geography teaching programs have provided their importance in terms of internationalization and helped to indicate the related purpose possibilities and expectations of what has happened in the past for the program students. In the results of working; It has been revealed that the geography teaching program of Dokuz Eylül University has carried out many field studies and activities, both daily and long-term, with student groups, and has contributed to many international seminars, symposiums and publications.

Keywords: : Buca Faculty of Education, Geography Teaching, Undergraduate Program, Domestic, International, Activities

Giriş

Ülkemizde coğrafya eğitimi veren ilk bölüm kuruluş tarihi 1915 öncesine uzanan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bağlı olan Coğrafya Bölümü'dür. Uzun yıllar boyunca coğrafya eğitimi sadece bu bölümde devam etmiştir. 1935 yılında Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşuyla coğrafya eğitimi veren kurum sayısı 2 olmuştur. Bu iki bölüm, Coğrafya ve eğitimi çalışmalarına, 1974 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde Coğrafya Bölümü kurulana kadar öncülük etmiştir. 1980 yılında kurulan Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü ülkemizde coğrafya eğitimi veren 4. kurum olmuştur (Doğanay, 1994, s. 36).

Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi'ne bağlı olan Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı ise 1982 yılında kurulmuştur. Önce Sosyal Bilimler Bölümü içerisinde Coğrafya Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, 1998 yılında eğitim fakültelerinin yeniden yapılandırması sonucu Ortaöğretim Sosyal Alanlar Bölümü'ne ana bilim dalı olarak bağlanmıştır ("Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi", 2021). Günümüzde ise Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü'ne bağlı olarak eğitim ve öğretim süreçlerini devam ettirmektedir. Programın eğitim süresi, kuruluş yılı olan 1982'den eğitim fakültelerinin yeniden yapılandırma sürecinin uygulanmaya başladığı 1998 yılına kadar 4 yıl olarak devam etmiştir. 1998-1999 eğitim öğretim yılı itibariyle programın eğitim süresi 4 yıldan 5 yıla çıkarılmıştır ve programdan mezun olan öğrenciler tezsiz yüksek lisans mezunu olarak kabul edilmiştir. Uzun yıllar 5 yıl olarak devam eden eğitim süresi 18.04.2014'te YÖK'ün almış olduğu karar ile 2014-2015 eğitim öğretim yılından itibaren uygulanmak üzere 4 yıla düşürülmüştür ve tezsiz yüksek lisans programı kapatılmıştır. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı'nın program amacı, çağdaş öğretmen yetiştirme yaklaşımlarını temel alarak, 4 yıllık lisans programı ile güncel ölçme-değerlendirme yaklaşımları ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda öğretim faaliyetlerini düzenleyebilen, farklı öğretim yöntem ve stratejilerini öğretim sürecinde kullanan, alanında yapılan çalışmaları takip edebilen nitelikli öğretmen yetiştirme olarak belirlenmiştir. Ana bilim dalının kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte örgün öğretim programı kullanılmıştır. 4 yıl süren lisans eğitiminin yanı sıra Eğitim Bilimleri Enstitüsü'ne bağlı olarak tezli yüksek lisans ve doktora eğitimi sürdürülmektedir ("Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi", 2021).

DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı eğitim öğretim faaliyetlerini Buca Eğitim Fakültesi içerisinde bulunan ve 1964 yılının mayıs ayında yapılan Sosyal Bilimler binasında sürdürmektedir. Öğretim elemanları için, ana bilim dalından ayrılmış akademisyenlerin isimlerinin verildiği 4 oda, öğrenciler için 3 derslik ve 1 CBS laboratuvarı bulunmaktadır. Ana bilim dalının bulunduğu katın koridorunda arazi çalışmalarına ait fotoğraflar, arazi çalışmalarında elde edilen magmatik, tortul ve metamorfik kayaç örnekleri, Kültürel Coğrafya fotoğraf sergisi yanı sıra üretilen akademik çalışmaların örnekleri ve öğrencilerin Doğal - Kültürel Miras ve CBS çalışmaları sergilenmektedir.

DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda görev yapan bazı akademisyenlerin topluluk danışmanlığını yürüttüğü Coğrafya Öğrenci Topluluğu ve Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Öğrenci Topluluğu bulunmaktadır. Söz konusu topluluklardan Coğrafya Öğrenci Topluluğu 2004, Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Öğrenci Topluluğu ise 2011 yılında kurulmuştur. Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı hem dersler hem de topluluklar aracılığı ile yıl içerisinde çeşitli arazi çalışmaları yapmak üzere teknik geziler düzenlemektedir. Teknik geziler öğretim yılı içerisinde, arazi çalışmasının özelliğine bağlı olarak gününbirlik, kısa ve uzun süreli olarak yurt içi ve yurt dışı gerçekleştirilmektedir (Cantürk, 2022).

İlgili Literatür

Araştırma ile ilgili doğrudan ilişkili kaynaklar incelenmiş ve aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

Özey (1998), "Türkiye Üniversitelerinde Coğrafya Eğitimi ve Öğretimi" adlı çalışmada; Türkiye'deki üniversitelerde coğrafya bölümlerini, ana bilim dallarını kuruluş süreçlerini, geçmişten günümüze gelişimlerini, akademik kadrolarını ve bu kadroların çalışmaları başta olmak üzere bütün

yönleri ile incelemeye çalışmıştır. Çalışmanın en önemli bulguları; coğrafya öğretmenliği programlarının sayılarının azalması, coğrafya programlarının açılmasının hızlanması, coğrafya alanında akademik çalışmaların artması ve coğrafya öğrencilerinin eğitim-öğretim, barınma, burs ve kredi imkanları gibi sorunlarının olmasıdır. *Bu çalışma, 1997-1998 eğitim-öğretim yılında DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı'nın kavramsal çerçeve ve bulgular kapsamında incelenmesine yardımcı olmuştur.*

Öztürk (2004), gerçekleştirmiş olduğu “Eğitim Fakültelerindeki Coğrafya Öğretmenliği Anabilim Dallarının Nitelikli Coğrafya Öğretmeni Yetiştirmedeki Yeterlilikleri Konusunda Öğretmen Adaylarının Görüşleri” adlı çalışmada eğitim fakültelerinin coğrafya öğretmeni yetiştiren ana bilim dallarının nitelikli coğrafya öğretmeni yetiştirmekteki yeterliliklerini programlardaki öğrencilerin görüşlerini alarak araştırmıştır. Çalışmanın bulgularını; staj sürelerinin uzatılması ve içeriğinin değiştirilmesi, müfredat programlarının düzenlenmesi, arazi çalışmalarına önem verilmesi, yabancı dil ve bilgisayar kullanımına yönelik ders içeriklerinin düzenlenmesi gibi görüşler oluşturmaktadır.

İlhan (2007), gerçekleştirmiş olduğu “Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Lisans Ders Programı İle Cambridge Üniversitesi Coğrafya Bölümü Lisans Ders Programının Karşılaştırılması” adlı çalışmada DEÜ BEF Coğrafya lisans ders programı ile Cambridge Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nün lisans ders programlarını detaylı olarak karşılaştırılmıştır. Çalışmada uygulamalı coğrafya çalışmalarında, derslerde ve yapısal özelliklerde farklılıklar tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda öğretim programlarının geliştirilmesi, ders araç ve gereçlerinin zenginleştirilmesi, bilimsel çalışmalara destek verilmesi ve akademisyenlerin yurt dışı deneyimlerinin artırılması gibi önerilerde bulunulmuştur.

Gümüş ve İlhan (2013), “Küreselleşmenin Türkiye Üniversiteleri Coğrafya Öğretmenliği ve Bölümleri Yapısı Üzerinde Etkisi” adlı çalışmalarında Türkiye’de coğrafya bölümlerinin örgütlenmesinin gelişmiş ülkelere göre daha sınırlı olduğunu belirtip lisans eğitimi süresinin Türkiye’de daha uzun olduğunu ifade etmişlerdir. Küreselleşme teriminin Türkiye’deki coğrafya bölümlerinin üzerindeki etkisine dikkat çekmişlerdir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmada Türkiye’deki coğrafya bölümlerinin gözden geçirilerek bilimsel, güncel, küresel gelişmeler ve Türkiye’deki ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırılması sonucuna varılmıştır. *İlgili çalışma, araştırmamızın bulgular kısmına katkı vermiştir.*

Arı (2020), “Coğrafya Lisans Programlarında Arazi Çalışmaları: Uygulayıcı Öğretim Üyelerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Analiz” adlı çalışmada arazi çalışmalarının coğrafya lisans eğitiminin önemli bir parçası olduğunu belirtip konuyu öğretim üyelerinin bakış açısıyla ele almıştır. Çalışmada elde edilen veriler sonucu kısa mesafeli arazi öğretimi olduğu tespit edilip arazi çalışmaları için kurumsal ve maddi destek eksikliği, bazı üniversitelerde arazi çalışmalarının öğretim programlarında olmaması, beceri ve çıktılarının ifade edilememesi gibi sorunlar tespit edilmiştir. Bütün sorunların üstesinden gelebilmek için birtakım önerilerde bulunulmuştur. İlgili araştırma, çalışmamızın tartışma kısmına destek vermiştir.

Metodoloji

Çalışma grubu olarak seçilen DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Öğretmenliği lisans programının, öğrencilere yönelik faaliyetleri (bilimsel teknik geziler, öğrenci toplulukları) ile akademik ulusal ve uluslararası ilişkileri değerlendirilmiştir. Araştırma, nitel bir araştırmadır. Veri toplama araçlarını; DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Öğretmenliği resmi internet sayfası, DEÜ Öğrenci Toplulukları resmi internet sayfası ile DEÜ Coğrafya Öğrenci Topluluğu resmi sosyal medya hesabından elde edilen bilgiler oluşturmuştur. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi’ne bağlı coğrafya öğretmenliği programının ilgili özellikleri incelenirken nitel araştırma yöntemine bağlı olarak durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi içerisinde doküman incelemesi ve betimsel analizlerden de faydalanılmıştır

Yıldırım ve Şimşek’e (2018) göre nitel araştırmada veri analizi çeşitlilik, yaratıcılık ve esneklik anlamına gelir. Her nitel araştırma farklı birtakım özellikler taşır ve veri analizinde birtakım yeni yaklaşımlar gerektirir.

Veri analizinde her araştırmacı için üç önemli temel kavram vurgulanmaktadır:

- Betimleme
- Analiz
- Yorumlama

Çalışma bu üç temel kavram dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Bulguları

1. Topluluk Etkinlikleri

DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı öğretim üyelerinden ikisinin topluluk danışmanlıklarını yürüttükleri iki öğrenci topluluğu vardır. Bu topluluklardan biri 2004 yılında kurulmuş olan Coğrafya Öğrenci Topluluğu'dur. Bir diğeri ise 2011 yılında kurulan Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Öğrenci Topluluğu'dur.

Coğrafya Öğrenci Topluluğu'nun topluluk amacı; *“Doğa sevgisine ve çevre bilincine sahip, coğrafya bilimine ilgi duyan öğrencileri bir araya getirecek bir platform oluşturmak; yapılacak olan coğrafya içerikli çalışmalarını organize etmek ve bunları diğeri öğrencilerle paylaşmak topluluğun kuruluş amacıdır. Bununla beraber, diğeri disiplinlere mensup fakültemiz öğrencilerinin doğal çevreye olan ilgilerini, çevre gezileri ve sosyal etkinlikler yaparak arttırmaktır.”* olarak ifade edilmiştir (Dokuz Eylül Üniversitesi Öğrenci Toplulukları, 2021).

Şekil 1. DEÜ BEF Coğrafya Öğrenci Topluluğu Logosu

Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Topluluğu'nun topluluk amacı ise; *“Topluluğumuz, üniversite öğrencilerimizin bir araya gelerek doğa sevgisini ve çevre bilincini kazandıran çalışmalar düzenlemeyi. Çevre sorunları hakkında bilgilendirmeyi, sosyal-kültürel etkinliklerle üyeler arasındaki ilişkileri geliştirmeyi, ülkemizin kültürel ve doğal miras değerlerini tanımayı, tanıtmayı ve değerlendirmeyi; ayrıca sahip olduğumuz doğal ve kültürel değerleri anlayıp, koruma ve geliştirme amaçlı bilinç geliştirme etkinlikleriyle örnek oluşturarak ülkemizin kaynaklarının farkına varılmasını sağlayabilmeyi amaç edinen bir topluluktur.”* olarak ifade edilmiştir. (Dokuz Eylül Üniversitesi Öğrenci Toplulukları, 2021).

Şekil 2. Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Topluluğu Logosu

Topluluklar, DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı öğrencilerine yılda 5-6 kez araştırma gezisi yaptırmaktadır. Yapılan gezilerin çoğunluğu İzmir, Aydın, Manisa ve Muğla çevrelerinde gerçekleştirilmektedir. DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı, dersler kapsamında her eğitim öğretim yılında düzenli olarak gününbirlik saha çalışmaları düzenlemektedir. Bu çalışmalar ekseriyetle yakın konumlarda gerçekleştirilmektedir. Manisa'nın Soma ve Kula ilçeleri, İzmir'in Buca, Bergama, Urla, Seferihisar, Selçuk ve Çeşme ilçeleri en çok saha çalışması yapılan konumlardan bazılarıdır. Ana bilim dalının gerçekleştirdiği saha çalışmaları genellikle gününbirlik olsa da bazı yıllarda süresi 7-10 günü bulan uzun süreli bölgesel saha çalışmaları da düzenlenmektedir. Bu saha çalışmaları genellikle Coğrafya Öğrenci Topluluğu ve Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Öğrenci Topluluğu kapsamında önceden planlı ve programlı gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Öğrenci Topluluğu saha çalışmalarının yanı sıra yıl içerisinde öğrenciler için çeşitli konferans ve etkinlikler de düzenlemektedir (Cantürk, 2022).

Tablo 1. DEÜ Coğrafya Öğrenci Topluluğu Bazı Gününbirlik Saha Çalışmaları ve Etkinlikleri

Saha Çalışması / Etkinlik Adı ve Yeri	Tarihi	Saha Çalışması / Etkinlik Adı ve Yeri	Tarihi
Salihli - Bozdağ Gezisi	18 Mart 2011	Bozdağ Gezisi	29 Mart 2016
Cunda Adası Gezisi	29 Mart 2013	Kula Gezisi	01 Aralık 2016
Pamukkale – Denizli Gezisi	10 Nisan 2013	Menderes – Selçuk Gezisi	05 Aralık 2016
Yeni Foça Doğa Yürüyüşü	08 Ocak 2014	Salihli – Bozdağ Gezisi	07 Aralık 2016
Doğu Afrika'ya Genel Bir Bakış Semineri	13 Mart 2014	Çeşme Gezisi	12 Aralık 2016
Soma Arazi Gezisi	08 Nisan 2014	Bergama – Kozak Gezisi	27 Mart 2017
Menderes – Küner Köy Gezisi	24 Mart 2015	Urla – Balıklıova – Çeşme Gezisi	17 Nisan 2017
Spil Dağı Gezisi	16 Nisan 2015	Karaburun Gezisi	18 Nisan 2017
Kula Gezisi	22 Nisan 2015	Bergama – Kozak Gezisi	24 Nisan 2017
Kula Gezisi	07 Aralık 2015	Kula Gezisi	25 Nisan 2017
Bergama – Kozak Gezisi	16 Aralık 2015	Kula Gezisi	10 Aralık 2021
Çeşme – Karaburun Gezisi	22 Aralık 2015	Çeşme – Balıklıova Gezisi	24 Aralık 2021

Kaynak: (DEÜ Coğrafya Öğrenci Topluluğu, 2021)

Tablo 1'de DEÜ Coğrafya Öğrenci Topluluğu'nun 2010 ve 2021 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu bazı gününbirlik saha çalışmaları ve etkinlikleri belirtilmiştir. Bu süreçte toplam 24 saha çalışması gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2. DEÜ Coğrafya Öğrenci Topluluğu Uzun Süreli Saha Çalışmaları ve Etkinlikleri (2010-2018)

Saha Çalışması / Etkinlik Adı ve Yeri	Tarihi
İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi Gezisi	07-16 Mayıs 2010
Aydın, Muğla ve Fethiye Teknik Gezisi	02-03 Ekim 2010
İç Anadolu - Akdeniz Bölgesi Araştırma, İnceleme, Veri Toplama ve Gözlem Gezisi	29 Nisan- 03 Mayıs 2011
Marmara Bölgesi Gezisi	27 Nisan 2012 (Başlangıç Tarihi)
Batı Karadeniz Gezisi	04 Mayıs 2013 (Başlangıç Tarihi)
Menteşe Yöresi Araştırma Gezisi	09-10 Mayıs 2014
Doğu Karadeniz Gezisi	24 Mayıs 2014 (Başlangıç Tarihi)
İç Anadolu Bölgesi Arazi İnceleme, Gözlem ve Veri Toplama Projesi	14-19 Mayıs 2015
Akdeniz Bölgesi Teknik Gezisi	13-20 Mayıs 2016
Burhaniye – Edremit Gezisi	19-20-21 Nisan 2017
Batı ve Orta Karadeniz Teknik Gezisi	27 Nisan – 04 Mayıs 2018

Kaynak: (DEÜ Coğrafya Öğrenci Topluluğu, 2021)

Tablo 2’de DEÜ Coğrafya Öğrenci Topluluğu’nun 2010 ve 2018 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu uzun süreli saha çalışmaları ve etkinlikleri belirtilmiştir. Bu süreçte toplam 11 saha çalışması gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3. DEÜ Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Topluluğu Bazı Günöbirlük Saha Çalışmaları ve Etkinlikleri

Saha Çalışması / Etkinlik Adı ve Yeri	Tarihi	Saha Çalışması / Etkinlik Adı ve Yeri	Tarihi
Sasalı Doğal Yaşam Parkı, Çamaltı Tuzlası, Kuş Cenneti, Homa Dalyanı	11 Mart 2011	“Coğrafyada Akademisyen Olmak” adlı konferans	22 Ocak 2021
Soma Linyit Yatakları ve Darkale Köyü Gezisi	26 Mart 2013	“Erasmus Nedir, Neden Erasmus Deneyimi Yaşamalıyız?” adlı konferans	08 Şubat 2021
Bergama Gezisi	16 Nisan 2014	“Coğrafyacının Meslek Sınırları” adlı konferans	28 Haziran 2021
Birgi Gezisi	18 Mart 2015	Buca Köşkleri ve Evleri	27 Ekim 2021
Bergama Gezisi	05 Mayıs 2016	Buca Protestan Kilisesi Mezarlığı	03 Kasım 2021
Buca Köyleri Gezisi	02 Aralık 2016	Buca Köyleri	04 Kasım 2021
Kaynaklar Fidan Bakımı Etkinliği	17 Ekim 2016	Buca Müslüman Mezarlığı	10 Kasım 2021
Film Gösterimi ve Tartışma Etkinliği	26 Ekim 2016	Seferihisar-Teos-Sığacık-Bademler	08 Aralık 2021

Kaynaklar Kamp Etkinliği	29-30 Ekim 2016	Urla Barbaros Köyü ve Klozemenai Zeytin Müzesi	16 Aralık 2021
Kaynaklar Fidan Dikim Etkinliği	19 Aralık 2016	ERASMUS'u Anlamak İstiyorum	30 Mart 2022
Buca Kent Konseyi ile Yeşilova Höyüğü Gezisi	24 Mart 2017	Urla Köyleri-Barbaros Kültürel Gezisi	29 Nisan 2022
Seferihisar – Teos Gezisi	26 Mart 2017	Efes – Şirince Kültürel Gezisi	06 Mayıs 2022
Bafa Gölü Gezisi	30 Mart 2017	Urla-Özbek Köyü, Liman Bölgesi ve Karantina Adası Kültürel Gezisi	18 Mayıs 2022
Tire, Ödemiş ve Bayındır Gezisi	04 Nisan 2017	Buca-Kaynaklar Köyü Kültürel Gezisi	19 Mayıs 2022
Mezunlarımız “Coğrafyacı’nın Meslek Sınırları” adlı konferans	09 Nisan 2017	Kültürümüzün Gizem ve Estetiği Etkinliği	25 Mayıs 2022
Buca Kaynaklar Söğütlük mevkiinde Fidan Dikim Etkinliği	10 Kasım 2017	Tübitak 4004 Proje Tanıtım Etkinliği	27 Ekim 2022
Macera Tepesi – Belenbaşı Gezisi	28 Ekim 2018	Topluluk Tanıtım Etkinliği	03 Kasım 2022

Tablo 3’te Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Topluluğu’nun 2011 ve 2022 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu bazı saha çalışmaları ve etkinlikler düzenledikleri tarihler ile belirtilmiştir. Saha çalışmaları ve etkinlikler olmak üzere toplam 34’ten fazla kayıt altına alınmış organizasyon düzenlenmiş ve gerçekleştirilmiştir.

2. Akademik Etkinlikler

DEÜ Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı’nın, uluslararası düzeyde olan değerli kurumlar ile ikili anlaşmalar çerçevesinde öğrenci ve akademisyen değişimini destekleyip hedefleri arasına almıştır. Ana bilim dalı, 2012’den beri ERASMUS Öğrenci ve Akademisyen Değişim Programı çerçevesinde ikili anlaşmalar içerisinde (“Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi”, 2021).

DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı bazı öğrencilerini ikili iş birliği kapsamında yaz okulu ve ERASMUS öğrenci değişimi ile Bükreş Üniversitesi Coğrafya Fakültesi’ne göndermiştir. Yaz okulu için 6, ERASMUS Öğrenci Değişim Programı kapsamında ise 3 öğrenci Bükreş Üniversitesi Coğrafya Fakültesi’ne gitmiştir.

2014 yılında ERASMUS Akademisyen Değişim Programı ile 1 akademisyen de Bükreş Üniversitesi Coğrafya Fakültesi’nden DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı’na gelmiştir. 2008 yılında DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı’nın 2 akademisyeni ERASMUS Akademisyen Değişim Programı kapsamında Polonya’nın Wrocław Üniversitesi’ne gitmiştir. Ana bilim dalının 1 akademisyeni ise 2013 yılında aynı program ile Polonya’da bulunan Kozsalın Teknoloji Üniversitesi’nde bulunmuştur (Cantürk, 2022).

Tablo 4. Günümüz DEÜ Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı Akademisyenlerinin Sürdürmüş Olduğu Projeler

Proje Konusu	Tarih
Urla-Çeşme Yarımadası’nda Doğal Ortam Koşullarının Turizm Potansiyeli Üzerine Etkileri	6/1993 - 6/1995
Urla-Çeşme Yarımadası’nda Doğal Ortam ile Sosyo-ekonomik Faaliyetler Arasındaki İlişkiler	1/1996 - 12/1999

İzmir Anakent İlçelerine Bağlı Kır Yerleşmelerinin Kır-Kent Bütünleşmesindeki Konumları ve Yapısal Analizi	1/2000 - 1/2001
Batı Anadolu'nun Dağ Ekosistemleri	5/2002 - /
Ortaöğretim Kurumlarında Coğrafya Öğretim Yöntemlerinin Sorgulanması	5/2002 - 5/2002
Dendrokronolojik Veriler Işığında Ege Bölümü'nün Paleocoğrafik Evrimi	6/2004 - 6/2004
Kemalpaşa Ovası'nda Arazi Kullanım Bilincinin Geliştirilmesi	6/2004 - 6/2006
Kemalpaşa (Nif) Dağı'nın Milli Park ve Biyosfer Rezervi Kriterleri Açısından Değerlendirilmesi	6/2004 - 6/2006
İzmir'in Eski Kentsel Dokusunun Korunması ve Turizm Açısından Değerlendirilmesi	5/2004 - 5/2006
Kıyı Ege'de Doğal Ortam Bozulması	9/2005 - 9/2008
Ulubey Kanyonu (Uşak) ve Yakın Çevresinin Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi	2/2014 - 8/2016

Kaynak: ("Dokuz Eylül Üniversitesi", 2023)

Tablo 4'te günümüzdeki Dokuz Eylül Üniversitesi Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı akademisyenlerinin personel veya koordinatör olarak sürdürmüş olduğu projeler belirtilmiştir. 1993-2016 yılları arasında akademisyenler toplam 11 projede yer almıştır. Projeler; fiziki coğrafya, beşeri coğrafya ve coğrafya eğitimi alanlarında gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Dokuz Eylül Üniversitesi Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı akademisyenleri, Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi, Düünden Bugüne Buca Çalıştayı, Buca Kültür Turizmi Çalıştayı ve Buca Ecoturizm Çalıştayına katkıda bulunmuşlardır. 2001 yılından beri DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı ve Bükreş Üniversitesi Coğrafya Fakültesi arasında iş birliği sürdürülmektedir. DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı tarafından başlatılan iki yılda bir tekrarlanan etkinlikler düzenlenmektedir.

Tablo 5. *Türkiye-Romanya Coğrafi Akademik Seminerleri*

Baskı	Tarih	Yer	Çalışma Adı	
1.	Baskı	4-10 Haziran 2001	İzmir, Türkiye	On The Geographical Potential, Problem and Sustainable Development
2.	Baskı	15-22 Haziran 2003	Bükreş, Romanya	Environmental Change and Sustainable Development
3.	Baskı	16-24 Eylül 2004	Zeytinli, Türkiye	Natural Environment and Civilization
4.	Baskı	1-9 Haziran 2006	Galati, Romanya	Environment And Society Present-Day Diversity and Dynamics
5.	Baskı	5-15 Haziran 2007	Kemer, Antalya, Türkiye	Ecology and Environment from Carpathians to Taurus Mountains

---

6.	Baskı	5-14 Haziran 2009	Bükreş – Sibiu – Cluj – Napoca - Sighișoara	Present-Day Environmental Changes in Romania and Turkey
7.	Baskı	1-9 Haziran, 2010	Antalya – Kemer – Kaş - Fethiye	Potentials and Problems of Natural Environment in Turkey and Romania
8.	Baskı	2-11 Eylül 2012	Bükreş -Slanic Moldova - Sinaia	Present-Day Environmental Changes in Romania and Turkey
9.	Baskı	10-14 Haziran 2013	Antalya – Safranbolu - Amasra	Biodiversity and Cultural Heritage

Kaynak: Balteanu, D., Atalay, İ., Dumitrache, L. ve Dınca, I.A. (Ed.). (2013)

Söz konusu etkinlikler; 2001 yılında İzmir’de, 2003 yılında Bükreş – Romanya’da, 2004 yılında Balıkesir’in Edremit ilçesine bağlı Zeytinli mahallesinde, 2006’da Galati – Romanya’da, 2007’de Antalya’nın Kemer ilçesinde, 2009’da Romanya’nın Bükreş, Sibiu, Cluj ve Sighisoara şehirlerinde, 2010’da Antalya’nın Kaş ve Kemer ilçelerinin yanı sıra Muğla’nın Fethiye ilçesinde, 2012’de Romanya’nın Bükreş, Slanic-Moldova ve Sinaia şehirlerinde, son olarak da 2013 yılında Antalya, Karabük’ün Safranbolu ilçesi ve Bartın’ın Amasra ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Çeşitli yer ve zamanlarda düzenlenen etkinlikler sonucunda coğrafi konuları kapsayan 9 farklı çalışma üretilmiştir (Tablo 5). DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü ve DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı’nın düzenleyicisi olduğu 3 uluslararası coğrafya sempozyumu gerçekleştirilmiştir (Cantürk, 2022).

Uluslararası Coğrafya Sempozyumu (GeoMed), dünyadaki coğrafyacıları ve ilgili bilim insanlarını bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Sempozyum, coğrafya ile ilgili konulardaki araştırma, inceleme ve yeni yaklaşımları kapsamıştır (“GeoMed2007”, 2007).

Tablo 6. DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı’nın Düzenleyicisi Olduğu Uluslararası Coğrafya Sempozyumları (GeoMed)

Sempozyum Adı	Tarih	Yer
1. Uluslararası Coğrafya Sempozyumu (GeoMed 2007)	5-8 Haziran 2007	Kemer, Antalya, Türkiye
2. Uluslararası Coğrafya Sempozyumu (GeoMed 2010)	2-5 Haziran 2010	Kemer, Antalya, Türkiye
3. Uluslararası Coğrafya Sempozyumu (GeoMed 2013)	10-13 Haziran 2013	Kemer, Antalya, Türkiye

Uluslararası Coğrafya Sempozyumları (GeoMed) 2007, 2010 ve 2013 yıllarının haziran aylarında Antalya’nın Kemer ilçesinde düzenlenmiştir. Sempozyumlara birçok ülkeden çok sayıda bilim insanı katılmıştır. Gönderilen ve bilim kurulunun onayını almış olan bildiriler kitaplar halinde yayımlanmıştır.

Tablo 7. Uluslararası Coğrafya Sempozyumları (GeoMed) Sempozyum Konuları (2013)

Sempozyum Konuları		
Afetler	Çevre – İnsan Etkileşimi	Sulak Alanlar
Akdeniz Ekosistemleri	Çölleşme	Sürdürülebilir Arazi Kullanımı

Arazi Bozulması	Dağ Ortamları	Şehir Coğrafyası
Antroposen	Ekosistemler	Sular Coğrafyası
Beşeri ve Kültürel Coğrafya	Entegre Havza Yönetimi	Tarihi Coğrafya
Biyocoğrafya	İklim ve İklim Değişikliği	Turizm, Ekoturizm, Geoturizm
Biyoeçşitlilik	Jeomorfoloji	Toprak Coğrafyası
Coğrafi Bilgi Sistemleri	Kıyı Kullanım ve İdaresi	Uzaktan Algılama
Coğrafya'nın Tarihi ve Felsefesi	Kültürel Ekoloji	Vejetasyon
Coğrafya Eğitimi	Paleoçevre	Yerleşme, Nüfus ve Demografi
Çevre Eğitimi	Siyasi Coğrafya	

Kaynak: ("Geomed 2013", 2013).

1. Uluslararası Coğrafya Sempozyumu'na (GeoMed 2007) 25 ülkeden 120 bilim insanı katılım göstermiştir. Gönderilen özetlerden bilim kurulunun seçici olduğu 92 bildiri kabul edilmiştir ("GeoMed", 2010).

2. Uluslararası Coğrafya Sempozyumu'na ise (GeoMed 2010) yaklaşık 50 ülkeden 300'den fazla davetli katılmıştır. Sempozyum konu başlıklarını iklim değişikliği, doğal afetler, çevre, turizm, kırsal kalkınma, ulaşım, jeomorfolojik ve klimatolojik süreçler, CBS gibi coğrafyanın farklı alt disiplinleri oluşturmuştur ("Türkiye Coğrafya Kurumu", 2010).

3. Uluslararası Coğrafya Sempozyumu'na (GeoMed 2013) Brezilya, ABD, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Rusya gibi 55 ülkeden 400 bilim insanı katılmıştır ("3. Uluslararası Coğrafya Sempozyumu", 2013). Günümüzde DEÜ Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı, ulusal ve uluslararası ilişkilerini sürdürmektedir ve gelecekte bu ilişkileri geliştirmek için planlamalar yapmaya devam etmektedir. Uluslararası Coğrafya Eğitim Kongreleri (UCEK) düzenlenmesinde aktif katılım göstermektedir. Ulusal ve uluslararası pek çok çalıştay, sempozyum vb. bilimsel etkinliklerde sık sık yer almaktadırlar.

4. Sonuç ve Öneriler

Dokuz Eylül Üniversitesi Coğrafya Öğretmenliği programının kurulduğu günden günümüze kadar olan süreçte öğrencilere yönelik faaliyetleri ve ulusal – uluslararası düzeyde seminer, sempozyum ve yayınları artarak ve gelişerek devam etmiştir. Öncelikle ana bilim dalının akademisyenlerinin danışmanlığını yürüttüğü Coğrafya Öğrenci Topluluğu ve Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Öğrenci Topluluğu ile 2010-2022 yılları arasında kaydı tutulan 69 saha çalışması ve etkinlik düzenlenmiştir. Bu sayı kaydı tutulmayan veya tutulamayan saha çalışmaları ve etkinlikler ile 2010 öncesindeki dönem düşünüldüğünde çok daha fazladır.

Özellikle etkinliklerin çeşitliliği ve saha çalışmalarının Türkiye'nin farklı bölgelerine hem gününbirlik hem de uzun süreli ve yurt içi ve yurt dışı olarak yapılması ana bilim dalının öğrencilere yönelik faaliyetleri çok önemsendiği ortaya çıkmıştır.

Dokuz Eylül Üniversitesi Coğrafya Öğretmenliği programının yurt içi ve yurt dışında 9 akademik seminer (2001-2013) ve 3 sempozyumda (2007-2013) yer alması oldukça önemlidir. İlgili akademik seminerler sonucunda 9 yayına da ana bilim dalının akademisyenleri katkı sağlamıştır. DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı, ERASMUS Öğrenci Değişim Programı ile öğrencilerinden bir kısmını Romanya'nın Bükreş Üniversitesi'ne, ERASMUS Akademisyen Değişim Programı ile Polonya'nın Wrocław Üniversitesi ve Kozsalin Teknoloji Üniversitesi'ne göndermiştir. Bükreş Üniversitesi Coğrafya Fakültesi'nden bir akademisyen de Dokuz Eylül Üniversitesi'ne gelmiştir. Dokuz Eylül Üniversitesi Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı, öğrencilere yönelik faaliyetlerini her yıl düzenli olarak ve arttırmaya çalışarak uygulamaya çalışmıştır. Yurt içi ve yurt dışında düzenleyici ve katılımcı olduğu sempozyum, seminer ve yayınlara destek olmuştur. Ana bilim dalının daha fazla ulusal ve uluslararası düzeyde ilgi görmesi için bilinirliğinin artırılması gerekmektedir. Resmi internet sayfasındaki bilgiler tamamen güncellenmelidir, sosyal medya hesapları açılmalı ve programı tanıtan düzenli içerikler paylaşılmalıdır. Öğrenciler akademik çalışmalar için daha çok teşvik edilip akademisyenlerin uygun gördüğü çalışmalara dahil edilmelidir.

DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı'nın Coğrafya Öğrenci Topluluğu ve Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Topluluğu kapsamında yürüttüğü saha çalışmaları ve etkinlikler artarak devam etmelidir. Özellikle Covid-19 salgın hastalığı nedeniyle gerçekleştirilen uzaktan eğitim sürecinde gerçekleştirilemeyen saha çalışmalarının telafileri yapılmalıdır. Bu organizasyonların kayıtları düzenli olarak tutulmalıdır. Saha çalışmaları için üst makamlar özellikle araç temini ve ekonomik anlamda ana bilim dalına daha fazla destek olmalı ve kolaylık sağlamalıdır. Çünkü Coğrafyacının laboratuvarı, doğal ve kültürel ortamlardır. DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı dâhil olduğu ikili anlaşmaları sürdürmelidir. Öğrenciler ERASMUS Öğrenci Değişim Programı'ndan faydalanması için daha fazla teşvik edilmelidir. Akademisyen Değişim Programı çerçevesinde ise DEÜ BEF Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı akademisyenlerinin yurt dışına gitmesi desteklenmeli, ana bilim dalının bu program ile yabancı uyruklu akademisyenlerden faydalanması için çalışmalar arttırılmalıdır. Ana bilim dalı, geçmişte düzenleyicisi olduğu Uluslararası Coğrafya Sempozyumu (GeoMed) gibi organizasyonlara yeniden öncü olmalı ulusal ve uluslararası coğrafya etkinlikleri düzenlemelidir. Özellikle son yıllarda revaçta olan akademisyen konferansları yapılmalı, farklı ülkelerden ve şehirlerden coğrafyacılar davet edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Arı, Y. (2020). Coğrafya Lisans Programlarında Arazi Çalışmaları Uygulayıcı Öğretim Üyelerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Analiz. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(43), 13–30.
- Balteanu, D., Atalay, İ., Dumitrache, L. ve Dinca, I.A. (Ed.). (2013). *Present-Day Environment Changes in Romania and Turkey*. Bükreş: Editura Universitatii Din Bucuresti.
- Cantürk, E. (2022). *Buca Eğitim Fakültesi Örneğinde Lisans Coğrafya Öğretmenliği Programlarındaki Değişim Süreçlerinin Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi
- DEÜ Coğrafya Öğrenci Topluluğu (2021, 10 Ağustos). Arazi ve Teknik Çalışmalarımız (Facebook Durum Güncellemesi). Erişim Adresi: <https://www.facebook.com/DEUCOGRAFYATOPLULUGU>
- Doğanay, H. (1994). *Türkiye Beşerî Coğrafyası*. Gazi Büro Kitabevi, Ankara.
- Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi (2021). Eğitim. Erişim Adresi: https://bef.deu.edu.tr/cog/?page_id=736
- Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi (2021). Tarihçe. Erişim Adresi: <https://bef.deu.edu.tr/tr/fakulte-2/tarihce/>
- Dokuz Eylül Üniversitesi Öğrenci Toplulukları (2021). Coğrafya Öğrenci Topluluğu. Erişim Adresi: <https://ogrencitopluluklari.deu.edu.tr/coğrafya-ogrenci-toplulugu/>
- Dokuz Eylül Üniversitesi Öğrenci Toplulukları (2021). Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Öğrenci Topluluğu. Erişim Adresi: <https://ogrencitopluluklari.deu.edu.tr/kulturel-ve-dogal-mirasi-koruma-ogrenci-toplulugu/>
- Dokuz Eylül Üniversitesi (18 Temmuz 2023). *Akademik Personel Arama Sayfası*. <https://debis.deu.edu.tr/akademiktr//index.php>
- İlhan, A. (2007). Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Coğrafya Lisans Ders Programı ile Cambridge Üniversitesi Coğrafya Bölümü Lisans Ders Programının Karşılaştırılması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (22), 152–162.
- İlhan, A., Gülersoy, A. E., Çelik, M. A., & Gümüş, N. (2013). Coğrafya Bölümü ve Coğrafya Öğretmenliği Anabilim Dalı Mezunlarının Mezuniyet Sonrası Karşılaştıkları İstihdam Sorunu. *TurkishStudies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9), 1585–1602.
- Özey, R. (1998). *Türkiye Üniversitelerinde Coğrafya Eğitimi ve Öğretimi*, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, İ. (2004). Eğitim Fakültelerindeki Coğrafya Öğretmenliği Anabilim Dallarının Nitelikli Coğrafya Öğretmeni Yetiştirmedeki Yeterlilikleri Konusunda Öğretmen Adaylarının Görüşleri. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Türkiye Coğrafya Kurumu. (14.06.2010). Haberler. Erişim Adresi:
<https://www.tck.org.tr/tr/haberler/igu-news/2-uluslararası-cografya-sempozyumu-geomed-2010>
- Uluslararası Coğrafya Sempozyumu GeoMed 2007. (2007). Genel Bilgi. Erişim Adresi:
<http://geomed2007.balikesir.edu.tr/tr/info.htm>
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık, Ankara.

УДК 001.124

РОЛЬ ИНТУИЦИИ В ПРОЦЕССЕ НАУЧНОГО ТВОРЧЕСТВА

Мусина Жанар Амангельдиевна, Байзакова Айганым Сериковна,
Сальменова Салтанат Касымхановна

Университет «Туран-Астана», г.Астана, Казахстан

Абстракт. В статье рассмотрена роль интуитивного мышления в процессе научного познания. Человек - натура творческая, активная, целеустремленная. Эпистемологическая активность, стремление к научному творчеству, постижению тайны, скрытых механизмов, самой сути бытия заложены в разуме, интеллекте человека. Творческий процесс познания человеком природы тесно связан с воображением и интуицией, так как воображая нечто, субъект интуитивно вкладывает в воображаемый образ черты, стороны и грани уже познанных объектов. Воображение - своеобразный сплав чувственности, логичности и интуитивности, когда мышление обобщает чувственные образы и пронизывает их смысловым значением. Познанию и творчеству необходимы новые идеи, но одних эмпирических фактов для этого явно недостаточно, нужны развитые интуиция, воображение, фантазия.

Ключевые слова. Интуиция, мышление, познание, логика, научное творчество

THE ROLE OF INTUITION IN THE PROCESS OF SCIENTIFIC CREATIVITY

Abstract. The article discusses the role of intuitive thinking in the process of scientific knowledge. Man is a creative nature, active, purposeful. Epistemological activity, the desire for scientific creativity, comprehension of mystery, hidden mechanisms, the very essence of being are laid in the mind, intelligence of man. The creative process of man's knowledge of nature is closely connected with imagination and intuition, since imagining something, the subject intuitively puts into the imaginary image the features, sides and facets of already known objects. Imagination is a kind of fusion of sensuality, logic and intuition, when thinking generalizes sensual images and permeates them with semantic meaning. Knowledge and creativity need new ideas, but empirical facts alone are clearly not enough for this, developed intuition, imagination, fantasy are needed.

Keywords. Intuition, thinking, cognition, logic, scientific creativity

Творческий подход к решению стоящих перед человеком задач - высшее проявление человеческого духа, интеллекта. Творческое, активное освоение действительности включает такой увлекательный элемент как «муки творчества» по поиску и нахождению оптимального решения стоящей научной проблемы. Именно в научном творчестве в полной мере раскрываются познавательные способности личности. По этому поводу, известный калифорнийский психолог Дж. Гоуэн писал: «То, что гениям открывается в одной вспышке озарения, может прийти к менее ярким людям в результате длительных и напряженных усилий».

Творчество - это процесс создания новых материальных и духовных ценностей в ходе сознательного освоения человеком природных богатств, а также развитие способностей самого человека. Стремление к творчеству, творческая активность познающего человеческого разума предполагает активность сознания в постановке цели научного исследования, прогнозировании, предвидении ожидаемого результата научного творчества. Познавательно-творческую активность Иммануил Кант метко называл «рискованным предприятием разума». Смелость, бесстрашие, воля человека в стремлении глубже и полнее познать окружающий мир - это яркое проявление творческой активности сознания.

Если логика - это, по словам Аль Фараби, мерило разума, грамматика разума, дисциплинирует мысль ученого, придает научному творчеству строгую, логически непротиворечивую форму, то процесс интуитивного познания истины аналогичен явлению

туннелирования в квантовых процессах, когда волновая функция преодолевает препятствие в форме потенциального барьера, не перескакивая через барьер, а непосредственно туннелируя, просачиваясь сквозь него. Так и интуиция, двигаясь от знания через груды непознанного, темного для познающего разума, совершает «туннельный переход» к непосредственному усмотрению нового знания.

Современный математик, специалист по компьютерному моделированию глобальных процессов, академик Н.Н. Моисеев считает, что как бы ни были совершенны логические и математические методы научного творчества, они не заменят интуиции, интуиции, догадки, озарения.

Глубокое понимание, осмысление того или иного события или факта в реальной действительности необходимо связать как с логико-дискурсивным, так и с интуитивным моментами. Диалектическое единство, синтез этих моментов познания и дает ясное, четкое понимание исследуемого феномена, придает субъекту чувство внутренней уверенности в своих творческих и познавательных способностях, глубокой правоты в ходе научного исследования.

В XVII веке великий французский мыслитель Р. Декарт в рамках своей философской концепции создал стройное учение об интеллектуальной интуиции. По определению Декарта, интуиция - прочное понятие внимательного и ясного ума. Логика и интуиция имеют глубокие внутренние связи - ведь сама интуиция есть квинтэссенция, ступень логики. Интуитивному знанию приписывалась самоочевидность, ясность и отчетливость. Интуиция считалась врожденной способностью человеческого интеллекта. Интеллектуальная интуиция, по Декарту, создает непосредственно постигаемое умом знание, являющееся основой дальнейших логических рассуждений.

Термин интуиция происходит от латинского *intueri* - пристально смотреть, всматриваться, вглядываться. Интеллектуальная интуиция представляет собой непосредственное схватывание умом сущности явлений.

Отметим здесь такие отличительные черты интуитивного познания, как внезапность озарения, очевидность результата и не выводимость его из имеющегося данных, чувство уверенности в видимости его логического обоснования. Чистой интуиции достаточно для усмотрения истины самим субъектом, и для того, чтобы убедить в этой истинности других, доказать эту истину нужны строгая логика, рассудок субъекта.

Современный французский философ, лауреат Нобелевской премии по литературе (1927) Анри Бергсон посвятил свое творчество исследованию интуиции. В работе «Непосредственные данные сознания» (1889), изучая длительность, т.е. истинное, конкретное время субъекта и постигающую эту длительность интеллектуальную интуицию, А. Бергсон отметил, что интуиция как способ постижения длительности или постоянного творчества новых форм, противостоит интеллектуальным методам познания, бессильным перед явлениями сознания и жизни.

Интуиция - это гуманизированный инстинкт, который идет в направлении творческой эволюции самой жизни и постигает ее сущность. А. Бергсон, рассматривая специфику философской интуиции, считает, что философская интуиция противостоит научному познанию и не является ее началом. Интуиция здесь понимается как чувство влечения, род симпатии, с помощью которого философ может перенестись внутрь предмета исследования, чтобы слиться с тем, что присутствует в нем в качестве единственного и уникального, принципиально невыразимого на языке научных теорий. В то же время философская интуиция - это своеобразный внутренний импульс, благодаря которому и разворачивается та или иная философская система, не зависящая в своей сущности от времени и окружения.

Взгляду А.Бергсона на роль интуиции в познании и творчестве вторит основоположник современной философской феноменологии Эдмунд Гуссерль, рассматривавший интуицию как абсолютно алогичную форму познания сущности вещей в результате непосредственного слияния (в эпистемологии) субъекта с объектом. Серьезного внимания заслуживает предложенный Э. Гуссерлем метод «феноменологической дескрипции» для изучения интуиции. В этом методе интуитивное познание приближается к художественному описанию, научное творчество переливается в литературно-художественное, ведь понимание явлений автором, творцом вызывается у читателя этого научного труда именно описанием тех ассоциаций и впечатлений, которые возникли у исследователя

в момент научного открытия или озарения. Интуиция, согласно Гуссерлю, должна открывать чистые сущности и перед ней - бесконечное поле работы. Научное познание, в философской системе Гуссерля, непременно предполагает интуитивный уровень (исходные, неясно осознанные впечатления от изучаемого объекта) и уровень идеальных очевидностей (результаты познания). Феноменологическая философия утверждает:

- мы должны спрашивать у самих вещей, воспринимая их так, как они даны нам в созерцании

- сознание есть поток переживаний, воспоминаний, фантазий

- в категориальной интуиции так приходят к очевидному.

Своеобразную роль интуиции в процессе научного познания отводит философия экзистенциализма. Например, Жан-Поль Сартр рассматривает интуицию как своеобразный заслон на пути проникновения науки в сферу человеческой психологии. Интуиция, инстинкт, чутье, наитие помогают человеку адаптироваться к миру, выжить в нем. Интуиция постигает абсолютно все, но сама лишена средств анализа, синтеза, осмысления и концептуализации полученного знания. Интуиция в экзистенциализме - это непосредственно-наивное отношение человека к миру.

Вспышка озарения, инсайт, интуиция наряду с кропотливым и многотрудным научным поиском, добыванием новых фактов и их рациональным осмыслением в научных гипотезах, системах, теориях и законах - это необходимые моменты научного творчества, постоянные спутники мятущегося, живого, пытливого разума ученого. Процесс познания человеком мира, активного взаимодействия субъекта с объектом многотруден и противоречив. Он требует напряжения всех усилий исследователя, не только его чувств и сознания, но и напряженной бессознательной деятельности.

По нашему мнению, в исследовании не следует ни недооценивать, ни переоценивать роль интуиции. Интуиция не противопоставляется логике и опыту, а только дополняет их в творческой активности личности.

Список использованных источников

1. Школа молодого учёного. Под ред. Н.Д.Хмель и др. – Алма-Ата, 1990
2. Баубекова Г.Д., Бекбаева Ж.С. Проблемы развития творческого мышления. – Астана, 2007, с. 49
3. Таубаева Ш. Исследовательская культура учителя: от теории к практике. – Алматы, 2001
4. Герасимова И.Г. Структура научного исследования. – М., 1985, с.19
5. Краевский В.В. Методология педагогической науки: Учебное пособие. – М., 2001, - 252 с.
6. Пономарев А.Б., Пикулева Э.А.Методология научных исследований, учебное пособие. – М., 2014

BABALARDAN OĞULLARA OĞULLARDAN BABALARA ŞİİRLE SESLENİŞ

Prof. Dr. Kelime ERDAL

Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
kelime@uludag.edu.tr

ÖZET

Anne ve babanın çocuk üzerindeki etkileri farklıdır. Özellikle doğumdan sonra annenin çocuk üzerindeki etkisi çok fazladır ve iki yaşına kadar anne, çocuk için en önemli sosyal çevreyi oluşturur. Babanın çocuk üzerindeki etkisi daha sonraki yıllarda görülmeye başlar. Gelişim döneminde baba da anne de çocuk için modeldir. Bu dönemde çocuk için baba, çocuğu yaşamın güçlüklerine karşı koruyan, destekleyen ve ona yön veren bir rehberdir. Cinsel kimlik yönünden erkek çocuklar için anne ile özdeşim tek başına yeterli değildir. Erkek çocuk, annenin özellikleri yanında bir süre sonra babaya yönelir ve onun tavırlarını benimser. Bu yolla çocuk, cinsiyetine uygun kimlik kazanmaya başlar.

Hayatın sanata yansması olan edebiyat eserlerinin baba-oğul ilişkisine duyarsız kalması beklenemez. Özellikle duygunun ağır bastığı bir edebiyat türü olan şiir de baba-oğul arasındaki duygusal bağa vurgu yapan örneklerle doludur. Şiirlerde baba-oğul ilişkisini irdeleyen bu çalışmada, hem babaların ağzından erkek çocuklarına hem de erkek çocukların ağzından babalarına seslenen eserler incelenmiştir.

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Araştırma kapsamında, Türk Edebiyatında şairlerin oğullarına ya da babalarına yazdıkları şiirler incelenmiş, elde edilen bulgular doğrultusunda sonuçlara ulaşılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Baba, oğul, şiir

FROM FATHERS TO SONS FROM SONS TO FATHERS WITH POETRY

Abstract

The effects of parents on children are different. Especially after birth, the influence of the mother on the child is very high and up to the age of two, the mother constitutes the most important social environment for the child. The influence of the father on the child begins to be seen in later years. In the developmental period, both the father and the mother are models for the child. In this period, the father is a guide that protects, supports and directs the child against the difficulties of life. In terms of sexual identity, identification with the mother alone is not sufficient for boys. In addition to the characteristics of the mother, the boy turns to the father after a while and adopts his attitudes. In this way, the child begins to gain a gender-appropriate identity.

It cannot be expected that literary works, which are the reflection of life in art, remain insensitive to the father-son relationship. Poetry, which is a type of literature in which emotion predominates, is full of examples emphasizing the emotional bond between father and son. In this study, which examines the father-son relationship in poems, the works addressing both the sons from the fathers' mouths and the fathers from the boys' mouths were examined.

In the research, the document analysis method, one of the qualitative research methods, was used. Document analysis includes the analysis of written materials containing information about the case or cases that are aimed to be investigated. Within the scope of the research, the poems written by poets to their sons or fathers in Turkish Literature were examined, conclusions were reached in line with the findings and suggestions were made.

Key words: Father, son, poem

GİRİŞ

Baba, 30-40 yıl öncesine kadar çocuklarıyla ilişkisinde daha otoriterken ve uzaktayken, daha çok eve para getiren, evi koruyan bir konumdayken günümüzde ailedeki yeri anne-çocuk ikilisine daha yaklaşmış ve ilişkilerde daha demokratik bir düzey kazanmıştır. Günümüzdeki sosyal değişiklikler, çekirdek ailelerin artması, annenin çalışması veya uzun yıllar eğitim alması, babanın çocuk bakıcılığına katılmak zorunda kalması, babanın gebelik, doğum ve doğum sonrası dönemde annenin daha yakınında olabilmesi, kadınların daha özgür bir yaşamı arzulaması, ilişkilerin insan psikolojisindeki yerinin daha yakından araştırılmaya başlanması babanın ailedeki konumu üzerinde daha çok durulmasına yol açmıştır. Araştırmacılar babanın rolünü inceledikçe onun yaşam boyunca sürdürdüğü; koruyucu, kapsayıcı, destekleyici, mücadeleci, başlatıcı, kural koyucu, akıl danışılan ve örnek oluşturan yönlerini daha iyi anlamışlardır. Bunun yanında babanın ihmalkârlığının, etkin olmamasının veya yokluğunun her kültürde çocuğun bireysel, sosyal ve aile içi yaşantısında derin yaralar açtığını görmüşlerdir. İyi bir baba olması için iyi bir anneye, iyi annelik yapılabilmesi için iyi bir babaya ihtiyaç vardır (<https://www.bursapsikoterapi.pro>).

Aile, toplumu oluşturan en küçük yapıdır. İnsanlığın var olduğu günden beri bu yapı da varlığını sürdürür. Dolayısıyla insanlık tarihinin uğradığı tüm değişim ve gelişimlere şahit olmuş ve onlarla değişmiştir. Bu değişim; kültürel, yapısal, biyolojik, psikolojik, ekonomik gibi sınıflara ayrılabilir. Ailenin gelişimini, genellikle anne-baba-çocuk belirler. Bireylerin hangi sınıftan bir aile yapısının içine doğdukları ve bu sınıfa mensup ebeveynleri ile kurdukları ilişkiler karakter gelişimine büyük ölçüde etki eder. Dolayısıyla ebeveynlerden birinin yaptığı hatalar yahut sergilediği problemler davranışlar, en çok çocuğu etkiler. Edebiyat, yıllarca bu iletişimden beslenmiştir ve hala beslenmeye devam etmektedir. Romanlarda babanın kurduğu otoritenin, hatalı davranışlarının aile bireyelerine etkisi yahut bu figürün yokluğu sıkça işlenir. Geleneksel aile modelinde baba bir otoriteyi temsil eder. Yaptırım gücü son derece yüksektir, iktidarı her daim elinde bulundurmak ister. Ancak geçen zaman ve değişen toplum yapısı ile birlikte bu yapı aşınmaya uğrar, giderek değişir ve yeni şekiller alır.

Modern aile modelinde, bu otoritenin yerini; daha şefkatli, ev içi sorumlulukları paylaşan, ılımlı bir baba figürü alır. Geçen zaman, birçok şey ile birlikte toplumu da değiştirir. Değişen toplum yapısı da en çok bireyi etkiler. Gelenekten moderne geçiş sürecine ayak direyen birey aynı toplum yapısı içinde çeşitliliğe sebep olur. Bu çeşitlilik ise zaman içinde bazı çatışmalara yol açar; geleneksel bir aile yapısında yetişmiş baba ile modern çağın ortasına doğmuş oğul... (İrtegin, 2022). (sanatkritik.com). Psikoloji, baba-oğul çatışmasının temelinde, babanın çocuğunu “yaşamının bir uzantısı” olarak görmesi olduğunu söyler. Çocukluk yıllarında buna herhangi bir itirazı olmayan evlat, yaşı ilerledikçe kendi kişiliğini kanıtlamaya yönelir. Sigmund Freud’un ortaya attığı “Oedipus Kompleksi” kavramı da bu çatışmayı cinsel bir temele dayandırır: Oğul, annesini kazanabilmek için bilinçaltında babasını yenmesi gerektiğini düşünmektedir. Özetle, bir erkeğin kimliğini ispat etmesi için bilinçaltında “otorite,” “kanun” ve “iktidar” gibi kavramlarla eşleşen baba figürünü alt etmesi gerekmektedir (<https://www.paslanmazkalem.com>).

Yöntem

Nitel araştırma, gözlem görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanır. Başka bir deyişle nitel araştırma, kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları bağlı buldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2000: 19-140).

Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen eserler, babalardan oğullara ve oğullardan babalara sesleniş başlıkları altında incelenmiştir.

1. Babalardan Oğullara Sesleniş

Tanzimat Dönemi Edebiyatının önemli temsilcilerinden olan Rezaizade Mahmut Ekrem, Ah Nijad şiirini, genç yaşta kaybettiği oğlu Nijad Ekrem için yazmıştır.

Hasret beni cayır cayır yakarken
Bedenimde buzdan bir el yürüyor.
Hayaline çılgın çılgın bakarken
Kapanası gözümü kan bürüyor.
Dağda kırdı rast getirsem bir dere
Gözyaşlarım akıtarak çağlarım.
Yollardaki ufak ufak izlere
Senin sanıp bakar bakar ağlarım.
Güneş güler, kuşlar uçar havada,
Uyanırlar nazlı nazlı çiçekler.
Yalnız mısın o karanlık yuvada?
Yok mu seni bir kayırır, bir bekler?
Can isterken hasret oduyla yansın,
Varlık beni alil alil sürüyor.
Bu kaygıya yürek nasıl dayansın?
Bedenciğin topraklarda çürüyor!
Bu ayrılık bana yaman geldi pek,
Ruhum hasta, kırık kolum kanadım.
Ya gel bana, ya oraya beni çek,
Gözüm nuru oğulcuğum Nijad'ım! (<https://www.antoloji.com>).

Şair, oğlunun ölümüyle kanadı kolu kırık bir kuş gibi hisseder ve ölmek ister.

Babadan Oğula başlıklı şiir, Ümit Yaşar Oğuzcan'ın babası Lütfi Oğuzcan tarafından yazılmıştır. Babasının şiirde oğluna sitem etmesinin nedeni, Ümit Yaşar'ın sık sık intihara kalkışmasıdır. Bazı kaynaklara göre Ümit Yaşar yirmi üç kez, kendi ifadelerine göre de üç kez intihara kalkışmıştır. Bu ruh hali başta babası olmak üzere tüm aileyi üzmüş ve derinden etkilemiştir.

Gülersen gönlümde çiçekler açar,
Sevgiyle getirdik dünyaya seni.
İnsanlar şüphesiz ümitle yaşar,
Tanrı o ümide bağlaya seni.
Gerçekten olmadık para düşkünü,
Cihanın bir pula sattık köşkünü,
Yaktıksak kalbinde sanat aşkını,
Yüceltmek istedik dehaya seni.
Sen dönme yolundan çatılsın kaşlar
Ey oğul aldırma, yarılısın başlar
Kaç yıldır dört yana attığın taşlar
Getirdi Eşref'le hizaya seni
Bak dünya ne güzel, bu sitem niye,
Ettim ben adımı sana hediye.
Mutluyum ey oğul babanım diye,
Çarptırma hicvinle cezaya beni! (<https://www.antoloji.com>).

Baba, insanın yaşama kaynağını içinde beslediği ümide bağlar ve Tanrı'dan da oğlunu hayata bağlayacak ümidi oğluna vermesini diler. Babasını intihar teşebbüsleriyle çok üzen Ümit Yaşar Oğuzcan, hayatının en büyük acısını oğlunun intiharı ile yaşamıştır. Şair, bu intihar sonucunda duyduğu acıyı Galata Kulesi şiirinde anlatmıştır.

6 Haziran 1973

Pırıl pırıl bir yaz günüydü
Aydınlıktı, güzeldi dünya
Bir adam düştü o gün Galata Kulesi'nden
Kendini bir anda bıraktı boşluğa
Ömrünün baharında
Bütün umutlarıyla birlikte
Paramparça oldu
Bir adam benim oğlumdu...

Gencecikti Vedat

Işıl ışıldı gözleri
İçi
Bütün insanlar için sevgiyle doluydu
Çıktı apansız o dönülmez yolculuğa
Kendini bir anda bıraktı boşluğa
Söndü güneş, karardı yeryüzü bütün
Zaman durdu
Bir adam düştü Galata Kulesi'nden
Bu adam benim oğlumdu

“Açarken ufkunda güller alevden”
Çıktı, her günkü gibi gülerek evden
Kimseye belli etmedi içindeki yangını
Yürüdü, kendinden emin
Sonsuzluğa doğru
Galata Kulesi'nde bekliyordu ecel
Bir fincan kahve, bir kadeh konyak
Ölüm yolcusunun son arzusu buydu
Bir adam düştü Galata Kulesi'nden
Bu adam benim oğlumdu

Küçüktü bir zaman
Kucağıma alır ninniler söyledim ona
“Uyu oğlum, uyu oğlum, ninni”
Bir daha uyanmamak üzere uyudu Vedat

6 Haziran 1973

Galata Kulesi'nden bir adam attı kendini
Bu nankör insanlara
Bu kalles dünyaya inat
Şimdi yine bir ninni söylüyorum ona
“Uyan oğlum, uyan oğlum, uyan Vedat”... (Oğuzcan, 1997: 397).

Karamsar bir ruh haline sahip olan ve sürekli intihar eğiliminde bulunan Ümit Yaşar Oğuzcan'ın bu ruh hali büyük oğlunu da olumsuz etkiler. Babasının hayata karamsar bakışı ve intihar eğilimi, oğlu Vedat'ı derinden etkiler ve 17 yaşındaki Vedat Oğuzcan, Galata Kulesi'ne çıkarak kendini aşağı bırakır. Cansız bedeni yerde yatarken avucundaki kağıtta: “Baba intihar öyle edilmez, böyle edilir!” cümlesinin yazdığı bir not bulunduğu iddia edilmiştir. Şairin ruh dünyasında büyük hasara yol açan bu olaydan sonra Ümit Yaşar kendini “Acılar Denizi” olarak tasvir eder.

Necip Fazıl Kısakürek, Babadan Oğula şiirinde babasını kaybeden bir çocuğu konuşturmuştur. Çocuk, babasının vefatından habersiz babasını sorar. Etrafındaki yetişkinler,

babasının attaya gittiğini ve döneceğini söylerler. Fakat bu attaya gitme çok uzun sürecek, baba hiç dönmeyecektir. Şiirde, babanın akşam eve dönen kişi olarak vurgulanması dikkat çekicidir.

Eve dönmez bir akşam;
Ve gün yüzlü çocuğu,
Sorar: Nerede babam?
Bakarlar, oldu bitti;
Gelir, derler çocuğa,
Baban attaya gitti
Uzar gider bu atta;
Ve neler neler olmaz
Ve kim bilir ve hatta;
Bir mahşer gerisinde;
Babası döner bir gün,
Oğlunun derisinde (<https://www.antoloji.com>).

Tevfik Fikret'in Haluk'un Bayramı şiirinde oğluna bir bayram günü babası olmayan çocukları hatırlatarak babasız çocuklara yardım etmesini ister. Babasız çocuklar bayram sevincini tam olarak yaşayamamaktadır. Şair bu öksüz çocukların ümitsiz ve matem içinde bayram sevinci yaşayamadıklarını belirtir. Bu ortamda Haluk'un da fazla eğlenip sevinmesini istemez.

Baban diyor ki: Meserret çocukların, yalnız
Çocukların payıdır! Ey güzel çocuk, dinle;
Fakat sevincinle
Neler düşündürüyorsun, bilir misin? ... Babasız,
Ümitsiz, ne kadar yavrucakların şimdi
Siyah-ı mateme benzer terâne-i îdi!
Çıkar o süsleri artık, sevindiğin yetişir;
Çıkar, biraz da şu öksüz giyinsin, eğlensin;
Biraz güzellensin
Şu ru-yı zerd-i sefalet... Evet meserrettir
Çocukların payı; lâkin sevincinle
Sevinmiyor şu yetim, ağlıyor... Halûk, dinle! (<https://www.antoloji.com>).

2. Oğullardan Babalara Şiirlerle Sesleniş

Can Yücel, Ben Hayatta En Çok Babamı Sevdim şiirinde babasını çok seven ve ona özlem duyan bir çocuğun hislerini anlatmaktadır. Babası görevi gereği genellikle şehir dışında olan Can Yücel, babasını özlemektedir. Babası ateşi çıktığında yanına geldiği için hastalanmak ister.

Hayatta ben en çok babamı sevdim
Karaçalılar gibi yardan bitme bir çocuk
Çarpık bacaklarıyla -ha düştü, ha düşecek-
Nasıl koşarsa ardından bir devin
O çapkın babamı ben öyle sevdim
Bilmezdi ki oturduğumuz semti
Geldi mi de gidici hep, hep acele işi!
Çağın en güzel gözlü maarif müfettişi
Atlastan bakardım nereye gitti
Öyle öyle ezberledim gurbeti
Sevinçten uçardım hasta oldum mu
40'ı geçerse ateş, çağırırlar İstanbul'a
Bir helalleşmek ister elbet, diğ'mi, oğluyla!

Tifoyken başardım bu aşk oyununu
Ohh dedim, göğsüne gömdüm burnumu
En son teftişine çıkana değin
Koştururken ardından o umaktaki devin
Daha başka tür aşklar, geniş sevdalar için
Açıldı nefesim, fikrim, can evim
Hayatta ben en çok babamı sevdim... (Akkanat, 2005: 66).

Cemal Süreya, Sizin Hiç Babanız Öldü mü? başlıklı şiirde, babasının ölümüyle hissettiği acıyı anlatmaktadır.

Sizin hiç babanız öldü mü?
Benim bir kere öldü kör oldum
Yıkadılar aldılar götürdüler
Babamdan ummazdım bunu, kör oldum
Siz hiç hamama gittiniz mi?
Ben gittim lambanın biri söndü
Gözümün biri söndü, kör oldum
Tepede bir gökyüzü vardı yuvarlak
Şöylelemesine maviydi, kör oldum
Taşlara gelince, hamam taşlarına
Taşlar pırıl pırıldı, ayna gibiydi
Taşlarda yüzümün yarısını gördüm
Bir şey gibiydi, bir şey gibi kötü
Yüzümden ummazdım bunu, kör oldum
Siz hiç sabunluyken ağladınız mı? (<https://www.antoloji.com>).

Nazım Hikmet, Baba şiirinde babaya duyulan sevgi ve saygıyı anlatmaktadır. Baba, sevgisi her geçen yıl artan, bu sevgi ile ömrü de uzayan bir varlıktır. Baba, ağabey, kardeş ve arkadaştır. Babasının sevgisinden güç alan evlat, hiçbir şey karşısında eğilmeyecek bir başa ve özgüvene sahiptir. Babası hayatta olan çocuğun başı sadece babasının elini öpmek için öne eğilecektir.

Baba!
Her yılbaşında
Sana söyleyecek
Bir tek
Sözüm var
“Seni ne kadar çok seversem
O kadar
Çok olsun ömründen geçen yıllar”
Baba!
Babam, ağabeyim, kardeşim, arkadaşım!
Ne zulüm, ne ölüm, ne korku
Başımı eğemez!
Yalnız senin elini öpmek için
Eğilir başım
Babam, ağabeyim, kardeşim, arkadaşım (<https://www.antoloji.com>).

Ali Püsküllüoğlu, Baba şiirinde kapalı bir üslupla da olsa baba sevgisini ve babaya duyulan özlemi anlatmaktadır.

Yalnızlığımdır hep bıçakların kestiğı
Akşam çayında galetalarla yenen
Koyu atlar götürür terkisinde
Ne kadar kaçkın varsa evden
Uykumdur sokaklarda sürünür
Ya da düşer bir kadının elinden
Yorgunluğumdur daha çok aşk
Gelip gider o şehrin gemilerinden
Esmerdir akşamlarda babam
Çok esmer güler resimlerden
O kadar yakın bilmediğim
Ölüme çok uzak günlerinden
Ellerimdir dalgınlığında hep
Hep bardaklarda, sular dururken
Sürahilerde akşam vakitleri
Akşam çayına gelmeyen
Bir baba, aydınlıksız odalarda
Çok esmer güler resimlerinden (Akkanat, 2005: 101).

Sabahattin Ali, Babam İçin şiirinde babasının ölüm haberiyle yaşadığı üzüntü ve çaresizliği anlatmaktadır.

“Allah’ım! İşte bugün,
Şu zavallı ömrümün
En matemli bir günü.

Elim böğrümde kaldım,
Ben bugün haber aldım:
Babamın öldüğünü.

Bitti hayatın tadı,
Bu haber bırakmadı,
Dudağımda tebessüm.

Kalbim oyuldu yer yer,
Aman Yarabbi, meğer
Ne acıklı imiş ölüm” (<https://www.antoloji.com>).

Siyah ve Karanlık şiirinde Fazıl Hüsnü Dağlarca, babasına dair çocukluk anılarına yer vermektedir.

Kur’an okurdu babam bazen,
Galiba kadir gecelerinde.
Onun inanmış sesiyle biz çocuklar
Daha küçüldük odanın en uzak bir yerinde.
Müteessir olurduk kışı gören kırlangıçlar gibi,
Garip sedalarda hiçbir şey anlamadan.

Edip Cansever, Ruhi Bey Anlatıyor: Bir Düğün Günü ve Sonrası şiirinde babasının ölümüyle duyduğu üzüntüyü anlatır.

“Şöyle böyle hatırlıyorum
Beni ölüme uğurlayan bir düğün günü

Babamı hatırlıyorum
Babamın ölümünü
Kırbacıyla birlikte bir çam ağacına gömülü
Annemse odasında babamın
Hasta yatağında
Kımıldamadan yatıyor” (<https://www.antoloji.com>).

Haydar Ergülen, Babam İçin şiirinde babasını olgun kavun, kendisini peynire benzetir. Yiyeceklerdeki bu uyumu, babasıyla arasındaki uyumla birleştirir ve onunla hemhal olup sohbet ettiğini belirtir.

“Sen, olgun kavun!
Ben, delikanlı peynir!
Hemhal olur söyleşirdik.
Genç babam, gencecik babam” (<https://www.antoloji.com>).

Özdemir Asaf, Diyalog şiirinde babası elli dört yaşında öldüğünde kendisinin yedi yaşında olduğunu belirtir. Babası Haziran ayında ölür ve babasının ölümünü ışığın sönmesine benzetir.

“Babamın öldüğünde aylardan Hazirandı,
O elli dördündeydi, ben yedi.
Bir ışık söndüğünde yol yandı.
O kedi bunları nasıl da bildi.” (<https://www.antoloji.com>).

Yusuf Hayaloğlu, Alır Dağlar şiirinde babanın korumacı yanını vurgular ve babasına sığınır.

Baba bugün üşüyorum
Karda kaldım üşüyorum
Anama deyin sıcak bir çorba koysun
Üstümü ört baba üşüyorum

Behey babam dalmış babam
Sigarayı sarmış babam
Şapkasına hicran dökmüş
Kibrit gibi yanmış babam

Baba bugün alır dağlar
Bu dert beni alır dağlar
Şehirlere sığmaz oldum
Fazla sürmez alır dağlar

Baba bugün ağlıyorum
Darda kaldım ağlıyorum
Duaların üzerimden eksik etme
İçim yandı ağlıyorum (<https://www.antoloji.com>).

Rıfat Ilgaz, Baba şiirinde babasına sitem eden bir insanın duygularını anlatmaktadır. Babasının kendisine maddi anlamda miras bırakmamasından şikayetçidir. Ayrıca bu baba öldükten sonra anılacağı işler de yapmadığı için unutulup gidecektir. Evladının bakış açısıyla bu baba küçük işlerle uğraşarak ömrünü harcamıştır. Şiirde, maddiyatçı bakış açısı hakimdir ve konuşan kişide baba sevgisi hissedilmemektedir.

Küçük işler peşinde harcadın
Altmış üç yılını
Mum sattın, kürek çektin
Kul oldun sonunda bir kapıya
Çıkarı olduğu halde işinin
Kaplarını doldurmadın vaktinde
Sessiz sedasız göçtün aramızdan

Ne ölümün geçti gazeteye
Ne dokuz göbek soyun
Kötü mü olurdu
Beş on para ayırıydın bir kenara
Kara günler için
Hiç olmazsa başımızı sokacak
İki göz bir ev bıraksaydın
Sokakta kalmış değiliz
Adımı herkese hatırlatacak
Bir dikili çöpün bile yok yeryüzünde
Mezar taşından gayrı
Büsbütün unutulup gideceksin

Seni üç aydan üç aya hatırlatan
Elimizdeki cüzdan da olmasa
Bizi yukardan konuşturacak
Ne han bıraktın, ne hamam
İki karışlık arsa da kalmadı
Yangın yerinde
Borcun bile yoktu ödenmeyecek kadar
Neyinle övüneyim
Şöyle böyle bir memurdun
Kolculuktan yetişme
Kimlerin yanında lafını edeyim (<https://www.antoloji.com>).

Sonuç ve Öneriler

Araştırma kapsamında incelenen şiirlerde, babalardan oğullarına yazılan şiirlerin daha çok çocuklarının ölümü üzerine dile getirilen duygular olduğu görülmüştür. Çocukları ölen babalar için yaşamak çok zordur. Babanın ağzından çocuğa seslenen bir şiirde de baba, oğluna bayramda sevinmemesini öğütler. Bu baba, oğluna, kendini babası olmayan ve bayramda sevinemeyen çocukların yerine koymasını ister.

Oğullardan babalara yazılan şiirlerde daha çok baba özlemi dile getirilmektedir. Babanın işi dolayısıyla uzakta olması ya da ölmüş olması şiirlerde bu hasret duygusunu ortaya çıkarmaktadır. Babanın ölmesi, hayatın ışığının sönmesidir. Baba, sevgisi her geçen yıl artan, bu sevgi ile ömrü de uzayan bir varlıktır. Baba, ağabey, kardeş ve arkadaştır. Babasının sevgisinden güç alan evlat, hiçbir şey karşısında eğilmeyecek bir başa ve özgüvene sahiptir. Babası hayatta olan evladın başı sadece babasının elini öperken eğilecektir.

İncelenen şiirler içinde en farklı yaklaşım, Rıfat Ilgaz'ın Baba şiirinde görülmektedir. Ilgaz, bu şiirinde babasına sitem eden bir insanın duygularını anlatmaktadır. Babasının kendisine maddi anlamda miras bırakmamasından şikayetçidir. Ayrıca bu baba öldükten sonra anılacağı işler de yapmadığı için unutulup gidecektir. Şiirde, maddiyatçı bakış açısı hakimdir ve konuşan kişide baba sevgisi hissedilmemektedir.

Edebiyat eserlerinde daha çok anne ve anneye karşı hissedilen duygular anlatılmaktadır. Şiirde baba temasının araştırılması bu bakımdan önemlidir. Diğer edebi türlerde babaya bakış da farklı

araştırmaların konusu olabilir. Bu araştırma, sınırlı sayıda şiir üzerinde yapılmıştır. Farklı şairlerin yazdığı farklı şiirler başka araştırmalara konu olabilir.

Kaynakça

- Akkanat, Cevat, (2005). Baba, Bu Kitap Sana, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, Eskişehir
- İrtegün, şüheda, (2022). Gaye Boralıoğlu'nun Dünyadan Aşağı Romanında Baba-Oğul Çatışması, <https://sanatkritik.com/yazilar/gaye-boralioglunun-dunyadan-asagi-romaninda-baba-ogul-catismasi>
- Oğuzcan, Ümit Yaşar, (1997). Acılar Denizi, Özgür Yayınları, İstanbul
- Yıldırım, Ali ve H. şimşek. (2000). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayınları, Ankara.
- https://www.bursapsikoterapi.pro/yazi/baba-olmak-ve-babanin-yeri_173.html
- <https://www.paslanmazkalem.com/baba-demek-catisma-demek-edebiyatin-temel-meselelerinden-baba-ogul-iliskisi-ekseninde-ulysses>
- <https://www.antoloji.com>

SÜRDÜRÜLEBİLİR DÜNYA AÇISINDAN EKO-OKULLARININ İŞLEVİ VE ÖNEMİ

Sedanur Ay, Emin Atasoy, Selma Güleç

Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Bursa, Türkiye

Özet. Son yarım yüzyılda tüm dünyada hızla yaygınlaşan Eko-Okullar, aktif katılımı, iş birliğini, eleştirel düşünmeyi, kültürel farkındalığı, deneyimlerden öğrenmeyi ve sürekli iyileştirmeyi teşvik ederek, geleceğin zorluklarını ele almak için çevreye duyarlı vatandaşlar yaratmaya yardımcı olmaktadır. Eko-Okullar programı, gençlerin çevresel konularda farkındalıklarını ve duyarlılıklarını artırmayı ve sürdürülebilir bir dünya için harekete geçmelerini sağlamayı amaçlayan küresel bir pedagojik girişimdir. Bu çalışmada Eko-Okul kavramının tanımı, önemi, işlevi ve içeriği tartışıldığı gibi Eko-Okul modelinin küresel ve pedagojik önemi de irdelenmiştir. Çalışmada bir yandan Eko-Okul modelinin çevre eğitimi okul müfredatına entegre edilmesi tartışılmış diğer yandan da Eko-Okulların ilkeleri ve teknikleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eko-Okul, Sürdürülebilir Dünya, Eko-Okul Modeli, Eko-Okullar Programı

THE FUNCTION AND IMPORTANCE OF ECO-SCHOOLS FOR A SUSTAINABLE WORLD

Abstract. Eco-Schools, which have spread rapidly around the world over the last half century, help create environmentally conscious citizens to address the challenges of the future by promoting active participation, collaboration, critical thinking, cultural awareness, learning from experience and continuous improvement. The Eco-Schools program is a global pedagogical initiative that aims to increase young people's awareness and sensitivity to environmental issues and empower them to take action for a sustainable world. In this study, the definition, importance, function and content of the Eco-Schools concept are discussed, as well as the global and pedagogical importance of the Eco-Schools model. On the one hand, the integration of the Eco-Schools model into the environmental education school curriculum is discussed, and on the other hand, the principles and techniques of Eco-Schools are discussed.

Keywords: Eco-School, Sustainable World, Eco-School Model, Eco-Schools Program

Eko-Okul Kavramı

Eko-Okullar, sürdürülebilir dünya ve çevre eğitimi uygulamalarını müfredatına ve faaliyetlerine entegre eden, öğrenciler ile buldukları toplum için daha yaşanılabilir dünya ve sürdürülebilir bir gelecek yaratmayı hedefleyen eğitim kurumlarıdır. Eko-Okul, okul ortamında sürdürülebilir uygulamalar yoluyla öğrenciler ile toplum arasında çevre bilincini, sivil katılımı ve sürdürülebilirliği teşvik eden pedagojik merkezlerdir (Bajd ve Lescanec, 2011). Eko-Okul kavramı, 1990'larda insan faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkisine ilişkin artan endişelere paralel olarak ortaya çıkmıştır (ecoschools.global). Eko-Okul modeli, okulların sürdürülebilir uygulamaları teşvik etmede öğrenci, personel ve topluluk arasında çevre sorunları hakkında bilinçlendirmede önemli bir rol oynayabileceği fikrine dayanmaktadır (Kolukısa ve Uğurlu, 2010).

Dünyada'ki ilk Eko-Okul 1992'de Danimarka'da kurulmuş olup bu programın kökeni, eğitimde toplumsal bilinci ve katılımı sürdürülebilir kalkınma ile tanımlayan 1992 Rio Dünya Zirvesi'nin maddelerinden Gündem 21'e dayanmaktadır. İlgili belgede, çevre sorunları ve kalkınmanın çözümünde toplumsal bilincin ve katılım artırılmasının kritik olduğuna değinilmiştir. Daha sonra 1994'te FEE (Uluslararası Çevre Eğitimi Vakfı), 70'ten fazla ülkede faaliyette bulunan ve şu anda dünyanın en kapsamlı sürdürülebilir okul programı olan Eko-Okullar programını başlatmıştır. Ayrıca

1954'te Ulusal Kadın Enstitüleri Federasyonu tarafından, "İngiltere'yi Düzenli Tutun" kararıyla kurulup günümüzde hala mevcut olan İngiltere'nin çöp karşıtı hayır kurumu "Keep Britain Tidy" yardım kuruluşu da Eko-Okul kavramını destekleyip Birleşik Krallık dışında diğer ülkelere de hızla yayılmasını sağlamıştır. (ecoschools.global; Keep Britain Tidy, 2013).

Eko-Okul Modeli

Eko-Okul modeli, okulun çevresel bir incelemesini yürütmeyi, bir eylem planı geliştirmeyi ve sürdürülebilirlik hedeflerine yönelik ilerlemeyi izlemeyi ve değerlendirmeyi içeren yedi adımlı bir çerçeveye dayanmaktadır. Okullar, atık azaltma, enerji tasarrufu, su tasarrufu, sürdürülebilir ulaşım ve biyolojik çeşitlilik dahil olmak üzere bir dizi alana odaklanmaya teşvik edilir. Eko-Okul modelinin temel özelliklerinden biri, öğrenci katılımına yaptığı vurgudur. Öğrenciler, geri dönüşüm programları, enerji denetimleri ve çevre eğitimi kampanyaları gibi faaliyetler yoluyla sürdürülebilir uygulamaları teşvik etmede aktif rol almaya teşvik edilir (Davis, 2009).

Yapılan araştırmalar, Eko-Okul modelinin birçok olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu etkiler, okulların çevresel etkilerini azaltması, öğrenci katılımını ve akademik başarıyı artırması, öğrenci, personel ve daha geniş toplulukta sürdürülebilirliğe yönelik olumlu tutumların teşvik edilmesi gibi başlıkları içermektedir. Model aynı zamanda Birleşmiş Milletler' in "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri" ne ulaşılmasını beslemek için de etkili bir araç olarak kabul edilmiştir (UNESCO, 2008; ecoschools.global)

Son yıllarda Eko-Okul modeli, sürdürülebilir yaşam, açık havada öğrenim ve sosyal adalet gibi alanlara odaklanan yeni girişimlerle gelişmeye devam etmektedir. Modelin, sürdürülebilirliği teşvik etmek ve gençler arasında çevre sorunları hakkında farkındalık yaratma ve bilinç geliştirmede güçlü bir platform olmaya devam etmesi yanında iklim değişikliğini ele alma konusundaki küresel çabalarda da etkili bir rol oynamaya devam edeceği öngörülmektedir. (Earth Charter International, 2009).

Eko-Okulların Küresel ve Pedagojik Önemi

Eko-Okullar, sürdürülebilir ve çevreye duyarlı uygulamaları ön planda tutan eğitim kurumlarıdır. Bu kurumlar, öğrencileri çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğin önemi konusunda eğitmek için bir araç olarak hizmet etmektedirler. Bunun yanı sıra Eko-Okullar toplumu daha çevre dostu hale getirme hedefi doğrultusunda aktif olarak katılmaları için onlara fırsatlar sunmaktadır.

Eko-Okulların pedagojik önemi, çevre eğitimini okul müfredatına entegre etmenin etkili bir yolunu sağlamalarıdır. Böylece öğrenciler, sürdürülebilir uygulamaları günlük rutinelere ve etkinliklere dahil ederek ekolojik, sosyal ve ekonomik sistemlerin birbirine bağlılığını ve insan davranışının çevre üzerindeki etkisini öğrenebilmektedir. Ayrıca Eko-Okullar, öğrencilerin eleştirel düşünme, problemlere çözüm üretme ve karar verme yeteneklerini geliştirmelerini destekleyerek topluluklarındaki çevresel sorunları belirlemeye ve ele almaya teşvik ederek katkıda bulunmaktadır. Bu uygulamalı yaklaşım, sorumluluk duygusu geliştirerek öğrencilerin daha sürdürülebilir bir dünya oluşturmak için harekete geçmelerini sağlamaktadır. Eko-Okullar ayrıca çevre kavramlarını sosyal bilgiler, matematik, fen ve dil sanatları gibi çeşitli konulara entegre ederek disiplinler arası öğrenmeyi de teşvik etmektedir. Bu sayede öğrencilerin, doğal sistemler ile insan toplumu arasındaki karmaşık ilişkilerini ve eylemlerinin çevre üzerindeki etkisini daha iyi anlayabilmelerini sağlamaktadır. Genel olarak Eko-Okullar, öğrenciler arasında çevre okuryazarlığını, sürdürülebilirliği ve sivil katılımı teşvik etmek için değerli bir araç olarak hizmet ederek onları daha sürdürülebilir bir dünya yaratmaya katkıda bulunabilecek sorumlu ve üretken vatandaşlar olmaya hazırlamaktadır (Sly, 2015)

Eko-Okullar programı, aktif katılımı, iş birliğini, eleştirel düşünmeyi, kültürel farkındalığı, deneyimlerden öğrenmeyi, yenilikçiliği ve sürekli iyileştirmeyi teşvik ederek, geleceğin zorluklarını ele almak için donanımlı, çevreye duyarlı vatandaşlar yaratmaya yardımcı olmaktadır. Ayrıca okullara, öğrencilere ve topluluklara önemli faydalar sağlayan bir girişimdir. Programın faydalarından bazıları şunlardır (turcev.org):

1. Çevre bilinci: Eko-Okullar programı, öğrencilerin eylemlerinin çevre üzerindeki etkisini anlamalarına yardımcı olan çevre bilincini ve eğitimi teşvik eder.

2. Güçlendirme: Program, öğrencilerin daha sürdürülebilir yarınlar oluşturması için harekete geçmelerini sağlar. Program, öğrencileri karar verme sürecine dahil ederek ve onlara olumlu değişim yaratmaları için araçlar sağlayarak öğrenciler arasında bir sorumluluk ve aracılık duygusu oluşturmaya yardımcı olur.
3. Topluluk katılımı: Program, okullar ve toplulukları arasında güçlü ilişkiler kurmaya yardımcı olan iş birliğini ve topluluk katılımını teşvik eder. Bu, artan sivil katılım ve topluluk gururu dahil olmak üzere bir dizi olumlu sonuca yol açabilir.
4. Maliyet tasarrufu: Eko-Okullar programı, okullar için maliyet tasarrufu sağlayabilecek sürdürülebilir uygulamaları teşvik eder. Örneğin, okullar enerji tasarrufu önlemlerini uygulayarak kamu hizmetlerinden veya geri dönüşüm programlarını uygulayarak atık bertarafından tasarruf edebilirler.
5. Tanınma: Eko-Okullar programına katılan okullar, sürdürülebilirlik çabaları için takdir ve sertifika alabilirler. Bu, okulun itibarını artırmaya ve öğrencileri ve finansmanı çekmeye yardımcı olabilir.

Sonuç olarak Eko-Okullar programı okullara, öğrencilere ve topluluklara bir dizi fayda sağlar. Program, çevre bilincini, yetkilendirmeyi, gelişmiş akademik performansı, topluluk katılımını, maliyet tasarruflarını ve tanınmayı teşvik ederek, geleceğin zorluklarını ele almak için donanımlı, çevreye duyarlı vatandaşlar yaratmaya yardımcı olur.

Eko-Okulların Programları ve İçerikleri

Eko-Okullar programı, gençlerin çevresel konularda farkındalıklarını artırmayı ve daha sürdürülebilir bir gelecek için harekete geçmelerini sağlamayı amaçlayan küresel bir girişimdir. Eko-Okullar programı içerisinde bir dizi tema bulunmaktadır. Ancak sürdürülebilirlik alanında odaklanılması gereken 6 ana tema öne çıkmaktadır. Bu temel temalar enerji, su, atık, biyolojik çeşitlilik, ulaşım ve küresel vatandaşlık olarak belirlenmiştir. Eko-Okullar programının ilk teması enerjidir. Program, okulları enerji tüketimlerini azaltarak güneş veya rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını ele alarak daha fazla enerji verimli olmaya teşvik etmektedir. Bu temayla öğrencilerin enerji tasarrufunun önemini öğrenmesi ile ev ve okulda enerji tasarrufu yapmanın pratik yollarını öğrenmesi amaçlanır. İkinci teması sudur. Program, su tasarrufunun önemi hakkında farkındalık yaratmayı ve okulları sızıntıları giderme, su tasarruflu cihazlar kullanma ve yağmur suyu toplama sistemlerinin kullanımını teşvik etme gibi su tasarrufu önlemlerini uygulamaya teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Böylece öğrenciler temiz suyun önemini ve kirliliğin su kaynakları üzerindeki etkisini öğrenirler. Üçüncü tema atıktır. Program, atık malzemelerin azaltılmasını, yeniden kullanılmasını ve geri dönüştürülmesini, ayrıca kompostlaştırmayı ve diğer organik atık yönetimi biçimlerini teşvik etmektedir. Öğrencilere atıkların çevresel etkileri hakkında bilgi verilerek evde ve okulda atıkları azaltmanın pratik yolları öğretilmektedir. Dördüncü tema biyolojik çeşitlilik ve doğadır. Program, bitkiler, hayvanlar ve ekosistemler dahil olmak üzere biyolojik çeşitliliği korumanın önemi konusunda farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Bu sayede öğrenciler, insan faaliyetlerinin biyoçeşitlilik üzerindeki etkisini öğrenerek yerel çevrelerinde biyoçeşitliliği teşvik etmenin yolları önemini kavrarlar. Beşinci tema ulaşımıdır. Program, okulları yürüme, bisiklete binme ve toplu taşıma gibi sürdürülebilir ulaşım seçeneklerini teşvik etmektedir. Bu temayla öğrencilere ulaşımın çevresel etkisi hakkında bilgi verilir ve sürdürülebilir ulaşım seçeneklerini seçerek karbon ayak izlerini azaltmanın pratik yolları öğretilir. Altıncı tema, dünya vatandaşlığıdır. Program, sürdürülebilirlik konularına ilişkin küresel farkındalığı ve anlayışı teşvik etmeyi ve gençleri daha sürdürülebilir bir dünya yaratmak için harekete geçmeye teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Öğrenciler, küresel çevre sorunlarının birbiriyle bağlantılı olduğunu ve sürdürülebilir kalkınmayı için çevresel adaleti teşvik etmenin yollarını öğrenirler (ecoschools.global).

Özetle, Eko-Okullar programı, çevre sorunlarına yönelik farkındalığı, anlayışı ve pratik çözümleri teşvik ederek gençleri daha sürdürülebilir bir dünya yaratmaya yönelik harekete geçmeleri için eğitmeyi ve güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Eko-Okullar programı, öğrencileri sürdürülebilirlik eğitimine dahil ederek, geleceğin zorluklarını ele almak için donanımlı, çevreye duyarlı ekobireylerden oluşan bir nesil yaratmaya yardımcı olmaktadır.

Eko-Okulların İlkeleri

Eko-Okullar programı, okullarda sürdürülebilirliği ve çevre eğitimini teşvik etmeye odaklanan bir girişimdir ve bir dizi ilke tarafından yönlendirilir. Bu ilkeler, aktif katılımın, yetkilendirmenin, iş birliğinin, eleştirel düşünmenin, kültürel farkındalığın, deneyimlerden öğrenmenin, yenilikçiliğin ve sürekli gelişimin önemini vurgulamaktadır. Ana ilkelerden biri, katılımcıların öğrenme ve öğretme sürecine tam olarak katılmalarını sağlamaktır. Bu, aktif katılımı teşvik eden ve katılımcıları gerçek hayattaki sürdürülebilirlik konularında bilinçli kararlar alma ve eyleme geçme konusunda güçlendiren pratik ve uygulamalı bir yaklaşım oluşturmayı içermektedir. Diğer bir ilke, katılımcıları aktif olarak birlikte çalışmaya ve topluluklarını işbirlikçi çözümlere dahil etmeye teşvik etmektir. Bu, eleştirel düşünmeyi geliştirmek ve değişime açık olmak için varsayımları, bilgileri ve deneyimleri incelemeyi içerir. Ayrıca sürdürülebilirlik konularının ayrılmaz bir parçası olarak kültürel uygulamaların önemini vurgular ve katılımcıları başarıları, başarısızlıkları ve değerleri hakkında ilham verici hikayeler paylaşmaya, onlardan öğrenmeye ve birbirlerini desteklemeye teşvik eder (fee.global).

Ek olarak Eko-Okullar programı sürekli olarak yenilikçi yaklaşımları, metodolojileri ve teknikleri araştırır, test eder ve paylaşır. Ayrıca, izleme ve değerlendirme yoluyla sürekli iyileştirmelerin programlarının merkezinde yer almasını sağlar. Özetle, Eko-Okullar programının ilkeleri, öğrencileri daha sürdürülebilir bir gelecek yaratmak için harekete geçmeye teşvik eden destekleyici ve ilgi çekici bir öğrenme ortamı yaratmaya odaklanmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Eko-Okullar, sürdürülebilir bir dünya için önemli bir pedagojik girişim olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, Eko-Okul kavramının tanımı, önemi, işlevi ve içeriği üzerinde durulmuş ve Eko-Okul modelinin küresel ve pedagojik önemi tartışılmıştır. Ayrıca, Eko-Okul modelinin çevre eğitimi müfredatına entegrasyonu ve Eko-Okulların ilkeleri ve teknikleri tartışılmıştır.

Eko-Okullar, son yarım yüzyılda dünya genelinde hızla yayılan bir fenomen haline gelmiştir. Bu okullar, gençlerin çevresel konularda farkındalıklarını ve duyarlılıklarını artırarak, onları sürdürülebilirlik konusunda harekete geçmeye teşvik etmektedir. Eko-Okulların sunduğu aktif katılım, iş birliği, eleştirel düşünme, kültürel farkındalık, deneyimlerden öğrenme ve sürekli iyileştirme gibi özellikler, geleceğin zorluklarını ele almak için donanımlı ve çevreye duyarlı vatandaşların yetişmesini sağlamaktadır. Eko-Okul modeli, çevresel konuların sadece bir ders veya modül olarak değil, tüm müfredatın bir parçası olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece, öğrenciler sürdürülebilirlikle ilgili bilgi ve becerileri farklı derslerde ve etkinliklerde uygulayarak daha bütüncül bir öğrenme deneyimi elde edebilirler. Eko-Okulların çevre eğitimi müfredatına entegrasyonu, öğrencilerin çevresel sorunları anlama, çözme ve gelecekteki yaşamlarında sürdürülebilirlik ilkelerine uygun davranma becerilerini geliştirmelerine olanak sağlayacaktır.

Eko-Okulların sürdürülebilir dünya açısından işlevi ve önemi büyük bir potansiyele sahiptir. Bu okullar, gençleri sorumluluk sahibi ve inovatif eko-bireyler olarak yetiştirmeyi hedeflemektedir. Ancak Eko-Okulların başarılı olabilmesi için sürekli destek ve katılım gerekmektedir. Eğitim kurumları, öğretmenler, öğrenciler, veliler ve toplumun geneli arasında iş birliği ve ortak bir vizyon oluşturulması önemlidir. Bu sebeple Eko-Okulların etkinliklerinin izlenmesi ve değerlendirilmesi de sürekli iyileştirmenin sağlanması açısından gereklidir.

Sonuç olarak, Eko-Okullar geleceğin sürdürülebilir toplumunu şekillendirmede önemli ve etkili bir oluşumdur. Bu okullar, genç nesillerin çevresel sorunlara duyarlılık kazanmalarını sağlayarak, sürdürülebilirlik değerlerini benimsemelerini ve bu değerleri günlük yaşamlarında uygulamalarını teşvik etmektedir. Eko-Okulların yaygınlaşması ve etkisi arttıkça, daha sağlıklı ve yaşanabilir bir dünya için önemli bir adım atılmış olacaktır.

Kaynaklar

1. Bajd, B. & Lescanec, T. (2011). The Influence of the eco-school and healthy school projects on environmentally responsible behaviour of primary school pupils. *School and Health*, 21, 79-84.
2. Davis, J.M. (2009). "Uncovering the Research 'Hole' in Early Childhood Education for Sustainability: A Preliminary Survey of the Literature Review." *Environmental Education Research* 15 (2): 227-241
3. Earth Charter International (2009). A Guide for Using the Earth Charter in Education. [Çevrim-içi: <https://earthcharter.org/library/guide-for-using-the-earth-charter-in-education/>], Erişim Tarihi: 20 Şubat 2023.
4. Eco-School (2017). Eco-Schools and the Sustainable Development Goals. [Çevrim-içi: <https://www.ecoschools.global/news-stories/2017/8/15/eco-schools-and-the-sustainable-development-goals>], Erişim Tarihi: 21 Şubat 2023.
5. Eco-Schools (b.t.). Eco-schools History. [Çevrim-içi: <http://www.eco-schools.org>], Erişim Tarihi: 20 Şubat 2023.
6. Eco-Schools (b.t.). Eco-Schools Themes, [Çevrim-içi: <https://www.ecoschools.global/themes>], Erişim Tarihi: 5 Mart 2023.
7. FEE (b.t.). Environmental Education Principles, [Çevrim-içi: <https://static1.squarespace.com/static/552bcd30e4b02ed06b97c76d/t/55fa7c3ae4b0b3a1e5124410/1442479175180/FEE+Educational+Principles+Formal+Doc.pdf>], Erişim Tarihi: 5 Mart 2023.
8. Keep Britain Tidy (2013). Eco-schools England. Exploring Success To Inform a New Horizon. London: Keep Britain Tidy. [Çevrim-içi: http://www2.keepbritaintidy.org/ecoschools/AssetLibraryFiles/EcoSchools_Report_2013_1183.pdf], Erişim Tarihi: 20 Şubat 2023.
9. Kolukisa, E. A. ve Uğurlu, B. N. (2010). Environment Education Projects for SD in Turkey.[Çevrim-içi: http://www.plotki.net/cms/images/stories/updatedrumours/sustainable/sustainable_development_education.pdf], Erişim Tarihi: 12 Ocak 2023.
10. Sly, C. (2015). Teachin Strategies, [Çevrim-içi: <https://www.ecoliteracy.org/article/teaching-strategies>], Erişim Tarihi: 09.04.2023.
11. TÜRÇEV (b.t.). Eko-Okullar Programı Nedir, [Çevrim-içi: http://www.turcev.org.tr/v2/icerikDetay.aspx?icerik_id=42]. Erişim Tarihi: 26 Nisan 2023
12. UNESCO (2008). The Contribution Of Early Childhood Education To A Sustainable Society: ED.2008/WS/14

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE ÇEVRE EĞİTİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Sedanur Ay, Emin Atasoy, Selma Güleç

Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Bursa, Türkiye

Özet. Çevre eğitimi genel olarak, ekoloji konularında bilgili, çevre sorunlarının bilincinde olan ve bu sorunlara hem duyarlılık gösteren hem de çözümüne katkıda bulunacak vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlamaktadır. İnsan merkezli değil doğa merkezli bireyler yetiştirmek, çevre konularında beceri, bilgi, motivasyon ve sorumluluklarla donatılmış bir dünya nüfusu yaratmak, çevre eğitimin küresel amaçlarının başında gelmektedir. Çok kısa bir tarihsel geçmişe sahip olsa da çevre eğitimi giderek tüm dünyada hem yaygınlaşmakta hem de küresel öneme ulaşmaktadır. Bu çalışmada çevre eğitiminin dünyada ve Türkiye’deki tarihsel gelişimi incelenmiş ve en önemli değişim-dönüşüm aşamaları tartışılmıştır. Ayrıca bu araştırmada bir yandan çevre eğitiminin amaçları, ilkeleri, hedefleri ve işlevleri irdelenmiş diğer yandan da bu eğitimin küresel, toplumsal ve pedagojik önemi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çevre Eğitimi, Sürdürülebilir Dünya, Çevre İçin Eğitim, Doğa Eğitimi

HISTORICAL DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL EDUCATION IN TURKEY AND THE WORLD

Abstract. In general, environmental education aims to raise citizens who are knowledgeable about ecology, who are aware of environmental problems, who are both sensitive to these problems and who will contribute to their solution. Raising individuals who are nature-centered rather than human-centered, creating a world population equipped with skills, knowledge, motivation and responsibilities in environmental issues is one of the global goals of environmental education. Although it has a very short historical background, environmental education is becoming more widespread and of global importance all over the world. In this study, the historical development of environmental education in the world and in Turkey is examined and the most important stages of change and transformation are discussed. In addition, this study examines the aims, principles, objectives and functions of environmental education on the one hand, and the global, social and pedagogical importance of this education on the other.

Keywords: Environmental Education, Sustainable World, Education for the Environment, Nature Education

Dünya’da Çevre Eğitiminin Tarihsel Gelişimi

Çevresel bozulma, uygarlığın ilk çağlarından beri yaygın olan bir küresel sorundur. İnsan uygarlığı tarihinin, sanayileşme ve bilgi çağıyla gelişmesiyle birlikte her ne kadar teknolojik ve ekonomik faydalar sağlasa da sosyal ve çevresel olarak sorunları da beraberinde getirmiştir. Kentleşme, sosyal ve ekonomik organizasyonlardaki gelişmelerle birlikte insanın doğal kaynaklara yaklaşımını köklü bir değişime uğratmıştır. Maksimum fayda elde etme ve bunu kazanca dönüştürme hedefi, doğal kaynakları sonsuz bir sömürü sürecine götürmüştür. Bu yaklaşımda, insan türünü diğer canlı türlerine göre önceleyen ve doğayı insanın istek ve ihtiyaçlarına göre sınırsız kullanma hakkı tanıyan insan merkezci yaklaşımın önemli bir rolü olmuştur. Modern bilimin doğuşuyla desteklenen mekanik dünya görüşü, evreni insan arzuları ve ihtiyaçları tarafından yönlendirilen bir "çalışan makine" olarak görmüştür. Bu zihniyet, insan ve doğa arasındaki duygusal bağın zayıflamasına ve devamında çevre eğitimi ihtiyacına neden olmuştur.

Çevre eğitimi, 20. yüzyılın başlarına kadar uzanan nispeten kısa ama zengin bir tarihe sahiptir. 1940'larda ve 1950'lerde, sanayileşme ve kentleşmenin çevre üzerindeki etkisi konusunda artan bir kaygı görülmektedir. Bu, halkı çevre sorunları hakkında eğitmeye ve doğayı korumaya odaklanan daha resmi bir çevre eğitimi yaklaşımının ortaya çıkmasına neden olarak 1945'te eğitim, bilim ve kültür alanlarında uluslararası iş birliğini teşvik eden UNESCO'nun, 1948'de de Uluslararası Doğayı Koruma Birliği'nin (IUCN) kurulmasına yol açmıştır. 1962'de Rachel Carson'ın pestisitlerin ve diğer kirlenmelerin çevre üzerindeki olumsuz etkileri konusunda kamuoyunu bilinçlendiren "Sessiz Bahar" kitabı yayınlanmıştır. Kitapta Carson, insan faaliyetinin neden olduğu tahribata ve bunun çevre ve tüm canlılar için oluşturduğu tehlikeye dikkat çekerek geç olmadan insanın gerekli önlemleri alması ve doğayı koruması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Özellikle kontrolsüzce kullanılan kimyasal böcek ilaçlarının (DDT) tehlikelerine ilişkin uyarıları geniş ilgi toplayarak çevre politikalarında önemli değişikliklere yol açmıştır. Benzer bir etki oluşturma şekliyle 22 Nisan 1970 yılında, Amerika'daki şehirlerde milyonlarca insan, çevre kirliliğini ve hükümetin bu konuda önlem almamasını protesto etmek için bir araya gelmiş, çevre sorunlarına ve gezegeni korumak için harekete geçme ihtiyacına dikkat çekilerek ilk Dünya Günü'nü kutlamışlardır. Protestocular, petrol sızıntıları, fabrikalar, elektrik santralleri, kanalizasyon, zehirli atıklar, yok olan yaban hayatı, böcek ilaçları ve hava kirliliği gibi çeşitli kirlilik biçimlerine karşı seslerini yükseltmişlerdir. Bu önemli katılım, halkın çevreye olan ilgisini göstererek daha önce çevre sorunlarına az ilgi gösteren hükümeti harekete geçmeye zorlayan bir olay olmuştur. Bu nedenle 1970'teki Dünya Günü kutlamaları, takip eden yıllarda birçok çevre kuruluş ve yasasının çıkarılmasına yol açan bir çevre aktivizmi hareketini temsil etmektedir. Örnek olarak 1970 yılında ABD'de Çevre Koruma Ajansı'nın (EPA) ve 1972'de Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (UNEP) kurulması, çevrecilik tarihinde önemli kilometre taşları olmuştur (Athman ve Monroe, 2001).

1972 yılında iktisatçılar, bilim adamları ve düşünürlerden oluşan "Club of Rome" adlı bir grup, "Büyümenin Sınırları" başlıklı bir rapor yayımlayarak sürekli büyüme ve gelişmenin çevresel bozulmanın ve ekolojik sorunları daha da arttıracaklarını ilan ettiler. Rapor, dünyadaki yaşam için sürdürülebilir bir gelecek sağlamak adına ekonomik faaliyetlerin doğanın taşıma kapasitesiyle sınırlandırılması gerektiğini vurgulamaktaydı. Bu bildiri, insan faaliyetlerinin doğa üzerindeki yıkıcı etkilerinin ve sonuçlarının farkına varılmasında bir dönüm noktası olmuş ve çevre eğitiminin doğuşuna işaret etmiştir. O zamandan beri çevre eğitimi küresel gündemin ayrılmaz bir parçası haline gelerek farkındalık yaratmak ile sürdürülebilir bir yaşam tarzını teşvik etmek için önemli adımlar atılmıştır. Örneğin, 1972 yılında Stockholm'de yapılan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı, çevre eğitimi alanında önemli bir adım olarak kabul edilir. Konferans, çevre eğitiminin önemini vurgulayıp her düzeyde örgün eğitim sistemlerine entegre edilmesi çağrısında bulunmuştur. Çevre eğitiminin kapsamlı bir şekilde ele alındığı bu tarih, "Dünya Çevre Günü" olarak kabul edilmiştir. Öte yandan konferans, dünya çapında çevre eğitimi teşvik etmede etkili olan 1972'de UNEP'in kurulmasına yol açmıştır. Bu kuruluş, çevreyi korumayı ve dünyanın doğal kaynaklarını korumayı amaçlayan politikaların teşvik edilmesinde ve uygulanmasında çok önemli roller oynayarak o zamandan beri sürdürülebilir ve daha yeşil bir geleceğe ulaşmaya yönelik küresel çabalara önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Sonrasında 1975'te UNESCO, Stockholm Konferansı'nın tavsiyelerine cevaben 136 ülkede çevre ve çevre eğitimi üzerine kapsamlı bir araştırma yapmıştır. Araştırma kapsamında uygulanan anketle, çevre eğitimi konusunda alınabilecek olası adımları ve önlemleri belirlemeyi amaçlamıştır. UNESCO'nun anketi çevre eğitim programlarındaki gelişmeleri incelemiştir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular; dünya genelindeki çevre eğitim programlarının, sayı ve kapsam açısından yetersiz kaldığını ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha belirgin olduğunu göstermektedir. Ek olarak disiplinler arası bir yaklaşım eksikliği bulunmakta ve işlevsel mantığa dayalı bir eğitim programı hiçbir ülkede uygulanmamaktadır. Ayrıca, çevre eğitimi, problemlerin çözümüne dayalı bir yaklaşım eksikliğinden dolayı toplumdan kopuk kalmakta ve eğitim verimliliği sınırlı kalmaktadır (Knap vd., 1995).

Ortaya çıkan bu sonuçlar doğrultusunda, dünya çapında çevre eğitimiyle ilgili bilgi, deneyim, çalışma ve eğitim programlarının değişimini, geliştirilmesini ve yenilenmesini teşvik etmek için BM doğa programı ile iş birliği içinde Uluslararası Çevre Eğitim Programı (IEEP) başlatılır. Ardından,

konuyu daha ayrıntılı olarak tartışmak için Ekim 1975'te Belgrad'da uluslararası bir çevre eğitimi çalışmayı düzenlenir. Bu çalıştıydan sonra UNESCO ve UNEP'in ortaklığıyla 1977'de Tiflis'te 66 üye ülkenin katıldığı Hükümetler Arası Çevre ve Eğitim Konferansı için toplanılıp Tiflis Bildirgesi yayınlanır. Tiflis Bildirgesi, çevre eğitiminin amaçlarını ve ilkelerini ayrıntılı olarak ortaya koyarak eğitim sürecine dahil edilmesine değinir (Bozkurt, 2009; Carter ve Simmons, 2010; Dilek, 2012).

1980 yılına gelindiğinde BM, "Sürdürülebilir Kalkınma" kavramını ilk kez resmi olarak ifade etmiştir. WCED (Dünya, Çevre ve Kalkınma Komisyonu), 1987 yılında yayınlanan ve "Brundtland Raporu" olarak da bilinen "Ortak Geleceğimiz" raporunda bu kavramı "*gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yetisine zarar vermemek*" temelinde ortaya koymuş ve çözüm önerileri sunmuştur. 1980'lerde ve 1990'larda çevre eğitimi, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeye ve iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı, kirlilik gibi küresel çevre sorunlarını ele almaya odaklanarak ivme kazanmaya devam etmiştir. 1992'de Rio de Janeiro'da düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı, çevre eğitiminin toplumun tüm yönleriyle bütünleştirilmesi çağrısında bulunan Gündem 21'in kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Komisyon çalışmalarını 1997 Rio+5 Zirvesi ve 2002 Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi ile sürdürmüştür. 2012 yılında düzenlenen Rio+20 BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde önceki toplantılardan bu yana ortaya çıkan yeni sorunlar değerlendirilmiş, yoksullukla mücadele ve sürdürülebilir kalkınma için yeni bir alan olarak "Yeşil Ekonomi" kavramı ortaya konulmuştur (Ünal ve Dımişkı, 1999; Agarwala, 2006).

Daha sonra BM, "*kapsayıcı ve eşitlikçi kaliteli eğitim sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenme fırsatlarını teşvik etmek*" hedefini içeren 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'ni 2015 yılında kabul etmiştir. BM tarafından 2015 yılında kabul edilen sürdürülebilir kalkınma hedefleri, sürdürülebilir bir geleceğe duyulan ihtiyaç konusundaki küresel fikir birliğini yansıtmak amacıyla oluşturulmuştur. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin her biri belirli hedeflere ve bunlara ulaşma yolundaki ilerlemeyi ölçmek için göstergelere sahip 17 tema etrafında yapılandırılmıştır. Bunlar genel olarak; yoksulluk, açlık, sağlık, eğitim ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi sosyal konulara ve enerji, ekonomik büyüme, altyapı ile ilgilidir. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri ayrıca temiz su ve sanitasyon, sorumlu tüketim ve üretim, iklim eylemi, suda yaşam ve karada yaşam konularına odaklanan hedeflerle çevresel konulara öncelik vermektedir. Bu hedefler, iklim değişikliği, kirlilik ve biyoçeşitlilik kaybı dahil olmak üzere gezegenimizin karşı karşıya olduğu çevresel zorluklara yönelik ihtiyaçların farkındalığına göre oluşturulmuştur. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma hedefleri, sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmada ortaklıkların önemini vurgulamaktadır. 17. temasında, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmanın hükümetler, özel sektör, sivil toplum ve bireyler arasında iş birliği gerektireceğini kabul ederek, sürdürülebilir kalkınma için küresel bir ortaklık çağrısında bulunmaktadır. Ek olarak BM İklim Değişikliği Konferansı'nda varılan Paris Anlaşması, çevre sorunlarının ele alınmasına yönelik bir diğer önemli adımdır. Küresel ısınmayı önlemek için ülkelerin sera gazı emisyonlarını dengelemelerini öngören anlaşma 195 ülke tarafından kabul edilmiştir. Günümüzde de çevre eğitimi, sürdürülebilirlik, koruma ve herkes için daha adil ve eşitlikçi bir gezegen inşa etmeye odaklanarak gelişmeye ve yeni zorluklara uyum sağlamaya devam etmektedir (UN Conference of the Parties, 2015).

İnsan faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkileri konusunda insanları eğitmeyi ve gelecek nesiller için sürdürülebilir uygulamaları teşvik etmeyi amaçlayan çevre eğitimi, ekoloji, sosyal bilimler, kimya ve biyoloji gibi disiplinlerden yararlanan çok disiplinli bir yaklaşım benimser ve ilkokullardan üniversitelere kadar eğitimin her kademesinde öğretilir. Günümüzde çevre eğitimi, sürdürülebilir kalkınmanın temel bir bileşeni haline gelen, önemi dünya çapında hükümetler, kuruluşlar ve bireyler tarafından kabul edilen toplumsal ve ekonomik bir mesele haline gelmiştir. Ayrıca doğa merkezleri, eko-turizm ve topluluk temelli girişimler gibi yaygın çevre eğitimi programları, çevre bilincini ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmedeki rolleriyle giderek daha fazla tanınmaktadır.

Şekil 1, çevre eğitiminin tarihsel gelişimi ve uluslararası çabalara özet niteliğindedir. Şekil, tüm etkinliklerin kapsamlı bir listesi olmamakla beraber alanın tarihindeki önemli dönüm noktaları ele alınarak şöyle özetlenebilir (Knap vd., 1995; Ünal ve Dımişkı, 1999; Athman ve Monroe, 2001; Agarwala, 2006; Bozkurt, 2009; Carter ve Simmons, 2010; Dilek, 2012; UN Conference of the Parties, 2015):

Şekil 1- Çevre Eğitiminin Tarihsel Gelişimi ve Uluslararası Çabalar

Zaman Dilimi	Önemli Olaylar
1945	Eğitim, bilim ve kültür alanlarında uluslararası işbirliğini teşvik eden UNESCO kurulur.
1948	Sanayileşme ve kentleşmenin çevre üzerindeki etkisi Uluslararası Doğayı Koruma Birliği'nin (IUCN) kurulmasına yol açar.
1962	Rachel Carson, pestisitlerin çevre üzerindeki olumsuz etkileri konusunda halkı bilinçlendiren "Sessiz Bahar"ı yayınlar.
1970	İlk Dünya Günü kutlanarak çevre sorunları ve koruma ihtiyacı vurgulanır.
1972	UNEP'in oluşturulmasına ve çevre sorunlarına ilişkin küresel farkındalığın artmasına yol açan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı İsveç'in Stockholm kentinde düzenlenerek çevre eğitimi ve eyleminin gerekliliği konusunda küresel farkındalığı artırır.
1975	Belgrad, IEEP ve UNEP'in kurulmasının ardından UNESCO-UNEP ile işbirliği içinde çevre eğitimi konulu uluslararası bir konferansa ev sahipliği yapar.
1977	Tiflis Bildirgesi, çevre eğitiminin temel ilkelerini ve hedeflerini ana hatlarıyla belirtir.
1987	Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayınlanan "Ortak Geleceğimiz" olarak da bilinen Brundtland Raporu, sürdürülebilir kalkınma ve çevre eğitiminin gerekliliğine değinerek sürdürülebilir kalkınma ihtiyacını vurgular.
1992 1997 2002	Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı, sürdürülebilir kalkınma için eğitimin önemini vurgulayan Gündem 21'in kabul eder ve çalışmalarını 1997 Rio+5 Zirvesi ve 2002 Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi ile sürdürür.
2012	Rio+20 BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde önceki toplantılardan bu yana ortaya çıkan yeni sorunlar değerlendirilip yeni bir alan olarak "Yeşil Ekonomi" kavramı ortaya konulur
2015	Birleşmiş Milletler, "kapsayıcı ve eşitlikçi kaliteli eğitim sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenme fırsatlarını teşvik etmek" hedefini içeren 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'ni açıklar.

Türkiye'de Çevre Eğitiminin Tarihsel Gelişimi

Çevre eğitimi, çevre bilinci yaratmayı ve doğal kaynaklara karşı sorumlu davranışı teşvik etmeyi amaçladığı için modern eğitim sistemlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Türkiye'de çevre

eğitiminin gelişimi, çevrenin bozulmasına ilişkin endişelerin ortaya çıkmaya başladığı 1950'lerin başına kadar izlenebilir. O zamandan beri, çevre eğitimini ulusal müfredata entegre etmek ve Türk nüfusu arasında çevre bilincini artırmak için önemli çabalar sarf edilmiştir. Bu sebeple Türkiye'de onlarca yıldır önemli bir konu olmuştur. Nitekim 1970'lerde ülke, önemli çevre sorunlarına yol açan hızlı sanayileşme ve kentleşme yaşamaya başlamıştır. Yanıt olarak bu sorunları ele almak ve çevre bilincini teşvik etmek için bir dizi taban örgütü olan sivil toplum kuruluşları (STK) ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşlar, Türkiye'de çevre eğitiminin gelişmesinde kilit rol oynamıştır (Çolakoğlu, 2010; Çabuk vd., 2019)

Türkiye'deki en eski çevre kurumu, 1955 yılında, doğaya ve çevresel değerlere derin bir tutku duyan 40 kişilik bir grup tarafından Türkiye Tabiatını Koruma Derneği (TTKD) ismiyle kurulmuştur. TTKD olarak anılan bu örgüt, Türkiye'deki ilk çevre hareketlerinden biridir. TTKD, 1955'ten 1970'lere kadarki ilk yıllarında, dünyada benzer hareketlerin yeni yeni şekillenmeye başladığı bir dönemde, Türkiye'ye özgü çevre konularını ele almaya odaklanmıştır. Kısa süre sonra bu kuruluşu 1972 yılında gönüllülerden oluşarak kurulan TÜRÇEK (Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu) izlemiştir. Bu kuruluş, çevre bilincini artırmaya ve sürdürülebilir programları sunmaya odaklanmıştır (ttkder.org; turcek.org)

Çevre sorunları Türkiye'de uzun zamandır endişe konusu olmuştur. Hükümet, Beş Yıllık Kalkınma Planları aracılığıyla bu sorunları ele almak için birkaç adım atmıştır ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) "Ekonomik ve Sosyal Hedefler" bölümünde ülkenin sağlık düzeyinin ve çevrenin iyileştirilmesine yönelik hedeflere yer vermesiyle çevre sorunlarına değinilmiştir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), çevre sağlığı iyileştirmeleri yoluyla tüberküloz ve sıtma gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmeye odaklanarak sağlık koşullarını iyileştirmeyi amaçlamaktaydı. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977), kaynakların yetersiz kullanımının çevre sorunlarının temel nedeni olduğunu kabul ederek tamamen ilk kez çevre sorunlarına odaklanmıştır. Bu planda, çevre sorunlarının sanayileşme ve gelişmeyi engellemeden çözülmesi gerektiği vurgulanmış; tarımda kentleşme, sanayileşme ve modernleşme sürecinde önleyici politikalar uygulanmış, çevrenin korunmasına özen gösterilmiştir. Daha sonra Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ile (1979-1983), çevre sorunları iki ayrı bölümde ele alınmıştır. Planda, çevre sorunlarının bu süreçlerden soyutlanarak değil, sanayileşme ve kalkınmayla birlikte çözülmesi gerektiği vurgulanmış; hava, su ve deniz kirliliği, kanalizasyon sorunları, harap alanlarda kötü yaşam koşulları, erozyon ve doğal kaynakların uygunsuz kullanımı gibi geleneksel çevre sorunları belirlenmiştir. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çevre sorunlarının önlenmesi ve ortadan kaldırılmasının yanı sıra çevrenin korunması ve geliştirilmesine ağırlık verilmiştir. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, doğal kaynakları korumak ve onları etkili bir şekilde yönetmeye değinilmiştir. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, örgün ve yaygın eğitim yoluyla çevre bilinci yaratmanın kritik olduğunu belirlenip çevreyi korumak için her bireyin çevre bilincine sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu plan, uluslararası yasa ve yönetmeliklere atıfta bulunup bunlara uymanın önemine değinmektedir. Özellikle, 1992 yılındaki Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın ardından kabul edilen Gündem 21 Eylem Planı ile ilgili olarak ülkelerin yükümlülüklerini vurgulamaktadır. Öte yandan Yedinci Plan, eğitimdeki eksikliklerin çevresel problem çözmeyi engelleyebileceğini de kabul etmektedir. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sürdürülebilir kalkınmaya yer verilip iklim değişikliği ve biyoçeşitlilik ile ilgili belgeler hazırlanmış ve ekolojik dengenin korunması gerektiği vurgulanmıştır. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, gelecek nesillerin refahını gözetken uzun vadeli bir bakış açısıyla formüle edilmiş olması nedeniyle diğerlerinden farklıdır. Bir diğer farklılığı olarak Avrupa Birliği (AB) mali takvimi ile uyumlu olarak yedi yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Bu plan, ülkenin AB üyeliğine ulaşma çabalarında önemli bir strateji belgesi olarak kabul edildiğinden önemi ile öne çıkmaktadır. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, "yeşil büyüme" kavramını öne sürerek çevreyi korumak, çevre dostu uygulamaları teşvik etmek, tüketim alışkanlıklarının sürdürülebilirliğini desteklemek, iklim değişikliği ile mücadele etmek ve çevre dostu ekonomik büyümeyi sağlamak için çalışan STK'ların sayısını artırmayı amaçlamıştır. Son olarak günümüzde de devam eden, Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından 2019-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı yayımlanmıştır. On Birinci Plan, diğer planlara benzerliğinin yanı sıra "Yaşanabilir Alanlar, Sürdürülebilir Çevre"

başlıklı bir bölümün dahil edilmesiyle sürdürülebilir gelişme ilkeleri çerçevesinde oluşturulmuştur (Atasoy, 2012; T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1963; T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1968; T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1973; T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1979; T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1985; T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1990; Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996; Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2000; Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006; Onuncu Kalkınma Planı, 2013; On Birinci Kalkınma Planı, 2019).

Bu gelişmelerin ardından 1980'lerin başında, Türk hükümeti çevre eğitiminde daha aktif rol almaya başlamıştır. 1982 Anayasasının 56. maddesi, "*Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların görevidir.*" ifadesiyle çevre kavramını Türkiye'de yasal bir zemine oturtmuştur. Bu sayede çevrenin korunması yasal bir dayanak haline gelmiştir. Ayrıca, bu maddeyle bağlantılı olarak hazırlanan ve 1983 yılında yürürlüğe giren çevre kanunu, çevrenin tüm bileşenlerini ele alan kapsamlı bir çerçeve sunarak hem devletin hem de vatandaşların çevrenin korunması ile ilgili sorumluluklarını belirtmiştir. Bu kanun, çevrenin korunması konusunda birçok önemli düzenlemeyi de içermektedir. (Aydemir, 2010).

Son yıllarda, çevre konularına verilen önemin artmasıyla gelişmeler, eğitim alanına da yansımış ve eğitim sektörünü etkilemiştir. 1990 tarihinde ilköğretim genel müdürlüğü ve UNESCO arasında bir sözleşme imzalanarak "İlköğretimde Çevre Eğitimi Öğretmen El Kitabı" hazırlanmıştır. Bu kaynak kitap çevre eğitimini öğretmek için başucu kaynağı niteliğinde kullanılmaktadır. Fakat 1982'de çıkartılan yasaya rağmen 1992'lere kadar Türkiye'de resmi eğitim basamaklarının hiçbirine çevre eğitimi dersi dahil edilmemiştir. Bu tarihten sonra 1992-1997 yılları arasında "Çevre, Sağlık, Trafik ve Okuma" dersi ile çevre eğitimi, ilkokulların müfredatında dahil olmaya başlamıştır. Ortaokullarda ise 1992 yılı itibariyle seçmeli ders olarak "Çevre ve İnsan" dersi ismiyle eklenmiştir. Daha sonra, sürdürülebilirliği ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeye yönelik önemli gelişmeler ışığında 1993'te Turizm Bakanlığı önderliğinde kurulan TÜRÇEV, kuruluşunu takiben Uluslararası Çevre Eğitim Vakfı'na (FEE) üye olmuş ve 1995 tarihinde "Eko-Okullar", 2004 tarihinde "Okullarda Orman" programıyla çevre, çevre eğitimi, sürdürülebilirlik gibi birçok konuyu ele alan ulusal-uluslararası kurumlarla ortak projeler yürütmüştür. Buna ek olarak 1993 yılında Türkiye Çevre Vakfı (TÇV) tarafından çevre eğitiminin durumunu tartışmak üzere bir toplantı düzenlenmiş ve eğitim sisteminde çevre sorunlarına ilişkin farkındalığı artırmayı amaçlayan çok sayıda protokol ve anlaşma imzalanmıştır. Öğrencilere uygulamalı çevre eğitimi verip ortaöğretimde çevre eğitimi genel eğitim programlarına dahil etmek ve çevre eğitimi yoluyla okul paydaşlarını bilinçlendirmek amacıyla 1999'da MEB ve Çevre Bakanlığı arasında imzalanan "Çevre Eğitimi Konularında Çalışmalara İlişkin İşbirliği Protokolü" bunlardan biridir (Ünal ve Dımışkı, 1999; TÇVY, 2007; Özcan, 2010).

2005 yılında MEB, Çevre ve Orman Bakanlığı ile Bölgesel Çevre Merkezi arasında "Yeşil Kutu Türkiye" projesi ile sürdürülebilir kalkınmaya yönelik eğitim faaliyetlerini desteklemek için bir protokol imzalanmıştır. Talim ve Terbiye Kurulu bu protokol doğrultusunda 2007 yılında bir genelge yayınlarak küresel ısınmanın sonuçlarının ilk ve orta öğretim kurumlarında öğretilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bununla birlikte Sosyal Bilgiler, Coğrafya, Hayat Bilgisi, Fen Bilimleri, Kimya, Sağlık Bilimleri ve Biyoloji derslerinde farklı konu ve ünitelerde çevre ile ilgili birtakım ilişkilendirmeler yapılmakta ve çevre ile dolaylı ya da doğrudan ilgili kazanımlar bulunmaktadır. Tüm bu çabalar, eğitim sisteminde çevre konularının öneminin artmasına ve toplumda çevre bilincinin oluşmasına yardımcı olmaktadır (Bozkurt, 2011; TÇVY, 2007).

Sonuç olarak Türkiye'de çevre eğitiminin tarihsel gelişimi, kamuoyu bilincinin ve çeşitli paydaşlar arasındaki iş birliği öneminin bir kanıtıdır. Ancak, sürdürülebilir davranışı teşvik etmek ve çevreyi korumak için yapılacak daha çok iş vardır. Devam eden ortak çabalar ile Türkiye ve dünya için için daha sürdürülebilir bir gelecek inşa edebilir.

Çevre Eğitiminin Amaçları ve İşlevi

Eğitim, farklı düşünürler tarafından yapılan çeşitli yorumlarla tanımlanan bir kavramdır. Dewey, eğitimin kişinin hayatını yeniden inşa etmek anlamına geldiğine inanırken, Gökalp, fikirlerin

ve duyguların bir nesilden diğerine aktarılması olarak tanımlamaktadır. Durkheim ise eğitimi, bireyleri sosyal yaşama hazırlayan toplumsal bir araç olarak görmektedir. Benzer şekilde Ertürk, istenen sonuçlara ulaşmak için kasıtlı olarak davranış değiştirme süreci olarak değerlendirmektedir. Tanımı ne olursa olsun eğitim, geçmişin, bugünün ve geleceğin önemini ve anlamını kavrayabilen insan modeli oluşturmaya yöneliktir (Ertürk, 1973; İnal, 1991; Adanalı, 2004).

Eğitim, ailede başlayan, okulda şekillenen ve çeşitli ortamlarda yaşam boyu devam eden bilinçli, planlı ve amaçlı bir faaliyet olduğu için etkisi, bireyin ötesine geçerek aile üyelerini ve sosyal çevresini kapsadığı kadar kitle iletişim araçlarını, medyayı, ekonomik, siyasi ve kültürel kurumları da içine almaktadır. Bu, eğitimin etkileme ve etkilenmede çok yönlülüğünün göstergesidir (Önal vd., 2017).

Çevre eğitimi, doğal dengeye, kişinin onun içindeki konumuna ve çevre ile uyumlu bir arada yaşamının teşvik edilmesine yönelik özen ve anlayış duygusunu geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ek olarak bireyleri çevrenin korunmasına yönelik sorumlu ve etkin katılım için gerekli temel becerilerle donatmaya çalışır (Güler, 2010). Doğan'ın (1997) Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve Türkiye Çevre Vakfı (TÇV) iş birliğiyle hazırladığı raporda çevre eğitiminin beş temel amacı olduğu görülmektedir (Doğan, 1997):

1. Çevre bilinci oluşturmak: Çevre eğitimi, çevrenin önemi, karşı karşıya olduğu tehditler ve çevrenin korunması gereği konusunda toplumda farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Bu, seminerler, çalıştaylar, kongreler ve kampanyalar gibi çeşitli etkinliklerle gerçekleştirilir.
2. Çevre bilgisinin geliştirilmesi: Çevre eğitiminin diğer bir amacı, öğrenciler arasında çevre, çevre sorunları, doğal kaynaklar, çevre sistemleri, ekolojik süreçler ve ekosistemler hakkında bilgi geliştirmektir. Tüm bunlar, okul ve sınıf ortamında, saha gezileri ve uygulamalı faaliyetler yoluyla yapılır.
3. Çevresel değerleri teşvik etmek: Çevre eğitimi, doğaya saygı, koruma ve sürdürülebilirlik gibi çevresel değerleri teşvik etmeyi amaçlar. Tüm bunlar, öğrencilere çevrenin içsel değeri ve onu gelecek nesiller için koruma ihtiyacı hakkında bilgi vererek başarılır.
4. Çevresel sorumluluğu teşvik etmek: Çevre eğitimi, bireyleri eylemlerinin ve çevre üzerindeki etkilerinin sorumluluğunu almaya teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Tüm bunlar, öğrencilere eylemlerinin çevresel sonuçlarını ve sürdürülebilir seçimler yapma ihtiyacını öğretmekle yapılır.
5. Çevre becerilerinin geliştirilmesi: Çevre eğitiminin bir diğer amacı da problem çözme, eleştirel düşünme ve karar verme gibi çevresel becerilerin geliştirilmesidir. Tüm bunlar, pratik etkinlikler ve uygulamalı öğrenme deneyimleriyle elde edilir.

Çevre Eğitiminin Küresel ve Pedagojik Önemi

Çevre eğitimi, bireylerin çevre ile ilgili tutum, davranış, bilinç ve değerlerin olumlu yönde değişmesine, çevrelerine karşı duyarlılık ve farkındalık geliştirmelerine yardımcı olur. Ayrıca çevresel sorunların ve çevrenin korunması ihtiyacının anlaşılmasına odaklanan eğitimin çok önemli bir yönüdür. Çevre eğitimi, çevre sorunlarıyla mücadele etmek ve gelecek nesiller için temiz ve sağlıklı bir çevre yaratmak için bireyleri gerekli beceri, bilgi, değer ve deneyimle donatan sürekli bir öğrenme sürecidir. Temelinde, çevre sorunlarının bilincinde olan, çevre sorunlarına duyarlı, çevre sorunlarının çözümüne katkıda bulunacak ve yenilerinin oluşumunu önleyecek beceri, bilgi, motivasyon ve sorumluluklarla donatılmış bir dünya nüfusu geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle çeşitli çalışma alanlarının entegrasyonunu içeren, yaşam boyu süren, disiplinler arası bir yaklaşımdır (Doğan, 1997; Vaughan vd., 2003)

Dünyamızın, iklim değişikliği, ormansızlaşma, kirlilik ve biyolojik çeşitliliğin kaybı gibi artan çevresel sorunlarına karşı karşıya kalmasıyla çevre eğitimi her zamankinden daha önemli hale gelmektedir. Çevre sorunlarının giderek küreselleşmesi ve dünya üzerindeki yaşamı tehdit etmesi, bireyleri doğa ile ilişkilerini yeniden değerlendirmeye ve çevreye karşı tutum ve davranışlarını yeniden şekillendirmeye sevk etmiştir. Bu, doğaya karşı bireysel sorumluluk ve görevlere yeniden odaklanmanın yanı sıra çevre bilinci ve ekolojik kültürün yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Sonuç

olarak değer, denge, etik, birlik, hoşgörü, gelişim gibi kavramlar ekolojik bir mercekten yeniden anlam kazanmıştır (Atasoy, 2005)

Eğitim ve çevre sorunları arasındaki ilişkiye yönelik bu yenilenmiş odak, çevre bilincine ve ekolojik duyarlılığa sahip bireylerin yetiştirilmesinde öğretmenlerin, okulların ve müfredatın uygunluğunun yeniden incelenmesini beraberinde getirmiştir. Ayrıca, birçok ülkede, halkın ve çocukların çevre duyarlılığı çevre eğitimi derslerine duyulan ihtiyacın artmasına neden olmuştur.

Çevre eğitimi, insanların sorumlu çevresel davranışı benimsemesi ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımının önemini kabul etmesi için küresel ekolojik bir ihtiyacı vurgulamaktadır. Sürdürülebilir kalkınmayı ve gelecek nesiller için sağlıklı bir gezegen sağlamak için çevre eğitiminin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Bu eğitim, bireyler arasında çevreye karşı sorumluluk duygusu geliştirmede ve bilinçlendirmede kilit bir faktördür. Bireylere, çevresel zorlukları ele almak için gerekli becerileri telkin etmekle birlikte tüm paydaşlara çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğe yönelik harekete geçmeleri için açık bir çağrı görevi görür (Moseley, 2000).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, dünya genelinde ve Türkiye'de çevre eğitiminin tarihsel gelişimini incelemiş ve önemli değişim ve dönüşüm aşamalarını tartışmıştır. Çevre eğitimi, doğa merkezli bireyler yetiştirerek çevre sorunlarının bilincinde olan ve bu sorunlara duyarlılık gösteren vatandaşların yetişmesini amaçlamaktadır. Ayrıca, çevre konularında bilgi, beceri, motivasyon ve sorumluluklarla donatılmış bir dünya nüfusu oluşturmak da küresel hedefler arasında yer almaktadır.

Çalışmanın sonuçlarına göre, çevre eğitimi son yıllarda tüm dünyada yaygınlaşmış ve küresel önemi artmıştır. Tüm bunlar, çevre sorunlarının giderek daha fazla fark edilmesi ve çözümüne katkıda bulunmak isteyen bireylerin sayısının artmasıyla ilişkilidir. Türkiye'de de çevre eğitimi alanında önemli gelişmeler kaydedilmiş, çevre bilinci ve duyarlılığının artırılmasına yönelik çeşitli projeler ve programlar uygulanmıştır.

Çevre eğitiminin amaçları, ilkeleri, hedefleri ve işlevleri üzerine yapılan incelemeler, çevre eğitiminin önemini vurgulamıştır. Çevre eğitimi, öğrencilere çevre konularında bilgi ve farkındalık kazandırmanın yanı sıra, çevresel sorunlara çözüm bulma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda, çevre eğitimi sosyal ve pedagojik açıdan da önemli bir role sahiptir. Çevre eğitimi, öğrencilerin eleştirel düşünme, iş birliği, liderlik ve sürdürülebilirlik gibi becerilerini geliştirmelerini teşvik etmektedir. Bununla birlikte, çevre eğitiminin etkisinin daha da artırılması için bazı önemli adımların atılması gerekmektedir. Eğitim kurumlarının çevre eğitimi müfredatına daha fazla yer vermesi ve öğretmenlerin çevre eğitimi konusunda daha iyi donanımlı olmaları sağlanmalıdır. Ayrıca, çevre eğitimi programlarının çeşitlendirilmesi ve öğrencilerin gerçek dünya deneyimlerine katılımının artırılması da önemlidir.

Sonuç olarak, çevre eğitimi küresel ölçekte önemli bir konudur ve dünya genelinde yayıldığı gibi Türkiye'de de giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Çevre eğitimi, gelecek nesillerin sürdürülebilir bir dünya için gereken bilgi, beceri ve farkındalığı edinmelerini sağlamaktadır. Ancak, çevre sorunları hala devam etmekte ve çevresel sürdürülebilirlik için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada, çevre eğitimi sürecinin sürekli olarak gözden geçirilmesi ve iyileştirilmesi gerekmektedir. Çevre eğitiminin başarılı olması için işbirliği ve ortaklığın önemli olduğu unutulmamalıdır. Eğitim kurumları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve iş dünyası arasında güçlü işbirlikleri kurulmalı ve sürdürülebilirlik konusunda ortak hedeflere odaklanılmalıdır.

Kaynaklar

1. Adanalı, A. H. (2004). Ziya Gökalp'in Eğitim Felsefesi ve Yüksek Eğitim Hakkındaki Görüşleri. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 45: 57-70.
2. Agarwala, S. P. (2006). Environmental studies. Oxford: Alpha Science Int'l Ltd.
3. Atasoy, E. (2005). Çevre İçi Eğitim: İlköğretim Öğrencilerinin Çevresel Tutum ve Çevre Bilgisi Üzerine Bir Çalışma. [Yayınlanmamış doktora tezi] Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.

4. Atasoy, Ü.A. (2012). İlköğretim Müfredatında Yer Alan Çevre Konularındaki Fttç Kazanımlarına Ulaşılma Düzeyi ve Öğrencilerin Bu Konulara Karşı Tutumlarının Araştırılması. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
5. Athman, J. A., Monroe, M. C. (2001). Elements of Effective Environmental Education Programs, In A. Fedler (Ed.), Defining Best Practices in Boating, Fishing and Steward Ship Education (37-48). Washington DC: Recreational Boating and Fishing Foundation.
6. Aydemir, G. (2010). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Örnek Olay Yönteminin Öğrencilerin Çevre Bilincine ve Çevreye Yönelik Tutumlarına Etkisi. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
7. Bozkurt, M. (2011). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Kavramları İle İlgili Algılamalarının Değerlendirilmesi ve Bu Algılamaların Çevreye Yönelik Tutumları İle Tutarlılığının İncelenmesi. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
8. Bozkurt, O. (2009). Çevre eğitimi. M. Aydoğdu ve K. Gezer (Ed.), Çevre Bilimi İçinde (209-223), Ankara: Anı.
9. Çabuk, B. (2019). Erken Çocukluk Dönemi Çevre Eğitiminde Öğretmenin Rolü. Deniz Kahriman Pamuk (Ed.), Erken Çocukluk Döneminde Çevre Eğitimi ve Sürdürülebilirlik içinde (26-30). Ankara: Anı Yayıncılık.
10. Carter, R. L. ve Simmons, B. (2010). The history and Philosophy of Environmental Education. in the Inclusion of Environmental Education in Science Teacher Education, Springer Netherlands, 3-16.
11. Çolakoğlu, E. (2010). Haklar Söyleminde Çevre Eğitiminin Yeri Ve Türkiye’de Çevre Eğitiminin Anayasal Dayanakları. Tbb Dergisi, 88 (2), 151-171.
12. Dilek, C. (2012). Çevre bilinci. O. Bozkurt (Ed.). Çevre Eğitimi (179-212), Ankara: Pegem Akademi.
13. Doğan, M. (1997). Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı Eğitim ve Katılım Grubu Raporu, DPT Müsteşarlığı ve Türkiye Çevre Vakfı, Ankara.
14. Ertürk, S. (1973). Eğitimde Program Geliştirme, Yelken Tepe Yayınları, Ankara.
15. Güler, T. (2010). Ekoloji Temelli Bir Çevre Eğitiminin Öğretmenlerin Çevre Eğitimine Karşı Görüşlerine Etkileri. Eğitim ve Bilim, 34(151).
16. İnal, K. (1991). Durkheim’in Eğitim Anlayışı. Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES), 24 (2), 511-518.
17. Knapp, D.H., Volk, T.L. ve Hungerford, R.H. (1995). "Global Change", Environmental Education Modüle/ UNESCO-UNEP-IIEP.
18. Moseley, C. (2000). Teaching for Enviromental Literacy. The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, 74(1), 23-25.
19. Önal, H., Coşkun, S. ve Atasoy, E. (2017). Küreselleşen Dünyada Çevre İçin Eğitimin Pedagojik Temelleri. Kesit Akademi Dergisi, (8), 143-165.
20. Özcan, S. (2010). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına İlişkin Görüşlerinin Farklı Teknikler Kullanılarak Tespit Edilmesi. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
21. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf
22. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1967). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf
23. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1972). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf

24. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1978). (Yayın No. 1664). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf
25. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1984). (Yayın No. 1974). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989). <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf>
26. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1989). (Yayın No. 2174). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1995). <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1990-1994.pdf>
27. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1995). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000). <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1996-2000.pdf>
28. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2000). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-2001-2005.pdf
29. T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma-Plani-2019-2023.pdf
30. T.C. Kalkınma Bakanlığı (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma-Plani-2007-2013.pdf
31. T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma-Plani-2014-2018.pdf
32. TÇVY (2007). Çevre eğitimi. Türkiye Çevre Koruma Vakfı Yayınları, Ankara
33. TTKD. (b.t.). Türkiye Tabiatını Koruma Derneği Tarihçesi [Çevrim-içi: <http://www.ttkder.org.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda>]. Erişim Tarihi: 10 Mart 2023
34. TÜRÇEK (b.t.). Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu Tarihçesi [Çevrim-içi: <http://www.turcek.org.tr/hakkimizda.aspx?d=10>]. Erişim Tarihi: 10 Mart 2023
35. Ünal, S., Dımişkı, E. (1999). UNESCO-UNEP Himayesinde Çevre Eğitiminin Gelişimi ve Türkiye'de Ortaöğretim Çevre Eğitimi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (16)17, 142-154.
36. UNFCCC. Conference of the Parties (2015). Paris Climate Change Conference: FCCC/CP/2015/L.9.
37. Vaughan, C., Gack, J., Solorazano, H., & Ray, R. (2003). The effect on environmental education on school children, their parents, and community members: a study of intergenerational and intercommunity learning. *The Journal of Environmental Education*, 34(3), 12-21.